

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

збірник наукових праць

науково-практичне юридичне видання

Випуск 1(16)

Том 5

Частина 1

Івано-Франківськ
2017

У збірнику висвітлюються результати наукових досліджень проблем сучасної правової науки, зокрема актуальних питань теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, процесуальних та комплексних галузей права, правозастосовної практики, правової освіти, а також інші аспекти правової політики держави.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Ківалов Сергій Васильович – д-р юрид. наук, професор

Відповідальний секретар:

Романюк Андрій Богданович – канд. юрид. наук, доцент

Редакційна колегія:

Ю.П. Аленін – д-р юрид. наук, професор

М.Р. Аракелян – канд. юрид. наук, професор

Л.Р. Біла-Тіунова – д-р юрид. наук, професор

Є.В. Додін – д-р юрид. наук, професор

В.В. Долежан – д-р юрид. наук, професор

В.М. Дрьомін – д-р юрид. наук, професор

В.В. Дудченко – д-р юрид. наук, професор

С.О. Ковальчук – канд. юрид. наук, доцент

П.Д. Пилипенко – д-р юрид. наук, професор

С.Л. Стадніченко – габілітований д-р, професор

В.В. Тищенко – д-р юрид. наук, професор

В.О. Туляков – д-р юрид. наук, професор

В.І. Фелик – канд. юрид. наук, доцент

Є.О. Харитонов – д-р юрид. наук, професор

О.І. Харитонova – д-р юрид. наук, професор

Г.І. Чанишева – д-р юрид. наук, професор

Відповідальний за випуск:

О.П. Головка

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 14.01.2017 р. (протокол № 1)

Офіційний сайт видання: www.pjv.nuoua.od.ua

Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник» зареєстровано Державною реєстраційною службою України (Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 18118-6918Р від 16.08.2011 р.), внесено до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук, відповідно до Наказу МОН України від 04.07.2013 р. № 893

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

А. Л. Медведенко

здобувач

ПВНЗ «Університет сучасних знань»

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПОНЯТТЯ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО
У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Кожна норма кримінального законодавства містить в собі відбиток минулого, історію свого виникнення і розвитку на протязі століть, в яке нам необхідно заглянути, щоб краще розібратися, уявити зміст і значення норми, яка передбачає кримінальну відповідальність за втягнення неповнолітньої особи в протиправну діяльність.

У дореволюційний період важливу роль відігравали церковні норми, спрямовані на тих, хто порушує регулювання сімейних відносин, охорону і захист прав неповнолітніх осіб.

Згідно зі статутом князя Володимира, розгляд майнових і спадкових спорів, а також справ про жорстоке поводження з дітьми передусім належало церковним судам. Церковне законодавство виділяло тільки насильство сексуального характеру, тілесні ушкодження і також вбивство.

Соборне Уложення 1649 року у сфері старші захисту неповнолітніх осіб від злочинного посягання не особливо просунулося в своєму розвитку, і сімейні поняття менш докладно врегульовані. Главою 17 були передбачені статті про злочини проти близьких родичів, про відповідальність дітей, які відмовлялися годувати старих батьків [1].

Військовим артикулом Петра I особливої уваги сімейним стосункам не приділено. Проблеми злочину проти неповнолітніх осіб обмежувалися сексуальними і всіма насильницькими посяганнями.

Український абсолютизм втягнення характеризується формуванням позиції про необхідність захисту членів сім'ї від свавілля голів сімей.

Уперше в 17-му столітті були намагання впливу законодавчої влади в сімейно-побутові відносини. Саме в цей період з'явилися норми, що передбачають кримінальну відповідальність за дії насильницького характеру щодо неповнолітніх осіб.

Однак ці зміни в законодавстві так і не внесли поліпшення до становища неповнолітніх, оскільки владою вирішувалися інші проблеми, пов'язані з обмеженням церковної влади в сімейно – побутових відносинах.

Уложенням про покарання 1845 року, найбільшу увагу було приділено відповідальності за злочини неповнолітніх осіб. Наприклад, статтею 1586 передбачалася відповідальність за зловживання батьківською владою, статтею 1586 – відповідальність за примус дітей до юридичного шлюбу, статтею 1587 – відповідальність за втягнення дітей у злочин. При цьому дана обставина виступала в Уложенні в якості обставини, що зменшує вину і суворість покарання для неповнолітніх осіб, втягнутих до протиправної діяльності повнолітнім [2, с. 31].

Однак винних осіб, які втягнули в протиправну діяльність неповнолітніх, карали найвищою мірою покарання. Відповідальність за вчинення цього злочину могли нести тільки батьки.

В Кримінальному укладі 1903 г. глава 19 «Про злочинні діяння проти прав сімейних» об'єднала в одну главу злочини також проти дітей і злочини проти шлюбного союзу. Наступна особлива увага була присвячена злочинам проти сім'ї, що не скажемо про злочини проти неповнолітніх.

Вперше за всю історію в Санкт-Петербурзі в 1910 році з'явився перший суд для неповнолітніх. Мировий суд розглядав справи одноосібно і характеризувався такими ознаками як:

- 1) конфіденційність судового розгляду;
- 2) застосування піклувального нагляду як заходу впливу;
- 3) здійснення нагляду за роботою закладів, які надають допомогу неповнолітнім;
- 4) відсутність формальної судової процедури, в тому числі офіційного обвинувального акта.

У післяреволюційний період були прийняті декрети, спрямовані на боротьбу з бездоглядністю і дитячою безпритульністю, зроблені заходи, які передбачали кримінальну відповідальність за злочин проти неповнолітнього втягнення. Інструкція комісіям у справах неповнолітніх зобов'язувала комісії притягати до відповідальності дорослих осіб за втягнення неповнолітніх осіб у протиправну діяльність та співучасть з ним, за експлуата-

цію праці неповнолітніх і жорстоке поводження з ними, за звітництво, схилення до проституції і статевим збоченням.

Новий етап, який вніс значні зміни до кримінального законодавства, пов'язаний з прийняттям Основ кримінального законодавства СРСР і союзних республік 25 грудня 1958 р., а потім з прийняттям Кримінального кодексу УРСР 1960 р.

З розвитком держави і права почалося зародження інституту кримінально-правової охорони прав неповнолітніх. Нерозривний зв'язок інтересів сім'ї та неповнолітніх призвело до встановлення правового захисту сім'ї, а в подальшому, захисту прав неповнолітніх. В подальшому неповнолітні набувають правового статусу і стають об'єктом кримінально-правової охорони. Відповідальність за їх втягнення до протиправної діяльності визначалося у вигляді самостійної кримінально-правової норми.

В радянський період однією нормою, яка була достатньо ефективною гарантією захистів прав дітей, передбачалося відповідальність за втягнення неповнолітніх до протиправної та антигромадської діяльності. Дана норма не дивлячись на свої позитивні сторони мала ряд істотних недоліків, виражених у широкому трактуванні, і використанні поняття «протиправна діяльність».

Таким чином, можна говорити про те, що законодавство про охорону прав неповнолітніх від злочинних дорослих посягань перебуває на стадії розвитку. Незважаючи на передумови історичного процесу визначити і конкретизувати склади розглянутих кримінальних правопорушень, законодавець у Кримінальному кодексі України виділяє спеціальну статтю 304 «Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність», підкреслюючи тим самим зацікавленість у вирішенні цього завдання, не тільки шляхом застосування заходів правового впливу, але і громадським втручанням.

Література

1. Російське законодавство Х–ХХ ст.: в 9 т. Відп. ред. Л. Г. Маньков. Під заг. ред. О. І. Чистякова. М., 1985. Т. 3: Акти Земських соборів.
2. Строков О.О. Історія розвитку вітчизняного законодавства в питаннях вчинення злочинів проти неповнолітніх. *XII Нижегородська сесія молодих вчених. Гуманітарні науки*: тез. доп. Н. Новгород, 2011. С. 31.

Анотація

Медведев А. Л. Історичні аспекти розвитку поняття втягнення неповнолітнього у протиправну діяльність. – Стаття.

У статті досліджено історичні аспекти розвитку поняття втягнення неповнолітнього у протиправну діяльність, зміст і значення норми, яка передбачає кримінальну відповідальність за втягнення неповнолітньої особи в протиправну діяльність. Нерозривний зв'язок інтересів сім'ї та неповнолітніх призвело до встановлення правового захисту сім'ї, а в подальшому, захисту прав неповнолітніх. В подальшому неповнолітні набувають правового статусу і стають об'єктом кримінально-правової охорони. Відповідальність за їх втягнення до протиправної діяльності визначалося у вигляді самостійної кримінально-правової норми.

Ключові слова: неповнолітня особа, протиправна діяльність, злочин, правовий захист, кримінальні правопорушення.

Аннотация

Медведев А. Л. Исторические аспекты развития понятия вовлечение несовершеннолетнего в противоправную деятельность. – Статья.

В статье исследованы исторические аспекты развития понятия вовлечение несовершеннолетнего в противоправную деятельность, смысл и значение нормы, предусматривающей уголовную ответственность за вовлечение несовершеннолетнего в противоправную деятельность. Неразрывную связь интересов семьи и несовершеннолетних привело к установлению правовой защиты семьи, а в дальнейшем, защиты прав несовершеннолетних. В дальнейшем несовершеннолетние приобретают правового статуса и становятся объектом уголовно-правовой охраны. Ответственность за их вовлечение в противоправную деятельность определялось в виде самостоятельной уголовно-правовой нормы.

Ключевые слова: несовершеннолетний, противоправная деятельность, преступление, правовая защита, уголовные правонарушения.

Summary

Medvedenko A. L. Historical aspects of the development of the concept of involvement of a minor in illegal activities. – Article.

The article examines the historical aspects of the development of the concept of involving a minor in illegal activities, the content and meaning of the rule that provides for criminal liability for involving a minor in illegal activities. The inextricable link between the interests of the family and minors has led to the establishment of legal protection of the family and, subsequently, the protection of the rights of minors. Subsequently, minors acquire legal status and become the object of criminal protection. Responsibility for their involvement in illegal activities was determined in the form of an independent criminal law.

Key words: minor, illegal activity, crime, legal protection, criminal offenses.

УДК 340.11

С. Г. Певко

orcid.org/0000-0002-1488-9715

*викладач кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ***ДО ПИТАННЯ ЩОДО КЛАСИФІКАЦІЙНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ**

Постановка проблеми. Ще на початку ХХ ст. у фундаментальній юриспруденції вже була розповсюджена думка про те, що якщо кожна окрема людина повинна підкорятися праву, якщо вона має пристосовувати свою поведінку до його вимог, то вочевидь, першою умовою впорядкування суспільного життя має бути визначеність та зрозумілість цих вимог. Особа має право на те, щоб державою було точно роз'яснено, що від неї вимагається, які межі поведінки для неї встановлено. Право на визначеність правових норм є одним з найбільш невід'ємних прав людської особистості, яке лише можливо собі уявити. Без нього, по суті, взагалі ні про яке «право» не може бути і мови.

Отже, осягання всієї палітри юридичної природи оціночних понять у праві неодмінно ставить питання про їхню видову багатоманітність, адже за своєю суттю оціночні поняття є динамічним, а не сталим правовим явищем. За цих обставин усвідомлення видової багатоманітності оціночних понять у праві не лише сприяє розвитку наукових уявлень про них, а ще допомагає правозастосувачеві реалізовувати їх в практичній діяльності. В цьому контексті слід погодитися із точкою зору М. Касіяченко про те, що класифікація дозволяє виявити особливості тих чи інших груп оціночних понять, ступень їхньої поширеності у законодавстві, встановити закономірності їхнього законодавчого використання і як наслідок визначити різновиди найбільш складних для застосування, котрі заслуговують особливої уваги з боку законодавця з метою недопущення правозастосовних помилок [1].

Тому за для усвідомлення глибокого змісту оціночного поняття, його особливостей, способу розкриття тощо., необхідно проаналізувати сукупність видів класифікаційних характеристик оціночних понять у поглядах вчених.

Стан наукової розробки проблеми. Питання класифікації оціночних понять у праві стало предметом вивчення С. Резанова, О. Черданцева, С. Безрукова, І. Тітка, О. Фетисова, О. Маліновського, Є Астрахана тощо. Вказані вчені по-різному ставилися до видової багатоманітності оціночних понять, критеріїв їхнього поділу. Це засвідчує незавершеність наукового пошуку у напрямку формування класифікаційної характеристики оціночних понять у праві, а також важливість формування універсальних підходів із зазначе-

ного питання, що сприятиме вдосконаленню в цілому наукових уявлень щодо суті оціночних понять у праві.

З огляду на це, **метою репрезентованої статті** аналіз наукових підходів щодо видового розмаїття оціночних понять у праві, визначення критеріїв (детермінант), що обумовлюють поділ на види оціночних понять у праві, що, в решті-решт, сприятиме подальшому подоланню ризиків їхньої неправильної реалізації суб'єктами правозастосування.

Виклад основного матеріалу. Наявність плюралізму у визначенні змістовної складової оціночних понять у праві в т.ч. є наслідком їхньої значної кількості. За цих обставин формування універсального наукового підходу щодо класифікації оціночних понять у праві є актуальним науковим завданням, покликаним необхідністю урахування всіх граней досліджуваного явища, розумінням його значення для правозастосування уточнення такої важливої властивості позитивного права як формальна визначеність.

В цьому контексті необхідно звернути увагу на думку С. Резанова, який характеризує форми закріплення як адміністративного розсуду, так і оціночних понять, вказує на те, що критерієм диференціації оціночних понять у праві має бути ступень ступінь конкретності їхнього нормативного формулювання у законодавстві. Відповідного до цього критерію оціночні поняття мають поділятися на дві великі групи. Першу з них складають ті оціночні поняття, окремі ознаки яких так чи інакше хоча б формалізовані в правових нормах, а інші - визначаються суто в процесі застосування права. Критерії оцінки останніх замикаються фактично на суті справи, у типових ситуаціях відповідного виду («сильне сп'яніння», «злісний порушник», «малозначність», «грубе порушення»). Виходячи із наведеного, стає вочевидь, що предмети і явища, що позначаються оціночними поняттями, ознаки яких виявляються суто в процесі правозастосування, неможливо типізувати навіть у самому загальному плані, і тому такі оціночні поняття лише орієнтують правозастосувача, визначаючи загальний напрямок його оціночної діяльності. Невипадково до їхнього числа належать такі формулювання, як «у необхідних випадках», «у виняткових випадках», «у випадках, що не терплять зволікання», «як правило» [2, с. 6-7].

Дещо відмінну точку зору з приводу видів оціночних понять у праві мав О. Черданцев. Цей вчений, досліджуючи актуальні питання тлумачення норм права, теж вважав, що оціночні поняття у праві мають диференціюватися в залежності від змісту (свого характеру). На його думку можуть бути вузько-ситуативні критерії оцінювання досліджуваних понять, котрі замикаються на типові ситуації певного виду. В іншому випадку критерієм поділу оціночних понять має бути цінності у праві [3, с. 173].

Фактично О. Черданцев виводить питання про оціночні поняття у праві за межі законодавства та юриспруденції, роблячи наголос на загальносоціальних цінностях, як критеріях за допомогою яких усвідомлюється сутність оціночних понять¹.

Поруч з цим О. Черданцев в залежності від емпіричних властивостей виокремлює оціночні поняття, котрі характеризують:

- правові стани та ситуації;
- дії;
- результати дії (бездіяльності);
- причини дій;
- речі та предмети.

Також О. Черданцев поділяв оціночні поняття залежно від ступеню інтерпретації:

- інтерпретаційні (такі оціночні поняття набувають своє роз'яснення в законодавчих актах та актах тлумачення);
- частково інтерпретаційні (вони не визначаються а ні в законодавстві, а ні в актах тлумачення. Водночас, в них містяться критерії за допомогою яких можна визначити стандарт оціночного поняття);
- неінтерпретовані (напр., «тяжка хвороба»). Смысл таких понять, а також їхні критерії не відображаються, а ні в актах законодавства, а ні в актах тлумачення норм права. За роз'ясненням цих понять в процесу правозастосування слід звертатися до інших наук або до загальнолюдських, моральних цінностей [5, с. 38].

Критерій моделювання структурного елементу норми права як підставу класифікації оціночних понять запропонував О. Кисельов. Ну думу цього вченого, в залежності від моделювання певного із структурних елементів використовуються оціночні поняття, їхній поділ відбувається на ті, що:

- мають відношення до суб'єкту правовідносин;
- мають відношення до об'єкту правовідносин (напр., предмети розкоші);
- мають відношення до змісту правовідносин.
- стосуються юридичних фактів.

¹ В межах цього підходу В. Ігнатенко пропонує оціночні поняття умовно поділити на три групи: 1) поняття, на підставі яких виникають аксіологічні оцінки; 2) поняття, котрі вже містять аксіологічні оцінки з поглинанням останніми неціннісних оцінок; 3) поняття, на підставі яких розгортаються тільки неціннісні оцінки [4, с. 30].

В залежності від належності оціночних понять до елементів структури норми права вони поділяються на:

- ті, що містяться в гіпотезах норм права;
- ті, що передбачені в диспозиціях норм права;
- оціночні поняття, що містяться в гіпотезах [6].

Р. Опальов пропонує класифікувати оціночні поняття у праві в залежності від виду оцінки, яку покладено в основу тлумачення. Виходячи із цього, оціночні поняття поділяються на:

- оціночні поняття в основу тлумачення яких покладено внутрішні та зовнішні оцінки та оціночні поняття в основі тлумачення яких лежать виключно зовнішні оцінки;
- оціночні поняття, в основу тлумачення яких покладено емоційні та раціональні оцінки;
- оціночні поняття, в основі тлумачення яких мають бути абсолютні та порівняльні оцінки [7, с. 29].

Протилежний підхід до аналізу видів оціночних понять у праві демонструє С. Безруков. Виявляючи їхні своєрідності в межах кримінально-процесуального права, цей вчений пропонує запропонувати поділи оціночних понять залежно від сфери використання: на виключно-правові тобто ті, які використовуються лише у сфері юриспруденції (поняття «достатні докази», «дійове каяття» тощо.), і ті, які не є виключно правовими, тобто застосовуються, як галузь права, так і у повсякденному житті (поняття «виключні випадки», «тяжка хвороба» тощо.) [8, с. 58-59].

Широкий підхід до видового розмаїття оціночних понять у праві демонструє І. Тітко. Насамперед, він вважає, що такий критерій як ступень конкретизації оціночних понять є підставою для їхньої градації. За цим підходом І. Тітко вказував на те, що багатоаспектність оціночних понять дає підстави для класифікації їх ознак принаймні на дві групи:

- 1) правові поняття, котрі остаточно не визначені законодавцем чи іншим офіційним органом; уточнюються і конкретизуються в процесі правозастосування; за цих обставин допускається правозастосовний розсуд; піднормативне регулювання з урахуванням специфіки кожної конкретної ситуації;
- 2) позаправові поняття, себто логічні з відкритою структурою змісту, включаючи гносеологічні, де має місце невизначеність фактів, які закріплені в таких поняттях; лінгвістичні (позначення за допомогою слів або словосполучень, що в переважній більшості є загальноновживаними термінами тощо [9, с. 11].

Одночасно з цим І. Тітко пропонував групувати оціночні поняття наступним чином, тобто на ті, що:

- а) застосовуються у нормах як матеріального права так і процесуального права (поняття «дійове каяття», «зміна обстановки» тощо);

в) застосовуються у процесуальному праві під час регулювання провадження у кримінальних, так і у цивільних справах (поняття «складність справи», «достатність доказів», «особливе громадське значення»)²;

в) визначаються виключно у кримінальному процесі (поняття «односторонність і неповнота досудового слідства», «невідповідність призначеного покарання тяжкості злочину та особі засудженого» тощо) [9, с. 58-59].

Виходячи із цього підходу, стає вочевидь, що автор пропонує ідею про те, що існує відмінність між властивостями оціночних понять матеріального та процесуального права, а також відмінність оціночних понять конкретної галузі права від загально-правових оціночних понять. Таку ж саму логіку демонструє О. Фетісов у праці: «Оціночні поняття у праві, проблеми теорії та практики», поділяючи оціночні поняття на абсолютні та відносні; на міжнародні та національні [11, с. 9].

На нашу думку такий підхід є дещо формальним, оскільки не виявляє якісні своєрідності тих чи інших оціночних понять. Між іншим, більш слушно є думка тих вчених, які пропонують поділяти оціночні поняття у праві в залежності в ступеню конкретизації їхнього змісту. Тому рацію має підхід О. Малиновського, який залежно від ступеня законодавчої конкретизації оціночні поняття, пропонує поділяти на

- абсолютно оціночні;
- відносно оціночні [12, с. 272-273].

Розвиток такого підходу запропоновано в публікаціях фахівця у галузі трудового права Є. Астрахан (в т.ч. у роботі «Оціночні поняття у радянському законодавстві про працю та соціальному забезпеченні»). Ним вказується, що за ступенем конкретизації згадані поняття мають поділятися на чотири групи, а саме:

1) оціночні поняття «з нульовим ступенем конкретизації»;

2) оціночні поняття, щодо яких у цьому ж нормативному акті наводиться певний орієнтир, який «підказує» загальне направлення, але ніяких переліків при цьому не дається;

3) оціночні поняття, щодо яких у цьому ж нормативному акті конкретизація наводиться шляхом встановлення орієнтовного, але невичерпного переліку тих фактичних складів, які підводяться під це оціночне поняття.

² Г.Є. Агеева, досліджуючи оціночні поняття процесуального права, вказує на те, що вони мають поділятися на види в залежності від виду юридичного процесу, в якому використовуються. Виходячи із такого підходу, а також ураховуючи класифікацію юридичного процесу, оціночні поняття мають поділятися на правоутворюючі, правореалізаційні та правозастосовні [10, с. 90]. Одночасно з цим, в залежності від сфери розповсюдження оціночні поняття процесуального права виокремлюються як загальнопроцесуальні, міжгалузеві та галузеві [10, с. 92].

Що ж до четвертої групи, то сам автор зазначає, що вони перестали бути оціночними, через те що вичерпно конкретизовані в нормативному акті, тобто стали абсолютно визначеними [13, с. 40]. Також слід зазначити, що Є. Астрахан не обмежився вище зазначеним поділом на види оціночних понять у праві, а ще запропонував їх розрізняти на:

1) оціночні поняття, що пов'язані з окремими, конкретними правовими інститутами;

2) загальні, наскрізні оціночні поняття, які можуть мати відношення до різних інститутів трудового законодавства [13, с. 40].

Вітчизняний фахівець у галузі трудового права С. Черноус розвиває класифікацію оціночних понять за ступенем конкретизації. На базовому рівні пропонує їхній поділ на

1) оціночні поняття, що конкретизовані за допомогою казуїстичного переліку;

2) поняття, що конкретизовані через визначені критерії;

3) поняття, що конкретизовані через визначені критерії і казуїстичний перелік [14, с. 89].

Поруч з цим, С. Черноус, залежно від виду конкретизації, а саме: – нормотворчої чи правозастосовчої – оціночні поняття трудового права України розрізняє на:

1) поняття, що конкретизуються в процесі нормотворення. Своєю чергою, указаний підвид оціночних понять ґрадується залежно від органу, яким здійснена конкретизація на:

– оціночні поняття, конкретизація яких здійснена органом, який приймав норму, що його містить;

– оціночні поняття, конкретизація яких здійснена іншим органом, якому таке право надано законодавством;

2) поняття, що конкретизуються в процесі застосування такої норми;

3) поняття, що конкретизуються і в процесі нормотворення і в процесі застосування такої норми [14, с. 89].

Одночасно з цим С. Черноус оціночні поняття трудового права України пропонує поділити за діпазоном дії та місцем локалізації. Відповідно до такого підходу вони розрізняються на: 1) оціночні поняття, що стосуються всіх інститутів трудового законодавства і містяться в Загальній частині трудового права України; 2) оціночні поняття, що стосуються лише окремих інститутів законодавства України про працю, містяться в Особливій частині трудового права України і частково зосереджені у відповідних главах КЗпП [14, с. 89-90].

У межах наведеного розподілу оціночні поняття трудового права можуть також бути поділені за інститутами трудового права на: 1) оціночні поняття інституту колективного договору; 2) оціночні поняття інституту трудового договору; 3) оціночні поняття інституту працевлашту-

вання (зайнятості); 4) оціночні поняття інституту робочого часу; 5) оціночні поняття інституту часу відпочинку; 6) оціночні поняття інституту нормування праці; 7) оціночні поняття інституту оплати праці; 8) оціночні поняття інституту матеріальної відповідальності; 9) оціночні поняття інституту трудової дисципліни; 10) оціночні поняття інституту охорони праці; 11) оціночні поняття інституту трудових спорів; 12) оціночні поняття інституту нагляду і контролю за дотриманням законодавства про працю.

Крім того С. Черноус вважає, що кількісний та якісний показники мають слугувати підставою для розмежування оціночних понять. За цим критерієм в межах понять трудового права України виявляються: 1) якісні оціночні поняття трудового права України; 2) кількісні оціночні поняття трудового права України; 3) комплексні оціночні поняття трудового права України³.

Отже, цей автор вважає, що таке групування сприятиме визначенню критеріїв (стандартів) оцінки відповідного виду оціночних понять трудового права України при застосуванні норм, у яких вони використані [14, с. 89-90].

Також необхідно наголосити, що не обійшли увагою питання оціночних понять у праві і представники інших галузевих наук. С. Білоусов вказує на те, що істотні проблеми практики застосування законодавства породжують такі його недоліки, як опосередкованість формулювань. Так у кримінальному законодавстві встановлена відповідальність за «незаконне розповсюдження порнографічних матеріалів чи предметів. Але ж законного розповсюдження їх немає [17, с. 353].

Фахівець в галузі цивільного права Ю. Пацурківський вказує на те, що під час включення в цивільно-правову норму оціночного поняття законодавцем створюється певний простір, в межах якого може діяти правозастосовний суб'єкт. Поняття: «істотне значення», «істотно зменшений розмір», «істотні недоліки», «негайно», «добросовісний набувач», «належним чином», «інтереси сторін, що заслуговують на увагу», «неналежне виконання», «поважна причина», «незначна частина», «вимоги, що звичайно ставляться», «систематичне порушення», «своєчасно», «груба необережність», «надзвичайні обставини» і інші оціночні поняття не дають чітких об'єктивних підстав для судження, не підлягають визначенню об'єктивними ознаками, їх не можна заздалегідь наповнити певним змістом.

³ Необхідно зазначити, що вперше поділ оціночних понять на якісні та кількісні запропонувала Т. Кашаніна. На її думку якісні оціночні поняття визначаються як ті, що виражають властивості, ознаки узагальнених ними процесів та явищ в залежності від ціннісної орієнтації законодавця [15, с. 6]. Своєю чергою, на думку О. Кондрашова, кількісні оціночні поняття покликані охарактеризувати явища з позиції виявлення якісних показників [16, с. 78-79].

Можна стверджувати, що оціночні поняття – це певний орієнтир поведінки, визначений досить широко, тому реалізація цивільно-правових норм із оціночними поняттями неможлива без використання правозастосовного розсуду» [18, с. 81-82].

Водночас, на думку М. Лукьяненко, класифікація оціночних понять цивільного права відбувається за різноманітними підставами (в залежності від характеру ознак явищ, що узагальнюються оціночними поняттями; з позиції законодавчої техніки; в залежності від суб'єкту, до якого вони адресовані; за структурою; залежно від структурного елементу норми права, що містить оціночне поняття; за ознакою предмету оцінки) [19, с. 14].

Значна кількість оціночних понять міститься у нормах сімейного права. Крім цього під час їхньої реалізації виникають певні питання, щодо встановлення їх змісту. При цьому є Постанови Пленуму Верховного Суду України, які встановлюють значення, але далеко не всі. Вчений В. Чернега пише: «Оціночним поняттям у сімейному праві притаманна низка ознак.

Першою властивістю є нормативність тобто оціночні поняття закріплені в сімейному законодавстві.

Наступною їх ознакою є оконтурення (обрис). Вона зводиться до того, що оціночні поняття визначають межі змісту сімейно-правових норм. Примітно, що словникові джерела витлумачують оконтурення, як лінію меж що позначає контури чогось рис, як загальний вигляд чогось окреслений лінією яка обмежує його поверхню.

Третьою ознакою є варіабельність, яка полягає в тому що оціночним поняттям у сімейному праві іманентний невичерпний характер. Наприклад в об'єктивній дійсності правова конструкція, надзвичайно невідповідне матеріальне становище може мати чимало варіацій. Як зауважує професор З. Ромовська в одному випадку може мати мізерну грошову вартість у другому становитиме солідний маєток» [20, с. 313].

Висновок. Отже велика різноманітність видів оціночних понять, які були досліджені надає змогу встановити в залежності від їх видів шляхи розкриття значення змісту оціночних понять у праві. Класифікація оціночних понять відображає в залежності від виду оціночного поняття, шлях встановлення його змісту. Отже, загальною та найбільш поширеною є наступна класифікація оціночних понять:

- 1) за характером найбільш загальних властивостей та ознак, що складають їх зміст;
- 2) залежно від предмета оцінювання;
- 3) за ступенем конкретизації;
- 4) за наявністю (фактом) та способом тлумачення;
- 5) залежно від їхньої структури;
- 6) за сферою їх поширення у системі права.

Деякі оціночні поняття розкриваються шляхом їх реалізації в процесі правозастосування. Інші види оціночних понять з'ясовуються виходячи із змісту інших норм, а наступні із правових позицій Верховного Суду. Тому різноманітність класифікації оціночних понять надає змогу встановити шляхи визначення змісту оціночних понять.

Література

1. Касияченко Н. В. Виды оценочных понятий права и их классификация. URL: https://elibrary.by/bitstream/123456789/223620/3/stataya_22-25_2011.pdf (дата звернення: 15.11.2019).
2. Резанов С. А. Форми закріплення адміністративного розсуду: оціночні поняття та їх зміст. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. Херсон, 2015. Вип. 3. Ч. 2. С. 80–87.
3. Черданцев А. Ф. Вопросы толкования советского права : учебное пособие. Свердловск, 1972. 193 с.
4. Игнатенко В. В. Оценочные понятия в законодательстве об административной ответственности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Свердловск, 1989. 191 с.
5. Черданцев А. Ф. Толкование советского права. Москва : Юрид. лит., 1979. 168 с.
6. Киселев О. А. О видах и классификационных основаниях правовых оценочных понятий. URL: <http://lexandbusiness.ru/view-article.php?id=5868> (дата звернення: 15.11.2019).
7. Опалев Р. О. Оценочные понятия в арбитражном и гражданском процессуальном праве. Москва : Волтерс Клувер, 2008. 234 с.
8. Безруков С. С. Оценочные понятия и термины в уголовно-процессуальном законодательстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Омск, 2001. 220 с.
9. Тітко І. А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України : монографія. Харків : Право, 2010. 216 с.
10. Агеева Г. Е. Оценочные понятия процессуального права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Самара, 2014. 197 с.
11. Фетисов О. Е. Оценочные понятия в праве: проблемы теории и практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Тамбов, 2009. 21 с.
12. Малиновский А. А. Оценочные понятия в законодательстве. *Законотворческая техника современной России: состояние, проблемы, совершенствование*. Т. 1. Н. Новгород, 2001. С. 268–274.
13. Астрахан Е. И. Оценочные понятия в советском законодательстве о труде и социальном обеспечении. *Ученые записки / Всес. НИИ совет. законодательства*. Москва, 1974. Вып. 30. С. 37–56.
14. Черноус С. М. Оціночні поняття у трудовому праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2008. 212 с.
15. Кашанина Т. В. Оценочные понятия в советском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Свердловск, 1974. 17 с.
16. Кондрашев А. А. Оценочные понятия в конституционном праве : проблемы теории правоприменения. *Конституционное право и политика* : Сб. материалов Международной научной конференции, юридический факультет МГУ имени М. В. Ломоносова (г. Москва, 28–30 марта 2012 г.). Москва : Юрист, 2012. С. 78–79.
17. Белоусов С. А. Законодательный дисбаланс (доктрина, теория, практика) : дис. д-ра ... юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2015. 501 с.
18. Пацурківський Ю. П. Розсуд як спосіб застосування оціночних понять у цивільному праві. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Вип. 628. С. 80–86. URL: <http://lawreview.chnu.edu.ua/visnuku/st/628/12.pdf> (дата звернення: 15.11.2019).
19. Лукьяненко М. Ф. Оценочные понятия гражданского права : теоретико-правовой анализ и практика применения : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2010. 54 с. URL: <http://lawtheses.com/jreader/505972/a#?page=1> (дата звернення: 15.11.2019).
20. Чернега В. М. Оціночні поняття в сімейному праві України. *Форум права*. 2015. № 4. С. 313–317. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2015_4_55 (дата звернення: 15.11.2019).

Анотація

Певко С. Г. До питання щодо класифікаційної характеристики оціночних понять. – Стаття.

У статті репрезентовано наукові підходи щодо класифікаційної характеристики оціночних понять у праві, проведено їхнє узагальнення, наведено авторське бачення щодо видового розмаїття оціночних понять у праві.

Ключові слова: оціночні поняття, класифікація, процесуальні оціночні поняття, матеріальні оціночні поняття, правозастосування.

Аннотация

Певко С. Г. К вопросу о классификационной характеристике оценочных понятий. – Статья.

В статье представлены научные подходы к классификационной характеристике оценочных понятий в праве, проведено их обобщение, приведенное авторское видение видового разнообразия оценочных понятий в праве.

Ключевые слова: оценочные понятия, классификация, процессуальные оценочные понятия, материальные оценочные понятия, правоприменения.

Summary

Pevko S. G. On the question of the classification characteristics of evaluative concepts. – Article.

The article presents scientific approaches to the classification characteristics of valuation concepts in law, their generalization, the author's vision of the species diversity of valuation concepts in law.

Key words: valuation concepts, classification, procedural valuation concepts, material valuation concepts, law enforcement.

УДК 340.15

Ю. О. Подолян*здобувачка кафедри загальноправових дисциплін
факультету № 6**Харківського національного університету внутрішніх справ***ЗАКОНОДАВСТВО ПРО БАНКИ І БАНКІВСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ (НА ПРИКЛАДІ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ)**

Постановка проблеми. На даному етапі державотворення та розквіту української державності все більше спостерігається процес розбудови надійної та сталої банківської системи, що обумовлено не лише активним розвитком економічних відносин, але й адаптацією законодавства до стандартів Європейського Союзу. Відродження комерційних банківських установ та кредитних організацій, які існували на початку ХХ століття стало вкрай необхідним процесом для становлення й ефективного функціонування ринкової економіки.

В класичному розумінні політико-правової природи сутності банківських установ, кожен банк – це досить потужний інструмент, який застосовується для перерозподілу фінансів, капіталу у формі банківського кредитування інвестицій, необхідних для підприємницької діяльності, створення та розвитку виробничих і соціальних об'єктів тощо. Виконання банками численних функцій: від обслуговування різних економічних відносин до здійснення емісій грошових коштів, залежить в першу чергу, від встановлених державою юридичних норм і правил, що регулюють діяльність банків та інших кредитних установ.

Сучасні уявлення про сутність банку, характер його діяльності та ролі в економіці багато в чому визначають зміст і структуру банківського законодавства в цілому. Незважаючи на те, що з розвитком банківської діяльності, зміцненням ринкової економіки, стабілізацією кредитно-фінансової системи України все більш значимим стає механізм правового регулювання, в той же час існує величезна кількість нормативно-правових актів, які не завжди публікуються і узгоджуються один з одним, а найголовніше, діють не в певній системі, а розрізнено, підкоряючись лише спільним принципам теорії права, що стає наслідком суперечливості багатьох з них у механізмі правового регулювання банківської діяльності.

Правозастосовча практика виявляє нові прогалини в українському банківському законодавстві, викликаючи тим самим нагальну необхідність його вдосконалення. Процес побудови банківської системи та правового врегулювання діяльності в процесі різноманітних реформ здійснювався багато в чому безсистемно, що обумовлено, зокрема, й відсутністю цілісного погляду на багато проблем історико-правового характеру. Внаслідок чого,

очевидно, що вдосконалення законодавства неможливо без вивчення його історичних аспектів, процесу його становлення. Вивчення основних тенденцій, проблем, шляхів їх вирішення в історичному осяганні допомагає уникнути й на теперішньому етапі державотворення.

Стан дослідження. Проблеми, що є важливими як у теоретичному, так і в практичному аспектах для осмислення предмету дослідження розглядалися у працях таких вчених як М. В. Вітрук, Г. А. Гаджієв, М. І. Козюбра, Д. М. Бахрах, Є. В. Додін, М. М. Агарков, С. М. Братусь, С. В. Надобко та інших, однак переважна більшість наукових праць присвячена визначенню політико-правової природи банківської діяльності крізь призму адміністративного, конституційного та цивільного права.

Внаслідок чого, **метою** даної статі є дослідження та комплексний аналіз законодавства про банки і банківську діяльність в Україні в їх історико-правовому осяганні у ХVІІІ – ХХ столітті.

Виклад основного матеріалу. Відносини у сфері банківської діяльності виступають особливим об'єктом, що перебуває під впливом держави, оскільки банківські установи та діяльність, що пов'язана із виконанням їх функцій та реалізації статутних завдань, є невід'ємними складовими елементами фінансової системи, яка посідає центральне місце в системі економіки держави, що проявляється в опосередкуванні зв'язків між промисловістю і торгівлею, сільським господарством та населенням [1, с. 31].

Проблеми правового регулювання та нормативного визначення банківської діяльності, безумовно, неможливо розглядати без аналізу їх державно офіційних способів вираження тих чи інших правовідносин у сфері їх здійснення та реалізації. В класичному розумінні джерела права включають правовий звичай, нормативно-правовий акт, судовий прецедент, нормативний договір та правову доктрину, але роль кожного із них у процесі визначення окремих норм права у державі не є однаковою та залежить від різних правових сімей [2, с. 179-181].

Аналіз сучасної наукової літератури дозволяє зробити висновок, що до початку ХХ століття під законом розуміли будь-яке рішення імператора оформлене у встановленому порядку Сенатом,

який також мав право на прийняття нормативних актів, але юридична сила їм надавалась лише після затвердження імператором [3, с. 276].

У 1826 році імператором Миколою I було прийнято рішення здійснити кодифікацію вітчизняних законів, але не шляхом складання єдиного нового законодавчого акту або їх серії, а в систематичній формі представити законодавство. Головним джерелом законодавства починаючи із XIX століття, яке щорічно публікувалось є Звід законів Російської імперії, який був оголошений діючим джерелом права із 01 січня 1835 року [4, с. 42].

Відносини у сфері банківської діяльності, визначення їх правового статусу та особливості здійснення були представлені у томі XI другої частини Зводу законів, який отримав назву «Звід установ і статутів державних кредитних установ», але жодних правових норм присвячених регулюванню приватних і громадських кредитних установ, а також місцевих кредитних установ даним томом не передбачалося.

Звід установ і статутів державних кредитних установ в редакції 1857 року складався із двох книг, які розподілялися на розділи. Перша книга була уособленням систематизації правил та положень державних кредитних установ, які входили до Міністерства фінансів. Інша книга була присвячена державним кредитним установам, що складали відомство у вигляді опікунських рад імператора. Таким чином, даний статут може вважатися досить важливим, але не єдиним джерелом банківського права у досліджуваній період.

Важливого значення в якості джерел правового регулювання банківської діяльності відігравали статuti державних банківських установ, які містили правові норми та були обов'язковими для виконання, адже статuti затверджувалися безпосередньо самим імператором, що виходячи із представлені концепції ієрархічності правових норм досліджуваного періоду, дозволяє їх ототожнювати із законами (наприклад, Статут Державного банку, який був прийнятий указом від 31 травня 1860 року та детально регулював порядок здійснення банківських операцій, структуру та повноваження органів управління, особливості та підстави проведення перевірок з боку уряду) [5, с. 3].

Серед інших джерел чільне місце посідають й статuti ощадних кас перші з яких датуються серединою XIX століття. Діяльність недержавних кредитних установ також визначалася статутами, але іншого роду, при чому, кожна банківська установа незалежно від того, чи була вона громадським, земським, акціонерним утворенням мала свій статут, який був підставою для можливості ведення господарської діяльності, адже без його найвищого затвердження установа не мала права розпочинати свою діяльність. Кожен затвер-

джений статус публікувався у Повному зібранні законів Російської імперії. Детальний аналіз окремих їх положень дозволяє виділити певні закономірності притаманні джерелам банківської діяльності, зокрема: статuti банківських установ однієї групи майже повністю були ідентичними за своїм змістом, що пояснюється тим, що всі вони приймалися та узгоджувалися на підставі однакових зразків та форм; статuti в обов'язковому порядку закріплювали правовий статус органів управління банку, їх функції та завдання; але примітно, що в контексті визначеності правових норм, статuti приватних установ були менш конкретизованими, аніж державного банку чи ощадних кас.

В якості ще одного джерела банківського права можна виділити положення, які за своєю сутністю також були законами, так як вимагали «найвищого затвердження». Положення визначали основні засади діяльності таких установ, як міські громадські банки (наприклад, Положення про міські громадські банки від 1857 року, 1862 року та 1912 року) та установи дрібного кредитування [6].

Іншим джерелом здійснення банківської діяльності слід вважати законодавчі акти у вигляді «Височайших думок Державної Ради», внаслідок їх у погодження у встановленому порядку із імператором, наприклад «Про заснування приватних кредитних установ» від 31 травня 1872 року; «Про зміни і доповнення діючих правил відносно відкриття нових акціонерних комерційних банків» від 05 квітня 1883 року тощо [7].

Окрім законів, як джерел банківського права можна розглядати і підзаконні нормативні акти, необхідність прийняття яких була пов'язана із тим, що закони не в змозі були передбачити всіх різноманітних правовідносин, які виникають в процесі банківської діяльності та, як правило, обмежувались декларативними приписами, які знаходили свою подальшу конкретизацію саме у підзаконних актах. До числа таких актів можна віднести інструкції і циркуляри Міністерства фінансів відносно окремих аспектів діяльності кредитних установ, накази Державного банку, тощо. Існували й внутрішні акти, наприклад, циркуляри Державного банку його конторам і відділенням, при чому, досить часто такі акти були присвячені несуттєвим технічним питанням, але, тим не менше, їх аналіз дозволяє краще зрозуміти особливості правового регулювання банківської діяльності у досліджуваній період.

І, нарешті, в якості джерел можна вважати документи, які не стали законодавчими актами, але містять певну інформацію присвячену проблемам становлення банківської діяльності та реалізації окремих банківських операцій, наприклад проекти законів і статутів, журнали і матеріали законодавчих комісій.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновки, що структура законодавства про банки та інші кредитно-фінансові установи, які за своїм правовим статусом до них прирівнювались, у досліджуваному періоді характеризується певною ієрархічністю.

До складу джерел правового регулювання банківської діяльності у XVIII – на початку XX століття відносились: статuti, які встановлювали правові норм з урахуванням напрямку діяльності та компетенції відповідного відомства; регламенти; установи; укази як найбільш поширена форма регулювання правових відносин у певних сферах суспільного та державного життя; а також окремі положення та інструкції.

У досліджуваній період державне регулювання банківської діяльності характеризувалося специфічними способами правового регулювання, засновані як на приватноправових, так і на публічно-правових засадах, причому для ефективного правового регулювання діяльності банків та інших кредитних організацій, необхідним є узгодження нормативно-правових актів у системі законодавства та встановлення оптимального співвідношення із регламентацією із боку держави.

Література

1. Надобко С. В. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про банки і банківську діяльність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна : Харків, 2016 . 198 с.
2. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПР України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПР України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
3. Исаев И. А. История государства и права России. Москва : Юрист, 1997. 797 с.
4. Вернадский Г. В. Очерк истории права Русского государства XVIII-XIX вв. (период империи). Прага : Пламя, 1924. 166 с.
5. Минажетдинов Р. Х. Правовые основы деятельности кредитно-банковской системы России в XVIII – начале XX вв. : историко-правовые аспекты : дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2007. 235 с.
6. Полное Собрание Законов Российской Империи: Собрание второе: С 12.12.1825 по 28.02.1881: в 55-ти томах. Санкт-Петербург : Тип. 2-го Отделения Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830-1885. URL: http://elibrary.ru/nodes/260-polnoe-sobranie-zakonov-rossiyskoy-imperii-sobranie-vtoroe-s-12-12-1825-po-28-02-1881-v-55-ti-t-s-ukaz-spb-1830-1885?per_page=100
7. Полное Собрание Законов Российской Империи: Собрание третье: С 1 марта 1881 года по 1913 год :

В 33-х т. Санкт-Петербург : Гос. тип., 1885-1916. URL: <http://elibrary.ru/nodes/3571-polnoe-sobranie-zakonov-rossiyskoy-imperii-sobranie-tretie-c-1-03-1881-po-1913-g-v-33-h-t-spb-pg-1885-1916>.

Анотація

Подольня Ю. О. Законодавство про банки і банківську діяльність в Україні: історико-правовий аналіз (на прикладі XVIII – початку XX століття). – Стаття.

Наукова стаття присвячена дослідженню законодавства про банки і банківську діяльність в Україні на прикладі XVIII – початку XX століття через історико-правовий аналіз.

З урахуванням доктринального дослідження констатовано, що правозастосовча практика виявляє нові прогалини в українському банківському законодавстві, викликаючи тим самим нагальну необхідність його вдосконалення. Процес побудови банківської системи та правового врегулювання діяльності в процесі різноманітних реформ здійснювався багато в чому безсистемно, що обумовлено, зокрема, й відсутністю цілісного погляду на багато проблем історико-правового характеру. Внаслідок чого, очевидно, що вдосконалення законодавства неможливо без вивчення його історичних аспектів, процесу його становлення. З'ясування основних тенденцій, проблем та шляхів їх вирішення в історичному осяганні допомагає уникнути й на теперішньому етапі державотворення.

Проблеми правового регулювання та нормативно-го визначення банківської діяльності, безумовно, неможливо розглядати без аналізу державно-офіційних способів вираження тих чи інших правовідносин у сфері їх здійснення та реалізації. З урахуванням чого, доведено, що важливого значення в якості джерел правового регулювання банківської діяльності відігравали статuti державних банківських установ, які містили правові норми та були обов'язковими для виконання, адже статuti затверджувалися безпосередньо самим імператором, що виходячи із представленої концепції ієрархічності правових норм досліджуваного періоду, дозволяє їх отожднювати із законами.

До складу джерел правового регулювання банківської діяльності у XVIII – на початку XX століття відносились також: статuti, які встановлювали правові норм з урахуванням напрямку діяльності та компетенції відповідного відомства; регламенти; установи; укази як найбільш поширена форма регулювання правових відносин у певних сферах суспільного та державного життя; а також окремі положення та інструкції.

Авторкою зроблено висновок про те, що державне регулювання банківської діяльності характеризувалося специфічними способами правового регулювання, засновані як на приватноправових, так і на публічно-правових засадах, причому для ефективного правового регулювання діяльності банків та інших кредитних організацій, необхідним є узгодження нормативно-правових актів у системі законодавства та встановлення оптимального співвідношення із регламентацією із боку держави.

Ключові слова: банківська система, еволюція становлення банківської системи, банківська діяльність, законодавство про банки і банківську діяльність.

Аннотация

Подольн Ю. А. Законодательство о банках и банковской деятельности в Украине: историко-правовой анализ (на примере XVIII – начала XX века). – Статья.

Научная статья посвящена исследованию законодательства о банках и банковской деятельности в Украине на примере XVIII – начала XX века из историко-правовой анализ.

С учетом доктринального исследования констатируется, что правоприменительная практика выявляет новые пробелы в украинском банковском законодательстве, вызывая тем самым настоятельную необходимость его совершенствования. Процесс построения банковской системы и правового регулирования деятельности в процессе различных реформ осуществлялся во многом бессистемно, что обусловлено, в частности, и отсутствием целостного взгляда на многие проблемы историко-правового характера. В результате, очевидно, что совершенствование законодательства невозможно без изучения его исторических аспектов, процесса его становления. Выяснение основных тенденций, проблем и путей их решения в историческом постижении помогает избежать и на нынешнем этапе государственного строительства.

Проблемы правового регулирования и нормативно-определения банковской деятельности, безусловно, невозможно рассматривать без анализа государственно-официальных способов выражения тех или иных правоотношений в сфере их осуществления и реализации. С учетом чего, доказано, что важное значение в качестве источников правового регулирования банковской деятельности играли уставы государственных банковских учреждений, которые содержали правовые нормы и были обязательными для выполнения, ведь уставы утверждались непосредственно самим императором, что исходя из представленной концепции иерархичности правовых норм изучаемого периода, позволяет их отождествлять с законами.

В состав источников правового регулирования банковской деятельности в XVIII – начале XX века относились также: уставы, которые устанавливали правовые нормы с учетом направления деятельности и компетенции соответствующего ведомства; регламенты; учреждения; указы как наиболее распространенная форма регулирования правовых отношений в определенных сферах общественной и государственной жизни; а также отдельные положения и инструкции.

Автором сделан вывод о том, что государственное регулирование банковской деятельности характеризовалось специфическими способами правового регулирования, основанные как на частноправовых, так и на публично-правовых началах, причем для эффективного правового регулирования деятельности банков и других кредитных организаций, необходимо согласование нормативно-правовых актов в системе законодательства и установление оптимального соотношения с регламентацией со стороны государства.

Ключевые слова: банковская система, эволюция становления банковской системы, банковская деятельность, законодательство о банках и банковской деятельности.

Summary

Podolyan Yu. O. Legislation on banks and banking activity in Ukraine: historical and legal analysis (on the example of XVIII – early XX century). – Article.

The scientific article is devoted to a research of the legislation on banks and bank activity in Ukraine on the example of XVIII – the beginning of the XX century through the historical and legal analysis.

Taking into account a doctrinal research it is noted that the practical of the finds new gaps in the Ukrainian banking legislation, causing thereby the imperative need of its improvement. Process of creation of a banking system and legal settlement of activity in the course of various reforms was carried out in many respects irregularly that is caused, in particular, and lack of a complete view of many problems of historical and legal character. Owing to what, it is obvious that improvement of the legislation is impossible without studying its historical aspects, process of its formation. Studying top trends, problems, ways of their decision in a historical aspects helps to settle also at a present stage creation of the state.

Problems of legal regulation and normative definition of bank activity, certainly, cannot be considered without analysis of state official ways of expression of any given legal relationship in the sphere of their implementation and realization. Taking into account what, it is proved that importance as sources of legal regulation of bank activity won back charters of the public banking institutions which contained precepts of law and were performance, charters were approved by directly emperor that proceeding from the presented concept of hierarchy of precepts of law of the studied period, allows to identify them under laws.

In structure of sources of legal regulation of bank activity in XVIII – at the beginning of the XX century belonged also: charters which established legal norms taking into account activity and competence of the relevant department; regulations; institutions; Decrees as the most common form of regulation of legal relations in certain spheres of public and state life; and also separate provisions and instructions.

The author drew a conclusion that state regulation of bank activity was characterized by specific ways of legal regulation, based both on private-law, and on the public beginnings, and for effective legal regulation of activity of banks and other credit institutions, coordination of normative legal acts in the system of the legislation and establishment of an optimum ratio with a regulation from the state is necessary.

Key words: banking system, evolution of formation a banking system, bank activity, legislation on banks and bank activity.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 343.122 (477)

*О. В. Мартовицька**кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ЗАСАДИ НАДАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

Постановка проблеми. Засади надання та реалізації правової допомоги мають визначальний вплив на подальший розвиток даних суспільних відносин, оскільки їх недотримання або ж порушення може поставити під сумнів законність та обґрунтованість кінцевих процесуальних рішень. Ось чому в аспекті дослідження теоретичних і прикладних проблем інституту професійної правничої допомоги в кримінальному процесі України вкрай важливого значення набуває питання щодо визначення сутності засад правової допомоги взагалі й аналізу окремих з них зокрема.

Аналіз останніх досліджень. Інститут правової допомоги та права на неї неодноразово досліджували в своїх працях такі вчені, як: О.А. Банчук, Є.Ю. Бова, Г.І. Гладун, М.С. Демкова, В.В. Заботін, В.М. Ісакова, С.С. Калинюк, М.В. Кравченко, М.І. Лахижа, В.С. Личко, М.Т. Лоджук, М.І. Рішко, М.В. Стаматіна, Н.В. Хмелевська, Ю.Т. Шрамко й інші. Разом із тим чимало питань по сьогоднішній день залишаються дискусійними. Зокрема, з урахуванням постійного оновлення вітчизняного законодавства багато наукових напрацювань про правову допомогу втратили свою актуальність. Тому метою представленої статті є визначення поняття засад надання та реалізації правової допомоги, а також виокремлення критеріїв їх класифікації.

Виклад основного матеріалу. Більшість учених-правознавців в якості найбільш універсального критерія класифікації засад (принципів) функціонування відповідних суспільних відносин обирають сферу поширення таких засад. За таким критерієм засади надання та реалізації правової допомоги можуть бути згруповані на загальноправові, міжгалузеві та галузеві.

Однією з основних особливостей загальноправових принципів буде те, що всі вони знайшли свою об'єктивізацію в положеннях Основного Закону України. Разом із тим їх перелік не сформовано в якісь окремі норми Конституції України, а тому їх здається можливим назвати в результаті комплексного аналізу положень даного нормативно-правового акта.

Так, відповідно до ст. 8 Конституції України в нашій державі визнається й діє принцип верховенства права [1]. Сутність даного принципу в положеннях вищенаведеного нормативно-правового акта не розкривається. Так само дана засада надання та реалізації правової допомоги знайшла свою об'єктивізацію в положеннях Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [2]. Дана засада в приписах вищенаведеного нормативно-правового акта вказується єдиний раз (п. 1 ч. 1 ст. 5) у переліку принципів, на основі яких ґрунтується державна політика в сфері надання безоплатної правової допомоги. Більш детально сутність даної засади розкрито в положеннях процесуального законодавства, зокрема в Кримінальному процесуальному кодексі України, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 7 верховенство права є однією із загальних засад кримінального провадження. При цьому в ст. 8 вказаного кодифікованого акта законодавства зазначено, що кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави [3]. Як свого часу було вказано в рішенні Конституційного Суду України від 2 жовтня 2004 року №№ 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання, верховенство права – це панування права в суспільстві. При цьому верховенство права вимагає від держави його втілення в правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України [4].

Із чого слідує, що під час надання та реалізації правової допомоги компетентними суб'єктами повинна бути врахована така провідна засада функціонування будь-яких легітимних суспільних відносин як верховенство права, у відповідності до якої права, свободи й інтереси особи визнаються в Україні найвищими цінностями й не можуть поза передбаченими законодавством обставинами будь-яким чином бути порушені або ж обмежені. При цьому наведені підходи до розуміння сутності такої засади як верховенство права дають змогу стверджувати про те, що вона обумовлює існування й подальшу дію ряду інших засад надання та реалізації правової допомоги. У даному випадку, в першу чергу, мова йде про таку засаду надання та реалізації правової допомоги як законність.

У фахових джерелах з юриспруденції зазначають, що законність слід розглядати як фундаментальну юридичну категорію, яка є критерієм правового життя суспільства та громадян. Це комплексне політично-правове явище, що відображає правовий характер організації суспільного життя, органічний зв'язок права та влади, права і держави [5, с. 498]. З урахуванням чого законність як одну з провідних засад надання та реалізації правової допомоги слід розглядати принаймні з двох позицій. У першому випадку мова йде про законність, що визначає систему нормативно-правового регулювання надання та реалізації правової допомоги. Зокрема, в ст. 8 Конституції України вказано, що Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони й інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй. Відповідно до ст. 9 вищенаведеного нормативно-правового акта чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [1]. Так само сутність законності відображено в контексті її розуміння як однієї з провідної засади кримінального провадження. Зокрема, згідно з приписами ст. 9 КПК України, закони й інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати КПК України. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить КПК України. У разі якщо норми КПК України суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України [3].

Другий аспект законності як засади надання та реалізації правової допомоги стосується того, що в межах даних суспільних відносин їх суб'єкти повинні дотримуватися зазначеної вище системи нормативно-правового регулювання. Так, відповідно до ст. 19 Конституції України правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відпо-

відно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1]. Згідно з ч. 1 ст. 9 КПК України, під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно дотримуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства [3]. Із наведеного слідує, що така засада надання правової допомоги як законність визначає, що всі суб'єкти даних правовідносин повинні діяти виключно у спосіб, що передбачений положеннями відповідних нормативно-правових актів, які в своїй сукупності складають систему нормативно-правового регулювання таких відносин, що представлена: Конституцією України, чинними міжнародними договорами України, КПК України, законами й іншими нормативно-правовими актами.

Наступною загальноправовою засадою надання та реалізації правової допомоги є рівність. У ст. 21 Конституції України закріплено, що всі люди є вільні та рівні в своїй гідності й правах. При цьому, як закріплено в ст. 24 вищенаведеного нормативно-правового акта, не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [1]. У цьому контексті цікавою виглядає позиція, відповідно до якої рівність є необхідною фікцією, яка буквально не може сприйматися ні законодавцем, ні тими, на кого спрямована ця рівність. А тому рівність є загальним поняттям, що в якості засади має розглядатися не як рівність статусу суб'єкта відповідних суспільних відносин, а рівність можливостей реалізації ним своїх прав та виконання юридичних обов'язків [6, с. 22]. Майже аналогічний сенс рівність набуває в контексті її визначення як однієї з провідних засад кримінального провадження. Відповідно до ст. 10 (рівність перед законом і судом) КПК України не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [3]. Як встановив Конституційний Суд України, принцип рівності всіх громадян перед законом – це конституційна гарантія правового статусу особи, що поширюється, зокрема, на призначення кримінального покарання. Притягнен-

ня особи, яка вчинила злочин, до кримінальної відповідальності не лише означає рівність усіх осіб перед законом, а й передбачає встановлення в законі єдиних засад застосування такої відповідальності [4]. З огляду на що рівність як засада надання та реалізації правової допомоги означає, що в межах даних суспільних відносин не може бути допущено дискримінації особи за будь-якою ознакою (мови, соціального походження, віросповідання, кольору шкіри тощо).

Окрему групу засад надання та реалізації правової допомоги складають міжгалузеві засади. У фахових джерелах відмічають, що такі засади слід розглядати як керівні положення, що закріплені в нормах права чи виводяться із них і відображають сутність суспільних відносин, що входять до предмета не однієї, а декількох споріднених галузей права. У кожній окремій галузі права вони набувають своєї специфіки [7, с. 63]. І якщо наведені вище загальноправові засади стосувалися будь-якої легітимної діяльності, в першу чергу правоохоронної, то міжгалузеві засади будуть визначати саме аспекти надання та реалізації правової допомоги, однак знову ж таки в межах будь-яких суспільних відносин. Іншими словами, у відповідності до міжгалузевих засад, надання та реалізація правової допомоги буде здійснюватися як у межах відповідного судового процесу, досудового розслідування, так інших, пов'язаних з цим суспільних відносин.

Так, у такому разі в якості однієї з провідних міжгалузевих засад надання та реалізації правової допомоги слід розглядати доступність. Досліджуючи доступність правових засобів захисту прав у публічно-правовій сфері, Н.І. Мазурик цілком слушно зауважує, що доступність є першочерговою засадою політики побудови ефективної національної системи правового захисту [8, с. 71]. При цьому слід відмітити, що таку засаду як доступність Європейський суд з прав людини розглядає доволі широко, в контексті визначення доступності правосуддя в цілому. Воно включає в себе фізичну (територіальну) наближеність судів до населення, раціональну організацію роботи судів, надання кваліфікованої юридичної допомоги незабезпеченим верствам населення, особливо в рамках кримінального провадження, розумні правила та процедури (відсутність затягування, бюрократизму, розумність судових витрат), які не зводять нанівець суть права на справедливий суд [9, с. 89].

Говорячи про українські реалії, слід зазначити, що доступність надання та реалізації правової допомоги передбачає, в першу чергу, можливість її безкоштовного отримання. Так, як зазначено у відповідному законі, безоплатна правова допомога – це правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України,

місцевих бюджетів та інших джерел. При цьому державна політика в сфері надання безоплатної правової допомоги ґрунтується на таких принципах: верховенство права; законність; доступність безоплатної правової допомоги; забезпечення якості безоплатної правової допомоги; гарантоване державне фінансування [2]. Із цього слідує, що така міжгалузєва засада надання та реалізації правової допомоги як її доступність має зв'язок, зокрема обумовлена й рядом інших загальноправових засад. Більш того, аналіз наведених законодавчих засад дозволяє назвати і ряд інших, пов'язаних з доступністю, міжгалузєвих засад надання та реалізації правової допомоги – забезпечення її якості та гарантованого державного фінансування.

Враховуючи те, що надання та реалізація правової допомоги здійснюється чітко визначеними законодавством суб'єктами, в якості окремих з міжгалузєвих засад може бути названо відповідні засади їх діяльності. І тут, в першу чергу, мову слід вести про такого суб'єкта як адвокатура. Правові засади організації та діяльності адвокатури й здійснення адвокатської діяльності в Україні закріплено в положеннях Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року. У ст. 4 вказаного акта законодавства наведено принципи та засади здійснення адвокатської діяльності [10]. При цьому такі принципи та засади наведено як єдине ціле, без їх розмежування на засади та принципи відповідно, що в черговий раз підтверджує доцільність використання обраної в представленому дослідженні термінології. Аналіз вказаної правової норми свідчить про те, що до міжгалузєвих засад надання та реалізації правової допомоги слід віднести незалежність, конфіденційність та уникнення конфлікту інтересів [10].

В аспекті здійснення адвокатської діяльності така міжгалузєва засада як незалежність визначена в ст. 5 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», в якій регламентовано відносини адвокатури та держави. Зокрема вказано, що адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб. При цьому держава створює належні умови для діяльності адвокатури та забезпечує дотримання гарантій адвокатської діяльності [10]. У контексті ж визначення незалежності як міжгалузєвої засади надання та реалізації правової допомоги, її сутність має бути розкрита дещо ширше. Зокрема, з точки зору семантики слово «незалежність» є абстрактним іменником до слова «незалежний», тобто: який не залежить від кого-, чого-небудь, не підкоряється комусь, чомусь; самостійний, рішучий у поведінці, діях тощо; який виражає або свідчить про самостійність у поведінці, вчинках тощо [11, с. 760]. Тобто говорячи про незалежність як засаду надан-

ня та реалізації правової допомоги, слід мати на увазі, що така діяльність здійснюється уповноваженими суб'єктами поза будь-яким втручанням і впливом з боку інших осіб, що могла б визначити відповідний результат унаслідок такої допомоги.

Говорячи про конфіденційність, слід зазначити, що на сторінках фахової літератури зауважують, що вона являє собою властивість, яка вказує на необхідність введення обмежень доступу до даної інформації для визначеного кола осіб. Іншими словами, підкреслює А. В. Бригінець, конфіденційність – це комплекс заходів по запобіганню витоку та розголошення тієї чи іншої інформації [12, с. 92]. Тобто конфіденційність як міжгалузева засада надання та реалізації правової допомоги, в першу чергу, пов'язано з оперування відповідною інформацією. Відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації врегульовано Законом України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року. Як вказано в ст. 21 зазначеного акта законодавства, конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом [13]. При цьому, в межах діяльності адвоката, конфіденційність буде знаходити свій прояв в такій засаді як адвокатська таємниця. Відповідно до ст. 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатською таємницею є будь-яка інформація, що стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває в трудових відносинах з адвокатом, про клієнта, а також питання, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги з передбачених цим Законом підстав) звертався до адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи й відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності [10].

Уникнення конфлікту інтересів як засада надання та реалізації правової допомоги може стосуватися не лише адвокатської діяльності, а й діяльності інших суб'єктів даних суспільних відносин. У положеннях Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» сутність конфлікту інтересів визначено як суперечність між особистими інтересами адвоката та його професійними правами й обов'язками, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов'язків, а

також на вчинення чи невчинення ним дій під час здійснення адвокатської діяльності [10]. У даному випадку мова йде про окремий з різновидів конфлікту інтересів. Зокрема, Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року розрізняє потенційний і реальний конфлікт інтересів. Під потенційним конфліктом інтересів розуміється наявність у особи приватного інтересу в сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень. У свою чергу, реальний конфлікт інтересів означає суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень [14]. А тому, говорячи про уникнення конфлікту інтересів як міжгалузевої засади надання та реалізації правової допомоги на увазі слід мати як потенційний, так і реальний конфлікт інтересів.

Остання група засад надання та реалізації правової допомоги представлена галузевими засадами. Розкриваючи сутність таких засад фахівці з теорії права вказують на те, що вони властиві конкретній галузі права, підкреслюють її особливості [15, с. 256]. У такому разі можна б було вести мову про галузеві засади, які знаходять свій прояв у межах здійснення відповідного провадження або ж судочинства й будуть врегульовані відповідними правовими нормами – адміністративно-правовими, цивільними, цивільними процесуальними, господарськими та господарськими процесуальними. Разом із тим, враховуючи тематику представленого наукового дослідження, галузевими засадами надання та реалізації правової допомоги слід визнати ті, що знаходять свій прояв у межах здійснення кримінального процесу, тобто тих, що визначаються кримінальними процесуальними нормами.

Однією з провідних з таких засад буде презумпція невинуватості. Відповідно до ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину [1]. Дещо схожий зміст презумпція невинуватості отримала як одна з провідних засад кримінального провадження в ст. 17 КПК України, в якій окрім наведеного також вказано, що поведження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою [3].

Окрім цього, слід назвати таку засаду здійснення кримінального провадження як забезпечення права на захист. Відповідно до ч. 2 ст. 20 КПК України дана засада реалізується зокрема в тому, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника. При цьому у випадках, передбачених цим КПК України та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, підозрюваному, обвинуваченому правова допомога надається безоплатно за рахунок держави. Участь у кримінальному провадженні захисника підозрюваного, обвинуваченого, представника потерпілого, представника третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, не звужує процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, третьої особи, щодо майна якого вирішується питання про арешт [3].

В якості ще однієї галузевої засади надання та реалізації правової допомоги слід назвати таку засаду здійснення кримінального провадження як доступ до правосуддя. Відповідно до приписів ст. 21 КПК України кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону. При цьому, якщо інше не передбачено КПК України, здійснення кримінального провадження не може бути перешкодою для доступу особи до інших засобів правового захисту, якщо під час кримінального провадження порушуються її права, гарантовані Конституцією України та міжнародними договорами України [3]. Як цілком слушно відмічають із цього приводу, наведена правова норма по суті деталізує приписи щодо ефективних засобів юридичного захисту, які знайшли свою об'єктивізацію як в положеннях Основного Закону України, так і найважливіших міжнародних правових актів [16, с. 81]. У даному випадку мова йде про приписи ст. 55 Конституції України, відповідно до яких кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [1]. Окрім цього в ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року зазначено, що кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [17].

Висновки. Отже, надання та реалізація правової допомоги як у межах кримінального процесу, так і в цілому в межах відповідних суспільних відносин ґрунтується на цілому ряді засад, які доцільно класифікувати в залежності від сфери їх поширен-

ня. У такому разі, в першу чергу, мову слід вести про загальноправові засади надання та реалізації правової допомоги, серед яких нами названо верховенство права, законність і рівність. Такі засади отримали своє поширення й обумовлюють будь-яку легітимну діяльність, зокрема правоохоронну. Другу групу засад надання та реалізації правової допомоги складають міжгалузеві засади, які знаходять свій прояв під час здійснення досліджуваної діяльності в межах відповідних судових процесів (адміністративного, цивільного, господарського, кримінального), а також досудової діяльності; а третю – галузеві засади, які знаходять свій прояв у межах здійснення кримінального провадження.

Література

1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про безоплатну правову допомогу : закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. Стор. 474. Стаття 88.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.10.2004 № 15-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст. 2975.
5. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2: Д–Й. 1999. 744 с.
6. Ісмаїлова Л.Б. Процесуальні та етико-психологічні питання забезпечення рівності сторін в кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2007. 215 с.
7. Лаврів О. Я. Система принципів трудового права України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05. Київ, 2006. 211 с.
8. Мазурик Н.І. Доступність адміністративно-правових засобів захисту прав у публічно-правовій сфері: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2017. 200 с.
9. Стратегічні комунікації. Навчально-методичний посібник для викладачів суддів і працівників апарату суду. Академія суддів України. К., 2011. 277 с.
10. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпін: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
12. Бригінець А.В. Генезис становлення та розвитку інституту конфіденційності у фінансовій системі України. *Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 17–18 листопада 2017 р. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2017. С. 90–93.
13. Про інформацію: закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
14. Про запобігання корупції: закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

15. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник; видання 2-е, перероблене і доповнене. Харків: Еспада, 2009. 752 с.

16. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одиссей, 2013. 1104 с.

17. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 2371.

Анотація

Мартовицька О. В. Засади надання та реалізації правової допомоги. – Стаття.

У статті наголошено на необхідності з'ясування сутності та критеріїв класифікації засад надання та реалізації правової допомоги з урахуванням як наукових напрацювань, так і нормативно-правових положень з метою визначити теоретичні та прикладні проблеми інституту професійної правничої допомоги в кримінальному процесі України. Підкреслено, що засади надання та реалізації правової допомоги мають визначальний вплив на подальший розвиток даних суспільних відносин, оскільки їх недотримання або ж порушення може поставити під сумнів законність та обґрунтованість кінцевих процесуальних рішень. Уточнено понятійно-категоріальний апарат, що використовується в представленому дослідженні. З'ясовано, що надання та реалізація правової допомоги як у межах кримінального процесу, так і в цілому в межах відповідних суспільних відносин ґрунтується на цілому ряді засад, які доцільно класифікувати в залежності від сфери їх поширення. Запропоновано в такому разі, в першу чергу, мову слід вести про загальноправові засади надання та реалізації правової допомоги, серед яких нами названо верховенство права, законність і рівність. Такі засади отримали своє поширення й обумовлюють будь-яку легітимну діяльність, зокрема правоохоронну. Другу групу засад надання та реалізації правової допомоги складають міжгалузеві засади, які знаходять свій прояв під час здійснення досліджуваної діяльності в межах відповідних судових процесів (адміністративного, цивільного, господарського, кримінального), а також досудової діяльності. До таких засад нами віднесено доступність, забезпечення якості, гарантоване державне фінансування, незалежність, конфіденційність (в тому числі адвокатська таємниця), уникнення конфлікту інтересів (потенційного та реального). Останню групу засад надання та реалізації правової допомоги представлено галузевими засадами, які знаходять свій прояв у межах здійснення кримінального провадження – презумпція невинуватості, забезпечення права на захист, доступ до правосуддя.

Ключові слова: принципи, засади, правова допомога, надання, реалізація, класифікація.

Аннотация

Мартовицкая Е. В. Основы предоставления и реализации правовой помощи. – Статья.

В статье отмечена необходимость выяснения сущности и критериев классификации принципов предоставления и реализации правовой помощи с учетом как научных наработок, так и нормативно-правовых положений с целью определить теоретические и прикладные проблемы института профессиональной юридической помощи в уголовном процессе Украины. Подчеркнуто, что принципы предоставления и реализации правовой помощи имеют определяющее влияние на дальнейшее развитие данных общественных отношений, поскольку их несоблюдение или нарушение может поставить под сомнение законность и обоснованность конечных процессуальных решений. Уточнение понятийно-категориальный аппарат, используемый в представленном

исследовании. Установлено, что предоставление и реализация правовой помощи как в рамках уголовного процесса, так и в целом в пределах соответствующих общественных отношений основывается на целом ряде принципов, которые целесообразно классифицировать в зависимости от сферы их распространения. Предложено в таком случае, в первую очередь, речь следует вести о общеправовых принципах предоставления и реализации правовой помощи, среди которых нами названо верховенство права, законность и равенство. Такие принципы получили свое распространение и обуславливают любую легитимную деятельность, в частности правоохранительную. Вторую группу принципов предоставления и реализации правовой помощи составляют межотраслевые принципы, которые находят свое проявление во время осуществления исследуемой деятельности в рамках соответствующих судебных процессов (административного, гражданского, хозяйственного, уголовного), а также досудебной деятельности. К таким основными нами отнесены доступность, качества, гарантированное государственное финансирование, независимость, конфиденциальность (в том числе адвокатская тайна), избегание конфликта интересов (потенциального и реального). Последнюю группу принципов предоставления и реализации правовой помощи представлено отраслевыми принципами, которые находят свое проявление в рамках осуществления уголовного производства – презумпция невиновности, обеспечения права на защиту, доступ к правосудию.

Ключевые слова: принципы, основы, правовая помощь, предоставление, реализация, классификация.

Summary

Martovytska O. V. The principles of providing and implementing legal aid. – Article.

In the article, it has been emphasized the need to clarify the essence and criteria for classifying the principles of providing and implementing legal aid, taking into account both scientific developments and regulations in order to identify theoretical and applied problems of the institute of professional legal assistance in criminal proceedings in Ukraine. It has been emphasized that the principles of providing and implementing legal aid have a decisive influence on the further development of these public relations, as their non-compliance or violation may call into question the legality and validity of final procedural decisions. The conceptual and categorical apparatus used in the presented research has been specified. It has been found that the provision and implementation of legal aid both within the criminal process and in general within the relevant public relations is based on a number of principles, which should be classified depending on the scope of their distribution. It is has been suggested that in this case, first of all, we should talk about the common law principles of providing and implementing legal aid, among which we mentioned the rule of law, legality and equality. Such principles have become widespread and determine any legitimate activity, including law enforcement. The second group of principles of providing and implementing legal aid consists of intersectoral principles, which are manifested in the implementation of the investigated activities within the relevant court proceedings (administrative, civil, commercial, criminal), as well as pre-trial activities. Such principles include accessibility, quality assurance, guaranteed public funding, independence, confidentiality (including legal secrecy), avoidance of conflicts of interest (potential and real). The last group of principles of providing and implementing legal aid has been represented by sectoral principles, which are manifested in the implementation of criminal proceedings – the presumption of innocence, ensuring the right to protection, access to justice.

Key words: principles, foundations, legal aid, provision, implementation, classification.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 346.1

В. В. Мойсеєнко

здобувач

*Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Одним із профілактичних заходів, що перешкоджають «тінізації» у сфері здійснення господарської діяльності, є законодавчовизначена вимога щодо легалізації її шляхом внесення (реєстрації) суб'єкта підприємницької діяльності до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності здійснюють відповідно до Господарського кодексу (ГК) України [1] та Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [2].

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», відомості про державну реєстрацію, включені до реєстру, є відкритими для загального ознайомлення (крім реєстраційних номерів облікових карток платників податків та паспортних даних). Таким чином, для підтвердження статусу суб'єкта господарювання як суб'єкта підприємництва зацікавленим особам є можливість користування даними Єдиного державного реєстру. Діяльність незареєстрованого суб'єкта господарювання, що підлягає державній реєстрації, заборонена. Доходи, отримані таким суб'єктом, визнаються незаконними та підлягають вилученню в Державний бюджет України у встановленому законом порядку. Існування норми щодо односторонньої реституції утримує осіб від здійснення господарської діяльності без державної реєстрації.

Згідно зі ст. 247 ГК України, у разі здійснення суб'єктом господарювання діяльності, що суперечить закону або установчим документам, до нього може бути застосовано адміністративно-господарську санкцію у вигляді скасування державної реєстрації та ліквідації його. Крім цього, є окремий розділ КК України [3], яким передбачено кримінальну відповідальність за вчинення низки кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Водночас, більшість кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності пов'язані з використанням фіктивних суб'єктів

підприємницької діяльності. Кримінальні правопорушення, що вчинюють з використанням фіктивних підприємств, набули масштабів, що становлять дедалі більшу загрозу економічній безпеці України, оскільки завдяки цій технології певна частина оборотного капіталу в державі перебуває в тіньовому обігу.

Правоохоронна практика свідчить, що на етапі підготовки до вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності злочинці здійснюють державну реєстрацію фіктивних підприємств або придбання вже зареєстрованих фірм. Усі фіктивні підприємства мають однакові цілі й завдання та різняться лише способом легалізації. Тому важливим для характеристики фіктивного підприємництва є визначення типів відповідних суб'єктів.

До першого типу належать підприємства, що повністю дотрималися порядку реєстрації, зокрема перекуплені фірми. Ідеться про «буферні підприємства» («фірми-прокладки», «транзитні підприємства»), що не несуть значних податкових навантажень. Вони документально оформлюють отримання незначного доходу, є нібито посередниками між реальним суб'єктом підприємництва та фіктивною фірмою. Тіньовий дохід (від 2 до 40%) вони отримують від суми угоди. На розрахункових рахунках цих підприємств накопичуються грошові кошти, що надійшли від фіктивних фірм.

До другого типу – підприємства, що не пройшли державної реєстрації або зареєстровані в податковому органі з порушенням чинного законодавства. Засновниками цих фірм, як правило, є підставні особи (студенти, пенсіонери, інваліди, безробітні тощо), які не причетні до фактичної діяльності підприємства. Зазначені особи за незначну винагороду погоджуються відкрити на своє ім'я підприємство (здебільшого не усвідомлюючи протиправного характеру своїх дій). Після виконання всіх необхідних формальностей для постановлення підприємства на податковий облік, відкриття рахунків у банківських установах цих осіб усувають від контролю за діяльністю новоствореної фірми.

При цьому підготовку документів, необхідних для реєстрації фіктивного підприємства, зазвичай, здійснюють кваліфіковані юристи – працівники юридичних фірм. Однак, у підготовці установчих документів фіктивних фірм важливу роль відіграють «чорні нотаріуси», які завіряють підписи «засновників» на проданих (загублених) громадянами або підроблених паспортах, не перевіряючи їх справжність.

До речі, державна реєстрація особи (осіб) як суб'єкта господарювання являє собою певний процес. Для зручності, в ході дослідження, ми його умовно розділили на кілька етапів:

1) підготовка та подання необхідних документів до органу державної реєстрації (передреєстраційна підготовка);

2) розгляд і перевірка документів, що надійшли до органу державної реєстрації (процедурний процес);

3) прийняття рішення та видача свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта господарювання (кінцевий результат).

Державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців здійснює державний реєстратор виключно у виконавчому комітеті міської ради міста обласного значення або в районній, районній у містах Києві та Севастополі державній адміністрації за місцезнаходженням юридичної особи або за місцем проживання фізичної особи – підприємця, крім цього, державний реєстратор здійснює резервування найменувань юридичних осіб. Державні реєстратори використовують бланки свідоцтв про державну реєстрацію юридичних осіб і бланки свідоцтв про державну реєстрацію фізичних осіб – підприємців єдиних зразків.

Загалом реєстрація підприємства є правовою дією, унаслідок якої підприємство включають до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, після чого його визнають діючим, воно стає юридичною особою та набуває прав та обов'язків з дня державної реєстрації.

У свою чергу в статті 14 ГК України, зазначено, що засобами державного регулювання у сфері господарювання, спрямованими на забезпечення єдиної державної політики у цій сфері та захисті економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів є ліцензування, патентування видів господарської діяльності та квотування [1].

Необхідність в одержанні ліцензії виникає у випадках, передбачених законодавством, а саме за умови, якщо вид діяльності, яким збирається займатися суб'єкт господарювання, передбачений ст. 9 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [4].

Варто додати, що ліцензування господарської діяльності за її видами є складовою державного ре-

гулювання економіки, мета якого – забезпечення єдиної державної політики в цій сфері, а також захист основних економічних і соціальних інтересів громадян. Головним завданням ліцензування є захист основних інтересів держави, її громадян шляхом установлення з боку держави певних умов і правил здійснення видів господарської діяльності. Тобто сам по собі факт державної реєстрації в деяких випадках ще не дає зареєстрованому суб'єкту права займатися господарською діяльністю.

В ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» визначено перелік видів господарської діяльності, на провадження яких необхідно отримати спеціальний дозвіл (ліцензію). З юридичної сторони саме вона надає право суб'єкту господарювання на провадження виду господарської діяльності або частини виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню. Зазначимо, що *ліцензування* – це засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, спрямований на забезпечення безпеки та захисту економічних і соціальних інтересів держави, суспільства, прав та законних інтересів, життя і здоров'я людини, екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища [4].

Вважаємо, що одним з напрямів профілактичного впливу чинного господарського законодавства на профілактику вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності є захист економічної конкуренції. Сьогодні у сфері захисту економічної конкуренції діє більше сотні нормативно-правових актів різної юридичної сили. Основними з них є Конституція України (ст. 42), ГК України, закони України «Про захист економічної конкуренції» [5], «Про захист від недобросовісної конкуренції» [6], «Про Антимонопольний комітет України» [7] та інші нормативно-правові акти.

Однак основні положення щодо захисту економічної конкуренції закріплені ГК України (глава 3 «Обмеження монополізму та захист суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції»).

Водночас, принципові зміни характеру економічних відносин, формування нових ринкових механізмів, що потребували правової охорони, визначили потребу врегулювання господарсько-правового інституту фінансової неспроможності (банкрутства). Незважаючи на значну кількість випадків визнання підприємств банкрутами, з огляду на практику господарських судів, є очевидними вкрай низькі результати виявлення правоохоронними органами численних спроб зловмисників використати цей інститут для списання податкових зобов'язань і приховування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Базовим нормативно-правовим актом, що регулює відносини фінансової неспроможності в нашій країні, є Кодекс України з процедур банкрутства. Окремі питання визнання банкрутом суб'єкта підприємницької діяльності врегулював у главі 23 ГК України (визнання суб'єкта підприємництва банкрутом) [1]. При цьому спеціальні процедури, що застосовують у разі неможливості виконати свої зобов'язання окремими категоріями боржників, передбачені Законами України «Про банки і банківську діяльність» (щодо банківських установ), «Про страхування» (у разі ліквідації страховиків) та низкою інших нормативно-правових актів.

На даний час у КК України поняття «кримінальне банкрутство» охоплює лише одне кримінальне правопорушення, передбачене ст. 219 КК України (доведення до банкрутства). Мається на увазі створення умов для стійкої фінансової неспроможності. Зокрема, пов'язано це з тим, що відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» [8] кримінальні правопорушення, передбачені ст. 218 («Фіктивне банкрутство»), 220 («Приховування стійкої фінансової неспроможності») та 221 («Незаконні дії в разі банкрутства»), виключено. Натомість, за ці діяння було запроваджено адміністративну відповідальність у вигляді ст. 164¹⁵ КУпАП («Приховування стійкої фінансової неспроможності»), ст. 166¹⁶ КУпАП («Незаконні дії у разі банкрутства»), ст. 166¹⁷ КУпАП («Фіктивне банкрутство»).

В ході дослідження правової основи господарської діяльності в Україні було встановлено, що концепція кримінальної відповідальності організацій (юридичних осіб) має як активних прихильників, так і супротивників [9]. Перші пояснюють свою позицію, ґрунтуючись на кількох важливих обставинах: по-перше, законним правам й інтересам значної кількості людей юридичні особи заподіють величезну шкоду, що значно перевищує збитки, яких може завдати окремий громадянин, навіть з використанням свого службового становища в організації; по-друге, вина за заподіяння шкоди тією чи іншою мірою може стосуватися всіх або більшості учасників юридичної особи, причому всіх їх неможливо притягнути до кримінальної відповідальності через складнощі процесу доказування; по-третє, прихильники концепції відзначають зв'язок, що історично склався, між кримінальним, адміністративним і фінансовим правом (в яких норми про відповідальність юридичних осіб мають давню історію) [10].

При цьому загалом ЄС позитивно ставиться до відповідальності юридичних осіб. Варто додати, що ще 20 жовтня 1988 р. Комітет міністрів-членів Ради Європи прийняв Рекомендації № 88 (18) щодо відповідальності підприємств – юри-

дичних осіб за правопорушення, учинені під час ведення господарської діяльності. Додаток до Рекомендацій вказує на те, що на підприємства – юридичні особи повинна накладатися відповідальність за правопорушення, вчинені ними під час ведення своєї діяльності, навіть якщо правопорушення не було пов'язано з виконуваними підприємством завданнями. Підприємство повинне нести відповідальність незалежно від того, чи було встановлено конкретну фізичну особу, в діях якої були ознаки складу кримінального правопорушення. Якщо ж таку особу встановлено, то залучення до відповідальності підприємства не повинне звільняти від відповідальності фізичну особу, винну в правопорушенні, і, відповідно, навпаки. Зокрема, особи, які виконують управлінські функції на підприємстві, мають відповідати за порушення своїх обов'язків, якщо це призвело до вчинення правопорушення [11, с. 363].

Інститут кримінальної відповідальності корпорацій (юридичних осіб) є однією з характерних особливостей кримінального права багатьох держав з розвинутою ринковою економікою. Спочатку цей інститут був характерний для країн з англосаксонською системою права, але згодом його сприйняли і багато країн континентальної Європи (Нідерланди, Фінляндія, Португалія, Франція, Данія, Люксембург) та Азії (Ліван, Сирія, Китай, Індія, Японія).

Варто додати, що корпорації (організації), за американським законодавством, несуть відповідальність за різні правопорушення з широким діапазоном. До американської традиції твердо увійшло поняття корпоративної злочинності. Власне, це поняття охоплює значну частину кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Також корпораціям можна висувати кримінальні звинувачення за шахрайства, обман споживачів, фіксування цін, недобросовісну рекламу, інституційну корупцію тощо.

Що стосується європейської правової доктрини, то ще 1929 р. Міжнародний конгрес з кримінального права, що відбувся в Бухаресті, висловився за запровадження кримінальної відповідальності для юридичних осіб, і сьогодні більшість країн, що входять до Європейської співдружності, містять відповідні положення у своєму законодавстві.

Наприклад, у Франції юридичні особи можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності як разом із фізичними особами, так і самотійно. У ст. 121² Кримінального кодексу Франції вказано, що відповідальність юридичної особи не виключає відповідальності фізичної особи, «виконавця або співучасника тих самих дій». Відповідальність юридичних осіб зумовлена наявністю двох обставин: злочинне діяння повинне бути здійснене на користь юридичної особи і його керів-

ником або представником. Крім того, відповідальність юридичних осіб настає тільки у випадках, спеціально передбачених законом або ухвалою.

Кримінальний кодекс Франції передбачає відповідальність юридичної особи не тільки за вчинене діяння, здійснене для його користі керівником або представником, а й за наміри цих осіб, не тільки за виконання, а й за співучасть: організація, пособництво, підбурювання. Французький Кримінальний кодекс містить систему спеціальних покарань для юридичних осіб. Основне покарання – високі штрафи. У разі повторного притягання до кримінальної відповідальності максимальний розмір штрафу подвоюється.

У Нідерландах, згідно зі ст. 51 Кримінального кодексу, юридична особа-корпорація несе відповідальність, якщо вона контролює дії своїх працівників. Якщо кримінальне правопорушення учинено корпорацією, то відповідальність несе або корпорація загалом, або фізичні особи, які фактично керували підготовкою, учиненням та приховуванням цього діяння.

При цьому нідерландське кримінальне законодавство, так само як і законодавство США, не передбачає як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення вимогу до діяння, що полягає в тому, щоб службовець діяв у межах своїх службових повноважень. Головною умовою є те, що подібне діяння за своєю суттю відповідало в цілому практиці ведення господарських справ на підприємстві, установі чи організації. Найняті робітники й керівники, таким чином, ніколи не можуть прикриватися відповідальністю юридичної особи. Проте Кримінальний кодекс Нідерландів не уточнює, в яких випадках правопорушення вважається вчиненим саме юридичною особою. Передбачено, що рішення про вчинення або невиконання будь-якої дії, а також його схвалення, повинно виходити від юридичної особи (здебільшого від адміністрації). Якщо правопорушення вважається вчиненим юридичною особою, переслідуватися і нести відповідальність може не лише юридична особа, а й ті, хто безпосередньо дав наказ виконати дії, які призвели до кримінального правопорушення, а також ті, хто цими діями керував. Такими вважаються особи, які наділені повноваженнями ухвалювати рішення про здійснення або нездійснення будь-якої дії. У разі упущень (бездіяльності) проводиться перевірка, чи вжила службова особа всіх необхідних заходів, що належать до її компетенції, для запобігання діям або свідомо ризикувала і вчиняла заборонені дії.

Водночас, кримінально-правові норми Голландії визначають, що у разі вчинення кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності кримінальний відповідальності й покаранню підлягає юридична особа або її керівник, що віддав на-

каз про вчинення кримінального правопорушення, або особа, яка мала фактичне лідерство в протиправній дії або бездіяльності, або всі разом [12].

Втім, супротивники запровадження кримінальної відповідальності для юридичних осіб вказують на те, що цей інститут суперечить принципам особистої відповідальності, які є основоположними для вітчизняного кримінального права. Відповідно до змісту цих принципів, притягнути до кримінальної відповідальності можна лише фізичних осіб. Водночас, ці автори вважають за можливе розширити розуміння особистої і винної відповідальності, використовуючи напрацювання цивільного і фінансового права, а також теорії кримінального права іноземних держав.

В Україні проблема запровадження інституту кримінальної відповідальності організацій перебуває на стадії вирішення. Це зумовлено не лише інтеграційними процесами зарубіжних країн, що вживають заходів боротьби з «білокомірцевою» злочинністю, корупцією, тіньовими доходами, легалізацією (відмиванням) коштів. Існують і внутрішньодержавні чинники: використання організаційно-правової форми юридичних осіб сьогодні стало складовою більшої кваліфікованих кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, що потребує вжиття адекватних заходів кримінально-правового характеру направлених на запобігання злочинності.

До прикладу за результатами дослідження С. С. Чернявського, близько 85 % випадків вивчених ним економічних кримінальних правопорушень, в тому числі у сфері господарської діяльності, учинено з використанням злочинцями статусу юридичної особи. Аналіз цих проваджень свідчить, що кримінальні правопорушення вчиняють, насамперед, для збагачення осіб, які формально не були керівниками чи власниками підприємств, що використовувались у злочинних схемах [13, с. 223].

Багато фахівців, підприємців пропонують запровадити кримінальну відповідальність юридичних осіб за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів поряд із відповідальністю фізичних осіб [14, с. 89–90]. У науковій літературі обговорюється проблема відповідальності юридичних осіб за екологічні кримінальні правопорушення, насамперед, у сфері екологічної безпеки [15].

Водночас запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб, дійсно потребує переоцінки багатьох положень кримінального права, кримінального процесу та господарського права. В Україні це питання обговорюється давно, зокрема, ще до прийняття чинного КК України. Однак ця ідея і донині в чинному КК України не втілена. Склад кримінального правопорушення ідентифікується за такими елементами: об'єкт, об'єктив-

на сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона. Згідно зі ст. 18 КК України, суб'єктом кримінального правопорушення може бути лише фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого, відповідно до цього Кодексу, може наставати кримінальна відповідальність.

Отже, чинне законодавство про кримінальну відповідальність не визнає як суб'єкта кримінального правопорушення юридичну особу. Відповідно до принципу персональної відповідальності, у разі заподіяння шкоди певною юридичною особою, якщо ця шкода утворює наслідки будь-якого складу кримінального правопорушення, відповідальність несуть фізичні особи (конкретні представники підприємства, установи, організації), які безпосередньо винні у заподіянні цієї шкоди. Відповідне положення в науці кримінального права сформувалося уже досить давно. Так, Верховний Суд УРСР ще у 1927 р. Постановою від 19 жовтня роз'яснив, що «...за чинним законодавством у кримінальному порядку можуть нести відповідальність тільки фізичні особи, але ніяк не юридичні особи».

Таким чином, негайне розроблення спеціальних приписів щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб та доповнення кримінального законодавства правовими нормами з цього приводу є, на нашу думку, передчасним. Включенню до КК України норм про визнання юридичних осіб суб'єктами кримінальних правопорушень мають передувати глибокі всебічні дослідження зарубіжного досвіду кримінальної відповідальності таких осіб, отримання аргументованих висновків щодо обґрунтованості й доцільності такого нововведення в нашій державі.

Література

1. Господарський кодекс України: Закон від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/print>.
2. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 трав. 2003 р. № 755-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>.
3. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
4. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 2 берез. 2015 р. № 222-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22219#Text>.
5. Про захист економічної конкуренції: Закон від 11 січ. 2001 р. № 2210-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>.
6. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон від 7 черв. 1996 р. № 236/96ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96вр#Text>.
7. Про Антимонопольний комітет України: Закон від 26 листоп. 1993 р. № 3659-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон від 15 листоп. 2011 р. № 4025-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17#Text>.
9. Михеев Р. И., Корчагин А. Г., Шевченко А. С. Уголовная ответственность юридических лиц: за и против: монографія. Владивосток, 1999. 76 с.
10. Никифоров А. С. Юридическое лицо как субъект преступления и уголовной ответственности. Москва, 2002. 204 с.
11. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. Київ, 2006. 1048 с.
12. D. Hazewinkel-Suringa, J. Rammelink. Inleiding tot de studie van het Nederlands Strafrecht, Gouda Quint. Arnhem, 13 edition, 1994.
13. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.
14. Прокопенко Д. Щодо ефективності цивільно-правових заходів захисту прав та інтересів фізичних та юридичних осіб. *Проблеми державотворення на сучасному етапі*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 15 трав. 2009 р.). Київ, 2009. С. 47–51.
15. Жевлаков Э. Н. Экологические преступления: понятие, виды, проблемы ответственности: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Москва, 1991. 20 с.

Анотація

Мойсеєнко В. В. Правові засади регулювання господарської діяльності. – Стаття.

У статті встановлено, що правові засади регулювання господарської діяльності характеризуються сукупністю нормативно-правових актів, положення яких визначають принципи, основоположні параметри та юридично значущі властивості реалізації заходів, пов'язаних із запобігання кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності, чим досягається нейтралізація потенційних і реальних загроз у господарському секторі України. Проаналізовано особливості запобігання кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності в країнах Європейського Союзу та США. Законодавчий досвід таких країн свідчить про можливе існування інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб як потужного важеля впливу на тих юридичних осіб, у яких службові особи під час виконання своїх професійних обов'язків учиняють кримінальні правопорушення з метою отримання неправомірної вигоди.

Ключові слова: господарська діяльність, кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, економічні кримінальні правопорушення, безпека господарської діяльності.

Аннотация

Моисеенко В. В. Правовые основы регулирования хозяйственной деятельности. – Статья.

В статье установлено, что правовые основы регулирования хозяйственной деятельности характеризуются совокупностью нормативно-правовых актов, положения которых определяют принципы, основополагающие параметры и юридически значимые свойства реализации мероприятий, связанных с предотвращением уголовных правонарушений в сфере хозяйственной деятельности, чем достигается нейтрализация потенциальных и реальных угроз в хозяйственном секторе Украины. Проанализированы особенности предотвращения уголовных правонарушений в сфере хозяйственной деятельности в странах Европейского Союза и США. Законодательный опыт таких стран свидетельствует о возможном существовании института уголовной ответственности юридических лиц как мощного рычага воздействия на тех юридических лиц, в которых должностные лица при исполнении своих профессиональных обязанностей совершают уголовные преступления с целью получения неправомерной выгоды.

Ключевые слова: хозяйственная деятельность, уголовные правонарушения в сфере хозяйственной дея-

тельности, экономические уголовные преступления, безопасность хозяйственной деятельности.

Summary

Moiseienko V. V. Legal bases of regulation of economic activity. – Article.

The article establishes that the legal framework for regulating economic activity is characterized by a set of regulations, the provisions of which determine the principles, basic parameters and legally significant properties of measures related to the prevention of criminal offenses in the field of economic activity, which neutralizes potential and real threats in the economic sector of Ukraine. Peculiarities of prevention of criminal offenses in the sphere of economic activity in the countries of the European Union and the USA are analyzed. The legislative experience of such countries suggests the possible existence of the institution of criminal liability of legal entities as a powerful lever of influence on those legal entities in which officials in the performance of their professional duties commit criminal offenses in order to obtain illegal benefits.

Key words: economic activity, criminal offenses in the sphere of economic activity, economic criminal offenses, safety of economic activity.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

Т. С. Горбань

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ФОРМИ ТА МЕТОДИ СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ

Постановка проблеми. Подолання кризових процесів у державі і суспільстві в першу чергу залежить від формування сучасної системи кадрового забезпечення органів державної влади висококваліфікованими кадрами нового типу, зданими взяти на себе відповідальність і вирішувати поточні загальнонаціональні, регіональні, районні проблеми [1]. І діяльність Державної податкової служби не є виключенням. А тому, для того, щоб забезпечити ефективне функціонування вказаного центрального органу виконавчої влади, важливим є створення належних умов роботи працівників цього відомства, чого можна досягти через якісну систему стимулювання. При цьому слід відмітити, що стимулювання праці працівників Державної податкової служби є системним та систематичним процесом, який реалізується у відповідних формах та за допомогою використання відповідних способів та прийомів, які в юридичній літературі прийнято називати методами.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, пов'язані із формами та методами стимулювання праці працівників Державної податкової служби у своїх наукових працях розглядали: О.Г. Данильян, В.М. Тараненко, В.Ю. Нестеренко, І.І. Токар, О.І. Кузьмич, Д.М. Бабій, О.І. Оліфер, Ю.Б. Медведєв, К.В. Бондаренко, Л.Л. Попов, І.О. Щєбликіна, Д.В. Грибова, Т.В. Колеснік, В.О. Джуган, С. І. Кожушко та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, в юридичній літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені окреслені проблематиці.

Саме тому метою статті є: визначити та надати характеристику формам та методам стимулювання праці працівників Державної податкової служби.

Виклад основного матеріалу. У найбільш спрощеному та загальному розумінні форма – це зовнішній вираз практичної діяльності певного суб'єкта. Що ж стосується представленої проблематики, то під формами стимулювання праці працівників органів Державної податкової служби необхідно розуміти, врегульований нормами

чинного трудового законодавства зовнішній вираз практичної діяльності уповноважених суб'єктів, яка спрямована з одного боку на підвищення ефективності функціонування досліджуваного центрального органу виконавчої влади, а з іншого на забезпечення нормального матеріального та морального стану працівників ДПС. Категорія форми тісно пов'язана із методами здійснення відповідної діяльності. Метод у найзагальнішому значенні – це певний спосіб дослідження якоїсь проблеми чи завдання, тобто метод являє собою систему правил, принципів і прийомів підходу до вивчення явищ і закономірностей розвитку природи, суспільства і мислення або практичної перетворюючої діяльності людини [2].

Отже, під методами стимулювання праці працівників Державної податкової служби необхідно розуміти сукупність законодавчо визначених способів, інструментів та засобів, які використовують у своїй діяльності суб'єкти стимулювання для ефективної реалізації своєї діяльності у досліджуваній сфері. Із наведеного вище слідує, що категорії форм та методів тісно пов'язані між собою, адже форми фактично є зовнішнім виразом діяльності, а методи вказують на те, які способи а інструменти були використані на шляху досягнення кінцевої мети. А відтак, форми та методи стимулювання праці працівників Державної податкової служби необхідно розглядати нерозривно одне від одного.

Так, першою формою стимулювання праці працівників Державної податкової служби, на яку необхідно звернути особливу увагу – це матеріальна форма. Вона передбачає застосування до працівників стимулів фінансово-економічного характеру. Базовим методом реалізації вказаної форми стимулювання є встановлення заробітної плати для працівників ДПС України. Відповідно до Закону України «Про оплату праці» заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує праців-

никові за виконану ним роботу. Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства в цілому. В ринкових умовах заробітна плата повинна виконувати наступні головні функції: 1) відтворювальна – заробітна плата є джерелом відтворення робочої сили та засобом залучення людей до праці; 2) стимулююча – повинна встановлюватися залежність між розмірами заробітної плати та кількістю, якістю, результатами праці; 3) соціальна – заробітна плата повинна забезпечувати соціальну справедливість, однакову винагороду за однакову працю; 4) регулююча – заробітна плата є засобом розподілу та перерозподілу кадрів по регіонах країни, галузях економіки з урахуванням ринкової кон'юнктури [3]. Відповідно до Закону України «Про державну службу», ключовими елементами заробітної плати державних службовців, в тому числі і тих, що здійснюють трудову діяльність в органах Державної податкової служби, є: 1) посадовий оклад; 2) надбавка за вислугу років; 3) надбавка за ранг державного службовця; 4) премії (у разі встановлення) [4]. Схема посадових окладів на посадах державної служби та умови оплати праці державних службовців, з якими укладаються контракти про проходження державної служби, визначаються Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби. Мінімальний розмір посадового окладу у державних органах, юрисдикція яких поширюється на територію одного або кількох районів, районів у містах, міст обласного значення, не може бути менше двох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом. Кабінет Міністрів України може встановлювати додаткові коригуючі коефіцієнти оплати праці для різних державних органів з урахуванням соціально-економічних, демографічних, кліматичних, екологічних та інших особливостей адміністративно-територіальних одиниць, на територію яких поширюється юрисдикція таких органів [4].

Що ж стосується надбавки за вислугу років на державній службі, то вона встановлюється на рівні 3 відсотків посадового окладу державного службовця за кожний календарний рік стажу державної служби, але не більше 50 відсотків посадового окладу. Розмір надбавки за ранг державного службовця визначається Кабінетом Міністрів України під час затвердження схеми посадових окладів на посадах державної служби. Виплата за додаткове навантаження у зв'язку з виконанням обов'язків тимчасово відсутнього державного службовця встановлюється керівником державної служби державному службовцю за поданням його

безпосереднього керівника у розмірі 50 відсотків посадового окладу тимчасово відсутнього державного службовця [4].

Стосовно такої складової як премія, то слід вказати, що вона представляє собою грошову винагороду, яка виплачується працівникам за досягнення високих кількісних та якісних показників у праці. Основним завданням системи преміювання працюючих у залежності від особистого внеску працівника є забезпечення: а) зацікавленості кожного працюючого у виявленні та реалізації резервів і можливостей підвищення результатів індивідуальної та колективної праці; б) обґрунтованості співвідношень в оплаті праці різних груп і категорій працюючих, виходячи з їх ролі у виробничому процесі, кваліфікаційно-професійного досвіду, складності виконуваних робіт та функцій; в) рівня відповідальності та творчої активності; г) відповідності між розміром оплати та трудовими зусиллями працівника, виходячи з результатів індивідуальної праці, та оцінки особистого внеску у кінцеві результати роботи підприємства; д) забезпеченості умов підвищення заробітної плати працівників за рахунок особистих трудових зусиль; е) активного залучення працівників малих трудових колективів до участі в оцінці результатів праці кожного та розподілі колективного заробітку [5, с.70; 6]. Все зазначене, беззаперечно є актуальним для трудової діяльності працівників Державної податкової служби України та підтверджує стимулюючий характер преміювання. Відповідно до ЗУ «Про державну службу» до премій державного службовця належать: 1) премія за результатами щорічного оцінювання службової діяльності; 2) місячна або квартальна премія відповідно до особистого внеску державного службовця в загальний результат роботи державного органу; 3) місячна або квартальна премія за належне виконання умов контракту про проходження державної служби (у разі укладення). При цьому загальний розмір премій, передбачених пунктом 2 цієї частини, які може отримати державний службовець за рік, не може перевищувати 30 відсотків фонду його посадового окладу за рік [4]. Джерелом формування фонду оплати праці державних службовців є державний бюджет. Фонд оплати праці державних службовців формується за рахунок коштів державного бюджету, а також коштів, які надходять до державного бюджету в рамках програм допомоги Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ. Порядок використання таких коштів, які надходять до державного бюджету, затверджується Кабінетом Міністрів України [4].

Розглядаючи матеріальну форму стимулювання праці працівників ДПС варто окремо вказати такі методи стимулювання, які прямо не пов'язані із наданням грошових коштів працівникам

податкової служби. До таких методів необхідно віднести наступні:

- метод надання соціальної допомоги;
- соціально-побутове забезпечення. Так, стаття 54 ЗУ «Про державну службу» передбачає, що державному службовцю у випадках і порядку, визначених Кабінетом Міністрів України, може надаватися службове житло. Окрім того, службовцям може надаватися матеріальна допомога для вирішення соціально-побутових питань.

- надання пільг. В юридичному розумінні пільги – це вилучення із загально-правового режиму, тобто встановлення такого режиму, який ставить одного суб'єкта господарювання чи групу суб'єктів у привілейоване становище щодо інших, надаючи їм можливість здійснювати свою діяльність на більш вигідних умовах [7, с.126-127].

Наступною є морально-психологічна форма стимулювання праці працівників Державної податкової служби. Її головне призначення позитивно вплинути на свідомість службовця тим самим підвищуючи якість, ефективність та результативність його роботи. Варто навести точку зору І.О. Щєбликіної та Д.В. Грибової, які у своєму навчальному посібнику з менеджменту до методів, за допомогою яких реалізується морально-психологічна форма стимулювання всіх категорій працівників, відносять: 1) створення умов, за яких співробітники випробовували б професійну гордість за те, що краще інших можуть упоратися з дорученою роботою, причетність до неї, особисту відповідальність за її результати; відчували б цінність результатів, конкретну їхню важливість; 2) присутність виклику, забезпечення можливостей кожному на своєму робочому місці показати свої здатності, реалізувати себе в праці, довести, що він може щось зробити; 3) визнання, що може бути усним або письмовим, особистим або привселюдним. Суть особистого визнання полягає в тому, що працівників, які відрізнялися, називають у спеціальних доповідях вищому керівництву організації, представляють йому, персонально поздоровляють із нагоди свят і сімейних дат; 4) похвали при завершенні роботи великого обсягу, освоєнні нових методів праці або нової продукції, впровадженні раціоналізаторської пропозиції; 5) схвалення в ході роботи, якщо робота виконується якісно й правильно. У цьому випадку доречні такі слова: «правильно, продовжуйте», «покажіть цей прийом колезі, потім мені розповісте, як це вдалося»; 6) підтримка, коли працівник сумнівається, не впевнений, не може визначитися з вибором цілей, завдань, способів поведінки й дії. У цей момент підтримка вкрай необхідна. Людина особливо потребує підтримки при освоєнні нової справи. Основна ціль підтримки, – усунути сумнів, непевність, коливання [8].

Дійсно, вказана вище класифікація заслуговує на увагу, втім в рамках представленої проблематики, на нашу думку, перелік відповідних методів повинен виглядати наступним чином:

- створення позитивного іміджу від служби в органах Державної податкової служби. Зазначене, на нашу думку, є надзвичайно важливим способом для того, щоб особа, зокрема молоді фахівці, бажали здійснювати трудову діяльність в податкових органах, усвідомлювали значимість, поважність та повагу до вказаної професії.

- метод так званих «психологічних винагород», які у подальшому сприяють кар'єрному зростанню працівника. Такими винагородами, на нашу думку, є: представлення до нагородження урядовими відзнаками та відзначення урядовою нагородою (вітальний лист, подяка, почесна грамота, а також представлення до відзначення державними нагородами.

- метод публічного визнання здобутків працівника, який виражається шляхом оголошення публічної подяки. Зміст вказаного методу стимулювання полягає у публічному вираженні роботодавцем вдячності працівнику, головним чином, за такі досягнення в праці як: поліпшення показників порівняно з попередніми періодами, перевиконання плану; успіхи в достроковій розробці та впровадженні заходів, пов'язаних з удосконаленням організації виробництва і праці, з підвищенням якості продукції, що випускається (виконуваних робіт, надання послуг); виконання на високому рівні своїх трудових обов'язків; успішне проведення заходів, реалізацію проектів, активну участь у заходах або проектах тощо [9, с.154]. При цьому, відзначає Т.В. Колеснік, порядок застосування таких заходів заохочення, як правило, регламентується в спеціальному локальному нормативному акті (зокрема, у положенні про моральне заохочення працівника) або встановлюється в документі більш загального характеру (приміром, в положенні про матеріальне і моральне заохочення працівників організації, правилах внутрішнього трудового розпорядку, положенні про стимулювання персоналу) [9, с. 154].

- вертикальне просування по службі. Даний метод, на наше переконання, є одним із ключових в контексті реалізації морально-психологічної форми стимулювання працівників органів Державної податкової служби. Взагалі, пише П.І. Павленко, просування по службі – це динамічна складова правового становища державного службовця в системі державної служби з моменту прийняття на службу до її закінчення. Просування по службі полягає у зміні призначення державного службовця та в підвищенні його грошового утримання. Просування по службі може бути наслідком оцінки державного органу, державного кваліфікаційного іспиту, професійного конкурсу або атеста-

ції [10, с.66]. В контексті представленої у роботі проблематики ми розглядаємо вертикальне просування по службі як спосіб стимулювання працівників в контексті позачергового переведення на вищу посаду за досягнення певних здобутків на нинішньому місці роботи. Це означає, що працівник усвідомлюючи факт того, що за більш якісне виконання своїх обов'язків може зайняти вищу посаду, за рахунок чого матиме вищий соціальний статус, рівень доходу, соціального захисту, тощо, буде більш якісно та ефективно виконувати поставлені перед ним завдання.

Наступною формою стимулювання є змішана, яка передбачає одночасне застосування до працівників стимулів матеріального, нематеріального та морально-психологічного характеру. Застосування вказаної форми покликано всебічно вплинути на працівника, що в свою чергу повинно суттєво підвищувати його внутрішні мотиви для здійснення більш результативної службово-трудової діяльності.

І остання форма стимулювання праці працівників Державної податкової служби є форма негативного впливу на працівника. Ключовим способом стимулювання в даному випадку є застосування до працівника дисциплінарної відповідальності. Дисциплінарна відповідальність – це одна з форм впливу на порушників трудової дисципліни, яка полягає у накладенні дисциплінарних стягнень адміністрації того підприємства, установи чи організації, в якому працює особа, яка порушує внутрішній трудовий розпорядок або трудові обов'язки. Якщо посадові особи або окремі працівники, порушуючи трудову дисципліну, завдають шкоди водному об'єкту, то до них застосовуються заходи дисциплінарної відповідальності відповідно до Кодексу законів про працю України [11]. Л.Л. Попов зазначає, що дисциплінарна відповідальність – це застосування заходів дисциплінарного впливу в порядку службового підпорядкування за вчинення дисциплінарного проступку або за інші неправомірні дії, що не переслідуються в кримінальному порядку. Підстави відповідальності, види дисциплінарних стягнень, права органів виконавчої влади та керівників по їх накладанню, а також порядок застосування та оскарження з урахуванням конкретних умов і виду державної служби встановлюються чинним законодавством, статутами і положеннями про дисципліну [12]. Дисциплінарна відповідальність, як метод стимулювання праці працівників ДПС України, спрямований перш за все на забезпечення дотримання дисципліни праці, яка своєю чергою представляє собою засновану на принципах моралі систему нормативно-правових актів, що регламентують порядок дотримання суб'єктами трудових правовідносин належного виконання своїх трудових обов'язків за допомогою методів

заохочення та примусу, які забезпечують належний процес праці [13, с.31].

Таким чином, дисциплінарна відповідальність, як спосіб стимулювання праці працівників Державної податкової служби України, має декілька аспектів: по-перше, вона є своєрідним стримуючим фактором для службовців від порушення службової дисципліни, що, апріорі, є важливим фактором для належного виконання ними своїх обов'язків, а як результат і функціонування всього центрального органу виконавчої влади; по-друге, дисциплінарна відповідальність є засобом покарання правопорушників, що служить прикладом для інших від вчинення подібних дій.

Висновок. На завершення слід підсумувати, що наведений вище перелік форм та методів стимулювання праці працівників Державної податкової служби не претендує на повноту та вичерпність, адже протягом останніх років законодавець постійно змінював підхід до вказаного проблемного питання, що обумовлювалось постійним реформуванням даного відомства. Разом із тим, наведені нами форми та методи стимулювання створюють наукове підґрунтя для проведення подальших ґрунтовних досліджень у вказаному напрямку. Адже чітке та змістовне визначення форм та методів дозволить роботодавцю більш змістовно підходити до питання стимулювання праці працівників, а як результати забезпечити більш раціональне та ефективне використання трудових ресурсів.

Література

1. Козуб В. П., Шевченко О. В. Напрями реформування системи матеріального стимулювання державних службовців. *Державне будівництво*. 2008. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2008_1_53.
2. Данильян О. Г. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. Х.: Право, 2011. 312 с.
3. Нестеренко В.Ю., Токар І.І. Економіка виробництва. Конспект лекцій. Харків, 2012.
4. Про державну службу. Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/conv#Text>.
5. Кузьмич О.І. Оплата праці працівників військових частин / О.І. Кузьмич, Д.М. Бабій, О.І. Оліфер, Ю.Б. Медведєв. К.: Юрінком, 2004. 116 с.
6. Гальченко О. С. Удосконалення правового регулювання оплати праці в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2010. 188 арк.
7. Бондаренко К. В. Адміністративна відповідальність за порушення антимонопольного законодавства України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Одес. нац. юрид. акад. О., 2010. 220 арк.
8. Щєбликіна І.О. Основи менеджменту: навч. посібн. [для студ. вищ.навч. закл.] / І.О. Щєбликіна, Д.В. Грибова. Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2015. 480 с.
9. Колеснік Т. В. Правова природа морального заохочення до дотримання дисципліни праці. *Право та інновації*. 2016. № 1. С. 152-158.

10. Павленко П.І. Правовий статус службовця органів внутрішніх справ: проблеми загальної теорії: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01 / Донецьк: Донецький інститут внутрішніх справ при Донецькому національному університеті, 2003. 164 с.

11. Джуган В.О. Правове регулювання використання та охорони вод в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.06. Івано-Франківськ, 2009. 195 с.

12. Административное право: Учебник. Издание второе, переработанное и дополненное / под ред. Л.Л. Попова. М.: Юрист, 2005. 425 с.

13. Кожушко С. І. Становлення, сучасний стан та перспективи розвитку законодавства про дисципліну праці в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2006. 212 с.

Анотація

Горбань Т. С. Форми та методи стимулювання праці працівників Державної податкової служби. – Стаття.

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України, визначено та охарактеризовано ключові форми та методи стимулювання праці працівників Державної податкової служби. Запропоновано авторське визначення відповідних форм та методів. Обґрунтовано, що чітке та змістовне визначення форм та методів дозволить роботодавцю більш змістовно підходити до питання стимулювання праці працівників, а як результати забезпечити більш раціональне та ефективне використання трудових ресурсів

Ключові слова: форма, метод, правовий метод, стимулювання, праця, працівники, Державна податкова служба.

Аннотация

Горбань Т. С. Формы и методы стимулирования труда работников Государственной налоговой службы. – Статья.

В статье, на основе анализа научных взглядов ученых и норм действующего законодательства Украины, определены и охарактеризованы ключевые формы и методы стимулирования труда работников Государственной налоговой службы. Предложено авторское определение соответствующих форм и методов. Обосновано, что четкое и емкое определение форм и методов позволит работодателю более содержательно подходить к вопросу стимулирования труда работников, а как результат обеспечить более рациональное и эффективное использование трудовых ресурсов.

Ключевые слова: форма, метод, правовой метод, стимулирование, труд, работники, Государственная налоговая служба.

Summary

Horban T. S. Forms and methods of stimulating the work of employees of the State Tax Service. – Article.

The article, based on the analysis of scientific views of scientists and current legislation of Ukraine, identifies and describes the key forms and methods of stimulating employees of the State Tax Service. The author's definition of the corresponding forms and methods is offered. It is substantiated that a clear and meaningful definition of forms and methods will allow the employer to take a more meaningful approach to the issue of stimulating the work of employees, and as a result to ensure a more rational and efficient use of labor resources.

Key words: form, method, legal method, stimulation, work, employees, State Tax Service.

УДК 349.2

О. Ю. Кісіль
здобувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності
факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ ГРОШОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Одним з найважливіших різновидів забезпечення діяльності поліцейських є їх грошове забезпечення, у межах реалізації якого відбувається як матеріальна винагорода поліцейського, отримання ним засобів для існування, а також відповідні компенсації у зв'язку із перебуванням даної особи в особливих умовах. Належне грошове забезпечення слід розглядати як і стимулювання ефективності професійної діяльності поліцейських. При цьому слід відмітити, що за своєю суттю грошове забезпечення є доволі схожою сферою суспільних відносин з тією, що виникає в зв'язку з оплатою праці працівника. А тому визначення сутності й особливостей грошового забезпечення поліцейських в Україні повинно відбуватися з урахуванням положень вказаного інституту трудового права.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, пов'язані із оплатою праці поліцейських у своїх наукових працях розглядали: С.М. Бортник, М.В. Путій, В.І. Боднар, М.С. Бідюкова, М.О. Дей, О.С. Гальченко, М.М. Клемпарський, О.Ю. Дрозд та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, в юридичній літературі відчувається брак комплексних досліджень, присвячених проблемі грошового забезпечення поліцейських в Україні.

Саме тому метою статті є: розкрити сутність грошового забезпечення поліцейських в Україні.

Виклад основного матеріалу. З аналізу норм чинного законодавства слідує, що категорія «грошове забезпечення» в більшості випадків уживається по відношенню до військовослужбовців і працівників правоохоронних органів. При цьому законодавець принципово не відрізняє дану категорію від схожих за своєю суттю – «заробітна плата» й «оплата праці». Вчені-правознавці також не мають єдиної позиції відносно співвідношення вказаних категорій. Так, наприклад, С. М. Бортник наголошує на тому, що грошове забезпечення принципово відрізняється від заробітної плати робочих і службовців. Воно побудоване з урахуванням вимог економічного закону розподілу за працею [1, с. 124]. На нашу думку, така позиція може бути визнана справедливою лише частково, оскільки категорії «грошове забезпечення» та «оплата праці» або «заробітна плата» дійсно відрізняються, проте, вважаємо не принципово. Та й сам вчений не наводить принципових відмін-

ностей зазначених категорій, а лише обмежується вказаним зауваженням.

Деякі з учених-правознавців використовують досліджувані категорії як рівнозначні. Наприклад, досліджуючи особливості адміністративно-правового забезпечення проходження служби в корпусі оперативно-раптової дії Національної поліції, М. В. Путій вказує на те, що способом реалізації економічного стимулювання службовців спецпідрозділу КОРД є грошове забезпечення службовців (заробітна плата, надбавки, премії, тощо) [2, с. 128]. Авторський колектив підручника «Організація судових та правоохоронних органів» зазначає, що заробітна плата (грошове забезпечення) виплачується, виходячи з окладів за посадами, які обіймають ці особи в органах, з яких вони відряджені [2, с. 250]. Такі позиції також не безпідставні. Зокрема, досліджуючи особливості правового регулювання проходження служби співробітниками Служби судової охорони, В. І. Боднар цілком слушно зауважує відносно того, що за своїм змістом і суттю «заробітна плата» і «грошове забезпечення» є поняттями, які передбачають винагороду за працю/службу [3, с. 128]. Тобто як в основі заробітної плати (оплати праці) працівника підприємства, установи, організації, так і грошового забезпечення поліцейських закладено винагороду за виконану роботу, що має грошовий еквівалент.

Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про оплату праці» заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу. Сутність грошового забезпечення поліцейських у науково-правових колах визначають як джерело задоволення матеріальних, моральних, інтелектуальних і духовних потреб поліцейських, а також засіб стимулювання їх праці [4, с. 327]. З огляду на наведені підходи до визначення сутності досліджуваних категорій, вони можуть бути використанні як ідентичні. Зокрема, як і заробітна плата, грошове забезпечення поліцейський отримує за свою працю. Грошове забезпечення також спрямоване на задоволення найрізноманітніших життєвих потреб поліцейського та виконує ряд інших завдань. У дослідженні, що присвячено особливостям правового регулювання матеріального забезпечення працівників органів внутрішніх справ, М.С. Бідю-

кова наголошує на тому, що значення грошового забезпечення визначається його завданнями та функціями. При цьому до завдань грошового забезпечення вчена відносить: забезпечення достатніх і належних матеріальних умов для життя та відпочинку працівників; комплектування якісного особового складу; диференціацію умов і характеру праці; стимулювання праці; компенсування фізичних та інтелектуальних затрат; профілактику службових правопорушень, особливо тих, які вчинюються з корисливою метою [5, с. 81-82].

Схожі позиції висловлюються й по відношенню до заробітної плати працівника відповідного підприємства, установи, організації. Наприклад, досліджуючи особливості правового регулювання засобів стимулювання праці в умовах ринкової економіки, М.О. Дей наголошує на тому, що правова організація оплати праці покликана повніше врахувати особистий внесок кожного працівника відповідно до кількості й якості праці, що затрачується [6, с. 90]. Під час дослідження можливих шляхів вдосконалення правового регулювання оплати праці в умовах ринкової економіки О.С. Гальченко підкреслює той факт, що заробітна плата – це точка перетину інтересів багатьох: підприємства, працівника, податкової, соціальних фондів тощо. Кожна з цих сторін оцінює значення заробітної плати якщо не як найважливіше, то як одне з найважливіших [7, с. 40].

Аналіз наведених позицій свідчить про те, що заробітна плата має дещо схожі завдання із грошовим забезпеченням, а тому за даним критерієм вказані категорії відрізнитися не можуть. При цьому зазначимо, що окремі з вчених в якості одного з провідних критеріїв розмежування заробітної плати та грошового забезпечення називають компенсаційний характер останнього. Наприклад, досліджуючи правовий статус державних службовців як суб'єктів трудового права України, М.М. Клемпарський зауважує, що грошове забезпечення за своєю структурою та характером є певною компенсацією особі за перебування в особливих умовах проходження служби, особливо військової [8, с. 138]. На нашу думку, компенсаційний характер не може бути закладено в якості критерію відмінності грошового забезпечення поліцейських від заробітної плати, оскільки остання, в передбачених чинним національним законодавством випадках, також може мати такий характер.

Так, відповідно до ст. 2 Закону України «Про оплату праці» в структурі заробітної плати виокремлюють, зокрема, додаткову заробітну плату – винагороду за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Додаткова заробітна плата включає доплати, надбавки, гарантійні та компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням

виробничих завдань і функцій. Окрім цього, законодавець називає інші заохочувальні та компенсаційні виплати, до яких належать виплати в формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами та положеннями, виплати в рамках грантів, компенсаційні та інші грошові й матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного національного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми [9]. Із цього слідує, що заробітна плата також може мати компенсаційний характер.

Наведене законодавче положення наптовхує на думку стосовно основної відмінності заробітної плати та грошового забезпечення – їх структуру. Так, з аналізу ст. 2 Закону України «Про оплату праці» слідує, що, окрім вказаної вище додаткової заробітної плати й інших заохочувальних і компенсаційних виплат, до структури заробітної плати включено основну заробітну плату – винагороду за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки), що встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців [9]. У свою чергу, як свідчать аналіз ст. 94 Закону України «Про Національну поліцію», поліцейські отримують грошове забезпечення, розмір якого визначається залежно від посади, спеціального звання, строку служби в поліції, інтенсивності й умов служби, кваліфікації, наявності наукового ступеня або вченого звання [10]. Як зазначають у науково-правових колах, з огляду на специфіку проходження служби поліцейськими, грошове забезпечення поліцейських диференціюється залежно від їх службово-правового становища, часу перебування на службі, кваліфікації, особливостей виконання покладених обов'язків та умов проходження служби й ґрунтується на встановлених державою нормативах із застосуванням різних методик [4, с. 327].

Отже, як слідує з аналізу наведених положень, основною відмінністю заробітної плати від грошового забезпечення є, по-перше, суб'єкти, по відношенню до яких застосовуються дані категорії, а по-друге – їх різна структура. Також, говорячи про грошове забезпечення поліцейських, не можна оминати увагою те, що в своїй більшості питання, пов'язані з порядком й умовами його здійснення врегульовано на підзаконному нормативно-правовому рівні. З одного боку слід погодитися з вченими, які вважають, що підзаконний рівень нормативної регламентації відповідної сфери суспільних відносин дозволяє оперативно визначити компетенцію різних органів управління, врегулювати права й обов'язки відповідної особи [11, с. 18]. Однак, з іншої сторони, підзаконні нормативно-правові акти приймаються з найменшою порівняно із законами України підготовкою.

Також до їх положень найбільш часто вносяться зміни, що негативно впливають на стабільність функціонування відповідної сфери суспільних відносин. У випадку значної кількості підзаконних нормативно-правових актів, положення яких регламентують однорідні суспільні відносини, мова про уніфікованість нормативної регламентації йти не може. Саме остання ситуація знаходить свій прояв у випадку нормативно-правової регламентації грошового забезпечення поліцейських.

Так, в основному нормативно-правовому акті, положення якого визначають правові засади організації та діяльності Національної поліції України, статус поліцейських, а також порядок проходження служби в Національній поліції України – Законі України «Про Національну поліцію» [10], згадки про категорію «грошове забезпечення» зустрічаються лише декілька разів (п. 4 ч. 2 ст. 53, п. 4 ч. 10 ст. 62, ч. 7 ст. 67, ч. 8 ст. 68, ч. 5 ст. 70, ч. 2 ст. 92, ч. 9 ст. 93). При цьому ст. 94 вищенаведеного нормативно-правового акта повністю присвячена питанням грошового забезпечення поліцейських і має відповідну назву. Дана норма складається з п'яти частин, чотири з яких за способом викладення нормативного матеріалу мають відсильний характер. Ані порядку, ані умов грошового забезпечення поліцейських в положеннях вищенаведеного нормативно-правового акта не визначено. Як свідчить комплексний аналіз приписів даного акта законодавства, два аспекти грошового забезпечення поліцейських повинні визначатися Кабінетом Міністрів України.

По-перше, відповідно до ч. 7 ст. 67 Закону України «Про Національну поліцію» грошове забезпечення поліцейських, зарахованих у розпорядження, здійснюється в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [10]. Порядок виплати грошового забезпечення поліцейських, зарахованих у розпорядження затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14 вересня 2016 року № 623. При цьому, як зазначено в п. 4 вищенаведеного нормативно-правового акта, умови виплати грошового забезпечення поліцейських, зарахованих у розпорядження, визначаються Міністерством внутрішніх справ України [12]. Окрім вказаного пункту, зазначена постанова Кабінету Міністрів України містить ще три, які, вважаємо, за логікою даного нормативно-правового акта також можна було включити до складу відповідного наказу Міністерства внутрішніх справ України. По-друге, відповідно до ч. 3 ст. 94 Закону України «Про Національну поліцію» за поліцейськими, які тимчасово проходять службу за межами України, зберігається виплата грошового забезпечення в національній валюті та виплачується винагорода в іноземній валюті за нормами та в порядку, що визначаються Кабінетом Міністрів України [10]. Розміри щомісячної грошової винагороди в іно-

земній валюті за виконання службових обов'язків за межами України військовослужбовцям Національної гвардії та поліцейським, включеним до складу національного персоналу для участі в міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки, що утримується за рахунок державного бюджету затверджено постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання фінансового забезпечення військовослужбовців Національної гвардії та поліцейських, включених до складу національного персоналу для участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки» від 22 травня 2013 року № 358 [13].

Всі інші аспекти грошового забезпечення повинні бути передбачені відповідним наказом Міністерства внутрішніх справ України, про що прямо вказано в ч. 2 ст. 94 Закону України «Про Національну поліцію» [13]. Основним серед таких наказів є наказ Міністерства внутрішніх справ від 6 квітня 2016 року № 260, яким затверджено Порядок та умови виплати грошового забезпечення поліцейським Національної поліції та здобувачам вищої освіти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських [14]. Окрім цього, дана сфера суспільних відносин регламентована:

- наказом Міністерства внутрішніх справ України «Про деякі питання виплати грошової винагороди поліцейським та працівникам Головного слідчого управління Національної поліції України» від 15 липня 2016 року № 672, яким затверджено Порядок та умови здійснення виплати грошової винагороди поліцейським та працівникам Національної поліції України, які займають керівні посади та посади старших слідчих в особливо важливих справах у Головному слідчому управлінні Національної поліції України, а також Перелік посад поліцейських та працівників Головного слідчого управління Національної поліції України, які здійснюють досудове розслідування у кримінальних провадженнях про корупційні та інші тяжкі й особливо тяжкі злочини та мають право на отримання грошової винагороди;

- наказом Міністерства внутрішніх справ України від 6 квітня 2016 року № 259, яким затверджено Інструкцію про розміри та умови виплати винагороди поліцейським за безпосередню участь у заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях чи в антитерористичній операції, інших заходах в умовах особливого періоду;

- наказом Міністерства внутрішніх справ України «Про заохочення в Національній поліції України» від 25 квітня 2019 року № 317, яким передбачено, що грошова винагорода виплачується в межах асигнувань, передбачених у кошторисі Національної поліції України, відповідного орга-

ну (підрозділу) поліції на грошове забезпечення поліцейських та заробітну плату працівників.

Однак, на сьогодні можна назвати й доволі значну кількість підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих Кабінетом Міністрів України, положення яких регламентують відповідні аспекти грошового забезпечення поліцейських, наприклад: постанова Кабінету Міністрів України «Про грошове забезпечення поліцейських Національної поліції» від 11 листопада 2015 року № 988; постанова Кабінету Міністрів України «Про упорядкування структури та умов оплати праці працівників апарату органів виконавчої влади, органів прокуратури, судів та інших органів» від 9 березня 2006 року № 268; постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та поліцейських» від 20 січня 2016 року № 18; постанова Кабінету Міністрів України «Про деякі особливості грошового забезпечення поліцейських Департаменту кіберполіції Національної поліції» від 13 жовтня 2015 року № 832; постанова Кабінету Міністрів України «Про деякі особливості грошового забезпечення та заробітної плати поліцейських та працівників Національної поліції» від 7 квітня 2015 року № 260.

Висновок. Таким чином, як свідчить аналіз вищенаведених положень, під грошовим забезпеченням поліцейських слід розуміти здійснення грошової винагороди поліцейських у відповідності до законодавчо встановлених структурних складових такого забезпечення з урахуванням обсягів виконаної ними роботи. Грошове забезпечення поліцейських здійснюється з метою надання поліцейському засобів для існування та задоволення життєвих потреб, стимулювання їхньої праці, компенсації в зв'язку із перебуванням поліцейського в особливих службово-трудових умовах. Від заробітної плати працівника відповідного підприємства, установи, організації, грошове забезпечення поліцейського головним чином відрізняється своєю структурою. Однією з основних проблем функціонування інституту грошового забезпечення поліцейських вважаємо є його неналежна нормативно-правова регламентація, зокрема наявність численних підзаконних нормативно-правових актів. При цьому більшість аспектів грошового забезпечення поліцейських, всупереч положенням Закону України «Про Національну

поліцію», врегульовано підзаконними нормативно-правовими актами, прийнятими Кабінетом Міністрів України.

Література

1. Бортник С. М. Проблеми правового регулювання трудових прав поліцейських : дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.05. Харків, 2018. 389 с.
2. Путій М. В. Адміністративно-правове забезпечення проходження служби в корпусі оперативно-раптовій дії Національної поліції : дис. ... д-ра філософії : спец. 081. Харків, 2020. 256 с.
3. Боднар В. І. Правове регулювання проходження служби співробітниками Служби судової охорони : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05. Харків, 2020. 217 с.
4. Закон України «Про Національну поліцію»: наук.-практ. коментар / О. І. Безпалова та ін.; за заг. ред. В. В. Сокурєнка. Харків, 2016. 408 с.
5. Бідюкова М. С. Правове регулювання матеріального забезпечення працівників ОВС: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05. Харків, 2006. 217 с.
6. Дей М. О. Правове регулювання засобів стимулювання праці в умовах ринкової економіки: теоретичний аспект : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05. Харків, 2005. 212 с.
7. Гальченко О. С. Удосконалення правового регулювання оплати праці в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05. Луганськ, 2010. 188 с.
8. Клемпарський М. М. Державні службовці як суб'єкти трудового права України: дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.05. Харків, 2014. 403 с.
9. Про оплату праці: закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 17. Ст. 121
10. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379
11. Пчелін В. Б. Перегляд адміністративних актів органів внутрішніх справ : дис. ... кандидата юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2011. 190 с.
12. Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення поліцейських, зарахованих у розпорядження: постанова Кабінету Міністрів України від 14.09.2016 № 623. *Офіційний вісник України*. 2016. № 75. Ст. 2504.
13. Деякі питання фінансового забезпечення військовослужбовців Національної гвардії та поліцейських, включених до складу національного персоналу для участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки: постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2013 № 358. *Офіційний вісник України*. 2013. № 39. Ст. 1374.
14. Про затвердження Порядку та умов виплати грошового забезпечення поліцейським Національної поліції та здобувачам вищої освіти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.04.2016 № 260. *Офіційний вісник України*. 2016. № 39. Ст. 1497.

Анотація

Кісіль О. Ю. До питання грошового забезпечення поліцейських в Україні. – Стаття.

У статті спираючись на аналіз норм чинного законодавства та наукових поглядів вчених, розкриваються проблемні питання грошового забезпечення поліцейських. Встановлено, як розмежовуються поняття «грошове забезпечення» та «заробітна плата». Констатовано, що однією з основних проблем функціонування інституту грошового забезпечення поліцейських є його неналежна нормативно-правова регламентація, зокрема наявність численних підзаконних нормативно-правових актів.

Ключові слова: грошове забезпечення, заробітна плата, оплата праці, поліцейський, Національна поліція.

Аннотация

Кисиль О. Ю. К вопросу денежного обеспечения полицейских в Украине. – Статья.

В статье, опираясь на анализ норм действующего законодательства и научных взглядов ученых, раскрываются проблемные вопросы денежного обеспечения полицейских. Установлено, как разграничиваются

понятия «денежное обеспечение» и «зарботная плата». Констатировано, что одной из основных проблем функционирования института денежного обеспечения полицейских является его ненадлежащая нормативно-правовая регламентация, в частности наличие многочисленных подзаконных нормативно-правовых актов.

Ключевые слова: денежное обеспечение, заработная плата, оплата труда, полицейский, Национальная полиция.

Summary

Kisil O. Yu. On the issue of financial support for police officers in Ukraine. – Article.

The article, based on the analysis of the current legislation and scientific views of scientists, reveals the problematic issues of financial security of police officers. It is established how the concepts of "cash security" and "salary" are distinguished. It is stated that one of the main problems in the functioning of the institute of monetary support of police officers is its improper legal regulations, in particular the presence of numerous bylaws.

Key words: money support, salary, salary, policeman, National police.

І. О. Лях*доцент кафедри управління та адміністрування
Навчально-наукового інституту «Каразінська школа бізнесу»
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Актуальність. Наразі медіація в національній правовій системі – це феномен, зміст якого не завжди зрозумілий, а концепції його застосування практично не вироблені. В свою чергу, аналіз досвіду інших країн з цього питання суттєво полегшить процес імплементації медіаційних процедур. Адже проблеми із введенням останнього в юридичне середовище, які існують сьогодні в Україні, в більшості було вже опрацьовано іншими державами, що потребує окремого висвітлення.

Ступінь розробленості. В процесі аналізу окресленої в статті проблеми було взято до уваги напрацювання таких вітчизняних науковців як: В. Авер'янова, А. Гайдука, І. Коліушка, Р. Куйбіди, Б. Леко, О. Остапенка, а також зарубіжних вчених, зокрема, Дж. Вестбрука, Ч. Гутрі, Л. Райскіна, Т.Дж. Хейнш та інших.

Метою статті є опрацювання зарубіжного досвіду запровадження інституту медіації та встановлення можливостей його використання у трудовому праві України.

Виклад основного матеріалу. Варто відмітити, що в західних країнах медіація, як інститут вирішення спорів існує давно. Натомість, в окремих державах не виділяються підвиди даної категорії, на кшталт, медіації у кримінальному процесі, медіації в рамках адміністративних процедур, медіації трудових спорів тощо. В більшості випадків все це об'єднується єдиним, загальнодержавним інститутом примирення у правових спорах. Наприклад, в Сполучених Штатах Америки (далі – США) медіація виникла ще у 60-х роках минулого століття. У цій країні медіація є спеціальним видом діяльності, що полягає в оптимізації за участю третьої сторони процесу пошуку конфліктуючими сторонами рішення проблеми, яке дозволило б припинити конфлікт. Законодавче регулювання медіації в правовій сфері першочергово отримало поширення в області сімейного права. У 1981 році Каліфорнія стала першим штатом, в якому медіація була запропонована в разі суперечок, пов'язаних з опікою над дітьми і спілкуванням з дітьми. Необхідно також відзначити спробу вироблення єдиних для США правил і стандартів медіаційних процедур. З цією метою у 2001 році був розроблений та прийнятий Загальний закон про медіацію. Зазначений акт підготовлено представниками штатів у співпраці з Секцією з врегулювання супе-

речок Американської асоціації адвокатів. В даний час Загальний закон про медіацію уведено в дію тільки у декількох штатах та одному федеральному округу. Інші штати розглядають можливість прийняття однакового закону, у зв'язку із чим до теперішнього часу норми про захист конфіденційності медіації різняться від штату до штату [1].

В Сполучених Штатах медіація вважається змагальним підходом до вирішення конфліктів і спорів. Основна роль медіатора полягає в тому, щоб забезпечити взаємодію між сторонами, допомогти їм сконцентрувати увагу на реальних аспектах спору і запропонувати варіанти вирішення проблеми, що задовільняють інтереси і потреби відповідних сторін, він діє як міст між сторонами, допомагаючи згладити нерівності, що впливають на рішення сторін. Медіацію можна розглядати як процедуру, що забезпечує взаємодію з іншою стороною, а також таку, що просто організує думки особи з приводу конфлікту в потрібному напрямі і визначає його ставлення до цього конфлікту. Сьогодні медіація в Америці використовується в безлічі сфер, оскільки стійкий, гнучкий і ефективний характер цієї процедури дозволяє використовувати її для вирішення широкого кола конфліктів: від конфліктів, пов'язаних з правами споживачів, до конфліктів у публічній сфері [2; 3, с. 363–378; 4, с. 46; 5, с. 55].

На території Канади правовий статус інституту медіації в цілому подібний до американського, однак існують відмінності у системі його правового регулювання. Першочергово слід зазначити, що в Канаді медіація уперше стала використовуватись, як спосіб вирішення колективних та приватних спорів, що виникали із трудових правовідносин. В наступні роки інститут медіації суттєво розширив свій правовий статус та значення, через що почав сприйматись, як оптимальний варіант вирішення спору не тільки в трудовій, але й інших правових галузях – адміністративній, господарській, сімейній тощо [6, с. 85–86; 7, с. 68].

За своєю природою медіація на території Канади має приватний характер і розпочинається на підставі вільного волевиявлення сторін. Згідно з таким підходом ця процедура безпосередньо стосується лише сторін і не впливає на інтереси органів державної влади. Однак із метою стимулювання зацікавленості потенційних сторін спору

процедурою медіації органи державної влади Канади розробляють та забезпечують реалізацію відповідних заохочувальних заходів

Досить своєрідним є зарубіжний досвід Великобританії в галузі правового регулювання інституту медіації при вирішенні трудових спорів. Однак, варто відмітити, що по всій території країни медіаційні процедури є відмінними одна від одної. Пояснюється це історичними особливостями розвитку Великої Британії, яка і досі об'єднує в своєму складі одразу декілька самостійних в окремих питаннях внутрішньої політики територій. Так, наприклад, медіація в Шотландії є виключно добровільною процедурою. У даний час медіаційні послуги незалежні від суду, проте суди Шотландії відіграють певну роль у зверненні сторін до медіації. Серед повноважень, наданих суду для реалізації завдань оперативності, може бути й застосування будь-якої процедури, яка, на думку, шерифа, призведе до швидшого вирішення позову, включаючи й альтернативні способи вирішення спорів. У Північній Ірландії концепція альтернативних суду способів вирішення спору, в тому числі й медіації, була розроблена та набула поширення протягом останнього десятиліття. На сьогоднішній день медіація застосовується у достатньо широкому колі цивільних та комерційних справ, у сімейних спорах. Так, наприклад, переважна більшість трудових спорів врегульовується до моменту звернення до суду чи в процесі судового розгляду. В свою чергу, на території Англії та Уельсу в законодавчих актах закріплено обов'язок суду заохочувати сторони до медіації при проведенні судового розгляду. Суд зобов'язаний займатися активним управлінням справами, що передбачає заохочення сторін до використання альтернативних процедур вирішення спору, якщо суд визнає це прийнятним, та сприяння у застосуванні таких процедур [8; 9; 10; 11, с. 174].

Окремий пласт зарубіжного досвіду в сфері правового забезпечення інституту медіації становлять правові тенденції Європейського Союзу (далі – ЄС). Так, в ЄС проблематику медіації у цивільних та комерційних справах було врегульовано ухваленням у 2008 році Європейською Комісією Директиви «Про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах» [12]. В цьому документі закріпились вихідні і визначальні правові ідеї, положення та засади, які становлять процедурне та організаційне підґрунтя здійснення процедури медіації, які спрямовано на ефективне, взаємоприйнятне, законне розв'язання конфлікту між учасниками спору [13, с. 231-237]. Такими базовими принципами медіації стали:

– добровільність, тобто прийняття усвідомленого рішення учасниками відносин – сторонами процесу, про застосування такої альтернативної

процедури розв'язання спору, та можливість відмовитися від участі на будь-якому етапі, причому будь-який тиск на сторони заборонений (слово «добровільність» акцентує, що рішення не може бути результатом зовнішнього примусу чи активного переконання будь-кого у необхідності певного спрямування дій, – воно не повинно бути результатом активного впливу волі іншої особи, а лише результатом вибору суб'єкта, що ґрунтується на повній інформації про ситуацію);

– рівність сторін – сторони мають рівні права під час медіації, не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

– нейтральність медіатора – медіатор повинен виконувати свої обов'язки неупереджено, ґрунтуючись на обставинах справи, беручи до уваги думку сторін та не нав'язуючи сторонам певного рішення, яке приймається винятково за взаємною згодою сторін;

– конфіденційність – інформація, отримана медіатором під час проведення медіації, є конфіденційною і не може бути розголошена ним без попередньої згоди сторін (учасники процесу повинні бути впевненими, що інформація, яку вони повідомили, потім не буде використана проти них). Дуже важливим у контексті принципу конфіденційності є закріплення на рівні закону «імунітету» для медіатора, а це, в свою чергу, означає, що медіатор не може бути допитаний щодо інформації, яка стала йому відома під час проведення медіації або стосується безпосередньо суті медіації, крім випадків, коли сторони не заперечують проти розголошення такої інформації [14, с. 10-15; 15, с. 112].

Крім того, положення Директиви встановлюють вимоги щодо механізму провадження медіації на території держав-членів ЄС. Так, останні повинні забезпечити, щоб сторонам не завадили розпочати судовий розгляд або арбітраж після посередництва у зв'язку з закінченням строку позовної давності. Ні посередники, ні тих, хто бере участь в процесі посередництва, не змушені давати свідчення в ході судового розгляду у відношенні інформації, отриманої в ході процесу посередництва. Це допустимо тільки: коли це необхідно для заперечення міркувань державної політики держави-члена, якої це стосується, зокрема, для захисту фізичної недоторканності людини і так далі; де розкриття інформації про зміст угоди і в результаті посередництва необхідно з метою реалізації та додержання цієї угоди. Окрім того, медіаційні процедури повинні відповідати ряду вимог, а саме:

– медіація не повинна бути примусовою;

– держави мають право вибору способу організації та здійснення медіації таким чином, як вони

вважають за необхідне, з залученням державного або приватного сектору;

– незалежно від того, як організована і здійснюється медіація, держави повинні подбати про наявність відповідних механізмів, задля забезпечення існування: процедур для підбору, навчання та кваліфікації медіаторів; стандартів, які повинні забезпечуватися і підтримуватися медіаторами [16, с. 587].

Наприклад, медіація у Німеччині є досить популярним та розповсюдженим способом вирішення будь-яких правових спорів. В цьому аспекті слід відмітити, що законодавство Німеччини не містить норм, які визначають галузі права, в яких медіація не може застосовуватись. Найбільш поширеним цей метод є у вирішенні спорів, що належать до сімейного права, права спадкування та комерційного права. У 2012 році набув чинності закон про медіацію, який став першим законодавчим актом, що регулює послуги медіації в Німеччині. Відповідно до статті 278 Цивільного процесуального кодексу Німеччини, суд повинен сприяти мирному вирішенню юридичного спору. Суд може спрямувати сторони на слухання з примирення та на інші процедури з вирішення спору, які проводить спеціально делегований суддя, не уповноважений на прийняття рішення. При цьому, у Німеччині відсутні нормативно-правові акти, які встановлюють вимоги до освіти та підготовки медіаторів. Медіатори самі несуть відповідальність за забезпечення наявності необхідних знань та досвіду (через відповідну підготовку та подальші курси з підвищення кваліфікації) для належного виконання функцій з примирення сторін [17; 18].

У Франції відповідно до чинного законодавства сторони можуть застосувати процедуру медіації у будь-якій галузі права. Якщо судове провадження уже почалось, суд може, за згоди сторін, призначити третю особу, яка з'ясовує позиції сторін та допомагає їм досягти взаємно прийнятної угоди. Указом № 2011-1540 від 16.11.2011 року було імplementовано Директиву 2008/52/ЄС Європейського Парламенту і Ради про медіацію. Указ визначає поняття медіації, визначає вимоги до медіатора та підтверджує принцип конфіденційності, який є визначальним для процесу медіації. У Франції на національному рівні відсутній кодекс поведінки медіаторів. Сімейні медіатори у своїй діяльності керуються кодексами і статутами двох федерацій сімейних медіаторів: Асоціації сімейних медіаторів та Національної федерації асоціацій сімейної медіації [19; 18].

Висновки. Отже, проведений у дослідженні аналіз дав можливість розглянути зарубіжний досвід запровадження інституту медіації на прикладі таких держав, як Сполучені Штати Америки, Канада, Великобританія, Німеччина, Франція. Дослідження показало, що запровадження

медіації у національних правових системах в більшості випадків відбувалось шляхом прийняття цільового нормативного акту, який: по-перше, визначає сфери застосування медіації; по-друге, зміст медіації, як альтернативної процедури судового розгляду; по-третє, вимоги до медіаторів – професійних посередників. В окремих державах, наприклад, Канаді, медіація стала можливістю заощадження державних коштів щодо роботи судових установ, у зв'язку із чим інститут підтримується численними національними програмами, які передбачають обов'язкове спонукання сторін юридичного конфлікту до проведення медіації перед зверненням до суду.

В багатьох аспектах наведений зарубіжний досвід доцільний та реальний до імplementації у національну правову систему, однак, упроваджувати його необхідно виключно із урахування вітчизняних юридичних реалій та вже існуючих напрацювань у визначеному напрямку.

Література

1. Соединенные Штаты Америки: статья. *Официальный веб-сайт «Федерального института медиации»*. URL: <http://fedim.ru/mediatsiya-v-mire/severnaya-amerika-i-karibsky-bassein/ssha/>.
2. Лагутіна І.В. Становлення та розвиток законодавства у сфері захисту трудових прав працівників. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 37. С. 85–89.
3. Steffek F. Mediation in the European Union: An Introduction. URL: http://www.diamisolavisi.net/kiosk/documentation/Steffek_Mediation_in_the_European_Union.pdf. 2012. 22 p.
4. Xavier A. Mediation is here to stay! *Indian Yearbook of International Law and Policy*. 2009. P. 363–378.
5. Носырева Е.Л. Конфиденциальность внесудебного урегулирования споров по законодательству США. *Российская юстиция*. 2000. № 12. С. 46.
6. Шинкар Т.І. Зарубіжний досвід правового забезпечення медіації та можливості його використання в Україні. *Наше право*. 2016. № 2. С. 54–58.
7. Alexander N. Global trends in mediation, 2nd edn. Kluwer Law International. Netherlands. 2006. 465 p.
8. Поліщук М.Я. Розвиток та поширення медіації як осіб вирішення цивільно-правових спорів у межах правової системи Канади. *Право і суспільство*. 2016. № 2, частина 3. С. 67–71.
9. Brendan Fox, John Dugdale, Ciaran O'Shiel and Stuart Nevin Litigation and enforcement in the UK (Northern Ireland): overview. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/7-579-4505?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&bhcp=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/7-579-4505?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&bhcp=1).
10. Civil Evidence (Family Mediation) (Scotland) Act 1995.
11. The Cross-Border Mediation (Scotland) Regulations, 2011. No. 234.
12. С'єдіна І.І. Медіація в цивільно-правових спорах: досвід Великобританії. *Наше право*. 2017. № 4. С. 172–178.
13. Direktiva 2008/52/EC Ievropeiskogo parlamentu i Rady pro deyaki aspekty mediacii u civilnih ta komercijnih spravah. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a95.

14. Pritika Y. D. Poserednytstvo yak nova forma virishennya privatnopravovih sporiv. *Visnyk gospodarskogo sudochinstva*. 2005. № 1. S. 231–237.

15. Ryznikova V. Mediacya (poserednycztvo) yak sposib vregulyuvannya gospodarskyh sporiv. *Visnyk Kyivskogo nacionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. 2012. № 90. S. 10–15.

16. Лазаренко М.М. Імплементация медіації в правову систему: міжнародний досвід та перспективи інституціоналізації в Україні. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2015. Випуск 124. С. 109–120.

17. Пухаленко В.П. Деякі аспекти медіації у цивільних справах, як складова політика Європейського Союзу. *Форум права*. 2012. № 3. С. 588–589.

18. Mediation Act (MediationsG) [Електронний ресурс]. *Federal Law Gazette*. 2012.

19. Інституту медіації в Німеччині, Франції та Канаді: інформаційна довідка. *Європейський інформаційно дослідницький центр*. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29019.pdf>.

20. Ordonnance n° 2011-1540 du 16 novembre 2011 portant transposition de la directive 2008/52/CE du Parlement européen et du Conseil du 21 mai 2008 sur certains aspects de la médiation en matière civile et commerciale [Електронний ресурс] // Légifrance : Le service public de la diffusion du droit. 2016.

Анотація

Лях І. О. Зарубіжний досвід запровадження інституту медіації та можливості його використання у трудовому праві України. – Стаття.

Надається визначення змісту інституту медіації у контексті правових систем інших держав, а також описуються особливості його правового регулювання. Розкривається зарубіжний досвід впровадження інституту медіації на прикладі таких країн як: Сполучені Штати Америки, Канада, Великобританія, Німеччина

та Франція. Визначаються можливі до запозичення механізми імплементації у національну правову систему, а саме у трудову галузь права інституту медіації.

Ключові слова: зарубіжний досвід, медіація, медіаційні процедури.

Аннотация

Лях И. А. Зарубежный опыт внедрения института медиации и возможности его использования в трудовом праве Украины. – Статья.

Дается определение содержания института медиации в контексте правовых систем других государств, а также описываются особенности его правового регулирования. Раскрывается зарубежный опыт внедрения института медиации на примере таких стран как: США, Канада, Великобритания, Германия и Франция. Определяются возможные к заимствованию механизмы имплементации в национальную правовую систему, а именно в трудовую отрасль права института медиации.

Ключевые слова: зарубежный опыт, медиация, медиационные процедуры.

Summary

Liakh I. O. Foreign experience in introducing the institute of mediation and the possibility of its use in labor law of Ukraine. – Article.

The definition of the content of the institution of mediation in the context of legal systems of other states is given, and also features of its legal regulation are described. The foreign experience of introduction of the institute of mediation on the example of such countries as: the United States of America, Canada, Great Britain, Germany and France is revealed. Possible mechanisms for implementation in the national legal system, namely in the labor law of the institution of mediation, are identified.

Key words: foreign experience, mediation, mediation procedures.

О. В. Соїч*здобувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності**факультету № 6**Харківського національного університету внутрішніх справ***ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРИ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ГРОМАДЯН, ЯКІ ПРАЦЮЮТЬ ДИСТАНЦІЙНО**

Постановка проблеми. В еру цифрових технологій все більшого розвитку набувають речі та явища, що несуть соціальну користь у розрахунку на полегшення життя індивідів. Далеко у минулому залишились філософські розмірковування про належне, суще, необхідне, адже сучасний світ – це привалювання математичної точності в будь-чому, наявність бінарних зв'язків між конкретним та множинністю. Не є виключення в даному випадку право, яке в XX – XXI століттях стало реальним засобом забезпечення людства необхідними для його існування благами. Важливим за даних умов є механізм правового регулювання, через призму якого юридична реальність стикається із поточним суспільним життям. Варто наголосити, що механічна будова притаманна всій юридичній реальності та усім без виключення видам правового регулювання, зокрема, галузі захисту трудових прав дистанційних працівників.

Стан дослідження проблеми. В роботі використано досвід науковці які присвячували свої дослідження особливостям механізму правового регулювання, системі, змісту та сутності його структурних елементів, а саме: О.Ф. Скакун, М.С. Кельмана, О.Г. Мурашина, В.М. Костюка, В.А. Горшенева, І.П. Голосніченко, С.Ф. Денисюка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина, А.М. Колодія, В.В. Копейчикова, З.С. Галдун та інших. Проте, жодний з наведених науковців ґрунтовним чином не аналізував особливості та структуру механізму правового регулювання захисту трудових прав громадян, які працюють дистанційно.

Саме тому метою статті є: з'ясувати поняття та визначити структуру механізму правового регулювання захисту трудових прав громадян, які працюють дистанційно

Виклад основного матеріалу. Змістовно механізм правового регулювання захисту трудових прав громадян, які працюють дистанційно походить від слова «механізм» в його класичному розумінні. Відповідно до словників української мови термін «механізм», тлумачиться таким чином: пристрій, що передає або перетворює рух; внутрішня будова, система чого-небудь, устрій; сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [1, с. 179; 2]. Схожі тлумачення надано у економічному словнику та у сучасному словнику іноземних слів

де наводяться такі визначення механізму: пристрій для передачі і перетворення рухів, що є системою тіл (ланок), в якій рух одного або декількох тіл (тих, що ведуть) викликає цілком певний рух решти тіл системи; сукупність станів і процесів з яких складається яке-небудь явище; внутрішній устрій, система чого-небудь, наприклад, державний механізм [3, с. 332; 4, с. 337; 5, с. 18–19].

Варто відмітити, що слово «механізм» є близьким до термінів «структура» та «система», адже всі вони характеризують будову певного об'єкту. Проте, механізм в цій групі є більш глибоким поняттям, так як описує структуру об'єкту, яка знаходиться у динаміці, де кожен елемент взаємодіє з іншим та в сукупності вони являють собою єдине ціле, але окремо є самостійними. Простіш кажучи, механізм – це так би мовити система, що знаходиться в русі.

Визначенням даної категорії займалися різні фахівці юридичної науки. Найчастіше, і підтвердження цієї думки можна знайти у науковому підході, наприклад, О.Ф. Скакун, правовий механізм або механізм правового регулювання визначається, як узятая в єдності система правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок («належне» у праві стає «сущим») [6, с. 499]. Аналогічну позицію підтримують багато інших вчених. Наприклад, М.С. Кельман та О.Г. Мурашин визначають механізм правового регулювання як єдину систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється результативне правове впорядкування суспільних відносин та подолання перепон, які стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права [7, с. 372]. В.М. Костюк, наводить поняття механізму правового регулювання як системи правових засобів, за допомогою яких здійснюється упорядкованість суспільних відносин відповідно до цілей і задач правової держави [8, с. 362]. В.А. Горшенев розумів під механізмом правового регулювання способи впливу, реалізації прав, а також проміжні ланки – правосуб'єктність, юридичні факти та правовідносини, які переводять нормативність права у впорядкованість суспільних відносин [9, с. 50–55].

Аналіз наукових підходів до змісту механізму правового регулювання в загально-теоретичному контексті дає можливість зробити проміжний висновок про те, що зазначена категорія є активною стороною правового регулювання, яка забезпечує досягнення права суспільних відносин на які націлено його вплив. Окрім того, варто пам'ятати, що механізм – це «система в русі», тобто, певна група елементів, самостійних, але пов'язаних між собою, через що механізм правового регулювання не вірно тлумачити, як процес, рівень, явище і таке інше. Зважаючи на викладене варто підтримати думку більшості вчених та зауважити, що механізм правового регулювання захисту трудових прав громадян, які працюють дистанційно – це сукупність спеціальних юридичних засобів, за допомогою яких відбувається правовий вплив на суспільні відносини, що виникають в контексті охорони та забезпечення трудових прав громадян, які працюють дистанційно. Юридичні засоби, що формують зміст механізму правового регулювання захисту трудових прав дистанційних працівників є збірним поняттям, яким визначено елементи цього механізму.

На відміну від змісту останнього, наукові уявлення про структурні частини досліджуваної категорії на сьогоднішній день є неоднозначними на сторінках юридичної літератури та окремих наукових праць.

Так, І.П. Голосніченко та С.Ф. Денисюк вважають, що до структури механізму правового регулювання включено норми права, правовідносини, акти тлумачення норм права, правову свідомість і правову культуру та акти реалізації норм права. З допомогою норм права законодавець встановлює права та обов'язки певних суб'єктів і, власне, створює необхідні умови для розвитку правовідносин [10, с. 24; 11, с. 134]. З точки зору М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина до структури механізму правового регулювання входять: правова свідомість; принципи права; правові норми; акти тлумачення і застосування норм права; юридичні факти; правові відносини; суб'єктивні юридичні права і обов'язки; акти реалізації юридичних норм; правова культура; законність та ін. [12, с. 413; 13, с. 122]. К.Г. Волинка до елементів механізму правового регулювання відносить: юридичні норми; нормативно-правові акти; акти офіційного тлумачення; юридичні факти; правовідносини; акти правореалізації; правосвідомість; режим законності та правопорядку, який впроваджується в результаті досягнення цілей правового регулювання [14, с. 108]. А.М. Колодій та В.В. Копейчиков вважають, що механізм правового регулювання складають: норми права, які є основою механізму правового регулювання; правові відносини; акти реалізації прав і обов'язків [15, с. 220]. У свою чергу З.С. Галдун, розгля-

даючи механізм правового регулювання, виділяє в його структурі безпосередньо елементи та функціональні складові частини. Елементами на думку вченого є: по-перше, норми права – загальнообов'язкові правила поведінки, встановлені з метою регулювання суспільних відносин; по-друге, акти реалізації норм права – процес фактичного втілення в життя приписів правових норм через поведінку суб'єктів права; по-третє, правові відносини вольові суспільні відносини, що виникають на основі норм права. Функціональними складовими частинами механізму на думку вченого є: юридичні факти, правова свідомість і правова культура, законність, акти тлумачення норма права, акти застосування норм права [16, с. 117].

Отже, сьогодні правова наука фактично переповнена концепціями щодо структури механізму правового регулювання. Серед безлічі поглядів, вчені доходять згоди лише в аспекті того, що механізм правового регулювання передбачає в своїй структурі такий елемент, як норми права. З приводу інших складових частин науковці, як правило неоднотайні, в зв'язку з чим досить часто пропонують власні, нетипові погляди, що в деяких моментах суперечать юридичній теорії. Цей аспект дозволяє погодитись із позицією вчених, які зауважують про абстрактність механізму правового регулювання та його структури, відмічаючи той факт, що виділення елементів останнього здебільшого є суб'єктивно-філософським питанням та, крім того, прямо пов'язано із галуззю правового регулювання до якої такий механізм відноситься. Враховуючи викладене, ми побудували власний підхід щодо структури механізму правового регулювання захисту трудових прав громадян, які працюють дистанційно. Останній включає в себе наступні елементи правової реальності.

– Норми права – це матерія права, його молекулярна основа в якій розчинюється правова реальність. Формування норм права тісно пов'язано із суспільною роботою з управління та координації самого себе через що дана категорія виражає загальноприйняте в соціумі правило поведінки, якому надано офіційної форми за допомогою державних важелів шляхом видання законів та підзаконних актів. В контексті механізму юридичного регулювання захисту трудових прав дистанційних працівників норми права – це базові елементи регуляторного впливу, тобто, численні формалізовані правила, що закріплюють в собі систему, зміст та порядок реалізації заходів захисту трудових прав осіб, які працюють дистанційно.

– Принципи права. У науковій літературі, зокрема, на думку О.В. Страчук принципи права – це такі засадничі ідеї права, які визначають зміст і спрямованість його норм та характеризуються системністю, взаємоузгодженістю, загальнообов'язковістю, універсальністю, стабільністю,

предметною визначеністю, загальнозначущістю й регулятивністю [17, с. 42]. В.В. Молдован та Л.І. Чулінда вказують, що принципи права – це основні ідеї, вихідні положення, які закріплені в законі, мають загальну значущість, вищу імперативність (веління) і відображають суттєві положення права. Принципи права впливають на весь процес підготовки нормативно-правових актів, їх видання, встановлення гарантій дотримання правових вимог [18]. Тож, правові принципи, як і норми права, також є окремими осередками юридичної реальності. Однак, якщо норми прав – це формальні, писані правила поведінки, то принципи являють собою норми-ідеї, основоположні, базові начала національної правової системи та існуючих в ній юридичних категорій і явищ. В структурі механізму правового регулювання захисту трудових громадян, які працюють дистанційно – це ключові, основоположні, базові ідеї на основі та у відповідності до яких право реалізує свій вплив на суспільні відносини в сфері захисту трудових прав громадян, які працюють дистанційно. До цих принципів відносяться основоположні начала законності, верховенства права, рівності суб'єктів трудових відносин, забезпечення прав та свобод людини і громадянина, комплексності правового захисту трудових прав тощо.

– Правові відносини в галузі праці. Механізм правового регулювання захисту трудових прав дистанційних працівників є двосторонньою категорією в якій існує «приймаюча» сторона, яка має назву правові відносини. В розумінні юридичної теорії правові відносини – це суспільні відносини, врегульовані нормами права і забезпечені державою, що виникають між двома і більше суб'єктами з приводу задоволення своїх матеріальних і духовних потреб та інтересів, між якими наявний правовий зв'язок у формі суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Подібні відносини є: різновидом суспільних відносин, соціальним зв'язком; ідеологічним відношенням, тобто результатом усвідомленої діяльності (поведінки) людей; у них втілена воля (інтерес) держави, оскільки правовідносини виникають на основі норм права тощо [19]. Отже, правовідносини в механізмі захисту трудових прав дистанційних працівників – це суспільні відносини в галузі трудової діяльності, що реалізується за дистанційною моделлю, які виникають переважно між роботодавцем та працівником, а також іншими суб'єктами в аспекті реалізації ними своїх прав та обов'язків.

– Юридичні факти. Варто пам'ятати, що правові відносини не виникають «з повітря». Їх породжують спеціальні факти об'єктивної дійсності, що в теорії права мають назву юридичні факти. Так, В.М. Кириченко та О.М. Куракін характеризують їх як передбачені нормами права конкретні життєві обставини, які зумовлюють виникнення,

зміну або припинення правовідносин. Вчені наголошують, що юридичні факти не є елементом правовідносин, але тісно з ними пов'язані. Без юридичних фактів навіть за наявності чинних правових норм виникнення правовідносин неможливе [20]. Отже, юридичний факт – це реальна обставина об'єктивної діяльності, яка слугує тригером для виникнення правових відносин. В контексті правового регулювання захисту трудових прав громадян, які працюють дистанційно, таким фактом може бути укладення трудового договору між працівником та роботодавцем; прийняття відповідного працівника на випробування до певного підприємства установи чи організації; звернення особи, що працює дистанційно до уповноважених державних органів у разі порушення її трудових прав і таке інше.

– До останніх елементів механізму правового регулювання захисту трудових прав дистанційних працівників відносяться спеціальні юридичні гарантії забезпечення і охорони їх прав, закріплені у законодавстві, а також спеціальні форми та способи захисту.

Висновки. Тож, проаналізувавши ключові елементи механізму правового регулювання захисту трудових прав громадян, які працюють дистанційно, в підсумку даного дослідження ми сформулювали висновок, відповідно до якого досліджуваний механізм правового регулювання захисту трудових прав громадян, які працюють дистанційно – це сукупність спеціальних юридичних засобів, за допомогою яких відбувається правовий та організаційний вплив на суспільні відносини, що виникають в контексті охорони та забезпечення трудових прав громадян, які працюють дистанційно. Юридичні засоби, що формують зміст механізму правового регулювання захисту трудових прав дистанційних працівників є збірним поняттям, яким визначено елементи цього механізму.

Література

1. Яременко В.В., Сліпущко О.М. Новий тлумачний словник української мови: 200000 слів / В.В. Яременко, О.М. Сліпущко // Київ: вид-во «Аконіт». 1996. 876 с.
2. Калашник В.С. Тлумачний словник сучасної української мови. Харків: Белкар-книга. 2005. 800 с.
3. Азрайлян А. Н. Большой экономический словарь [2-е изд. доп. и перераб.]. М.: Институт новой экономики, 1997. 864 с.
4. Современный словарь иностранных слов : Ок. 20000 слов / [Н.М. Ланда и др.]. 3-е изд., стер. М.: Рус. Яз., 2000. 742 с.
5. Гузій О.І. Механізм впливу органів місцевого самоврядування на аграрні відносини: дисертація. Харків: Харківський регіональний інститут державного управління. 2010. 221 с.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. Харків, Консум, 2001. 656 с.
7. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права: підручник. Київ: Кондор, 2008. 477 с.

8. Костюк В.М. Характеристика механізму правового регулювання сфери освіти. *Митна справа*. 2011. № 4 (76), частина 2. С. 361-366.

9. Горшенев В. А. Способы и организационные формы правового регулирования. М. : Юрид. Лит., 1972. 256 с.

10. Голосніченко І. П. Правосвідомість і право-ва культура у розбудові Української держави. *Право України*. 2005. № 4. С. 24-25.

11. Денисюк С.Ф. громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: адміністративно-правові засади: дисертація. Київ: Київський міжнародний університет. 2010. 393 с.

12. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.; За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків : Право, 2002. 432 с.

13. Подорожній Є.Ю. Особливості юридичної відповідальності у трудовому праві України: дисертація. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2016. 426 с.

14. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. К. : МАУП, 2003. 240 с.

15. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та інші; За ред. В.В. Копейчикова. Стер. вид. К. : Юрінком Інтер, 2000. 320 с.

16. Корсун С.І. Механізм адміністративно-правового регулювання запобігання фінансуванню тероризму. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 6-2. Том 1. С. 116-118.

17. Страчук О.В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40-43.

18. Молдован В.В., Чулінда Л.І. Правознавство: навчальний посібник. Центр учбової літератури. 2012. 184 с.

19. Ведерніков Ю.А., Папірна А.В. Теорія держави і прав: навчальний посібник. Київ: Знання. 2008. 333 с.

20. Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 264 с.

Анотація

Соїч О. В. До проблеми визначення поняття та структури механізму правового регулювання захисту трудових прав громадян, які працюють дистанційно. – Стаття.

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, проаналізовано зміст терміну механізм право-

вого регулювання, на основі чого запропоновано авторське визначення поняття механізму правового регулювання захисту трудових прав громадян, які працюють дистанційно. Наведено базові підходи до класифікації структурних елементів механізму правового регулювання. Сформульовано власну класифікацію щодо структури механізму правового регулювання захисту трудових прав громадян, які працюють дистанційно.

Ключові слова: механізм правового регулювання, структура механізму правового регулювання, дистанційна робота.

Аннотация

Соич А. В. К проблеме определения понятия и структуры механизма правового регулирования защиты трудовых прав граждан, работающих дистанционно. – Статья.

В статье, опираясь на анализ научных взглядов ученых, проанализировано содержание понятия механизма правового регулирования, на основе чего предложено авторское определение механизма правового регулирования защиты трудовых прав граждан, работающих дистанционно. Приведены базовые подходы к классификации структурных элементов механизма правового регулирования. Сформулирована собственная классификация элементов структуры механизма правового регулирования защиты трудовых прав граждан, работающих дистанционно.

Ключевые слова: механизм правового регулирования, структура механизма правового регулирования, удаленная работа.

Summary

Soich O. V. To the problem of defining the concept and structure of the mechanism of legal regulation of protection of labor rights of citizens who work remotely. – Article.

The article, based on the analysis of scientific views of scientists, analyzes the content of the concept of the mechanism of legal regulation, on the basis of which the author's definition of the concept of the mechanism of legal regulation of protection of labor rights of citizens working remotely is proposed. The basic approaches to the classification of structural elements of the mechanism of legal regulation are given. The own classification concerning structure of the mechanism of legal regulation of protection of labor rights of the citizens working remotely is formulated.

Key words: mechanism of legal regulation, structure of mechanism of legal regulation, remote work.

УДК [342.95: 325.2](477)

К. В. Шкарупа
кандидат юридичних наук,
докторант

Науково-дослідного інституту публічного права

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЯК ДОМІНУЮЧОЇ ІНСТИТУЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Діяльність Державної міграційної служби України сьогодні врегульована цілою низкою нормативно-правових актів різного спрямування та юридичної сили, що дає їй можливість реалізовувати державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів. Але її правовий статус формувався поступово, а сама інституція піддавалась неодноразовим реорганізаціям та трансформаціям. Тому дуже важливо дослідити динаміку розвитку цієї Служби з тим, щоб виробити пропозиції щодо удосконалення її подальшої роботи.

Стан дослідження проблеми. На вітчизняному рівні діяльність органів виконавчої влади, у тому числі міграційних досліджували К.Б. Левченко, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Б.М. Юськів, О.В. Журба, А.О. Гура, О.А. Ровенчак, К.Ю. Величко, А.О. Надточій, О.А. Малиновська, М.Є. Чулаєвська, А.В. Дергач, І.О. Гарна-Іванова, С.М. Гусаров, С.Ф. Денисюк, О.М. Бандурка, О.О. Бандурка, П.Г. Шушпанов, Н.В. Тілікіна, С.Л. Швець, О.В. Кузьменко, А.Ф. Мота, О.М. Шевченко, А.О. Надточій, В.М. Снігур та ряд інших.

Мета і завдання дослідження полягають у тому, щоб на основі аналізу норм законодавства, що регламентує діяльність Державної міграційної служби України дослідити етапи її розвитку.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день Державна міграційна служба України (далі – ДМС) являє собою центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [3].

Основними її завданнями є:

1) реалізація державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів;

2) внесення на розгляд Міністра внутрішніх справ пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

Тобто Державна міграційна служба України на сьогоднішній день бере безпосередню участь у формуванні державної політики у сфері зовнішньої трудової міграції. Для цього вона наділена досить широкими повноваженнями, зокрема:

– проводити аналіз міграційної ситуації в Україні, проблем біженців та інших категорій мігрантів, розробляє поточні та довгострокові прогнози із зазначених питань;

– готувати пропозиції щодо визначення квоти імміграції на календарний рік;

– приймати рішення про видачу дозволу на імміграцію, відмову в його видачі та скасування такого дозволу;

– брати участь у межах, визначених законодавством, у вирішенні питань трудової міграції та питань, пов'язаних із навчанням в Україні іноземців та осіб без громадянства;

– здійснювати оформлення і видачу документів для тимчасового або постійного проживання в Україні, а також виїзду за її межі, вилучає такі документи та проставляє в документах, що посвідчують особу іноземців та осіб без громадянства, відмітки про заборону в'їзду в Україну в передбачених законодавством випадках;

– здійснювати відповідно до закону заходи щодо запобігання та протидії нелегальній (незаконній) міграції, іншим порушенням міграційного законодавства та ряд інших [3].

Але свій правовий статус ця Служба здобувала роками та й у тому інституційному вигляді, який ми маємо на сьогоднішній день вона не існувала після проголошення Україною незалежності. А тому ретроспективний екскурс у сферу інституційного забезпечення зовнішньої трудової міграції варто розпочати саме з моменту державотворення нашої держави. адже після розпаду СРСР стало цілком зрозуміло, що перш ніж виробити конкретні пропозиції щодо реалізації цілей і завдань державної міграційної політики, зокрема трудової, необхідно було створити і «запустити» механізм становлення

міграційного законодавства – через емісію відомчих постанов, інструкцій та розпоряджень. Відтак, Указом Президента України від 26 квітня 1993 року на базі Комітету у справах національностей при Кабінеті Міністрів України було створено Міністерство України у справах національностей та міграції, на яке були покладені функції з розробки й забезпечення реалізації державної політики у сфері національних відносин та міграції. Основними завданнями Міністерства безпосередньо у справах міграції були: 1) підготовка спільно з іншими органами державної виконавчої влади пропозицій про формування державної політики у сфері національних відносин та міграції населення і організація роботи щодо її реалізації; 2) координація діяльності органів державної виконавчої влади, місцевого і регіонального самоврядування з питань створення умов для задоволення духовних та освітніх потреб, відродження, збереження і розвитку в Україні національних культур, мов і традицій; 3) забезпечення відповідно до чинного законодавства захисту прав і соціальних гарантій незаконно депортованих з України та мігрантів; 4) сприяння задоволенню національно-культурних та освітніх потреб українців, які проживають за межами України, зміцненню їх зв'язків з Україною; 5) участь у міжнародному співробітництві у сфері національних відносин та міграції, підготовці та реалізації міждержавних угод (договорів) з цих питань [1].

Далі, з метою здійснення єдиної державної міграційної політики 22 червня 1994 року Кабінет Міністрів України за поданням Міністерства у справах національностей та міграції ухвалив постанову «Про створення органів міграційної служби в Україні», а для безпосереднього керівництва ними у структурі Міністерства було утворено Департамент міграції, збільшивши чисельність його центрального апарату на 20 одиниць [6]. Таким чином були утворені органи міграційної служби в областях, містах Києві та Севастополі.

Ухвалення Верховною Радою України 28 червня 1996 року Конституції України відкрило широке поле для конституційного забезпечення міграційної сфери та її правового регулювання, створило основи для регулювання різноманітних зовнішніх та внутрішніх міграційних процесів. Тобто, саме через Конституцію було визначено, що положення щодо міграційних процесів мають бути демократичними, такими, що відповідають рекомендаціям Організації з безпеки та міжнародного співробітництва в Європі та інших міжнародних організацій у цій сфері. Цим, по-перше, підтверджується питома вага та значення, які держава приділяє міграційним проблемам, по-друге, це зобов'язує відповідні державні органи підходити до формування нормативно-правової бази державної міграційної політики та функціонування

компетентних органів у міграційній сфері з позицій Основного Закону [7, с. 72–74].

Та в 2007 році Рада національної безпеки та оборони прийняла рішення, яке було введено в дію указом Президента України № 657/2007 від 20.07.2007 р. «Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності». У даному рішенні визнавалися: криза державної міграційної політики України; зростання нелегальної міграції; загострення демографічної кризи; проблема відтоку за кордон найбільш кваліфікованої частини трудових ресурсів та інтелектуального потенціалу. Зокрема наголошувалося на тому, що реальну загрозу національній безпеці України становлять згадувана вище нелегальна міграція, стійка тенденція до зростання процесів внутрішньої і зовнішньої трудової міграції громадян України, що мають здебільшого необоротний характер і негативно впливають на загострення демографічної кризи, сприяють поширенню територіального простору існуючих і виникненню нових депресивних територій, призводять до відтоку за кордон найбільш кваліфікованої частини працездатного населення та інтелектуального потенціалу [5].

Тому з метою забезпечення безперешкодної реалізації права громадян вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом; контролю внутрішньої та зовнішньої міграції шляхом створення інформаційних автоматизованих систем обліку та реєстрації фізичних осіб, формування національного візового реєстру; мінімізації масштабів еміграції, збереження трудового та інтелектуального потенціалу держави; запровадження державних соціальних гарантій громадянам України, які здійснюють зовнішню трудову міграцію; забезпечення ефективної протидії незаконній міграції, Кабінету Міністрів України було доручено: 1) розробити до кінця 2007 року за участю представників громадських організацій, учених, фахівців та експертів проект Концепції державної міграційної політики України та внести його в установленому порядку на розгляд Верховної Ради України; 2) розробити з урахуванням затвердженої Концепції державної міграційної політики України та внести в установленому порядку на розгляд Верховної Ради України законопроекти: а) про основні засади державної міграційної політики України; б) про внесення змін до Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» та деякі інші; 3) здійснити протягом 2007-2008 років необхідні заходи щодо оптимізації системи державного управління у сфері міграції, розглянути питання щодо доцільності утворення центрального органу виконавчої влади з питань міграції, діяльність якого спрямовуватиметься і координуватиметься

Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України та ряд інших заходів [5].

На жаль, не всі з перелічених заходів були реалізовані належним чином, оскільки, наприклад, Концепція державної міграційної політики України була прийнята лише у 2011 році, а от що стосувалося утворення центрального органу виконавчої влади з питань міграції, то у 2009 році Кабінетом Міністрів України була ухвалена постанова «Про утворення Державної міграційної служби України» від 24 червня 2009 р. № 643, але у тому ж році Президентом України був підписаний указ «Про зупинення дії деяких положень постанови Кабінету Міністрів України від 24 червня 2009 року № 643» від 14 липня 2009 р. № 544/2009, оскільки постанова (а саме пункти 2-8) не відповідає нормам Конституції України [4].

Державна міграційна служба України створена Указом Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 09.12.2010 № 1085/2010. Відтак, наступним стратегічним документом став указ Президента України від 6 квітня 2011 року № 405/2011, яким було затверджено Положення про Державну міграційну службу України, що ознаменувало собою новий етап законотворчості у сфері міграційних відносин. Зокрема, було ухвалено низку нормативних актів щодо врегулювання міграційних процесів: нова редакція закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (2011 р.), законів України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (2011 р.) та «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» (2012 р.), розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо інтеграції мігрантів в українське суспільство на 2011–2015 роки» (2011 р.) та ряд інших.

Державна міграційна служба України – це, перш за все, сервісний орган, тобто робота її органів і посадових осіб пов'язана з постійними контактами з людьми, які звертаються до органів ДМС за послугами та консультаціями. У зв'язку з цим до нормативно-правових актів, що врегульовують загальні питання роботи ДМС України, були віднесені також закони України «Про адміністративні послуги» (2012 р.), «Про інформацію» (1992 р.), «Про доступ до публічної інформації» (2011 р.), «Про звернення громадян» (1996 р.), «Про захист персональних даних» (2010 р.) і т.д.

Указом Президента України від 2 вересня 2013 року № 473/2013 були розширені повноваження ДМС, до основних завдань якої було включено також реалізація в межах своєї компетенції державної політики у сфері волонтерської діяльності [2]. Проте у чинному Положенні вказане завдання було знову виключено.

Висновки. Діяльність Державної міграційної служби України, виходячи зі змісту досліджуваного матеріалу та аналізу норм чинного законодавства, регламентується цілою низкою нормативно-правових актів різної юридичної сили, які пройшли певні етапи розвитку та прийняття їх у новій редакції. З одного боку, такий підхід забезпечує конкретизацію прав та обов'язків ДМС залежно від безпосереднього напрямку її роботи, а з іншого – породжує виникнення дублювань та конфліктів у нормативно-правових приписах різних правових актів. Тому дуже важливо унормувати правове положення ДМС та закріпити за нею ті функції, які притаманні такого роду службам в світі.

Література

1. Питання Міністерства України у справах національностей та міграції : постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 1993 р. № 487 (втратила чинність) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487-93-%D0%BF>.
2. Про внесення змін до деяких указів Президента України щодо волонтерської діяльності: указ Президента України від 2 вересня 2013 року № 473/2013 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2013#n23>.
3. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 360, ред. від 09.08.2017 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF#Text>.
4. Про зупинення дії деяких положень постанови Кабінету Міністрів України від 24 червня 2009 року № 643: указ Президента України від 14 липня 2009 р. № 544/2009 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/544/2009>.
5. Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності: рішення РНБО введене в дію указом Президента України від 20.07.2007 р. № 657/2007 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-07>.
6. Про створення органів міграційної служби в Україні: постанова Кабінету міністрів України від 22 червня 1994 р. № 428 (втратила чинність) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428-94-%D0%BF>.
7. Снігур В. М. Становлення міграційного законодавства в Україні // *Міграція: проблеми та шляхи вирішення* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., Донецьк, 15–16 трав. 2007 р. Донецьк, 2007. С. 72–74.

Анотація

Шкарупа К. В. Становлення Державної міграційної служби України як домінуючої інституції забезпечення зовнішньої трудової міграції в Україні. – Стаття.

Актуальність статті полягає в тому, що діяльність Державної міграційної служби України сьогодні врегульована цілою низкою нормативно-правових актів різного спрямування та юридичної сили, що дає їй можливість реалізовувати державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів. Але

її правовий статус формувався поступово, а сама інституція піддавалась неодноразовим реорганізаціям та трансформаціям. Тому дуже важливо дослідити динаміку розвитку цієї Служби з тим, щоб виробити пропозиції щодо удосконалення її подальшої роботи. Статтю присвячено дослідженню становлення Державної міграційної служби України як провідної інституції забезпечення та розвитку державної політики у сфері зовнішньої трудової міграції. Дослідження проводилось у нерозривній єдності з аналізом норм законодавства, які регламентували діяльність Служби на різних етапах її становлення. Наголошено, що Державна міграційна служба України на сьогоднішній день бере безпосередню участь у формуванні державної політики у сфері зовнішньої трудової міграції. З'ясовано, що саме через Конституцію України було визначено, що положення щодо міграційних процесів мають бути демократичними, такими, що відповідають рекомендаціям Організації з безпеки та міжнародного співробітництва в Європі та інших міжнародних організацій у цій сфері. Зроблено висновок, що діяльність Державної міграційної служби України, виходячи зі змісту досліджуваного матеріалу та аналізу норм чинного законодавства, регламентується цілою низкою нормативно-правових актів різної юридичної сили, які пройшли певні етапи розвитку та прийняття їх у новій редакції. З одного боку, такий підхід забезпечує конкретизацію прав та обов'язків Державної міграційної служби України залежно від безпосереднього напрямку її роботи, а з іншого – породжує виникнення дублювань та конфліктів у нормативно-правових приписах різних правових актів. Тому дуже важливо унормувати правове положення Державної міграційної служби України та закріпити за нею ті функції, які притаманні такого роду службам в світі.

Ключові слова: інституційне забезпечення, Державна міграційна служба, зовнішня трудова міграція, нормативно-правове регулювання.

Аннотация

Шкарупа К. В. Становление Государственной миграционной службы Украины как доминирующей институции обеспечения внешней трудовой миграции в Украине. – Статья.

Актуальность статьи заключается в том, что деятельность Государственной миграционной службы Украины сегодня урегулирована рядом нормативно-правовых актов различной направленности и юридической силы, дает ей возможность реализовывать государственную политику в сферах миграции (иммиграции и эмиграции), в том числе противодействия нелегальной (незаконной) миграции, гражданства, регистрации физических лиц, беженцев и других определенных законодательством категорий мигрантов. Но ее правовой статус формировался постепенно, а сама организация подвергалась неоднократным реорганизациям и трансформациям. Поэтому очень важно исследовать динамику развития этой Службы с тем, чтобы выработать предложения по совершенствованию ее дальнейшей работы. Статья посвящена исследованию становления Государственной миграционной службы Украины как ведущей институции обеспечения и развития государственной политики в сфере внешней трудовой миграции. Исследование проводилось в неразрывном единстве с анализом норм законодательства, регламентирующих деятельность Службы на разных этапах ее становления. Отмечено, что Государственная миграционная служба Украины на сегодняшний день принимает непосредственное участие в формировании государственной политики в сфере внешней трудовой миграции. Выяснено, что именно из-за Конституции Украины было определено, что положения

о миграционных процессах должны быть демократическими, соответствующими рекомендациям Организации по безопасности и международного сотрудничества в Европе и других международных организаций в этой сфере. Сделан вывод, что деятельность Государственной миграционной службы Украины, исходя из содержания изучаемого материала и анализа норм действующего законодательства, регламентируется целым рядом нормативно-правовых актов различной юридической силы, прошедшие определенные этапы развития и принятия их в новой редакции. С одной стороны, такой подход обеспечивает конкретизацию прав и обязанностей Государственной миграционной службы Украины в зависимости от непосредственного направления ее работы, а с другой – порождает возникновение дублирования и конфликтов в нормативно-правовых предписаниях различных правовых актов. Поэтому очень важно нормировать правовое положение Государственной миграционной службы Украины и зафиксировать за ней те функции, которые присущи такого рода службам в мире.

Ключевые слова: институциональное обеспечение, Государственная миграционная служба, внешняя трудовая миграция, нормативно-правовое регулирование.

Summary

Shkarupa K. V. Formation of the State Migration Service of Ukraine as the dominant institution of external labor migration in Ukraine. – Article.

The relevance of the article is that the activities of the State Migration Service of Ukraine today are regulated by a number of regulations of various directions and legal force, which allows it to implement state policy in the field of migration (immigration and emigration), including combating illegal migration, citizenship, registration of individuals, refugees and other categories of migrants defined by law. But its legal status was formed gradually, and the institution itself underwent repeated reorganizations and transformations. Therefore, it is very important to study the dynamics of development of this Service in order to develop proposals for improving its further work. The article is devoted to the study of the formation of the State Migration Service of Ukraine as a leading institution for ensuring and developing state policy in the field of external labor migration. The study was conducted in inseparable unity with the analysis of the legislation that regulated the activities of the Service at different stages of its formation. It is emphasized that the State Migration Service of Ukraine today is directly involved in the formation of state policy in the field of external labor migration. It was found that it was through the Constitution of Ukraine that the provisions on migration processes should be democratic, in line with the recommendations of the Organization for Security and International Cooperation in Europe and other international organizations in this area. It is concluded that the activity of the State Migration Service of Ukraine, based on the content of the studied material and analysis of current legislation, is regulated by a number of regulations of different legal force, which have passed certain stages of development and adoption in a new edition. On the one hand, this approach provides specification of the rights and responsibilities of the State Migration Service of Ukraine depending on the direct direction of its work, and on the other – creates duplications and conflicts in the regulations of various legal acts. Therefore, it is very important to regulate the legal status of the State Migration Service of Ukraine and to assign to it those functions that are inherent in such services in the world.

Key words: institutional support, State migration service, external labor migration, normative-legal regulation.

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК 343.77

О. В. Ткаченко

здобувач

Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО ОХОРОНИ ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ

Проблема охорони навколишнього середовища набула особливої актуальності наприкінці ХХ століття й на сьогоднішній день залишається однією з найбільш значущих як у світовому масштабі, так і для України. Раціональне використання природних ресурсів та екологічна безпека населення, поряд з економічними, адміністративними, виховними та іншими заходами, регулюється засобами кримінально-правового характеру. Саме кримінальне законодавство, будучи покликаним забезпечувати збереження сприятливого для існування суспільства природного середовища – гарантує охорону і недоторканість у встановлених державою межах найбільш цінних природних багатств.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Лісового кодексу України, ліс – тип природних комплексів (екосистема), у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище. Ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцезнаходженням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах. Усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави [1].

Знищення лісів шляхом незаконних порубок, перевезенням, порушення правил протипожежної небезпеки та інтенсивне споживання лісів і лісової продукції, що перевищує відтворювальний потенціал природи, заподіює серйозну шкоду лісовому господарству держави, втрату цінних порід дерев, загибель диких тварин і птахів, сприяє утворенню парникового ефекту, збільшенню вологості ґрунтів та утворенню боліт і поряд із цим опустелюванню територій тощо. Так, за останнє

десятиліття кількість вирубаного лісу зросла на 75%, питома вага незаконної порубки у структурі злочинів проти довкілля збільшилася з 31% до 65%, а кількість внесених відомостей за ст. 246 Кримінального кодексу (далі – КК) України до Єдиного реєстру досудових розслідувань збільшилася з 637 до 2852 (+382,5%) [2]. Наведене свідчить про неефективність діючої системи охорони лісів від незаконних рубок, перевезення, зберігання, збуту, а застарілість форм і методів боротьби з цим злочином, зумовлює необхідність активізації наукового пошуку за цим напрямом.

У зв'язку з цим, зважаючи на наявну екологічну ситуацію особливо актуальними вважаються наукові дослідження, що спрямовані на пошук рішень, які спроможні зменшити ризик подальшого розвитку екологічної кризи.

Незважаючи на велику кількість визначень поняття «політика» всі науковці підкреслюють, що політична сфера життя суспільства формується переважно у зв'язку з реалізацією інтересів різних соціальних груп. При цьому виникають протиріччя інтересів, для врегулювання яких необхідне втручання державних інститутів публічної влади, здатних застосовувати з цією метою певні засоби примусу. Тому в сучасній політології політику визначають як галузь цілеспрямованих відносин між соціальними групами з приводу використання інститутів публічної влади для реалізації їх суспільно значущих запитів і потреб.

Таким чином, політика прямо або побічно пов'язана з організацією і функціонуванням державної влади, із засобами і методами діяльності держави. Звідси випливає важливий висновок про те, що поняття «політика» і «політика держави» співвідносяться в категоріях «загальне» і «особливе», бо політика держави – це і є політика стосовно конкретно-історичних умов життя й організації суспільства [3, с. 31].

Політика стає самостійною діяльністю, спрямованою, насамперед, на досягнення та організацію окремими групами (політичними партіями) державної влади задля задоволення як класових, так і загальносуспільних потреб, інтересів,

цілей, пов'язаних так чи інакше із встановленням і забезпеченням певного суспільного порядку. Публічна влада як різновид влади соціальної має розглядатися, насамперед, як засіб реалізації та захисту національно-державних інтересів. Сутність публічної влади, держави обумовлює сутність державної політики як певної соціальної форми реалізації влади. Діяльність органів публічної влади, зокрема, у формі політики, покликана визначати роль і завдання цієї влади у життєвоважливих сферах суспільства, стратегічні цілі законодавчих, управлінських, адміністративних заходів збереження цілісності суспільства і його просування шляхом соціального прогресу [4, с. 312-313].

Державна політика» – це діяльність органів державної влади з управління та керівництва суспільством на основі єдиних цілей, принципів і методів, яка передбачає розробку, законодавче закріплення та впровадження державних цільових програм у різних сферах суспільного життя з метою розв'язання нагальних проблем чи задоволення потреб суспільства.

Вагоме місце в державній політиці належить структуруванню інтересів різних груп населення та пошуку компромісу між ними, адже остаточне рішення має максимально наближати суспільний гаразд. Можна виокремити п'ять етапів вироблення державної політики.

Перший етап (ініціювання політики) – визначення та аналіз суспільних проблем, формування цілей і пріоритетів державної політики; виокремлюють два види суспільних проблем: ті, що перебувають під контролем влади і розв'язуються нею і ті, що виникають у суспільстві, але поки що – поза політичною увагою.

Другий етап (формування політики) – розробка державної політики, що передбачає узгодження інтересів, цілей і засобів їх досягнення.

Третій етап (ухвалення політики) – легітимізація та фінансування державної політики, що передбачають закріплення розробленої політики в низці рішень і програм.

Четвертий етап (реалізація політики) – здійснення та моніторинг державної політики, що передбачає комплекс заходів із впровадження прийнятих рішень і програм.

П'ятий етап (оцінка політики) – оцінка державної політики, спрямована на перевірку її ефективності та якості, й регулювання державної політики; наслідком цього етапу може бути або коригування, або відмова від упроваджуваної політики [5; 6; 7; 41].

Що стосується цільових державних програм, то це один із основних способів упровадження державних рішень у життя. Вони покликані забезпечити необхідну концентрацію економічних, фінансових і виробничих ресурсів на пріоритет-

них напрямках розвитку держави. Тож створення державних програм дає змогу: по-перше, сконцентрувати ресурси для розв'язання певної проблеми; по-друге, об'єднати зусилля всіх зацікавлених організацій; по-третє, визначити довгострокові цілі й розробити стратегію на довготривалий період.

З огляду на зазначене робимо висновок, що державна цільова програма – це законодавчо закріплений план дій публічної адміністрації, який передбачає здійснення управлінської діяльності, спрямованої на досягнення поставлених цілей державної політики в тій чи іншій сфері суспільного життя. Статус, зміст і процес розробки цільових програм визначається відповідними нормативно-правовими актами.

Д. М. Стеченко та В.Ф. Бесєдін виокремлюють також і різновиди державних цільових програм:

а) за державним статусом: міждержавні, загальнонаціональні, регіональні, місцеві;

б) за функціональною орієнтацією: соціальні, економічні, науково-технічні та ін.;

в) за строками реалізації: короткострокові, середньострокові, довгострокові [43].

Варто зазначити, що будь-яка державна програма лише виграє, якщо до її розробки та реалізації буде залучено громадські організації та рухи, а також приватні структури, які мають кваліфікований персонал і фінансові ресурси, але сутність державної політики полягає якраз у тому, що остання є діяльністю публічної адміністрації для досягнення певних цілей і розв'язання суспільних проблем.

Треба також зазначити, що роль у здійсненні державної політики відіграють законодавчі й виконавчі органи влади, а також громадські об'єднання. Отже, створюється «залізний трикутник», що об'єднує всіх учасників, у якому кожний відіграє відведену йому роль, виконуючи певні функції. Разом вони можуть істотно впливати на розробку та реалізацію державної політики в певній сфері, відстоюючи свої інтереси. Необхідним є врахування об'єктів державної політики, тобто соціальних прошарків, груп, організацій, окремих громадян, на яких вона поширюється, впливаючи на їх поведінку, цінності й позиції. Громадські об'єднання та організації якраз і покликані виконувати в цьому трикутнику функції артикулювання та агрегування інтересів об'єктів політики.

На підставі викладеного в наших подальших міркуваннях і висновках щодо сутності державної політики ми будемо виходити з розуміння, як: *державної політики по охороні лісових ресурсів під якою пропонуємо розуміти організовану та цілеспрямовану діяльність публічної адміністрації, направлену на створення сприятливих умов для національно-економічного, природоохоронного, освітньо-культурного, оздоровчо-рекреаційного розвитку, збереження національно-природноресурсного потенціалу, задоволення потреб людини,*

шляхом застосування нормативно визначеної (встановленої) системи заходів.

Загальновідомо, що держава здійснює управління усіма без винятку галузями суспільного життя, в тому числі і у охороні лісових ресурсів. В цій сфері держава розробляє, приймає та реалізує відповідний напрям державної політики, який ґрунтується на відповідних принципах, реалізується системою відповідних державних органів, спрямований на виконання визначених завдань та досягнення поставленої мети.

Значимість і важливість охорони лісових ресурсів, вимагає більш поглибленого вивчення і науково-правової розробки. З огляду на це, головним нашим завданням є визначення поняття «охорона лісових ресурсів», дослідження змісту та уніфікації термінології у даній сфері, а також встановлення меж їх здійснення.

Тому доцільно, на нашу думку, в сучасних умовах говорити про охорону лісових ресурсів, але законодавець розглядає охорону і захист лісових ресурсів. Так в ч.1 ст. 86 Лісового кодексу України зазначено, що організація охорони і захисту лісів передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження лісів від пожеж, незаконних рубок, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу, захист від шкідників і хвороб [1].

Говорячи про сутність охорони і захисту лісів законодавець не розмежовує правові категорії «захист лісових ресурсів» та «охорона лісових ресурсів», при цьому наводить чотири групи заходів:

- 1) комплекс заходів, спрямований на збереження лісів від пожеж;
- 2) недопущення та попередження незаконних рубок;
- 3) заходи щодо попередження пошкодження, ослаблення та іншого негативного впливу;
- 4) заходи щодо обов'язковості реалізації завдань, необхідних для захисту лісів від шкідників і хвороб [8].

На нашу думку, змістовне наповнення понять «охорона» і «захист» є різним і вимагає уточнення. Спробуємо усунути цю термінологічну невизначеність на теоретичному рівні та розкрити зміст понять «захист лісових ресурсів» та «охорона лісових ресурсів».

При цьому на наш погляд необхідно зауважити, що досить часто у літературі поряд з терміном «охорона» вживається термін «захист». Так, зокрема В. П. Грибанов пише, що надане особі право, але не забезпечене від його порушення необхідними засобами захисту, є лише «декларативним правом» [9, с. 111]. Вживається остання категорія також і іншими авторами [10, с. 51].

Саме тому використання даних термінів відповідно зазначеної сфери господарства і досліджуємих суб'єктів потребує детального роз'яснення.

Аналіз праць вчених-правознавців, які намагалися здійснити зазначене завдання показує, що більшість з них вбачало та вбачає між даними категоріями чіткі відмінності.

Так, на думку Н. І. Матузова охорона та захист суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу – не одне й те ж саме: охороняються вони постійно, а захищаються тільки тоді, коли порушуються. Захист є моментом охорони, однією з її форм, але ці поняття не збігаються [11, с. 130-131].

Категорії охорони і захисту прав та законних інтересів чітко відокремив О. С. Іоффе, він підкреслював, що цивільно-правова охорона права та інтересів особи – категорія більш об'ємна, ніж одна тільки сфера боротьби з цивільними правопорушеннями [12].

Подібних поглядів дотримуються і представники адміністративно-правової науки. Д. М. Бахрах також протиставляє ці поняття, обираючи критерієм їх розподілу момент порушення прав: на його думку до порушення прав діють заходи охорони, а після порушення – заходи захисту. При цьому під охороною він розуміє сукупність різних взаємопов'язаних між собою заходів, які здійснюються як державними, так і громадськими організаціями і спрямовані на попередження порушень, усунення причин, що їх спонукали, і таким чином сприяють нормальному процесу реалізації громадянами їх прав і свобод. У свою чергу під захистом він вважає примусовий (по відношенню до зобов'язаної особи) спосіб здійснення суб'єктивного права, який застосовується в установленому законом порядку компетентними органами або самою правомочною особою з метою поновлення порушеного права [13, с. 47].

Наполягає на необхідності розмежування цих термінів і О. В. Мельник, зазначаючи, що дані категорії є різними. Термін «охорона прав» традиційно визначають як сукупність правового забезпечення тих чи інших відносин, тієї чи іншої діяльності; це правове регулювання відносин, які складаються у процесі будь-якої діяльності, починаючи від виникнення цих відносин і до їх припинення. Захист будь-яких суб'єктивних прав – це правове забезпечення недоторканості цих прав, а в разі порушення цих прав, застосування заходів примусового характеру, спрямованих на їхнє відновлення [14, с. 114].

Викладені точки зору дозволяють зробити наступні висновки. По-перше, охорону лісових ресурсів та захист лісових ресурсів необхідно розглядати як нерозривні родо-видові поняття, кожне з яких, володіючи певною мірою незалежності, спрямовується на всебічне забезпечення раціонального використання лісових ресурсів. При цьому, як ми вже відмітили вище, термін «охорона» є більш широким по відношенню до терміну

«захист» і саме даним поняттям передбачені гарантії превентивного забезпечення того або іншого права або законного інтересу. Відповідно даний термін переважно направлений на загальну профілактику щодо можливості посягання на права, свободи та законні інтереси зазначених суб'єктів. Захист у свою чергу розглядається у якості додаткового, допоміжного методу впливу на учасників суспільних відносин, який передбачає активну оборонну діяльність публічної адміністрації від виснажливого використання лісових ресурсів. Отже, захист виступає частиною охорони, є його складовим елементом але володіє, поряд з цим, автономним характером.

По-друге, охорона лісових ресурсів та захист лісових ресурсів можуть отримувати різне нормативно-правове забезпечення, що дозволяє вести мову про цивільно-правову, адміністративно-правову, кримінально-правову охорону та захист лісових ресурсів.

По-третє, кожному з названих видів охорони та захисту лісових ресурсів відповідає своя група державних (у деяких випадках недержавних) інституцій, які покликані, власне, і здійснювати або охорону, або захист тих або інших прав та законних інтересів.

По-четверте, якщо охороні підлягає будь-яке явище, що має соціальну цінність і є об'єктом правовідносин, то питання захисту, на нашу думку, постає тоді, коли:

- певні відносини знаходяться в правовому колі охорони, тобто є правовідносинами, що охороняються і гарантуються, але на які здійснюється посягання для їх порушення;

- їх суспільна значимість з'ясована, і вони визнані такими, що підлягають охороні від посягань;

- встановлено систему захисту, тобто уповноважені органи і необхідні заходи;

- їх віднесено до категорії, що підлягає захисту згідно закону тільки у разі порушення;

- передбачено відповідальність за невиконання вимог законодавства щодо відповідної діяльності.

Таким чином, на підставі аналізу актів законодавства, що регулюють відносини у сфері лісових ресурсів та уніфікації нормативно-правового забезпечення, вважаємо, що *охорона лісових ресурсів – це державна система заходів, які реалізуються публічною адміністрацією та іншими постійними лісокористувачами і власниками лісу, що забезпечують розробку та дотримання правових норм, міжнародних, державних галузевих та відомчих вимог і правил, а також виконання запобіжних, природоохоронних, соціально-реабілітаційних, організаційних, інженерно-технічних, протиепідемічних заходів у сфері боротьби з не-*

законною порубкою або незаконним перевезенням, зберіганням, збутом лісу, протипожежних заходів, хвороб та шкідників, реалізації різними суб'єктами заходів щодо захисту лісів, спрямованих на охорону лісових ресурсів, тварин і рослин.

Разом з тим, *ознаками охорони лісових ресурсів є:*

- 1) державна система заходів;
- 2) відповідні заходи застосовуються публічною адміністрацією;

- 3) до системи суб'єктів, які реалізують систему спеціалізованих заходів відносять постійних лісокористувачів і власників лісу;

- 4) публічні органи та постійних лісокористувачів і власників лісу, забезпечують розробку та дотримання правових норм, міжнародних, державних галузевих та відомчих вимог і правил;

- 5) відповідні публічні органи та постійні лісокористувачів і власники лісу вживають профілактичні заходи для попередження незаконних рубок, протипожежних заходів, хвороб та шкідників лісу;

- 6) спеціальні засоби направлені на охорону лісу, тварин і рослин, матеріальних і культурних цінностей, об'єктів економіки і навколишнього середовища.

Водночас захист лісових ресурсів – це примусове застосування по відношенню до особи, яка порушує встановлений порядок використання лісових ресурсів в установленому законом порядку компетентними органами або самою правомочною особою негативних заходів виховного, матеріального, карального характеру з метою поновлення порушеного права.

Література

1. Лісовий кодекс України: Закон від 21 січ. 1994 р. № 3852-ХІІ Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>.

2. Публічний звіт Державного агентства лісових ресурсів України за 2020 р. URL: https://dklg.kmu.gov.ua/forest/document/177277/pz_0303.pdf.

3. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник. Харків : Харків. ун-т внутр. справ, 1998. 394 с.

4. Селиванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти : монографія. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. 724 с.

5. Государственная политика и управление : учеб. : в 2 ч. Ч. 1. / под ред. Л. В. Сморгунова. Москва : Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2006. 384 с.

6. Державна політика: аналіз та механізм її впровадження в Україні : навч. посіб. / О. І. Валецький, В. А. Ребало, М. М. Логунова та ін.; заг. ред. В. А. Ребала, В. В. Тертички. Київ : Вид-во УАДУ, 2000. 232 с.

7. Данн В. Н. Державна політика: вступ до аналізу : підручник / В. Н. Данн ; пер. з англ. Г. Є. Краснокутського ; наук. ред. М. О. Баймуратов. Одеса : АО БАХВА, 2005. 504 с.

8. Научно-практический комментарий Лесного кодекса Украины / за ред. Г. И. Балюк. КбJd : Юрінком Інтер, 2010. – 368 с.

9. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защита гражданских прав. Москва : Изд-во МГУ, 1972. 214 с.

10. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. 72 с.

11. Матузов Н. И. Правовая система и личность. Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1987. 293 с.

12. Иоффе О. С. Гражданско-правовая охрана интересов личности в СССР. *Советское государство и право*. 1956. № 2. С. 54-60.

13. Бахрах Д. Н. Административное право : учебник. Москва : Изд-во БЕК, 1996. 356 с.

14. Мельник О. В. Проблеми питання стосовно захисту права інтелектуальної власності. *Митна справа*. 2003. № 1. С. 110–115.

Анотація

Ткаченко О. В. Державна політика щодо охорони лісових ресурсів в Україні. – Стаття.

У статті доводиться, що державна політика по охороні лісових ресурсів – це організована та цілеспрямована діяльність публічної адміністрації, направлена на створення сприятливих умов для національно-економічного, природоохоронного, освітньо-культурного, оздоровчо-рекреаційного розвитку, збереження національно-природноресурсного потенціалу, задоволення потреб людини, шляхом застосування нормативно визначеної (встановленої) системи заходів. Автором здійснено розмежування правових категорій «охорона лісових ресурсів» та «захист лісових ресурсів».

Ключові слова: екологічна злочинність, ліс, держава, політика, лісові ресурси, захист, охорона.

Аннотация

Ткаченко А. В. Государственная политика по охране лесных ресурсов в Украине. – Статья.

В статье доказывается, что государственная политика по охране лесных ресурсов – это организованная и целенаправленная деятельность публичной администрации, направленная на создание благоприятных условий для национально-экономического, природоохранного, образовательно-культурного, оздоровительно-рекреационного развития, сохранения национально-природноресурсного потенциала, удовлетворение потребностей человека путем применения нормативно определенной (установленной) системы мер. Автором осуществлено разграничение правовых категорий «охрана лесных ресурсов» и «защита лесных ресурсов».

Ключевые слова: экологическая преступность, лес, государство, политика, лесные ресурсы, защита, охрана.

Summary

Tkachenko O. V. State policy on protection of forest resources in Ukraine. – Article.

The article proves that the state policy on forest resources protection is an organized and purposeful activity of public administration aimed at creating favorable conditions for national-economic, environmental, educational-cultural, health-recreational development, preservation of national-natural resource potential, satisfaction of human needs, by applying a normatively defined (established) system of measures. The author distinguishes between the legal categories "protection of forest resources" and "protection of forest resources".

Key words: ecological crime, forest, state, policy, forest resources, protection, protection.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 342.721-055.2

С. І. Богаченко
аспірант*Національної академії управління*ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ
В ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНАХ ВЛАДИ

Актуальність теми. У багатьох зарубіжних країнах практично у всіх сферах державної діяльності, де розподіляються фінансові чи матеріальні ресурси, мають місце зловживання посадовими особами своїх службових повноважень. У небезпечній ступені криміналізовані кредитно-фінансові, зовнішньоекономічні сфери, область реалізації великих державних пріоритетних програм та інвестиційних проектів. Спостерігається процес зрощування корумпованих чиновників з криміналом, в першу чергу, з організованими злочинними групами. Особливо деструктивна корупція в правоохоронних органах, як інстанціях, які зобов'язані боротися з цим явищем. Суттєву моральну шкоду, яку корупція завдає країні, знижуючи авторитет державної влади і в очах власного народу і за кордоном, що зумовлює звернення до аналізу зарубіжного досвіду і актуалізує дослідження даної проблематики у сучасній науці кримінального права.

Стан наукової розробки проблеми. З урахуванням наявності досить значної кількості публікацій, які зачіпають окремі аспекти боротьби з корупцією, комплексного дослідження зарубіжного досвіду в даному напрямку у кримінально-правових студіях не здійснено. Серед наявних робіт по тематиці корупції як найбільш значущі можна виділити дослідження О.Г. Кальман, О.М. Костенко, І.В. Коруля, А.І. Рибак, К.В. Ростовської, В.М. Трепак, М.І. Хавронюк та багатьох інших. У цих умовах дослідження питань боротьби з корупційними злочинами, вивчення накопиченого досвіду в зарубіжних країнах, світовою спільнотою необхідно для більш послідовного проведення роботи по боротьбі з цим явищем, що є недостатньо дослідженим з урахуванням відсутності комплексних акцентованих розробок.

Мета і завдання статті. Метою даної статті є дослідження досвіду окремих держав у кримінально-правовій протидії корупції в центральних органах влади, завданням статті є узагальнення характерних тенденцій даного досвіду.

Основний матеріал. Серед європейських держав Німеччина є прикладом європейської країни, яка має серйозні досягнення в справі боротьби з

корупцією. Німецькі державні службовці, в тому числі і працівники прокуратури, являють собою зразок чесності, непідкупності, а також відданості своїй справі. У 1997 р. в ФРН вступив в силу Закон про боротьбу з корупцією, і були внесені зміни до Кримінального кодексу Німеччини. В результаті був істотно розширено перелік злочинів, що володіють ознаками корупції:

- обмежують конкуренцію договорів при курсах (§ 298 КК ФРН);
- отримання і давання хабара в господарському обороті (§ 299 КК ФРН);
- отримання вигоди (§ 331 КК ФРН);
- отримання хабара за порушення службових обов'язків (§ 332 КК ФРН);
- обіцянку, пропозицію вигоди, хабарі (§ 333 КК ФРН);
- дача хабара за порушення службових обов'язків (§ 334 КК ФРН) [1, с. 162].

Крім того, в федеральних міністерствах і відомствах німецького уряду були впроваджені антикорупційні заходи, що містяться в спеціальному пакеті документів, що отримав назву «Директива федерального уряду про боротьбу з корупцією в федеральних органах управління» (далі – Директива) [2].

Дані нормативні документи були розроблені Федеральним міністерством внутрішніх справ і діють в Німеччині з 30 липня 2004 до Директиви додаються Кодекс дій проти корупції, а також Методичні вказівки для керівників та керівництва відомства. Головною особливістю Директиви є те, що вона може застосовуватися не тільки до федеральним органам державної влади, а й до юридичним особам публічного або приватного права. В Директиві робиться акцент на проведення в органах державної влади аналізу ризиків особливо схильних до корупції сфер діяльності. При цьому виявлення корупційних ризиків проводиться шляхом використання принципів «Багатьох очей» (участь або спільна перевірка кількох співробітниками або підрозділами) і прозорості. У ст. 4.2. директиви передбачається ротація посадових осіб в особливо схильних до корупції ор-

ганах, причому термін виконання повноважень службовців обмежений п'ятьма роками. Далі, в параграфі 5 Директиви прописується можливість виділення в державних і приватних органах спеціально уповноважених посадових осіб, яким можна було б доручити вирішення наступних антикорупційних завдань: довірче партнерство щодо запобігання корупції; консультування керівництва з питань протидії корупції; інформування працівників про антикорупційних діях; відстеження і оцінка ознак корупції; участь в інформуванні працівників про можливі санкції за вчинення корупційних діянь тощо. Більш того, якщо аналіз ризиків буде показувати високий ступінь схильності корупції організації або органу влади, то Директива передбачає в цьому випадку створення відокремленого структурного підрозділу щодо запобігання корупції [1, с. 162].

В основі правового антикорупційного механізму сучасної Франції діють такі нормативні приписи: заборона урядовим чиновникам поєднувати свою посаду з депутатським або сенатським мандатом і з будь-якою іншою професійною діяльністю в громадському або приватному секторі. Після відставки міністри протягом шести місяців не мають права займати керівні посади в державних або приватних компаніях; відповідно до Статуту про державну службу (редакцій 1946 та 1992 р.) у разі вчинення корупційних дій особа позбавляється всіх привілеїв, включаючи вислугу років, відомчих пенсій тощо; визначення морально-етичним кодексом держслужби непрямого «заступництва» у будь-якій формі і його заборона, що має метою запобігти «поєднання приватних фінансових інтересів з виконанням посадових функцій державного службовця»; постанова уряду країни 1988 р. «Про публікацію актів політичних партій і даних про витрати на проведення виборчих кампаній, про обов'язкове декларування доходів міністрів і парламентаріїв»; Закон «Про фінансування політичних партій» (1990 р.), відповідно до якого введено обмеження на надання коштів, у тому числі на проведення виборчих кампаній політичними партіями від фізичних осіб або підприємств; Закон «Про запобігання корупції та прозорість процедур у державних і приватних організаціях», що передбачає проведення низки заходів, у тому числі створення Центральної служби запобігання корупції, запровадження суворіших і прозоріших правил фінансування політичних партій та передвиборчих кампаній, укладення державних контрактів з метою підвищення прозорості у цій сфері і посилення контролю за діяльністю місцевих органів влади; Закон Сегена 1995 р., що надає Рахунковій палаті право контролювати процес призначення на державну службу. Антикорупційні заходи Франції першочергово спрямовані на контроль діяльності державних службовців всіх рівнів вла-

ди спеціалізованими органами, що мають чіткий розподіл повноважень. Головною вимогою є прозорість процедур у державних і приватних організаціях, їх діяльності та фінансуванні. Підвищена увага приділена звітності політичних партій. Тобто у антикорупційній діяльності Франції центр контролю зміщений у бік діяльності високопосадовців і рішень, що приймаються ними [3, с. 197].

На відміну від Німеччини і Франції, Румунія характеризується найагресивнішою антикорупційною політикою в Європейському Союзі. В 2002 р. було створено Національний антикорупційний директорат Румунії (НАДР) за моделлю Італії, покликаний викривати й розслідувати корупційні правопорушення. До складу НАДР входять 145 прокурорів, 220 поліцейських, 55 спеціалістів у регіонах; 197 осіб відділу технічно-оперативного забезпечення. До підслідності цього органу належать фінансове шахрайство з коштами Євросоюзу, зловживання посадовими обов'язками тощо. У 2014 р. навантаження на 145 прокурорів становило 911 кримінальних справ, до суду направлено провадження щодо 392 осіб, з яких 36 мерів, 35 суддів і прокурорів, 25 юристів, 81 поліцейський та ін. Заморожено рахунки на 200 млн. євро, 30 млн. євро конфісковано. У 2014 р. після повторного звернення Антикорупційного директорату до парламенту Румунії було знято імунітет з одного сенатора, шістьох депутатів, одного міністра та десятих колишніх міністрів [4, с. 3].

Типологія корупційних злочинів є стандартною для всіх країн: незаконне заволодіння майном у результаті зловживання владою або службовим становищем; упередженість під час проведення тендерів (державних закупівель); корупційні схеми працевлаштування; провладний тиск (торгівля впливом); незаконне фінансування партій; шахрайство з державними коштами (залучення їх до комерційної діяльності); захоплення земельних ділянок; одержання хабарів. Національний антикорупційний директорат Румунії є правоохоронним органом. Його функції полягають у кримінальному переслідуванні осіб, які вчинили корупційне правопорушення. Виявлення злочину, відкриття кримінального провадження інколи блокується невизнанням вини обвинуваченим, дефамациною тактикою адвокатів, які спростовують доказову базу, ставлять під сумнів кваліфікацію слідчих та прокурорів, ініціюють призначення численних експертиз тощо. Вказані чинники призводять до зволікання у притягненні до відповідальності винних осіб, поверненні до бюджету незаконно здобутих коштів. Чинне законодавство Румунії передбачає можливість перевірки спадку, залишеного особою, яка підозрювалась у вчиненні корупційних правопорушень, однак не може бути притягнута до відповідальності через її смерть. Незважаючи на те,

що спадкоємці нібито є законними набувачами активів, вони не можуть перешкоджати проведенню розслідування та перевірці джерел походження статків. У разі доведення шахрайського, корупційного походження майна та коштів, воно підлягає конфіскації за загальним правилом. Для вибіркової поточної перевірки державних службовців, співробітників правоохоронних органів на корупційну вразливість допускається «тестова перевірка на доброчесність» (провокація). Такий захід проводиться на підставі ордеру прокурора, його метою є оцінка (моніторинг) ризиків. Групи виконавців діють під прикриттям. Особливу ефективність тестової перевірки румунські фахівці відзначили під час кампанії, скерованої на боротьбу з корупцією на митниці. У такий спосіб були виявлені та притягнені до відповідальності співробітники митної служби на кордоні Румунії з Україною. Операція проводилась уповноваженими особами під виглядом «скеперів», що займаються контрабандою сигарет [5, с. 120].

Окрім румунської ефективної системи кримінально-правової протидії корупції, заслуговує уваги досвід Республіки Польща. Основні нормативні акти, як правова база політики протидії корупції у Польщі приймалися, переважно, починаючи з 2000 р. Сприяла цьому як зазначена Стратегія, так і вимоги ЄС та виконання плану дій щодо членства. В раках розробки антикорупційної політики, величезну увагу поляки звертали на норми міжнародного права та намагались своє законодавство максимально пристосовувати до міжнародних стандартів і процедур. Зокрема, складовою польського законодавства стала Резолюція Ради Європи щодо запобігання та боротьби з корупцією (24 від листопада 1996 р.); Кримінальна конвенція щодо корупції (документ Ради Європи до якого Польща долучилась у січні 1999 р.); Цивільна конвенція щодо корупції (ратифікована Польщею у 2002 р.); Конвенція про відмивання, виявлення та конфіскацію доходів, набутих злочинним шляхом (вступила в силу в квітні 2001 р.); Конвенція Об'єднаних Націй проти корупції (жовтень 2003 р.); Резолюція групи держав проти корупції «GRECO» (від листопада 1997 р.), а також ціла низка конвенцій та рішень Європейського Союзу, пов'язаних із протидією та боротьбою з корупцією. Зокрема, до основних актів слід віднести: Конвенцію про охорону фінансових інтересів Європейської Спільноти (від липня 1995 р.), Конвенцію про запобігання підкупу службових осіб публічної адміністрації (від травня 1997 р.), Рішення Ради ЄС щодо подолання корупції у приватному секторі (від липня 2003 р.) та ін. [6].

Окрім Конституції Республіки Польща та кодексів (кримінального, цивільного), що містять антикорупційні норми, у Польщі прийнято ще

ряд документів: Кодекс етики цивільної служби (11 жовтня 2002 р.), який встановлює стандарти поведінки публічних службовців, Закон «Про право публічних замовлень» (від 29 січня 2004 р.), Кодекс етики цивільної служби (від 11 жовтня 2002 р.), Закон «Про протидію введенню до фінансового обігу матеріальних засобів нелегального чи невизначеного походження...» (від 16 листопада 2000 р.) та інші акти, більшість із яких приймалися у проміжку з 2000 по 2004 р. Так одним із чинників успішності політики протидії корупції у сфері публічної адміністрації, на який слід звернути увагу, стало ефективне застосування Закону «Про протидію введенню до фінансового обігу матеріальних засобів нелегального чи невизначеного походження...» [7, с. 720].

Висновки. Таким чином, у зарубіжних країнах більшість систем покарання встановлює майнові санкції, а саме штрафи і / або конфіскацію майна, позбавлення певних прав, включаючи право займати державні посади або певні посади, а також право здійснювати деякі (особливо пов'язані з підприємництвом) види діяльності. Такі санкції, особливо остання, можуть приймати форму призупинення дії або відкликання ліцензії, занесення в спеціальні реєстри, тобто виключення з участі в державному конкурсі на отримання замовлень, припинення діяльності компанії аж до наступної її ліквідації. Ці санкції являють собою інтерес, тому що вони мають також прямий превентивний результат і тому становлять наукову перспективу подальших досліджень.

Література

1. Поляков М.М. Европейский опыт борьбы с коррупцией органами исполнительной власти и прокуратуры. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2013. Выпуск 2-2. 160-171.
2. Директива Федерального правительства по предупреждению коррупции в федеральной администрации МБД ФРГ от 30 июля 2004 г. URL : www.bmi.bund.de/SharedDocs/Downloads/RL_russisch.pdf.
3. Трепак В.М. Система заходів антикорупційної діяльності у розвинутих країнах світу. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 193-201.
4. Ахтирська Н. Міжнародний досвід боротьби з корупцією як вектор формування національної антикорупційної політики: огляд законодавства Румунії. *Віче*. 2015. № 18. С. 2-5.
5. Ростовська К. В. Міжнародний досвід формування та реалізації антикорупційної політики в інших державах. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4. С. 118-122.
6. Raport Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego „Korupcja w Polsce – próba analizy zjawiska” URL : www.ceo.org.pl/binary/file.action?id=77345.
7. Рибак А.І. Державна політика боротьби з корупцією у Польщі: нормативно-інституційний аспект. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Головний редактор В.М. Вашкевич. К.: ВІР УАН*, 2011. Випуск 50. С. 717-725.

Анотація

Богаченко С. І. Зарубіжний досвід кримінально-правової протидії корупції в центральних органах влади. – Стаття.

У статті досліджено досвід окремих держав у кримінально-правовій протидії корупції в центральних органах влади, узагальнено характерні тенденції даного досвіду. Показано, що у зарубіжних країнах більшість систем покарання встановлює майнові санкції, а саме штрафи і / або конфіскацію майна, позбавлення певних прав, включаючи право займати державні посади або певні посади, а також право здійснювати деякі (особливо пов'язані з підприємництвом) види діяльності. Такі санкції, особливо остання, можуть приймати форму призупинення дії або відкликання ліцензії, занесення в спеціальні реєстри, тобто виключення з участі в державному конкурсі на отримання замовлень, припинення діяльності компанії аж до наступної її ліквідації, дані санкції являють собою інтерес, тому що вони мають також прямий превентивний результат.

Ключові слова: санкції, корупція, кримінально-правова протидія, державна служба.

Аннотация

Богаченко С. И. Зарубежный опыт уголовно-правового противодействия коррупции в центральных органах власти. – Статья.

В статье исследованы опыт отдельных государств в уголовно-правовой противодействии коррупции в центральных органах власти, обобщенно характерные тенденции данного опыта. Показано, что в зарубежных странах большинство систем наказания устанавливает имущественные санкции, а именно штрафы и / или конфискации имущества, лишения определенных прав, включая право занимать государственные

должности или определенные должности, а также право осуществлять некоторые (особенно связанные с предпринимательством) виды деятельности. Такие санкции, особенно последняя, могут принимать форму приостановления действия или отзыва лицензии, занесение в специальные реестры, то есть исключение из участия в государственном конкурсе на получение заказов, прекращение деятельности компании до последующей ее ликвидации, данные санкции представляют собой интерес, так как они имеют также прямой превентивный результат.

Ключевые слова: санкции, коррупция, уголовно-правовое противодействие, государственная служба.

Summary

Bogachenko S. I. Foreign experience in criminal law countering to corruption in central authorities. – Article.

The article examines the experience of individual states in the criminal-legal counteraction to corruption in the central authorities, generalized characteristic tendencies of this experience. It is shown that in foreign countries, most of the systems of punishment establish property sanctions, namely, fines and / or confiscation of property, deprivation of certain rights, including the right to hold public office or certain positions, as well as the right to carry out certain (especially business-related) activities. Such sanctions, especially the latter, can take the form of suspension or revocation of a license, entry into special registers, that is, exclusion from participation in a state competition for obtaining orders, termination of the company's activities until its subsequent liquidation, these sanctions are of interest, since they also have a direct preventive effect.

Key words: sanctions, corruption, criminal-legal counteraction, public service.

УДК 342.721-055.2

С. І. Гіряк

аспірант

Національної академії управління

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ПОРУШЕННЮ ПРАВ І ІНТЕРЕСІВ ЖІНОК

Актуальність теми. У сучасному світі права та інтереси жінок стали невід'ємною частиною міжнародного права в області прав людини. Водночас насильство по відношенню до жінок розглядається як пряме порушення цих прав. Узв'язку з цим уряди і інші державні органи зобов'язані вживати кроки для боротьби з насильством, навіть якщо воно відбувається в сімейному колі. Підтримуючи таку ситуацію, при якій правопорушники можуть уникнути відповідальності за порушення прав та інтересів жінок, не реагуючи належним чином на скарги жінок, держава бере участь у насильстві. Відповідно до норм міжнародного права, на всі держави покладені конкретні і чіткі обов'язки – вживати заходів по боротьбі з порушенням прав та інтересів щодо жінок, що здійснюються як представниками держави, так і недержавними суб'єктами. Нездатність притягнути винуватців до відповідальності не тільки створює ґрунт для нових кримінальних правопорушень і відчуття безкарності, а й служить для суспільства сигналом того, що насильство по відношенню до жінок – це прийнятне явище. Тому дослідження особливостей кримінально-правової протидії порушенню прав і інтересів жінок є актуальним напрямом сучасних кримінально-правових студій.

Стан наукової розробки проблеми. Питання кримінально-правової протидії порушення прав жінок розглянуті у дослідженнях таких вчених, як Н.В. Аніщук, Н.О. Голованов, Т.Ю. Забеліна, О.В. Кунц, Т.В. Лобанова, Р.Я. Мамбетов та інших. Разом з тим, наявність комплексних робіт не можна визнати достатньою. У вітчизняній науці кримінального права виявляється певна прогалина, пов'язаний з комплексним кримінально-правовим дослідженням всієї сукупності найбільш поширених і небезпечних правопорушень проти прав і інтересів жінок.

Мета і завдання статті. Метою даної статті є характеристика особливостей кримінально-правової протидії порушенню прав і інтересів жінок, завданням статті виступає пошук взаємозалежностей між цими особливостями та повнотою реалізації прав і інтересів жінок.

Основний матеріал. Кримінально-правові норми, спрямовані на охорону прав, свобод і законних інтересів жінок, в системі російського права займають особливе місце. На відміну від багатьох інших норм вони не сформовані як єдине ціле, що не об'єднані під загальним найменуванням глави.

Більш того, далеко не з усіх статей Кримінального кодексу України, віднесених до кола досліджуваних, прямо випливає, що вони спрямовані на захист прав і свобод саме жінок. Основний прояв порушення прав жінок – це дискримінація за статеву ознакою (включаючи насильство в різних формах щодо саме жінок як своєрідний різновид такої дискримінації) [1, с. 61].

Знання причин і умов злочинів проти жінок служить відправною точкою у визначенні стратегії і тактики їх попередження. Дослідження показують, що все різноманіття чинників, що стимулюють злочини проти жінок і підтримують їх на певному рівні, може бути узагальнено в одне універсальне бачення, що склалося в силу історичних причин і детерміноване економічними, ідеологічними, правовими чинниками: нерівність жінок практично у всіх сферах суспільного буття. Саме нерівність робить жінок залежними, позбавляючи їх можливості чинити опір насильству в різних його проявах. В силу цього цілком виправданим буде представляти основний напрямок попередження злочинів проти жінок в подоланні цієї нерівності усіма доступними засобами [2, с. 36].

Вітчизняне кримінальне право не є винятком з цього правила. У його нормах також містяться положення, спрямовані на рівняння стану чоловіків і жінок з урахуванням названих нами особливостей (встановлення як пом'якшувальну обставину стану вагітності, привілейованого складу вбивства, незастосування ряду покарань до жінок, в ряді випадків відстрочка відбування покарання жінкам). Усе наведене в якості прикладів норми стосуються конституційного принципу надання чоловікам і жінкам рівних можливостей для реалізації рівних прав, що належать їм. Вивчення проблеми кримінально-правової охорони прав і свобод в залежності від типу потерпілого, особи, на яку направлено злочинне зазіхання, має давні традиції в науковій літературі. Так, неодноразово об'єктом дослідження ставали проблеми кримінально-правова охорони прав та інтересів неповнолітніх, осіб, які здійснюють правосуддя, представників влади [3]. Окремі норми КК України, спрямовані на охорону прав і свобод жінок, не є винятком з цього правила і також часто ставали предметом вивчення як в періодичній літературі, так і в монографічних дослідженнях: в першу чергу це стосується, зокрема, злочинів у сфері статевої свободи та статевої недоторканості, а також

злочинів проти суспільної моральності. У деяких наукових працях сформульовані і обґрунтовані важливі положення, що мають методологічне значення для досліджуваної теми, в них міститься великий теоретичний і фактичний матеріал і важливі узагальнення, приділяється велика увага окремим аспектам досліджуваної проблеми. Однак, на жаль, у вітчизняній літературі досі відсутні спеціальні дослідження даної тематики, безпосередньо присвячені вивченню цілісного комплексу норм кримінального права, спрямованих на охорону прав, свобод і законних інтересів жінок, а також наукові роботи, які розглядають положення вітчизняного кримінального права саме в світлі охорони певного права жінки (а не злочинного посягання взагалі). Разом з тим, на наш погляд, існує можливість подібного трактування питання, що підтверджує його актуальність [1, с. 64].

Типологія жінок, потерпілих від злочину, відрізняється від класифікації тим, що вона акцентує увагу на характерних віктимних якостях в особистості потерпілої, групує серед них найбільш стійкі вразливі якості, за допомогою узагальнення яких складається характерний «портрет» потенційної жертви-жінки. Окремі спроби типологізації жертв-жінок були зроблені раніше в дисертаційних дослідженнях з віктимології. Так, поклавши в основу ряд критеріїв, І.С. Аліхаджієва виділяє типи жінок, які постраждали від вбивства, групує їх в залежності від окремих ознак в підтипи і описує їх характерологічні властивості [4]:

«Незнайомі жертви-жінки» або жертви обставин, що склалися: місця, часу, обстановки. Фактори їх віктимізації можуть бути різними: пізніше повернення з роботи, що носить змінний характер, вечірньо-нічний режим відвідування знайомих або родичів, а для постраждалих молодих жінок – пізніше повернення з кінотеатру, дискотеки, концерту і т.д. Жертви-жінки в родині, до числа яких відносяться три підтипи а) «подружня жертва», це є потенційна потерпіла, яка систематично схильна до психічного і фізичного насильства з боку чоловіка (співмешканця). Чи не головним чинником їх віктимізації є невжиття заходів до самозахисту: повідомлення в поліцію, подання на розлучення, спроба виїхати до рідних; б) «жертви близьких родичів», в більшості випадків ними є матері (мачухи), дочки, тещі, бабусі, тітки, племінниці, які проживають, як правило, спільно з вбивцею; в) «жертви інших родичів», основним фактором тут є спільне розпивання спиртних напоїв по значному (весілля, призов до армії, день народження і т.д.) і незначному приводу (просто прийшов в гості). До таких жертв можна віднести терористок – жертв залучення до терористичної діяльності. За даними дослідження Д.З. Зіядової і В.Г. Крючкова, нерідко жінки залучаються

в вчинення злочинів терористичної спрямованості родичами. «За фактами залучення жінок до вчинення злочинів екстремістської та терористичної спрямованості через знайомих і родичів стоїть налагоджена кримінальна система» [5, с. 211].

«Жертви інших взаємовідносин» які групуються на два підтипи: а) «жертва випадкового знайомства» – найбільш типовим мотивом скоєння злочинів відносно даної жертви є сексуальний. При оцінці поведінки потерпілої у злочинця складається думка про її сексуальну доступність; б) «Малознайома жертва», зв'язок між жертвою і злочинцем носить епізодичний характер, обмежується обопільним привітанням при зустрічах. Як правило, злочинець знає жертву як односельчанку, однокласницю, чиясь сусідку, володіє певною інформацією про її життя, членів сім'ї, місце роботи, проживання і т.д.; в) «жертва близького знайомства»: зв'язок між злочинцем і жертвою носять стійкий і тривалий характер, в основі яких спільне навчання, робота, місце проживання, спільні знайомі, які спільно відзначають святкові дні, події особистого життя і т.д. Нерідко між ними складаються конфліктні міжособистісні неприязні стосунки, вирішенням яких є виктимізація жінки. Безперечно цінність даної типологізації жінок, постраждалих від злочинів, очевидна, запропоновані типові властивості особистості даної категорії жертв можуть стати основою для розробки заходів віктимологічної профілактики. Разом з тим слід акцентувати увагу і на її вразливих, з точки зору кримінально-психологічної теорії, сторонах [6, с. 58].

Розглядаючи питання захисту життя, здоров'я і тілесної недоторканності жінок від проявів домашнього насильства, потрібно звертатися до міжнародних документів (Декларації ООН про викорінення насильства щодо жінок, модельний закон ООН про насильство в сім'ї), в яких містяться основні ознаки насильства проти жінок; порівнювати їх положення з вітчизняним кримінальним законодавством. Варто підтримати позицію дослідників про те, що кримінальний закон не передбачає спеціальних правил щодо караності домашнього насильства, і виступає проти пропозиції про формулювання самостійного обтяжує покарання обставини – «вчинення злочину проти членів сім'ї», оскільки останнім загрожує порушенням принципу рівності. Суть внесення змін до законодавства у зв'язку з проблемою сімейного насильства повинна складатися у встановленні підвищених гарантій безпеки не в зв'язку з фактом наявності сімейних відносин між винним і потерпілим, а в зв'язку з залежним або безпорадним станом останнього або в зв'язку з особливими характеристиками способу вчинення злочину. КК України дозволяє врахувати ці обставини в рамках відповідних кваліфікуючих ознак [2, с. 36].

При такому підході до розподілу і охорони прав визначення питання про спеціальні заходи щодо захисту прав саме жінок, про встановлення кримінальної відповідальності за діяння з урахуванням статі потерпілої означало б затвердити привілеї для жінок, що, безумовно, не зустріло б підтримки серед населення. Однак будь-яке встановлення права (в тому числі і рівності в правах як одного з прав) передбачає аналіз:

- кола норм, що регулюють або встановлюють знову якесь право або групу прав;
- кола осіб, які цими правами будуть користуватися;
- кола осіб, на права і обов'язки яких таке становлення права може вплинути;
- соціальної ситуації, а простіше – кола суспільних відносин, у сфері яких такі права будуть застосовуватися і здійснюватися. Нарешті, необхідно ретельно вивчити існуючі або передбачувані до введення заходи забезпечення і гарантії реалізації таких прав, щоб вони були виражені в дієвій і реалізованій нормі закону. З урахуванням необхідності такого аналізу видається за можливе стверджувати, що проголошення формальної (абсолютної, якщо скористатися математичним терміном) рівності прав між чоловіками і жінками, в тому числі і в питанні кримінально-правової охорони таких прав, не є соціально обґрунтованим і не відповідає критеріям дійсного рівності, оскільки жодним чином не враховує існуючі особливості та відмінності в ступені захищеності об'єктів кримінальної охорони в залежності від приналежності охоронюваних прав. Проблема співвідношення формального (абсолютного) і необхідно встановлюваного реального (відносного) права рівності дозволяється тільки з урахуванням механізму реалізації цих прав, а значить, з урахуванням існуючої системи можливостей для реалізації цих прав [1, с. 63].

Висновки. Отже, підсумовуючи сказане можна зробити наступні висновки: дискримінація по відношенню до жінок ускладнює повне розкриття їх можливостей; підвищення ефективності діяльності по ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок неможливо без наукового дослідження і теоретичного обґрунтування даного явища у контексті формулювання напрямів удосконалення кримінально-правової протидії порушенню прав і інтересів жінок в Україні у контексті міжнародних нормативно-правових актів, що є перспективою подальших досліджень.

Література

1. Кунц Е.В. Концепция современной уголовно-правовой политики (на примере защиты прав женщин). *Вестник Челябинского государственного университета*. 2013. № 17 (308). Право. Вып. 37. С. 61–64.
2. Мамбетов Р.Я. Защита женщин от сексуального насилия и сексуальной эксплуатации. *Труды юридического факультета Ставропольского государственного*

го университета. Вып.11. Ставрополь: Сервисшкола; СГУ, 2006. С. 35-39.

3. Лобанова, Л. В. Преступления против правосудия: проблемы классификации посягательств, регламентации и дифференциации ответственности : дис. ... д-ра юрид. наук. Казань, 2000. 305 с.

4. Алихаджиева И.С. Женщина как жертва убийства (криминологическая характеристика и социально-правовые меры предупреждения): дис. к.ю.н. Саратов, 1999. С. 65–81.

5. Зиядова Д.З., Крючков В.Г. Криминологический анализ экстремизма среди женщин в регионах Российской Федерации. *Проблемы в российском законодательстве*. 2013. № 6. С. 210–213.

6. Гаджиева А. А., Гусниев К. А. Классификация и типология женщин, потерпевших от преступлений. *Проблемы в российском законодательстве*. № 1. 2017. С. 57-59.

Анотація

Гіряк С. І. Особливості кримінально-правової протидії порушенню прав і інтересів жінок. – Стаття.

У статті досліджено характеристику особливостей кримінально-правової протидії порушенню прав і інтересів жінок, здійснено пошук взаємозалежностей між цими особливостями та повнотою реалізації прав і інтересів жінок. Доведено, що дискримінація по відношенню до жінок ускладнює повне розкриття їх можливостей; підвищення ефективності діяльності по ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок неможливо без наукового дослідження і теоретичного обґрунтування даного явища у контексті формулювання напрямів удосконалення кримінально-правової протидії порушенню прав і інтересів жінок в Україні у контексті міжнародних нормативно-правових актів. Показано, що характеристики і тенденції розвитку кримінальних правопорушень проти жінок на сучасному етапі, що складаються в збільшенні питомої ваги злочинів проти жінок, збереженні високої латентності цієї групи посягань, поширенні правопорушень проти жінок, їх комерціалізації і придбанні ними характеру міжнародної проблеми.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, права жінок, кримінально-правова протидія, дискримінація за ознакою статі.

Аннотация

Гиряк С. И. Особенности уголовно-правового противодействия нарушению прав и интересов женщин. – Статья.

В статье исследованы характеристику особенностей уголовно-правового противодействия нарушению прав и интересов женщин, осуществлен поиск взаимозависимостей между этими особенностями и полнотой реализации прав и интересов женщин. Доказано, что дискриминация по отношению к женщинам затрудняет полное раскрытие их возможностей; повышение эффективности деятельности по ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин невозможно без научного исследования и теоретического обоснования данного явления в контексте формулировки направлений совершенствования уголовно-правового противодействия нарушению прав и интересов женщин в Украине в контексте международных нормативно-правовых актов. Показано, что характеристики и тенденции развития уголовных преступлений против женщин на современном этапе, состоящие в увеличении удельного веса преступлений против женщин, сохранении высокой латентности этой группы пося-

гательств, распространении правонарушений против женщин, их коммерциализации и приобретении ими характера международной проблемы.

Ключевые слова: уголовное преступление, права женщин, уголовно-правовое противодействие, дискриминация по признаку пола.

Summary

Giryak S. I. Features of criminal legal counteraction to violations of the rights and interests of women. – Article.

The article examines the characteristics of the features of criminal law counteraction to the violation of the rights and interests of women, the search for interdependencies between these features and the full realization of the rights and interests of women is carried out. It has been proven that discrimination against women makes

it difficult to fully disclose their opportunities; increasing the effectiveness of activities to eliminate all forms of discrimination against women is impossible without scientific research and theoretical substantiation of this phenomenon in the context of formulating the directions for improving criminal legal counteraction to violation of the rights and interests of women in Ukraine in the context of international legal acts. It is shown that the characteristics and trends in the development of criminal offenses against women at the present stage, consisting in an increase in the proportion of crimes against women, maintaining a high latency of this group of encroachments, the spread of offenses against women, their commercialization and their acquisition of the nature of an international problem.

Key words: criminal offense, women's rights, criminal law counteraction, gender discrimination.

УДК 343.148

К. І. Говорова

аспірант

*Національного наукового центру «Інститут судових експертиз
імені заслуженого професора М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України*

РОЛЬ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ (ЕКСПЕРТИЗИ) ЯК СПОСОБУ ВСТАНОВЛЕННЯ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ ОПЕРАЦІЙ І ВІДОБРАЖЕННЯ ЇХ В ОБЛІКУ ПІДПРИЄМСТВА

Постановка проблеми. Судова економічна експертиза документів фінансово-кредитних операцій відіграє важливу роль у встановленні істини під час здійснення правосуддя в Україні, будучи сферою спеціальних знань, без яких неможливо встановити всі обставини, що підлягають доказуванню. Зокрема, мова йде про наявність знань та навиків у галузі економіки, в частині здійснення фінансово-кредитних операцій. Питання про призначення експертизи виникає в тому випадку, коли правоохоронні органи та суд не можуть без залучення експерта встановити механізм учинення правопорушення, пов'язаного з фінансово-кредитними операціями, зокрема способи їх вчинення (підготовки, безпосереднього вчинення і приховування). Адже, як відомо, при встановленні обставин учинення правопорушень, пов'язаних з фінансово-кредитними операціями, ретельному дослідженню підлягають саме документи обліку підприємства з метою встановлення документальної обґрунтованості таких операцій. Тому вважаємо актуальним питання про роль експертного дослідження (експертизи) як способу встановлення документального обґрунтування проведення фінансово-кредитних операцій і відображення їх в обліку підприємства.

Аналіз останніх досліджень. Поняття, види, завдання та значення судових експертиз у процесі доказування, а також завдання судової економічної експертизи досліджували в працях такі вчені, як: О.Б. Бутнік-Сіверський, Д.В. Вітер, О.К. Віхляєв, Н.Ф. Водоп'ян, М.М. Гарига, І.В. Германюк, В.Г. Гончаренко, І.В. Гора, С.В. Євдокіменко, С.В. Кудряшова, А.О. Ляш, Я.І. Мулик, О.В. Сіренко, В.Г. Суржик, О.В. Хомутенко й інші. Однак указані напрацювання в основному стосуються загальнотеоретичних та організаційно-правових положень судової експертизи в цілому та судово-економічної експертизи зокрема. Разом із тим, поза увагою залишені роль і завдання експертизи документів фінансово-кредитних операцій. Тому в представленій статті переслідуюмо мету, яка полягає у визначенні ролі експертного дослідження (експертизи) як способу встановлення документального обґрунтування проведення фінансово-кредитних операцій і відображення їх в обліку підприємства.

Виклад основного матеріалу. Відзначаючи роль експертизи документів фінансово-кредитних операцій у встановленні документального обґрунтування проведення фінансово-кредитних операцій і відображення їх в обліку підприємства слід передусім визначити роль судової експертизи в здійсненні правосуддя України взагалі, а згодом і досліджуваного різновиду судової експертизи. Так, судова експертиза, як зазначено в ст. 1 закону України «Про судову експертизу», є дослідженням на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [1]. О.Ю. Паладійчук у свою чергу зазначає, що експертиза становить дослідження наданих судом чи іншими учасниками процесу об'єктів, яке проводиться експертами на основі спеціальних знань та на науковому підґрунті з метою вивчення відомостей про факти, що мають істотне значення для правильного вирішення справи, яке відбувається у процесуальному порядку з дотриманням встановлених чинним законодавством правил. Відповідно мета експертизи полягає у проведенні експертом спеціального дослідження, яке передбачає отримання таких нових фактичних даних, які досі ініціаторам проведення експертизи не були відомі та які іншим способом встановити неможливо [2, с. 88–89].

Іншими словами, судова експертиза є процесуальною формою використання спеціальних знань в адміністративному, господарському, цивільному судочинстві, провадженні у справах про адміністративні правопорушення, кримінальному провадженні, яка полягає в залученні обізнаної особи для з'ясування всіх обставин, що становлять предмет доказування та дозволяють встановити механізм учинення правопорушень. Не є винятком і судова економічна експертиза документів фінансово-кредитних операцій, яка є засобом доказування, який дозволяє встановити документальну обґрунтованість фінансово-кредитних операцій і їх відображення в обліку підприємства. Як цілком з цього приводу зазначає А.О. Ляш, експертиза призначається у випадках, коли для з'ясування обставин, що мають значення для

провадження (судочинства), необхідні спеціальні знання [3, с. 85]. Більше того, судова експертиза призначається лише у разі дійсної потреби у спеціальних знаннях для встановлення фактичних даних, що входять до предмета доказування, тобто тоді, коли висновок експерта не може замінити інші засоби доказування [4]. Саме тому під час визначення ролі судової експертизи (експертного дослідження) як доказу в першу чергу варто акцентувати уваги на її сутності, яка полягає в здійсненні дослідження на основі та з використанням спеціальних знань.

Експертиза документів фінансово-кредитних операцій є різновидом судової економічної експертизи, а тому мова йде про використання спеціальних знань у галузі економіки. Зокрема, О.Б. Бутнік-Сіверський наголошує, що при дослідженні питань з економічної експертизи в сфері інтелектуальної власності актуалізується проблема наявності спеціальних знань (окрім юридичних), які набувають при поглибленому вивченні теорії та практики з економіки, фінансів та бухгалтерського обліку, які дозволяють використовувати, окрім загальних визначень, відповідні підходи та методики розрахунку [5, с. 33]. Тобто основою судової економічної експертизи є спеціальні знання у галузі економіки, яка, як підкреслюють В.Г. Суржик, М.М. Гарига, є материнською наукою й охоплює бухгалтерський облік, фінанси, аналіз господарської діяльності, оподаткування, контроль та інші економічні сфери. При цьому вказана судова експертиза відноситься до класу судової документалістики і ґрунтується на дослідженні відображення і закономірності утворення в документах інформації щодо господарської та фінансово-економічної діяльності підприємств і організацій всіх форм власності [6, с. 279]. Відповідно судова економічна експертиза є процесуальною дією, спрямованою на отримання доказів шляхом проведення судовим експертом на основі його спеціальних знань з бухгалтерського обліку, оподаткування та фінансів дослідження об'єктів (первинних документів, облікових регістрів і звітності), які містять інформацію про фактичні дані та обставини справи, що перебуває у провадженні [4].

З вищенаведеного помітно, що судова економічна експертиза документів фінансово-кредитних операцій є процесуальною дією, яка полягає в проведенні судовим експертом дослідження документів фінансово-кредитних операцій з використанням спеціальних знань у галузі економіки для встановлення документальної обґрунтованості фінансово-кредитних операцій і їх відображення в обліку підприємства з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду. Причому вона призначається і проводиться у тих випадках, коли з'ясувати важливі для судочинства/провадження обставини іншим способом неможливо.

Так, згідно зі ст. 273 КпАП України експерт призначається органом (посадовою особою), у провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, у разі коли виникає потреба в спеціальних знаннях, у тому числі для визначення розміру майнової шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням, а також суми грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення, які підлягатимуть конфіскації [7]. У кримінальному провадженні експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадку та порядку, передбачених ст. 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [8]. В адміністративному, господарському та цивільному судочинстві експерт може призначатися судом або залучатися учасником справи. Експертиза призначається у випадку, коли для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо [9; 10; 11]. Тобто судова експертиза взагалі та судова економічна експертиза документів фінансово-кредитних операцій зокрема призначаються у тих випадках, коли використання спеціальних знань є необхідним для з'ясування важливих для справи обставин. Більше того, повністю погоджуємося з тим, що на даний час судова експертиза – це найкваліфікованіша форма використання спеціальних знань в судочинстві, яка постійно розвивається шляхом створення нових і вдосконалення наявних методик дослідження і знаходить все більше застосування в судово-слідчій практиці [2, с. 89].

Також слід зазначити, що судова експертиза є не тільки формою використання спеціальних знань у судочинстві/провадженні, а й способом використання новітніх досягнень науки та техніки. Зокрема, при дослідженні матеріалів експерт повинен володіти і вдало використовувати передові науково обґрунтовані методики і науково-технічні засоби, а висновок експерта повинен оцінюватися з позицій наукової методології пізнання і відповідності їх достовірним знанням про об'єкти дослідження [12, с. 186]. Це підвищує її значення як засобу отримання доказової інформації, оскільки підвищує точність і достовірність отриманих у ході її проведення результатів. Більше того, визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, методів дослідження) належить винятково до компетенції експерта. Судовий експерт, проводячи експертизу або експертне економічне дослідження, залежно від обставин конкретної справи самостійно приймає рішення про використання одного чи сукупності методів

і способів дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності, зокрема, методу документальної перевірки (формальної, нормативної, арифметичної, хронологічної перевірки); методу зіставлення; методу моделювання документальних даних [4].

Тож з наведеного помітно, що судова експертиза, в тому числі документів фінансово-кредитних операцій, водночас є способом використання спеціальних знань, новітніх досягнень науки та техніки, а також засобом доказування в адміністративному, господарському, цивільному судочинстві, провадженні у справах про адміністративні правопорушення, кримінальному провадженні. Відповідно в разі проведення незалежної, кваліфікованої й об'єктивної експертизи її належно оформлені результати у вигляді висновку експерта будуть оцінюватися правоохоронними органами та судами на рівні з іншими доказами.

Так, згідно з процесуальним законодавством висновки експертів є одним із джерел доказів [7; 9; 10; 11; 8]. Зокрема, згідно зі ст. 251 КпАП України доказами в справі про адміністративне правопорушення, є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність даної особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються протоколом про адміністративне правопорушення, поясненнями особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілих, свідків, висновком експерта, речовими доказами, показаннями технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, у тому числі тими, що використовуються особою, яка притягається до адміністративної відповідальності, або свідками, а також працюючими в автоматичному режимі, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, у тому числі тими, що використовуються особою, яка притягається до адміністративної відповідальності, або свідками, а також працюючими в автоматичному режимі або в режимі фотозйомки (відеозапису), які використовуються при нагляді за виконанням правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху та паркування транспортних засобів, актом огляду та тимчасового затримання транспортного засобу, протоколом про вилучення речей і документів, а також іншими документами [7]. У ст. 73 ГПК України, ст. 76 ЦПК України та ст. 72 КАС України доказами визнаються будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

При цьому ці встановлюються такими засобами: 1) письмовими, речовими і електронними доказами; 2) висновками експертів; 3) показаннями свідків [9; 10; 11]. Дещо подібне розуміння доказів у кримінальному провадженні закріплене в ст. 84 КПК України, в якій зазначається, що ними є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів [8].

У науковій літературі теж панує думка про важливу роль судової експертизи у процесі збирання доказів. Зокрема, І.В. Стародубов зазначає, що висновок експерта, це дійсно лише один із засобів доказування у справі, який не має для суду заздалегідь встановленої сили, проте цей засіб суттєво вирізняється з числа інших засобів доказування. По-перше, тим, що він містить фактичні дані, на підставі яких суд у визначеному законом порядку встановлює наявність чи відсутність певних обставин справи, на яких ґрунтуються вимоги і заперечення сторін. По-друге, процесуальним законодавством встановлені відповідні процедури залучення та оцінки вказаного доказу, який виникає із застосуванням спеціальних знань. Тобто суд повинен аргументовано (вмотивовано) відмовити в залученні вказаного доказу, та надати йому оцінку [13]. Подібної думки дотримується й Є. Дмитренко, зазначаючи, що висновок судового експерта-економіста відіграє роль центрального доказу при прийнятті рішення суддею. Значимість судово-економічної експертизи у процесі розгляду справ у суді важко переоцінити. Висновки судового експерта виділяється серед інших джерел доказів тим, що з ним важко не погодитися, оскільки незгоду потрібно обов'язково мотивувати та аргументувати [4].

При цьому варто відзначити, що поряд із судовими експертизами проводяться й експертні дослідження, які також базуються на використанні спеціальних знань, науково-технічних досягнень і дозволяють з'ясувати важливі для судочинства/провадження обставини. Тому як спосіб доказування по справам про правопорушення, пов'язані з фінансово-кредитними операціями, поряд із судовою економічною експертизою документів фінансово-кредитних операцій також використовують відповідні експертні дослідження. А саме, судовий експерт, окрім проведення судово-економічних експертиз, має право на договірних засадах проводити експертні економічні дослідження, що становлять інтерес для юридичних та фізичних осіб (на стадії досудового розгляду) [4]. Це зумовлено тим, що експертне дослідження є єдиним

варіантом звернення до експерта, якщо судовий процес не розпочато. Зокрема, як зазначають в науковій літературі, експертне дослідження, в тому числі документів фінансово-кредитних операцій, має важливе значення за таких умов, як: необхідність спеціальних знань у сфері іншій, ніж право, без яких неможливо встановити відповідні обставини; необхідність отримання об'єктивної, повної та обґрунтованої інформації щодо обставин, що потребують аналізу; потреба отримання додаткових аргументів для можливості формування позиції та подальших дій для вирішення проблем, які мають чи можуть мати місце; необхідність формування позиції сторони до початку судового процесу (якщо судовий процес ще не розпочато); бажання швидко вирішити певні питання сторін без відкриття судового провадження через досягнення взаємної згоди (наприклад, шляхом переговорів); бажання сторін уникнути зайвих фінансових витрат [14, с. 183; 15].

Висновки. Отже, судова економічна експертиза (експертне дослідження) документів фінансово-кредитних операцій дозволяє отримати незалежне, об'єктивне оцінювання обліково-звітної документації підприємства; з'ясувати чи відповідають фактичні умови здійснення фінансово-кредитних операцій як чинному законодавству України, так і відомостям, закріпленим у відповідних документах. Вказана судова експертиза (експертне дослідження) є засобом доказування у справах про правопорушення, пов'язані з фінансово-кредитними операціями, який полягає у проведенні експертом дослідження документів фінансово-кредитних операцій з використанням спеціальних знань у галузі економіки, досягнень науки та техніки для встановлення документальної обґрунтованості таких операцій і їх відображення в обліку підприємства.

Література

1. Про судову експертизу: закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.
2. Паладійчук О.Ю. Значення судової експертизи у вирішенні завдань кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Випуск 34. Том 3. С. 87–89.
3. Ляш А.О. Призначення та проведення експертизи: питання удосконалення кримінального процесуального закону. *Сучасні криміналістичні експертизи в розслідуванні злочинів*: матеріали кругл. столу (Київ, 25 лютого 2015). К.: Нац. акад. внутр. Справ, 2015. С. 85–88.
4. Дмитренко Є. Експертні економічні дослідження та судова експертиза податкового обліку. *Вісник Офіційно про податки*: офіційне видання Державної фіскальної служби України. 2015. № 33. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/8743>.
5. Бутнік-Сіверський О.Б. Методики розрахунків – складова спеціальних знань і як доказ у висновку судової економічної експертизи в сфері інтелектуальної власності. *Проблеми теорії та практики судової експертизи з питань інтелектуальної власності*: матер. наук.-практ. конф. (21 грудня 2017 р., М. Київ); за заг. ред. проф. В.Л. Федоренка; Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Мін'юсту. К.: Видавництво Ліра-К, 2017. С. 29–36.
6. Суржик В.Г., Гарига М.М. Судова економічна експертиза фінансово-кредитних операцій: предмет і задачі. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*: збірник матеріалів III-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 27 лютого 2020 року). Київ-Маріуполь, 2020. С. 279–283.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Стаття 1122.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. Стор. 474. Стаття 88.
9. Господарський процесуальний кодекс України: закон України від 06.11.1991 № 1798-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Стаття 56.
10. Цивільний процесуальний кодекс України: закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40 /40–42/. Стор. 1530. Стаття 492.
11. Кодекс адміністративного судочинства України: закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
12. Амеліна А.С., Білоусов Б.Л. Оцінка висновку експерта та його доказове значення. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. Вип. 1–2 (10–11). С. 185–192.
13. Ігор Стародубов розповів про судову експертизу та експертні дослідження у сфері інтелектуальної власності в інтерв'ю Миколі Потоцькому. *Вища школа адвокатури НААУ. Курси з підвищення кваліфікації адвокатів*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/igor-starodubov-rozpoviv-pro-sudovu-ekspertyzu-ta-ekspertni-doslidzhennya-u-sferi-intelektualnoyi-vlasnosti-v-interv-yu-mykoli-pototskomu/>.
14. Лінник Н.В. Використання експертних досліджень в юридичній практиці. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*: збірник матеріалів III-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 27 лютого 2020 року). Київ-Маріуполь, 2020. С. 181–184.
15. Експертне дослідження як інструмент врегулювання спорів. *Юридичний портал Протокол*. URL: https://protocol.ua/ua/ekspertne_doslidzhennya_yak_instrument_vregulyuvannya_sporiv_1/.

Анотація

Говорова К.І. Роль експертного дослідження (експертизи) як встановлення документальної обґрунтованості проведення фінансово-кредитних операцій і відображення їх в обліку підприємства. – Стаття.

У статті наголошено, що судова економічна експертиза документів фінансово-кредитних операцій відіграє важливу роль у встановленні істини під час здійснення правосуддя в Україні, будучи сферою спеціальних знань, без яких неможливо встановити всі обставини, що підлягають доказуванню. Зазначено, що судова експертиза є процесуальною формою використання спеціальних знань в адміністративному, господарському, цивільному судочинстві, провадженні у справах про адміністративні правопорушення, кримінальному провадженні, яка полягає в залученні обзна-

ної особи для з'ясування всіх обставин, що становлять предмет доказування та дозволяють встановити механізм учинення правопорушень, пов'язаних з фінансово-кредитними операціями. Акцентовано, що роль судової експертизи (експертного дослідження) як доказу в першу чергу продиктована її сутністю, яка полягає в здійсненні дослідження на основі та з використанням спеціальних знань у галузі економіки.

Ключові слова: документальна обґрунтованість, фінансово-кредитні операції, облік підприємства, експертиза документів фінансово-кредитних операцій, судова експертиза, експертне дослідження.

Анотация

Говорова К. И. Роль экспертного исследования (экспертизы) как установление документальной обоснованности проведения финансово-кредитных операций и отражения их в учете предприятия. – Статья.

В статье отмечается, что судебная экономическая экспертиза документов финансово-кредитных операций играет важную роль в установлении истины при осуществлении правосудия в Украине, будучи сферой специальных знаний, без которых невозможно установить все обстоятельства, подлежащие доказыванию. Указано, что судебная экспертиза является процессуальной формой использования специальных знаний в административном, хозяйственном, гражданском судопроизводстве, производстве по делам об административных правонарушениях, уголовном производстве, которая заключается в привлечении осведомленного лица для выяснения всех обстоятельств, составляющих предмет доказывания и позволяют установить механизм совершения правонарушений, связанных с финансово-кредитными операциями. Акцентируется, что роль судебной экспертизы (экспертного исследования) в качестве доказательства в первую очередь продиктована ее сущностью, которая заключается в осуществлении исследования на основе и с использованием специальных знаний в области экономики.

Ключевые слова: документальная обоснованность, финансово-кредитные операции, учет предприятия,

экспертиза документов финансово-кредитных операций, судебная экспертиза, экспертное исследование.

Summary

Govorova K. I. The role of expert research (examination) as the establishment of documentary validity of financial and credit operations and their reflection in the accounting of the enterprise. – Article.

In the article, it has been emphasized that forensic economic examination of financial and credit documents plays an important role in establishing the truth in the administration of justice in Ukraine, as a field of special knowledge, without which it is impossible to establish all the circumstances to be proved. It has been noted that forensic examination is a procedural form of using special knowledge in administrative, commercial, civil proceedings, proceedings in cases of administrative offenses, criminal proceedings, which is to involve a knowledgeable person to clarify all the circumstances that are the subject of evidence and establish a mechanism committing offenses related to financial and credit transactions. It has been emphasized that the role of forensic examination (expert research) as evidence is primarily dictated by its essence, which is to conduct research based on and using specialized knowledge in the field of economics. It has been established that the forensic economic examination of documents of financial and credit transactions is a procedural action, which consists in conducting a forensic examination of documents of financial and credit transactions using special knowledge in economics to establish the documentary validity of financial and credit transactions and their reflection in accounting providing an opinion on issues that are or will be the subject of court proceedings. It has been appointed and conducted in cases when it is impossible to find out other circumstances important for the proceedings.

Key words: documentary substantiation, financial and credit operations, enterprise accounting, examination of documents of financial and credit operations, forensic examination, expert research.

УДК 343.148(477):343.37

Г. О. Гончарук
здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО НАДАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ

Актуальність. Діяльність слідчих із запобігання та подолання протидії розслідуванню, як один з елементів організації розслідування пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди, є важливою та вельми не простою як у теоретичному так й у практичному аспектах. Теоретична складність проявляється у відсутності одноманітності наукових підходів до визначення самого негативного явища «протидії розслідуванню» його ознак, значення, а головне у пропозиціях щодо шляхів та засобів його подолання. Практична складність пояснюється особливостями фігуранта розслідування (особи злочинця) та відсутності інституалізації активності з власне захисту кримінального провадження.

Завданням публікації є з'ясування сутності протидії розслідуванню пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди та розробка оптимальних шляхів запобігання їй та подолання такої.

Об'єктом дослідження є діяльність з розслідування пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди. **Предметом** дослідження виступають нормативно-правові акти, наукові, навчальні та методичні джерела.

Стан дослідження. Сутність протидії розслідуванню визначається Р. С. Белкіним як протиправна діяльність осіб, зацікавлених у результатах розслідування (особи, що вчинила злочин, співучасників та інших осіб, а також корумпованих службових осіб), яка виражається в діях, безпосередньо спрямованих на приховання злочину (знищення чи зміну слідів злочину, інсценування злочинів та ін.), на ухилення від відповідальності (нез'явлення за викликом слідчого чи суду, виїзд в іншу місцевість та ін.) [1, с. 175]. У свою чергу Р. М. Шехавцов розглядає протидію розслідуванню як вид цілеспрямованої поведінки суб'єктів злочину, інших зацікавлених осіб, яка виражається у вигляді поодинокі вчинюваних умисних дій або у вигляді структурно складної умисної діяльності, спрямованої відповідно на приховування, зміну, знищення інформації, що має доказове значення, а також її носіїв з метою перешкоджання встановленню обставин вчиненого злочину та винності причетних осіб [2, с. 204].

На думку ж О. В. Александренко протидія розслідуванню – це вид соціальної діяльності, що яв-

ляє собою систему навмисних, цілеспрямованих дій по перешкоджанню повному, всебічному та об'єктивному розкриттю і розслідуванню злочинів. Зміст протидії складають: діяльність по приховуванню злочинів, інші дії по перешкоджанню досягненню задач розслідування, дії по чиненню перешкод здійсненню нормальної діяльності суб'єктів розслідування по встановленню об'єктивної істини у кримінальних справах [3, с. 10]. В. П. Бахін і Н. С. Карпов у систему дій з протидії розслідуванню включають: по-перше, сукупність умисних активних дій осіб, пов'язаних з подією злочину, що перешкоджають слідчому встановити об'єктивну істину в справі; по-друге, сукупність пасивних дій осіб, які є носіями важливої криміналістично значущої інформації про подію злочину та його учасників, які перешкоджають встановленню істини у справі; по-третє, сукупність дій інших осіб, зацікавлених у не встановленні істини у справі, дезорганізації слідства, не притягненні винних осіб до відповідальності [4, с. 81–90].

Виклад основних положень. Спираючись на теоретичне надбання теорії криміналістики щодо визначення сутності протидії розслідуванню можливо вказати, що протидія розслідуванню за своєю суттю може розглядатися як сукупність діянь з таких напрямів діяльності:

- протидія пошуково-доказовим (криміналістичним) аспектам розслідування;
- протидія процесуальним аспектам розслідування (припустимість доказів, додержання строків).

Досить жвава дискусія точиться стосовно такої визначальної ознаки протидії розслідування як співвідношення її з часом вчинення злочину. Так, присутня точка зору, що протидія розслідуванню включає діяльність, що складається із двох етапів: перший етап полягає у приховуванні злочину, яке починається ще на стадії підготовки до нього, під час та після безпосереднього його вчинення і здійснюється шляхом здійснення будь-яких дій, спрямованих на перешкоджання виявленню злочину; другий етап протидії розпочинається після виявлення злочину та початку кримінального провадження і спрямований на перешкоджання його розслідуванню [5, с. 163 – 164; 6, с. 58]. Дискутанти ж вважають, що протидія розслідуванню розпочинається уже після виявлення злочину на

стадії його розслідування і полягає у вчиненні дій, спрямованих на перешкоджання розслідуванню, встановленню об'єктивної істини та ухиленню винних від відповідальності [7, с. 54-55; 8, с. 18]. У якості подолання зазначеної розбіжності висунена пропозиція використовувати «поняття протидія виявленню (викриттю) та розслідуванню злочинів», до змісту якого входять і дії, що вчиняються злочинцями до початку кримінального провадження, і ті, які здійснюються в процесі розслідування [9, с. 111].

Якщо проаналізувати розглянуті вище погляди, але у якості моментів для співвідношення об'єктивності з протидії розслідуванню не час вчинення злочину, а момент початку розслідування, з якого власне слідчі й отримують законну можливість запобігати та долати протидію розслідуванню, то стає зрозумілим, що для розробки питань методики розслідувань злочинів доцільним є вивчення лише тих зусиль з протидії розслідувань, які вчиняються після початку досудового розслідування.

Також дискусійним є питання, щодо введення поняття «суб'єкт/суб'єкти протидії розслідуванню» та його наповнення. Так, ряд дослідників не використовуює поняття «суб'єкт/суб'єкти протидії розслідуванню» при розробленні відповідної проблематики. Наприклад, Р. С. Белкін зазначає, що стосовно конкретного злочину слід розрізняти «внутрішню» та «зовнішню» протидію. Під «внутрішньою» розуміється протидія, яка вчиняється тими або іншими особами, у будь-якій формі причетними до розслідування: підозрюваними й обвинуваченими, свідками та потерпілими, спеціалістами й експертами, випадковими особами, які опинилися на місці події, та іншими. Для них усіх характерне володіння якоюсь інформацією про подію і прагнення приховати, змінити або знищити цю інформацію та (або) її носії. «Зовнішня» протидія – це діяльність осіб, не пов'язаних з даною подією та особою, яка проводить розслідування, або пов'язаних зі слідчим процесуальними, службовими чи іншими владними стосунками або іншими залежностями [10, с. 355-377; 11, с. 696-708].

Натомість О. В. Александренко зазначає, що можлива класифікація видів протидії розслідуванню за суб'єктами протидії (підозрювані, обвинувачені, їх рідні, оточення, адвокати, інші особи) [3, с. 12], і далі вона уточнює – «Також слід враховувати конкретні ситуації ... а) коли протидія чиниться підозрюваним (обвинуваченим), який розраховує лише на свої сили, без залучення впливових осіб; б) коли протидія здійснюється організованим злочинним угрупованням; в) коли до протидії залучені корумповані співробітники правоохоронних та інших державних органів» [3, с. 13].

Резюмуючи цей напрямок дискусії слід відмітити, що хоча категорія «суб'єкт» є широко вживаною у дослідженнях наук кримінального циклу, проте її введення саме для позначення ініціатора, виконавця, фінансиста чи організатора діянь з протидії розслідування є малопродуктивною. Методологічно вірним уявляється погляд запропонований Р. С. Белкіним – у якості «точки відліку» обрати досудове розслідування. Отже, розглядати осіб та визначати їх зусилля саме по відношенню до слідчого та його зусиль з розслідування.

Крім того, термін «суб'єкт протидії розслідуванню» вводити не доцільно, оскільки суб'єктом слід визнавати лише ту особу, яка має активну, провідну роль у здійсненні певної діяльності. Ініціювати ж протидію розслідуванню може як той, хто виконав об'єктивну сторону того злочину, відносно якого здійснюється розслідування (власне суб'єкт злочину), його близька особа (наприклад, батьки), або той у чиїх інтересах він був вчинений (замовник злочину, голова ОЗГ чи ЗО), а також й захисник тощо. А головне – ініціатор, фінансист та власне виконавець протидії розслідуванню можуть збігатися в одній особі чи ні, що викличе потребу у конструюванні «складеного суб'єкту протидії». Також можлива теоретична плутанина між поняттями «суб'єктом злочину, що розслідується» та «суб'єкт протидії розслідуванню». Крім того, уведення категорії осіб до числа тих, хто визнається здатними на протидію розслідування йде через виявлення та узагальнення конкретних казусів (індуктивний метод), а не через дедукцію з поняття, що пропонується. Все це вказує на надмірність уведення в теоретичний обіг узагальненого поняття «суб'єкт протидії злочину». У той же час методично перспективним вважається позначення осіб, які здійснюють протидію розслідуванню або приймають участь у ній через фактично виконуваними ними акти.

Водночас, поставлення у якості «точки відліку» для визначення протидії розслідування слідчого та його інтереси з невідворотністю приводить до необхідності аналізу конфліктів у парах інтересів «слідчий – обвинувачуваний / підозрюваний / потенціальний підозрюваний» та «слідчий – адвокат (хоча захисником може бути не тільки адвокат, але така конкретизація виходить за межі даного дослідження)», на що уже зверталася увага фахівців [12]. Інакше кажучи, постає наукове завдання розмежування захисної діяльності та протидії розслідуванню.

Дослідники криміналістичних основ захисної діяльності визначають, що тактика професійного захисту в кримінальних справах розуміється як підсистема криміналістичної тактики, яка складається із системи розроблюваних на основі наукових положень криміналістичної тактики відповідних засобів (прийомів, комбінацій, операцій,

рекомендацій) допустимого і раціонального подання, дослідження і використання адвокатом-захисником доказової інформації, що виправдовує підзахисного чи пом'якшує його відповідальність, які забезпечують права і інтереси останнього в умовах потенційної чи реальної, безпосередньої чи опосередкованої тому протидії зі сторони осіб і організацій, що протистоять захиснику при реалізації ним своєї кримінально-процесуальної функції [13, с. 16].

Як зазначається у процесуальних дослідженнях тактичні прийоми, що використовуються захисником, повинні відповідати наступним вимогам:

«1. Законності, тобто тактичні прийоми, що використовуються захисником, повинні бути в рамках закону, вони не повинні бути ним заборонені;

2. Наукової обґрунтованості, під якою слід розуміти:

а) науковість прийому – за джерелом походження (результат наукової розробки) чи засобу перевірки (наукова перевірка наукової рекомендації практикою);

б) відповідність тактичного прийому сучасним науковим дослідженням, сучасному стану криміналістичної тактики чи стану тих наук, з яких запозичено положення, що обґрунтовують даний прийом;

в) можливість заздалегідь визначити оптимальні умови застосування тактичного прийому.

3. Етичності, тобто відповідності нормам моралі, вимогам професійної етики. Це означає, що тактичний прийом, який використовується захисником, не повинен:

а) ґрунтуватися на даних, що принижують честь і гідність підсудного, потерпілого чи інших осіб, якщо такі дані не впливають на питання доведеності вини підзахисного чи ступінь його відповідальності за скоєний злочин;

б) виправдовувати саме скоєння злочину;

в) ґрунтуватися на спробах свого підзахисного чи інших осіб до самообмови чи обмови невинуватих осіб, а також обвинуваченню винних осіб в більшому об'ємі, ніж це відповідає їх фактичній вині;

г) перешкоджати свідомому і вільному бажанню підзахисного чи іншої особи визнати свою вину в скоєнні злочину;

д) залишати в невідомості підзахисного про всі правові аспекти його справи;

е) ґрунтуватися на використанні завідомо неправдивих показань, зокрема про походження предметів і документів;

ж) необґрунтовано підривати авторитет слідчих і судових органів.

4. Цільовій направленості. Тактичний прийом, що використовується адвокатом-захисником, повинен бути направлений лише на захист прав і законних інтересів підзахисного. Це можливо лише при правильній оцінці захисної ситуації, що скла-

дається, захисного потенціалу тактичного прийому, що підлягає застосуванню в даному випадку, і його безпомилковій реалізації адвокатом під час його участі при провадженні окремої судової дії» [14, с. 133-134].

Таким чином, можливо констатувати, що до протидії розслідуванню слід відносити ту діяльність адвоката, яка не лише об'єктивно ускладнює його проведення (адже у цьому і є зміст захисної діяльності), але є порушенням вимог законності та етичності адвокатської діяльності. Відповідно у діяльність слідчого із запобігання та подолання протидії розслідуванню доцільно включати лише ті заходи, що попереджують, припиняють, унеможливлюють, ускладнюють, виявляють незаконні та неетичні діяння сторони захисту.

Найширший спектр прийомів протидії розслідуванню може бути використаний особою, яка визнається обвинуваченою, підозрюю чи без такого статусу, але відносно якої збираються докази для обґрунтування повідомлення про підозру. Як зазначає О. В. Александрова серед основних видів протидії можна виділити:

1) приховування й знищення слідів злочину та слідів злочинця;

2) приховування й знищення доказової інформації і/чи її носіїв;

3) вплив на учасників кримінального судочинства;

4) втручання в діяльність слідчого, дізнавача, оперативного працівника чи правоохоронних органів в цілому.

Можлива також класифікація видів протидії розслідуванню за її спрямованістю (об'єкти – сліди, інформація, люди), за суб'єктами протидії (підозрювані, обвинувачені, їх рідні, оточення, адвокати, інші особи). У межах зазначених видів можлива подальша конкретизація форм та способів протидії.

Через неможливість розгляду всіх можливих форм і способів протидії наводяться найбільш типові з них. Способи протидії розглядаються у залежності від їх змістовної сторони:

а) спрямовані на перешкоджання виявленню доказової (криміналістично-значущої) інформації;

б) спрямовані на знищення доказової (криміналістично-значущої) інформації та її носіїв (матеріальних та людей);

в) спрямовані на введення в оману слідчого, дізнавача, оперативного працівника з метою направити слідство на хибний шлях, затягування розслідування;

г) спрямовані на позбавлення інформації, що міститься у кримінальній справі, доказового значення;

д) спрямовані на перешкоджання проведенню розслідування і судового розгляду конкретними працівниками [3, с. 11-12].

Враховуючи, що вище направи протидії були описані як такі – протидія пошуково-доказовим (криміналістичним) аспектам розслідування та протидія процесуальним аспектам розслідування (припустимість доказів, додержання строків) – то можливо конкретизувати альтернативні чи сумісні види мети протидії з боку обвинуваченого / підозрюваного / потенційного підозрюваного, а також конкретизувати до рівня окремого діяння та виокремити типи форм протидії розслідуванню.

Так, метою протидії розслідуванню з боку обвинуваченого / підозрюваного / потенційного підозрюваного може бути один чи декілька з варіантів:

- уникнути виявлення факту вчинення злочину або приховати кримінальний характер вчиненого та видати вчинене кримінальне правопорушення за адміністративне, дисциплінарне, трудове, господарське правопорушення, порушення цивільно-правових обов'язків тощо;

- уникнути виявлення чи доведення участі конкретної особи у вчиненні злочину чи у попередній злочинній діяльності;

- запобігти притягненню винної особи до кримінальної відповідальності шляхом затягування;

- запобігти притягненню винної особи до кримінальної відповідальності шляхом спрямування розслідування щодо невинної особи.

Можливі форми та способи протидії розслідування:

1. Пасивна, тобто бездіяльність, зокрема приховування від слідства без зміни місця перебування.

2. Активна, у тому числі:

- приховування від слідства зі зміною місця перебування (втеча);

- симуляція захворювань;

- використання підроблених документів.

- інший обман;

- підкуп;

- погрози;

- псування (пошкодження чи знищення) доказів;

- фальсифікація та штучне створення доказів;

- викрадення носіїв доказової інформації (осіб та речей), матеріалів провадження, слідчого тощо.

Засобами та знаряддями протидії розслідуванню можуть бути використання власної мускульної сили, ЕОМ та інших автоматизованих пристроїв, осіб, що не мають ознаки загального суб'єкту злочину тощо.

Утім, слід відмітити, що дослідники визнають той, факт, що найбільш складно протистояти та запобігати протидії розслідуванню злочину, яка має груповий характер. Так, О. В. Александренко навіть пропонує розрізняти слідчі ситуації в залежності від: «а) коли протидія чиниться підозрюваним (обвинуваченим), який розраховує лише на свої сили, без залучення впливових осіб;

б) коли протидія здійснюється організованим злочинним угрупованням; в) коли до протидії залучені корумповані співробітники правоохоронних та інших державних органів» [3, с. 13]. Дослідник також загострює увагу на розгляді останнього пункту – «... дача незаконних вказівок про «згорання» розслідування, закриття окремих епізодів або всієї справи відносно конкретних осіб та притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб. До опосередкованої: безпідставне вилучення кримінальної справи, матеріалу з провадження слідчого, оперативного працівника, судді; відмова в наданні необхідних сил та засобів для забезпечення належного проведення розслідування; відволікання слідчого, оперативного працівника, які зайняті розслідуванням складної, багатепоізодної кримінальної справи, на роботу по малозначним справам та ін» [3, с. 13].

У свою чергу, І. А. Ніколайчук, прививченні саме корупційних злочинів розрізняє перешкоди розслідуванню, які мають процесуальний характер:

- відмова в порушенні кримінальної справи без достатніх підстав;

- не затвердження постанови про порушення кримінальної справи;

- затягування попередньої перевірки та штучне затягування рішення про порушення кримінальної справи;

- передача порушеної кримінальної справи до іншого слідчого підрозділу для його обумовленого припинення;

- кількарарова передача кримінальної справи від одного слідчого до іншого або іншого органу розслідування з вилученням при передачах справи важливих доказів учинення прихованих злочинів та штучним створенням підстав для припинення справи;

- затягування провадження у справі шляхом дачі вказівок про проведення без необхідності трудомістких слідчих дій, доручень органу дізнання про проведення складних оперативно-розшукових заходів;

- відмова в санкціонуванні рішень слідчого про обшук, арешт, продовження терміну досудового розслідування або тримання під вартою, не затвердження обвинувального висновку та повернення справи на додаткове розслідування; винесення неправосудного обвинувального або виправдувального вироку та ін. [15, с. 168–169].

Подолання слідчим зазначеного виду протидії розслідування хоча і є важким випробуванням але є цілком можливим і є обов'язком сумлінного співробітника правоохоронного органу. Основний засіб сумлінного слідчого – вимагання письмово (документального) оформлення вказівок та звернення до вищого керівництва та вищих ланок прокуратури, органів державної влади.

З іншого боку слід визнати, що майже не відвrotna форма протидії розслідуванню – залучення найвищих службових осіб держави для тиску на слідство. У цьому випадку сумлінний правоохоронець має подати рапорт на звільнення та звернутись до ЗМІ.

«В якості засобу протидії розслідуванню злочинів – вказує О. В. Пчеліна – також досить часто використовуються засоби масової інформації, через інформаційні джерела яких до населення доводиться інформація про начебто ущемлення та порушення прав злочинців з боку правоохоронців, про некомпетентність останніх і явну підтасовку доказів. Таким чином, за допомогою мас-медіа здійснюється опосередкований тиск на органи досудового розслідування, змушуючи останні активно виправдовуватися перед населенням, відновлювати свій позитивний імідж. Як наслідок, зусилля правоохоронців розпорошуються і дають можливість злочинцям вжити заходи, спрямовані на перешкоджання повному та всебічному доказуванню їх причетності до вчинення конкретних злочинних діянь у сфері службової діяльності.

Для недопущення такого способу перешкоджати досудовому розслідуванню рекомендується з моменту виявлення ознак злочину(-ів) у сфері службової діяльності налагоджувати через прес-центр відповідного правоохоронного органу співпрацю із засобами масової інформації регіону. Необхідно інформувати населення про діяльність правоохоронних органів. Зокрема, слід вказувати на результативність такої діяльності, окреслювати її спрямованість. При цьому, інформацію, що становить слідчу таємницю, розголошувати не варто. Доречно буде вказати основні завдання, що стоять перед слідством у конкретний момент, та оговорити безперервність проведення уповноваженими особами всіх необхідних процесуальних дій» [16, с. 631].

Відносно мало дослідженим шляхом протидії розслідуванню є використання клакерів – т. зв. «політичних активістів». Окрім прийнятного тиску шляхом організації мітингів біля місць ведення розслідування чи відправлення правосуддя клакери можуть зривати слідчі чи судові дії, блокувати переміщення сил та засобів правоохоронних органів, конвоїв із затриманими чи заарештованими. Можливі напади на слідчих, оперативників, прокурорів, суддів, постових чи конвойних співробітників чи спроби насильницького проникнення до службових приміщень для визволення затриманих/заарештованих чи знищення доказів й інших матеріалів провадження.

Запобігання таким формам протидії розслідування потребує проактивної слідчої, розшукової, оперативної роботи, припинення ж має відбуватися з суворим дотриманням норм щодо припустимості та домірності використання фізичної сили, спеціальних засобів чи вогнепальної зброї.

Висновки. Розглянувши теоретичний матеріал за цією тематикою, можливо констатувати, що у криміналістичній доктрині сформульовано вчення про подолання протидії розслідуванню. Подолання протидії розслідуванню визначається як система криміналістичних засобів та методів, спрямованих на виявлення та зупинення протиправних дій злочинців та пов'язаних із ними осіб, що перешкоджають встановленню істини та притягненню винних до відповідальності, що вчиняються після початку досудового розслідування. Всі засоби та методи подолання протидії розслідуванню злочинів поділяють на дві групи: засоби та методи подолання спроб приховання злочинів, до яких відносять гласні слідчі (розшукові) дії, звернення за допомогою до населення та засобів масової інформації; засоби та методи подолання інших форм протидії розслідуванню, до яких належать не гласні слідчі (розшукові) дії.

Література

1. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. М. : Мегатрон ХХІ, 2000. 334 с.
2. Шехавцов Р. М. Поняття протидії розслідуванню злочинів. *Вісник ЛАВС МВС ім. 10-річчя незалежності України*. 2002. № 3. С. 192-204.
3. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню: автореф. дисс. ... канд. юр. наук 12.00.09. / Нац. акад. внутр. справ України. К., 2004. 20 с.
4. Бахин В. П., Карпов Н. С. Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980–2002 г.). К., 2002. 458 с.
5. Карпов Н. С. Протидія розслідуванню. *Науковий вісник КНУВС*. 2006. № 3. С. 161–169.
6. Лисиченко В. К., Шехавцов Р. М. Проблеми теорії та практики подолання протидії розслідуванню окремих різновидів злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями : монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2009. 304 с.
7. Кустов А. М. Механизм деятельности по противодействию расследованию. *Актуальные проблемы криминалистического обеспечения расследования преступлений*: Труды Акад. МВД РФ. М., 1996. С. 54-55.
8. Карагодин В. Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию. Свердловск, 1992. 169 с.
9. Степанюк Р. Л. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням бюджетного законодавства : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.09. Х., 2004. 261 с.
10. Белкин Р. С. Курс криминалистики. В 3 т., Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. М. : Юристъ, 1997. С. 355-377.
11. Белкин Р. С. Противодействие расследованию и пути его преодоления криминалистическими и оперативно-розыскными средствами и методами. *Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования*: учебник / Под ред. Т. В. Аверьяновой, Р. С. Белкина. М. : Новый Юрист, 1997. С. 696-708.
12. Щур Б.В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами: монографія; за ред. В.Ю. Шепітька. Х.: Гриф, 2005. 176 с.
13. Игнатов Д. С. Криминалистические основы деятельности адвоката-защитника по сбору доказательств

и представлению их судят : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза. Ижевск, 2004. 23 с.

14. Острогляд О. В. Окремі теоретичні аспекти розуміння тактики захисту в кримінальному процесі України / Я. О. Бернський, О. В. Острогляд. *Право : науково-інформаційний вісник*. 2012. № 5. С. 129–135.

15. Николайчук И.А. Соккрытие преступлений как форма противодействия. Краснодар, 2000. 360 с.

16. Пчеліна О. В. Протидія розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності та шляхи її подолання. *Молодий вчений*. 2016. № 4. С. 628–632.

Анотація

Гончарук А. А. Запобігання та подолання протидії розслідуванню пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди. – Стаття.

Стаття присвячена вивченню теоретичного матеріалу з означеної тематики. Констатується, що в криміналістичній доктрині сформульовано вчення про подолання протидії розслідуванню. Подолання протидії розслідуванню визначається як система криміналістичних засобів і методів, спрямованих на виявлення та припинення протиправних дій злочинців і пов'язаних з ними осіб, що перешкоджають встановленню істини і притягнення винних до відповідальності. Всі засоби і методи подолання протидії розслідуванню злочинців поділяються на дві групи: засоби та методи подолання спроб приховування злочинів, до яких відносять голосні слідчі (розшукові) дії, звернення за допомогою до населення і засобів масової інформації; засоби і методи подолання інших форм протидії розслідуванню, до яких належать не голосні слідчі (розшукові) дії.

Ключові слова: кримінальне провадження, протидія розслідуванню, корупція, етика, клакери.

Аннотация

Гончарук А. А. Предотвращение и преодоление противодействия расследованию предложения, обещания или предоставление неправомерной выгоды. – Статья.

Статья посвящена изучению теоретический материала по обозначенной тематике. Констатируется,

что в криминалистической доктрине сформулировано учение о преодолении противодействия расследованию. Преодоление противодействия расследованию определяется как система криминалистических средств и методов, направленных на выявление и прекращение противоправных действий преступников и связанных с ними лиц, препятствующих установлению истины и привлечению виновных к ответственности. Все средства и методы преодоления противодействия расследованию преступлений делятся на две группы: средства и методы преодоления попыток сокрытия преступлений, к которым относят гласные следователи (розыскные) действия, обращение за помощью к населению и средств массовой информации; средства и методы преодоления других форм противодействия расследованию, к которым относятся не гласные следователи (розыскные) действия.

Ключевые слова: уголовное производство, противодействие расследованию, коррупция, этика, клакеры.

Summary

Goncharuk G. O. Prevention and overcoming of counteraction to the investigation of a proposal, a promise or an unlawful gain. – Article.

The article is devoted to the study of theoretical material on the marked themes. It is noted that in the forensic doctrine the doctrine of overcoming the counteraction to the investigation is formulated. Overcoming the response to the investigation is defined as a system of forensic means and methods aimed at detecting and stopping unlawful actions of criminals and related individuals, which impede the establishment of the truth and bring the perpetrators to justice. All means and methods to overcome the counteraction to the investigation of crimes are divided into two groups: means and methods for overcoming attempts to conceal crimes, which include vowel investigative (search) actions, appeal for help to the population and the media; Means and methods to overcome other forms of counteraction to investigation, which include non-public investigative (search) actions.

Key words: criminal proceedings, counteraction to investigation, corruption, ethics, clackers.

УДК 343.222

В. Г. Калита

здобувач

*ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»***РОЗВИТОК ТА СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТЬ ОСУДНОСТІ ТА НЕОСУДНОСТІ В УКРАЇНІ**

Правова оцінка особистих здібностей дає розуміти соціальну небезпеку своїх дій, передбачувати небезпечні наслідки в час, коли злочинне діяння виконується. Дана проблема є досить актуальною в кримінальному праві та в науці загалом

Тобто, ми розуміємо, що є велика необхідність більш поглиблено аналізувати поняття осудності, бо в ній можливо зробити оцінку на що здатна особа, яка вчиняє злочин. Із поняття осудності, одразу можна зробити висновки стосовно поняття неосудності, так як воно впливає з нього.

Актуальність даної теми виражається тим, що нині відбувається в суспільстві дає поштовхи, аби більш над нею замислитись. Бажання судової системи персоналізувати покарання дають науковим дослідникам нові ідеї до наукових розробок в кримінальному законодавстві.

Дана тема вже довгий час на вустах юристів-правників і кожний раз, дає нові підстави для обговорення. Також проблематика осудності та неосудності знайшла своє місце у працях психологів, психіатрів і самих юристів, таких як : В.П. Сербського, В.М. Бурдіна, В.С. Орлова, П.С. Дагеля, Г.В. Морозова, В.М.Трубникова, Д.Р. Лунца, В.М. Куца, С.В. Бородіна, В.Я. Марчака, В.В. Леня та багато інших.

Вивчаючи всі джерела, що охоплюють питання осудності та неосудності в Україні, я дійшла висновку, що майже половина осіб, які повинні були нести кримінальну відповідальність, вони повинні були пройти судову експертизу, то було виявлено психічні аномалії, тобто психічні порушення.

Звичайно, психічні аномалії (розлади), можуть бути тими чинниками, що зможуть переглянути їх відповідальність перед законом, але якщо чинники будуть зменшувати ступінь його вини, яка буде залежати від рівня обізнаності особи про небезпечні злочини, розуміння своєї протиправної поведінки та бажання і розуміння своїх соціальних небезпечних наслідків.

Перші згадування про осудність, обмежену осудність та неосудність, містяться в кримінальних кодексах німецьких державах з 1840 року, а в Україні з'явилися на початку Х століття в Руській правді (збірка законів того часу)[1, с.14].

За Церковним Уставом Великого Князя «психічно хворі знаходилися у церковному віданні». Було наказано, що допитувати їх заборонено.

На жаль, ми не маємо можливості з'ясувати як саме проходило покарання, чи проходило воно

взагалі, так як нормативно-правові акти не містять даних стосовно даного питання. Відомо лише одне суб'єктом визнавалась особа(але не раби).

Термін неосудності з'явився відносно нещодавно – на початку першої половини ХІХ століття [2, с. 14-18].

Дуже цікавим фактом є те, що за часів Київської Русі, особи які були психічно хворими, або страждали психічними порушеннями, то вірили, що ці особи замішані з паранормальним. Їх називали відьмами, чаклунами. І на моє здивування, на їх чекали жорстокі покарання.

Також, за часів існування Галицько-Волинського князівства, Речі Посполитої та Великого князівства Литовського не було помічено нормотворчих актів стосовно душевнохворих. Але, можна зрозуміти, що до душевнохворих ставлення стосовно вчинення суспільних небезпечних діянь.

Тобто, коли злочини стосувались звичайних осіб, то покаранню душевнохворі не підлягали, але їх притягували до відповідальності у випадку посягання на інтереси держави чи церкви.

Вперше юридичне визначення положення психічно-хворих осіб на нормативно-творчому рівні закріпилось у ХVІІ ст [3, с. 300]. В 1649 р. в Соборному уложенні і Новоуказні статті про татби, розбої та вбивства 1669 року мали місце статті, стосовно психічно хворих, яких звільняли від відповідальності за вбивство, але якщо скоювались інші злочини, то дана норма не діяла. Не можна було використовувати душевнохворих як свідків а як зазначалося вище – проводити допит.

Однак, як зазначається в джерелах, то починаючи з ХVІІ ст. стан душевнохворих починає привертати увагу та ним починають займатись лікарі, проводять спостереження, а уже потім-лікування.

Починаючи з 1716 року завдяки Петру І та Військових артикулів, вперше відбувається пом'якшення покарань, чи навіть звільнення від нього, якщо душевно хвороба особа вкрала чуже майно.

Таких осіб могли не лікували, але вони могли перебувати в церковних монастирях і їх могли скоювати в кайдани.

На відміну від Європи, психічно хворі особи не так часто несли покарання [4, с. 364].

Зрозумівши, що душевнохворі могли не нести покарання за певні злочини, особи навмисно моделювати поведінку хворих аби залишитись непокараними. З того часу, зрозумівши всю суть проблеми, почали розмірковування над шляхом її

подолання. Тоді і почала розвиватися судова психіатрія. В той час, був проголошений Указ «Про огляд дурнів у Сенаті». Тоді і почали класифікувати ступені хвороби та оцінювати психічний стан осіб.

Якщо хвороба виявлялась правдивою, не симуляцією, тоді хворих направляли в монастирі, але через деякий час, зрозумівши, що таких осіб потрібно лікувати – відправляли до лікарень.

Першим документом, який стосувався як вирішувались питання стосовно осудна особа, чи неосудна, можна прослідкувати в проекті Кодексу за 1743 року, на жаль, який і не став офіційним документом. Вперше, психічно хворі особи не підлягали страті, а вони перебували у місцях позбавлення волі до 1,5 року, а приближені до них особи (батьки, опікуни, родичі) повинні були відшкодувати за них шкоду [5, с. 364].

Якщо психічно хвора особа скоювала вкотре скоювала таке ж діяння, то вона повинна перебувати в довічній ізоляції (і байдуже, якщо вона одужала).

Ще дуже цікавий факт. Відповідно за п.4 артикулу 44, особа яка вчинила каліцтво іншій особі, або вчинила вбивство та захворіла на психічні порушення після скоєного її повинні стратити, але тільки коли вона вилікується. Психічний стан хворого виявляв повітовий лікар, або лікар психіатр. Після огляду лікарем виписувався висновок.

Деякі положення про душевнохворих мали місце у Зібранні малоросійських правах за 1807 році [6, с. 368].

Уже від 1832 р. в Російській імперії психічно хворі не відбували покарання за свої діяння, а направлялись до лікарень на примусові лікування.

Наприкінці XIX – початку XX ст. почався стрімкий розвиток психіатрії, дослідження по даній темі і це все переросло в окрему галузь науки. Однак, в кримінальному провадженні стрімкого розвитку не спостерігалось.

В нормативно-правових актах було не мало протиріч в детальних коментарях, із-за чого посадові особи могли діяти на свій розсуд. Тому довгий час суди могли ігнорувати судові-психіатричні експертизи та їх проведення. Але, починаючи з 1910 року, ситуація різко повернулась в інший напрям. Була прийнята резолюція про недопустимість застосування кайданів у психіатричних лікарнях [7, с. 169]. Створювали при в'язницях психіатричні лікарні.

Першим актом при радянському союзі була НКЮ 1918 р. «Про освідування душевнохворих», яка стосувалася проваджень у справах неосудних. Після чого в 1919 році, прийняте «Положення про психіатричну експертизу», в якій був перелічено який огляд душевнохворих осіб потрібно проводити. В якому також зазначалося, дозвіл на утримання психічно хворих осіб у психіатричних лікарнях або передавали їх на поруки та довгострокове звільнення засуджених.

Початок радянського кримінального законодавства та союзних республік (1924 року) внесли ще більшого непорозуміння.

В статті 7 Основних начал висвітлювалось, що: «Заходи медичного характеру застосовуються до тих осіб, які вчинили злочини у стані хронічної душевної хвороби чи тимчасового розладу душевної діяльності, чи в такому хворобливому стані, коли не могли усвідомлювати свої дії чи керувати ними, а також і до тих осіб, які хоч і діяли в стані душевної рівноваги, проте до моменту постановлення вироку захворіли на душевну хворобу». Тобто, все поєдналось в одне- заходи соціального захисту [8, с.432].

Отже, між неосудністю та психічним станом особи зовсім зникла різниця.

Стосовно обмеженої осудності, то в Україні даною проблемою почали більш тісно присвячувати свою увагу з 90-х років XX століття [9, с. 23].

Як на мою власну думку, даним питанням в Україні потрібно було займатись раніше, так як воно займає не останнє місце в кримінальному законодавстві. Звичайно, неможливу сказати, що якесь будь-яке інше питання, стаття, проблема займає останнє місце.

Всі статті мають важливе місце в нашому житті, кримінальному законодавстві, але даному питанню ми б приділили більше уваги, щоб зрозуміти психологію особам які можуть зробити крок, або порушити кримінальне законодавство.

Вважаємо, якщо приділити більше уваги особам, які перебувають у місцях позбавлення волі, то можна зрозуміти, що психічно-здорова людина не зможе вчиняти злочинні дії стосовно інших, або держави.

За статтею 19 Кримінального кодексу України, особа може бути осудною, якщо вона може усвідомлювати свої дії (чи бездіяльність), під час вчинення злочину [10, с. 86].

Зачинним законодавством України діяти вільно та свідомо, коли вчиняється злочин, то вони можуть бути відображені в суб'єктах та всіх його проявах.

Тобто, можна сказати, що осудність може мати принаймні два рівні за ст. 20 Кримінального кодексу України «обмежена осудність» – неповну та повну.

Із цього всього випливає, що дане питання займало важливе значення за довго до нашого часу. Один поважний німецький криміналіст Клейншрод казав: «Можна розрізняти кілька ступенів осудності: на 1/4; 1/2; 1/3». Його прибічниками є дуже багато криміналістів, як в Україні так і за кордоном [11, с. 336].

М. Г. Іванов бачить вираження а даному питанні так: «Психопатичні аномалії є окрема категорія, що займає середнє положення між осудністю і неосудністю. Неосудність — поняття, насамперед медичне, а психічні аномалії є універсальна й оригінальна категорія, що заміняє собою обмеже-

ну осудність, а психопатії рівнозначні обмеженій осудності» [12, с. 336].

Якщо опиратися на думку експертів по даному питанню, то правова кваліфікація питанню осудності, то можна зрозуміти, що вона слідує з двох видів: психологічної та соціально-медичної. Це означає, що особа, яка вчинила злочинне діяння, повинна відповідати за них та бути покараною.

Віталій Миколайович Куц казав: «Можна виділити юридичний критерій від інших насамперед тим, що без правового стандартного установлення інших – соціально-медичного та психологічного – змінюються на самоціль-юридичного значення не мають. Більш стисло, осудність можна охарактеризувати як юридичну категорію, бо її можна вважати видом суб'єкта як елемента саме юридичної конструкції – складу злочину» [13, с. 17-23].

На наш розсуд, поняття осудності, що трактується законом, не розкривається повністю для надання юридичної оцінки на що здатна особа під час вчинення якогось злочину і має більш вузький зміст осудності. Даного визначення може вистачити експерту-психіатру, але не як юристу. Юристу аби зробити аналіз в даному питанні не достатньо проаналізувати лише з боку особи, яка вчиняє злочин, але й передумови, чи навіть самі умови цього винного діяння і залучити до кримінальної відповідальності.

Поняття неосудності навпаки, коли особа не може проаналізувати свої суспільно небезпечні дії та нести за них відповідальність, так як вони не можуть зрозуміти правильність своїх дій в зв'язку з хронічними психічними захворюваннями, або тимчасового розладу психічної діяльності чи іншої хвороби пов'язаними із станом психічного здоров'я [14, с. 15].

Деякі фахівці згадуючи обмежену неосудність, то вони дотримуються принципу, що вона є більш прохідною між осудністю та неосудності, хоча вона є частиною самої осудності.

Більша частина науковців вбачають неосудність і осудність зовсім різними поняттями. Для них осудність – це позитив, а неосудність навпаки – негатив.

Автори, які уже згадувалися, проаналізувавши всю інформацію зробили висновок, що осудність конкретно відрізняється від неосудності, так як у осудності є всі свої ознаки, які не притаманні їй.

Підсумовуючи все вище викладене, можна дійти до висновку, що зародження понять осудності та неосудності в кримінальному законодавстві, почалося ще дуже давно. Офіційного поняття осудності не було. Було загально визначене поняття, як душевнохворі, психічно хворі. За часів Київської Русі таких людей часто називали чаклунами та чаклунками і не шкодували страчувати, якщо їхнє злочинні дії стосувалися держави,

князів чи інших поважних осіб. До відправлення до лікарень таких осіб дійшли не одразу. Їх часто відправляли до церковних монастирів, де їх приковували ланцюгами [15, с. 72].

Починаючи вивчення даної теми з радянських часів, дана тема ніяк не могла просунутись зі свого місця та розвиватися, а навіть навпаки, дозволялось трактувати закон так, як хотілось самим судам.

Якщо проаналізувати зі сторони історії розвитку вітчизняного законодавства, що керує провадженням у справах осудних, обмежено осудних та неосудних можна підсумувати все на кілька етапів. Перший – це створення самого інституту починаючи з 996–1552 рр. Другий-розвиток в Російській імперії – 1649–1864 рр. Третій – на початку 20-х р.р. та до 50-х років. Четвертий – розвиток законодавства УРСР з 50-х років. П'ятий етап – це розвиток законодавства кримінального кодексу України з 2001р.

Література

1. Руська правда / [підгот. С. Юшков]. Київ: Видавництво української академії наук, 1935. URL: <http://izbornyk.org.ua/yushkov/ys.htm>.
2. Васильев А. А. До питання про визначення поняття осудності у кримінальному праві. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених* : зб. наук. пр. Х. : Вид-во Харківськ. нац. ун-ту внутр. справ, 2006. С. 14–18.
3. Михеев Р. И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве : монография. Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1983. 300 с.
4. Хавронюк М.І. Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації: моногр. К.: Істина, 2005. 264 с.
5. Михеев В. В. Нервные и психические болезни : пособие [для мед. училищ / В. В. Михеев, Т. А. Невзорова. 2-е испр. изд. М., 1956. 364 с.
6. Собрание малороссийских прав 1807 года / [Сост. К.А. Вислобоков и др]. К.: Наукова думка, 1992. 368 с.
7. Зейгарник Б.В. Очерки по психологии аномального развития личности // Б.В. Зейгарник, Б.С. Братусь. М.: Из-во Московского ун-та, 1980. 169 с.
8. Российское законодательство X–XX веков. В 9 томах. Т. 6. Законодательство первой половины XIX века. М.: Юрид. лит., 1988. 432 с.
9. Ломако В. А. Осудність та неосудність за кримінальним правом України: Конспект лекцій. Харків: Українська юридична академія, 1993. 23 с.
10. Матишевський П. С. Кримінальне право України: загальна частина: Підручник для студ. юрид. вузів і факул. К.: А.С.К., 2001. С. 86.
11. Есаков Г.А. Уголовное право зарубежных стран / Есаков Г.А., Крылова Н.Е., Серебренникова А.В. М.: Проспект, 2008. 336 с.
12. Морозов Г. В., Лунц Д. Р., Фелинская Н. И. Основные этапы развития отечественной судебной психиатрии. М.: Медицина, 1976. 336 с.
13. Куц В. М. Теоретико-прикладні аспекти проблеми суб'єкта злочину. *Вісник Ун-ту внутр. справ*. 1996. Вип. 1. С. 17–23.
14. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28 грудня 1960 року. *ВВР Української РСР*. 1961. № 2. Ст. 15.
15. Устав святого Великого князя Владимира о церковных судах и о десятинах. Петроград: Издание Императорской археографической комиссии, 1915. 72 с.

Анотація

Калита В. Г. Развитие та становлення понять осудности та неосудности в Україні. – Стаття.

У статті досліджено історичні етапи розвитку та становлення понять осудности та неосудности в Україні. Зазначено, що перші згадування про осудність, обмежену осудність та неосудність, містяться в кримінальних кодексах німецьких державах з 1840 року, а в Україні з'явилися на початку X століття в Руській правді.

Ключові слова: осудність, неосудність, обмежена осудність, історичні етапи, становлення, розвиток.

Аннотация

Калита В. Г. Развитие и становление понятий вменяемости и невменяемости в Украине. – Статья.

В статье исследованы исторические этапы развития и становления понятий вменяемости и невменяемости в Украине. Отмечено, что первые упоминания о вменя-

емости, ограниченной вменяемости и невменяемости, содержащихся в уголовных кодексах германских государств с 1840 года, а в Украине появились в начале X века в Русской правде.

Ключевые слова: вменяемость, невменяемость, ограниченная вменяемость, исторические этапы, становление, развитие.

Summary

Kalita V. G. Development and formation of the concepts of sanity and insanity in Ukraine. – Article.

The article studies the historical stages of development and formation of the concepts of sanity and insanity in Ukraine. It is noted that the first references to sanity, limited sanity and insanity contained in the criminal codes of the German states since 1840, and in Ukraine appeared at the beginning of the X century in Russian truth.

Key words: sanity, insanity, limited sanity, historical stages, formation, development.

УДК 343.326

О. О. Кирбят'єв

кандидат юридичних наук,

Головне управління Національної поліції в Запорізькій області

ДО ПИТАННЯ ПРО СУБ'ЄКТИВНУ СТОРОНУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Постановка проблеми. Суб'єктивні ознаки будь-якого злочину чи кримінального проступку складаються з двох обов'язкових ознак: суб'єкта кримінального правопорушення та суб'єктивної сторони.

Крім суб'єкта кримінального правопорушення, до суб'єктивних ознак злочинів та кримінальних проступків також відноситься суб'єктивна сторона.

Перш ніж розглянути цю обов'язкову ознаку складу кримінальних правопорушень, що посягають на професійну діяльність працівників правоохоронних органів, проаналізуємо зміст даного поняття.

Стан дослідження. Все популярнішою стає думка про те, суб'єктивну сторону кримінального правопорушення доречно розглядати в контексті чотирьох самостійних ознак: одного обов'язкового (вина) та трьох факультативних (мотив, мета та емоційний стан). Зокрема, подібну позицію підтримують Г.П. Жаровська та О.І. Ющик [1, с. 95], А.М. Бібік [2, с. 398], В.К. Грищук [3, с. 295], І.І. Митрофанов [4, с. 197], В.В. Топчій [5, с. 22], П.Л. Фріс [6, с. 167], В.В. Шаблистий, В.Ю. Коломієць [7, с. 99] та ін.

Отже, в науці кримінального права найбільш популярними є тріадна (вина, мотив, мета) та квадральна (вина, мотив, мета та емоційний стан) концепції суб'єктивної сторони. Основні суперечності між ними полягають у питанні доцільності визнання в якості самостійної ознаки суб'єктивної сторони емоційного стану.

На думку М.В. Тимчаль, саме суб'єктивна сторона складає основну частку доказової діяльності і тим самим викликає основні дискусії між сторонами в кримінальному процесі. Проблема суб'єктивної сторони злочину є найменш досліджувана в кримінально-правовій науці. У КК України не існує законодавчого закріплення даного поняття [8, с. 137].

Дійсно, суб'єктивна сторона будь-якого злочину або кримінального проступку (у тому числі і суспільно небезпечні діяння, що посягають на професійну діяльність працівників правоохоронних органів) становить одну з найголовніших часток доказової діяльності в ході кримінального процесу, проте вона одночасно є і однією з найбільш складних в дослідженні. Пояснити це можна тим, що елементи суб'єктивної сторони протікають у свідомості суб'єкта, а отже, вони в більшості ви-

падків є латентними для широкого загалу та розкриваються за допомогою об'єктивних ознак кримінального правопорушення.

Як зауважують автори навчального посібника «Практикум з кримінального права України (Загальна частина)» (за заг. ред. В.В. Шаблистого), значення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення зводиться до того, що:

1) вона є елементом складу злочину або кримінального проступку і входить до підстави кримінальної відповідальності;

2) ознаки суб'єктивної сторони визначають суспільну небезпечність кримінального правопорушення;

3) від визначення її ознак залежить правильна кваліфікація злочину або кримінального проступку;

4) вона допомагає розмежувати кримінальні правопорушення, а також відмежувати кримінальні правопорушення від інших правопорушень [9, с. 155].

Не дивлячись на таку важливість, питання змісту суб'єктивної сторони в науці кримінального права викликає численні наукові дискусії. На сьогоднішній день навіть відсутня єдина позиція щодо кількості самостійних елементів, що входять до її складу.

Наприклад, В.А. Ломако розглядає суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, як внутрішню сторону злочину або кримінального проступку, тобто психічну діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості та волі до суспільно небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків. Зміст суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення характеризують певні юридичні ознаки: вина, мотив та мета вчинення кримінального правопорушення. Вони тісно пов'язані між собою, проте їх зміст і значення у кожному випадку вчинення злочину або кримінального проступку є різними [10, с. 159].

Таким чином, вчений пропонує розглядати такі елементи суб'єктивної сторони кримінального правопорушення: вина, мотив та мета. Дана думка є однією з найбільш популярних, проте цілий ряд науковців висувують власні позиції, відповідно до яких зміст суб'єктивної сторони злочину або кримінального правопорушення не обмежується цими трьома елементами. Наприклад, розглядаючи суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 133 КК України,

Р.В. Вереша зробив цікавий умовивід про те, що завідомість необхідно розглядати не лише як самотійно існуючу ознаку суб'єктивної сторони, не пов'язуючи її із іншими елементами складу злочину, а лише у зв'язку із ними і обов'язково як ознаку умислу чи необережності при визначенні форм та видів вини [10, с. 60].

Частка «не лише» свідчить про те, що науковець визнає ознаку завідомості в якості специфічної самотійної факультативної ознаки суб'єктивної сторони складу злочину або кримінального проступку, яка має тісний взаємозв'язок з виною.

Дана позиція є досить оригінальною, адже більшість вчених розглядають завідомість в якості частини такої категорії, як вина. Наприклад, на думку В.М. Савицької, завідомість варто розглядати в якості ознаки, що додатково підсилює інтелектуальний момент прямого умислу і полягає у достеменній обізнаності та явному усвідомленні винуватого заздалегідь до вчинення злочину юридично значущих обставин, передбачених кримінальним законом [11, с. 208].

Думається, для того, щоб погодитись з однією із двох протилежних точок зору, доречно розкрити зміст ознаки завідомості.

В українській мові поняття «завідомий» означає наперед відомий, явний, неприхований [12].

Дійсно, подібне трактування вказаного поняття свідчить про тісний зв'язок ознаки завідомості з такою суб'єктивною ознакою складу кримінального правопорушення, як вина, проте для того, що визначити, чи характеризує дана ознака інтелектуальний момент вини (як наполягає В.М. Савицька), звернемось до судової практики.

Загалом, суди досить рідко розкривають зміст ознаки завідомості, проте в окремих випадках, все ж таки, існують певні виключення. Так, нами були виявлені такі трактування поняття «завідомість»: «винний діє завідомо (*курсив наш – О.К.*), тобто усвідомлює (*курсив наш – О.К.*) неправдивий характер тих відомостей, що вносяться ним до офіційних документів, або усвідомлює, що документ, який він видає, повністю чи частково не відповідає дійсності (є неправдивим)» [13]; «завідомість, про яку йде мова у диспозиції статті 135 КК України, означає, що підсудна особа усвідомлює (*курсив наш – О.К.*), що інша особа перебуває у небезпечному для життя стані, а він зобов'язаний і має можливість надати їй допомогу, але відмовляє в цьому» [14]; «повідомлення про вчинення злочину ОСОБА_1 було завідомо, тобто свідомо (*курсив наш – О.К.*) та явно неправдивим» [15], «особа діє завідомо, тобто усвідомлює (*курсив наш – О.К.*) неправдивість звіту і бажає діяти саме таким чином» [16].

Таким чином, в кожному із запропонованих випадків суд пов'язує ознаку завідомості з усвідомленням суб'єктом злочину або кримінального проступку суспільної небезпечності свого діяння.

Відтак, аналіз судової практики дозволяє погодитись з викладеною позицією В.М. Савицької, а отже, думається, ознаку завідомості не доцільно розглядати в якості самотійної факультативної ознаки суб'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення (у тому числі і злочинів та кримінальних проступків, що посягають на поставлені під охорону КК України суспільні відносини, що забезпечують охорону професійної діяльності працівників правоохоронних органів).

Як зазначають М.І. Мельник та М.І. Хавронюк, згадана розбіжність у думках викликана тим, що емоційний стан особи можна розглядати у двох аспектах. Якщо розглядати емоційний стан як чинник, що впливає на здатність винного усвідомлювати характер своїх дій і керувати ними, такий емоційний стан буде стосуватися категорії осудності – ознаки суб'єкта кримінального правопорушення. Якщо йдеться про емоційний стан, який не впливає на здатність винної особи усвідомлювати характер своїх дій і керувати ними, емоції стосуються суб'єктивної сторони як відображення певних психічних процесів суб'єкта кримінального правопорушення, що виражають його потреби і здатні дати відповідь на питання про фактори, які спонукали винного вчинити кримінальне правопорушення [17, с. 185-186].

Додамо, що серед всіх кримінальних правопорушень передбачених Особливою частиною КК України емоційний стан є обов'язковою ознакою лише двох складів злочинів (ст. 116 «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання» та ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання»), в яких згадується стан сильного душевного хвилювання.

Враховуючи викладене повністю погоджуємось із умовиводом про те, що на сьогоднішній день є підстави констатувати, що стан сильного душевного хвилювання є емоційним станом особи (видом емоції) і його слід розглядати як обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони складів злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена у ст. ст. 116, 123 КК. При вчиненні інших злочинів емоційний стан особи може мати й інший вияв, проте в такому випадку може враховуватися судом лише при призначенні покарання, звільненні від кримінальної відповідальності та покарання тощо, тобто виступати в ролі так званої «факультативної» ознаки суб'єктивної сторони складу злочину. А відтак, стан сильного душевного хвилювання є емоційним станом особи (видом емоції) і його слід розглядати як ознаку, що характеризує суб'єктивну сторону складу злочину в цілому [18, с. 79].

Думається, сама наявність ознаки сильного душевного хвилювання в якості обов'язкового елемента суб'єктивної сторони для названих двох складів злочинів свідчить про те, що викладена

вище квадральна концепція виглядає більш обґрунтованою та прийнятною.

Цікавою також є думка В.П. Ємельянова, який вказує, що вина як невід'ємна складова суб'єктивної сторони злочину та обов'язкова ознака складу злочину не вичерпує змісту суб'єктивної сторони. Важливу роль у характеристиці суб'єктивної сторони злочину відіграють також мотив, мета та інші компоненти психічної діяльності суб'єкта злочину, до яких в юридичній літературі відносять емоційний стан, потреби та інтереси особи, яка вчиняє злочинне посягання [19, с. 118-119].

Зауважимо, що останні явища (потреби та інтереси особи) не можна розглядати в якості самостійних елементів суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Ба більше, вказані категорії тісно пов'язані з об'єктом злочину або кримінального правопорушення.

Наприклад, на думку В.Я. Тація, соціальні потреби і відповідні їм інтереси породжені умовами життя суспільства, певними суспільними відносинами. Звідси випливає важливий висновок, що соціальний інтерес – результат, «продукт» діяльності суспільних відносин. Отже, інтерес – це не самі відносини і навіть не їх структурний елемент. Інтерес – це самостійно існуючий поряд із суспільними відносинами і врешті-решт породжений ними соціальний феномен [20, с. 120].

Отже, суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – це внутрішня сторона злочину або проступку, яка складається з одного обов'язкового (вина) та трьох факультативних елементів (мета, мотив та емоційний стан у вигляді сильного душевного хвилювання).

Література

1. Жаровська Г. П., Ющик О. І. Кримінальне право України (Загальна частина) : навч. посіб. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. 304 с.
2. Бібік А. М. Поняття і значення суб'єктивної сторони. *Тези Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченої Дню науки*; Т. 2. 2014. С. 398-399. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/743/398.pdf?sequence=1> (дата звернення: 22.03.2017).
3. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів, докторантів, наук.-пед. працівників юрид. фак. закл. вищ. освіти. Львів, 2016. 666 с.
4. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2015. 576 с.
5. Топчій В. В., Дідківська Г. В., Мудряк Т. О. Кримінальне право України. Загальна частина. Навчальний посібник у схемах. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2017. 344 с.
6. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручн. для студ. вищ. навч. закл. Вид. 3-тє, доп. і перероб. Одеса : Фенікс, 2017. 468 с.
7. Шаблистий В. В., Коломієць В. Ю. Тілесне ушкодження як злочин проти життя та здоров'я людини за кримінальним правом України: монографія. Дніпро : видавець Біла К. О., 2017. 164 с.
8. Тимчаль М. В. Кримінально-правова охорона в Україні осіб, взятих під захист: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2017. 222 с.
9. Практикум з кримінального права України (Загальна частина) : навчальний посібник / О. В. Ведмідський, В. Д. Людвік, В. Ф. Примаченко та ін.; за заг. ред. д.ю.н., доц. В. В. Шаблистого. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 352 с.
10. Вереша Р. В. Визначення ознак суб'єктивної сторони складу злочину в Особливій частині КК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. № 2 (36). Том 13. С. 53-61.
11. Савицька В. М. Поняття завідомості у кримінальному праві України. *InterConf*. 2017. № 18. С. 206-210.
12. Завідомий. Тлумачний словник української мови у 20-ти томах. URL: <https://goroh.pp.ua/Тлумачення/завідоме> (дата звернення 01.07.2020).
13. Вирок Барського районного суду Вінницької області від 27 січня 2017 року по справі № 125/2507/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64471662> (дата звернення: 22.03.2020).
14. Вирок Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 19 жовтня 2012 року по справі № 407/4403/2012. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26834608> (дата звернення: 22.03.2020).
15. Вирок Куйбишевського районного суду Запорізької області від 20 березня 2019 року по справі № 319/447/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80564879> (дата звернення: 22.03.2020).
16. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 14 січня 2020 року по справі № 522/10951/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87210367> (дата звернення: 22.03.2020).
17. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2017. 1368 с.
18. Авраменко О. В. Стан сильного душевного хвилювання: кримінально-правові та психологічні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2008. 222 с.
19. Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків: Право, 2017. 142 с.
20. Тація В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Харків : Право, 2016. 256 с.

Анотація

Кирбят'єв О. О. До питання про суб'єктивну сторону кримінальних правопорушень. – Стаття.

У статті досліджено ознаки суб'єктивної сторони злочинів та проступків. Додатково аргументовано те, що суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – це внутрішня сторона злочину або проступку, яка складається з одного обов'язкового (вина) та трьох факультативних елементів (мета, мотив та емоційний стан у вигляді сильного душевного хвилювання).

Ключові слова: суб'єктивна сторона, вина, мотив, мета, емоційний стан, кримінальне правопорушення, злочин, кримінальний кодекс.

Аннотация

Кирбят'єв А. А. К вопросу о субъективной стороне уголовных правонарушений. – Статья.

В статье исследованы признаки субъективной стороны преступлений и проступков. Дополнительно аргументировано то, что субъективная сторона состава

уголовного преступления – это внутренняя сторона преступления или проступка, которая состоит из одного обязательного (вина) и трех факультативных элементов (цель, мотив и эмоциональное состояние в виде сильного душевного волнения).

Ключевые слова: субъективная сторона, вина, мотив, цель, эмоциональное состояние, уголовное правонарушение, преступление, уголовный кодекс.

Summary

Kyrbyat'ev O. O. On the question of the subjective side of criminal offenses. – Article.

The article examines the signs of the subjective side of crimes and misdemeanors. In addition, it is argued that the subjective side of a criminal offense is the inner side of a crime or misdemeanor, which consists of one mandatory (guilt) and three optional elements (purpose, motive and emotional state in the form of strong emotional excitement).

Key words: subjective side, guilt, motive, purpose, emotional state, criminal offense, crime, criminal code.

УДК 350

С. С. Мірошніченко*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Університету державної фіскальної служби України*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

На сьогодні ефективна боротьба проти корупції в Україні потребує належного законодавчого забезпечення та, безпосередньо, формування дієвої системи державних органів, превентивних заходів запобігання корупції, адже саме корупція визнана однією з проблем, яка несе загрозу національній безпеці нашої держави. Нині Україна є учасницею низки міжнародних договорів, що мають обов'язковий характер. Головним документом у сфері корупції є Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. Суть Конвенції полягає в тому, що кожна держава-учасниця розробляє, здійснює, проводить ефективну скоординовану політику щодо протидії корупції, яка сприяє участі суспільства і відображає принципи правопорядку, належного управління державними справами, майном, а також чесності та невідкупності. Норми Конвенції безпосередньо спрямовані на створення спеціальних органів, діяльність яких спрямована на запобігання і протидію корупції. Маючи досить велику кількість нормативно-правових актів, які спрямовані на покращення стану країни та забезпечення протидії корупції, в Україні залишається неефективна антикорупційна політика держави та інші проблеми в цій сфері, що визначає актуальність даної теми.

Питання, які стосуються запобігання корупції в Україні продовжують залишатись дискусійними. Такими питаннями займалися відомі фахівці: Є.Д. Скулиша, С.В. Васильєва, В.І. Гладких, В.О. Глушкова, А.І. Долгова, А.П. Закалюка, В.Л. Захарова, М.І. Камлика, В.В. Лунєєва, С.Т. Пуня, Є.В. Невмержицький, Г. В. Новицький, С. Роуз-Аккерман, К.С. Соловйова, В.А. Тимошенко, В.М. Трепака, М.І. Хавронюк, Ю.В. Баулін, В.В. Василевич, О.Г. Кулик, В.В. Голіна, О.М. Джужа, А.П. Закалюк та інші.

Мета даної роботи полягає у висвітленні теоретичних, науково-методичних рекомендацій щодо вдосконалення протидії корупції в Україні.

При написанні наукової статті ставилося за мету вирішити наступні *завдання*: визначити основні аспекти корупції, її форми та види; зосередити увагу на заходах запобігання корупції; визначити суб'єктів, які здійснюють заходи щодо запобігання корупції; визначити основні причини поширення корупції в Україні; визначити правові аспекти антикорупційної стратегії як одного з елементів антикорупційної політики; проаналізувати систему антикорупційного законодавства.

В цілому, корупцію можна розглядати як форму злочинної діяльності, яка може здійснюватись особою або організацією з метою отримання незаконної вигоди. Корупція може відбуватись у різних масштабах. Вона може коливатись від невеликих пілг між невеликим числом людей – дрібна корупція, до корупції, яка зачіпає уряд у великих масштабах – грандіозна корупція, і, безпосередньо, корупція, яка є наскільки поширеною, що являється частиною повсякденної структури суспільства. В Україні корупцію можна назвати найбільш широкою проблемою, яка потребує негайного вирішення. Через те, що Державний бюджет регулярно не отримує значні кошти внаслідок недостатньої ефективності заходів із попередження та протидії корупції, соціальний захист державою уразливих груп населення знаходиться у вкрай незадовільному стані. Основними факторами, які пояснюють кричущі масштаби поширення корупції в Україні, є не тільки відсутність у населення сформованого негативного ставлення до корупції, вкрай низькі, неадекватні та економічно необґрунтовані зарплати державних службовців і прирівняних до них осіб, а й багато чого іншого – зволікання із реальним покаранням корупціонерів, збільшення корупційної складової у стосунках бізнесу і влади, неефективність діяльності органів, що виявляють, запобігають і ведуть боротьбу з корупцією, неврахування результатів наукових досліджень з питань запобігання та протидії корупції, прогалини національного антикорупційного законодавства тощо. Потрібно приділити увагу такому факту, що за рейтингом Transparency International Україна є найкорумпованішою країною Європи [3]. Слід зазначити, що корупція поділяється на 4 основні види:

1. «Високорівнева» – корупція характерна для вищих ешелонів влади (вищі органи влади, центральні органи виконавчої влади, центральні апарати правоохоронних органів та судової гілки влади). Саме на цьому рівні розробляються корупційні схеми, створюються корупційні мережі. До основних форм «високорівневої» корупції прийнято відносити: роздавання податкових пілг, надання монополії щодо певного виду комерційної діяльності, корупційний лобізм, поєднання державної служби з комерційною діяльністю, тощо. Існують також найбільш уразливі сфери «високорівневої» корупції – бюджетна сфера, приватизація державного майна, митна сфера, паливно-енергетичний сектор тощо

2. Корупція в середніх ешалолах влади – характеризується меншими фінансовими потоками, меншою кількістю великих об'єктів державної власності, обмежені владні повноваження чиновництва.

3. «Низова» корупція – держслужбовців які безпосередньо проводять роботу з підготовки управлінських рішень, висновків, готують або видають відповідні дозволи, інші документи, здійснюють контрольні дії, розслідування справ, безпосередньо притягають до правової відповідальності. «Низова» корупція поширюється на місцевому локальному рівні, де не вирішуються питання глобального характеру. Об'єктом корупції у даному випадку буде виступати задоволення «поточних» потреб громадянина владно-політичного характеру. Найбільш небезпечними сферами дрібної корупції є: митна сфера, сфера дрібного підприємства, правоохоронна діяльність, сфера освіти та дошкільного виховання, система охорони здоров'я, тощо.

4. Корупція «від злиднів» – здійснюється дрібним чиновництвом не на постійній основі, ситуативно або коли вже склалося «зовсім скрутне матеріальне становище». Її відносна безпечність полягає у тому, що корупційні дії вчиняються службовцями, які мають достатньо високий моральний рівень, люблять свою країну, поважають свій народ [5, с. 102].

Проаналізувавши Закон України «Про запобігання корупції» можна зробити висновок, що в ньому більш розширено перелік суб'єктів, що здійснюють заходи із запобігання та протидії корупції. Одним з найважливіших чинників складної ситуації з корупцією в Україні є недосконалість системи антикорупційних органів та відсутність чіткої антикорупційної політики. Суб'єктів, що здійснюють заходи із запобігання та протидії корупції умовно можна поділити на 3 групи:

- до першої групи відносять суб'єктів відповідальних за координацію антикорупційної політики держави;

- до другої групи відносять суб'єктів, що здійснюють безпосереднє виявлення, припинення та розслідування корупційних кримінальних правопорушень;

- до третьої групи відносять суб'єктів, що беруть участь у запобіганні, виявленні та припиненні корупційних правопорушень [2].

Слід зазначити, що окремо виділяють спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції. До них належать: органи прокуратури, спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України, спеціальні підрозділи податкової міліції, спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України, спеціальні підрозділи Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, якщо інше не передбачено законом. Необхідно наголосити на

тому, що новий Закон передбачає, що посадові і службові особи органів державної влади, посадові особи місцевого самоврядування, юридичних осіб, їх структурних підрозділів у разі виявлення корупційного правопорушення чи одержання інформації про вчинення такого правопорушення працівниками відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, їх структурних підрозділів зобов'язані у межах своїх повноважень ужити заходів щодо припинення такого правопорушення та негайно письмово повідомити про його вчинення спеціально уповноважений суб'єкт у сфері протидії корупції.

Щоб дещо зменшити рівень корупції в нашій країні необхідно вживати заходи спрямовані на запобігання і протидію корупції. Ці заходи можна поділити на кілька груп:

1. Обмеження для суб'єктів відповідальності за корупційні діяння – певні обмеження, заборони для осіб, пов'язані із виконанням функцій держави, місцевого самоврядування, а також надання публічних послуг тощо. Сюди можна віднести обмеження щодо використання службового становища; сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності; щодо одержання дарунків

2. Інститут спеціальної перевірки – спеціальна перевірка щодо осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування. Організація проведення спеціальної перевірки покладається на керівника (заступника керівника) органу державної влади, органу місцевого самоврядування, на зайняття посади в якому претендує особа, крім випадків, установлених законом. До проведення спеціальної перевірки залучаються спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції, а в разі потреби – інші центральні органи виконавчої влади. Спеціальна перевірка проводиться у п'ятнадцятиденний строк за письмовою згодою особи, яка претендує на зайняття посади. У разі ненадання особою такої згоди питання щодо призначення її на посаду не розглядається. Порядок організації проведення спеціальної перевірки затверджується Президентом України.

3. Інститут фінансового контролю – особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, посадові особи юридичних осіб публічного права, які одержують заробітну плату за рахунок державного чи місцевого бюджету, зобов'язані щорічно до 1 квітня подавати за місцем роботи (служби) декларацію про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік за встановленою формою.

4. Антикорупційна експертиза проектів нормативно-правових актів – проводяться Міністерством юстиції України з метою виявлення у проектах нормативно-правових актів норм, що можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень.

5. Інші групи.

Запобігання корупційній злочинності є комплексним організованим і науково обґрунтованим процесом впливу держави та інших спеціально уповноважених суб'єктів на негативні фактори цього протиправного явища. Оскільки корупція затримує процеси розвитку економічної, соціальної та політичної сфер суспільства, досить актуальним є впровадження шляхів подолання цих проблем. Також необхідно: створення умов, які б обмежували безпосередній контакт з клієнтом і таким чином унеможлилювали скоєння корупційних діянь державними службовцями; закріплення чітких правових приписів і актів, спрямованих на запобігання та боротьбу з корупцією; забезпечення прозорості правозастосовчих процедур; встановлення реального контролю за дотриманням антикорупційного законодавства; створення системи органів, які ведуть боротьбу з корупцією.

Важливим кроком для вирішення проблеми корупції у нашій державі є прийняття Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні» (Антикорупційна стратегія). Стратегію можна визначити як найбільш актуальний генеральний напрям діяльності на певному етапі вирішення конкретного завдання. Основною метою антикорупційної стратегії є створення в Україні системи прийняття рішень щодо антикорупційної політики на основі результатів аналізу достовірних даних про корупцію. Ознайомившись із антикорупційною стратегією можна виділити такі основні заходи її реалізації:

1. Визначити на законодавчому рівні засади організації та діяльності спеціально уповноваженого органу щодо запобігання корупції;

2. Розробити проект акта Кабінету Міністрів України щодо схвалення загальнонаціональної методики оцінки рівня корупції відповідно до стандартів ООН;

3. Проводити щорічні слухання у Верховній Раді України щодо національного звіту про стан справ з питань запобігання корупції;

4. Проводити на постійній основі інформаційні кампанії, орієнтовані на різні соціальні групи та спрямовані на усунення толерантного ставлення до корупції, підвищення рівня співпраці влади та громадян у протидії корупції [1].

Незважаючи на те, що антикорупційна стратегія поліпшує стан корупції в країні вона не базується на повних, об'єктивних та достовірних даних, що знижує її ефективність. Її ефективність є також низькою через неналежну координацію зусиль різних органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також недостатність ресурсів для її впровадження

Характеризуючи корупцію потрібно приділити увагу системі антикорупційного законодавства – це система спеціальних нормативно-правових

актів, предметом правового регулювання яких є суспільні відносини, що складаються в різних сферах життя з приводу визначення корупційних проявів. Акти мають назву спеціальні, оскільки вони прийняті і спрямовані виключно на феномен корупції та корупціогенні фактори і корупційні правопорушення. На сьогодні Україна має низку нормативних актів, предметом правового регулювання яких є прояви корупції і корупційні діяння. До них відносяться:

– Закони України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні» (Антикорупційна стратегія) та «Про запобігання корупції». Вони є визначальними і фактично створюють основоположні засади антикорупційної діяльності.

– Закон України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів».

– Положення про Національну раду з питань антикорупційної політики.

– Інші нормативно-правові акти, які регулюють правовідносини з питань антикорупційної політики.

Досить велику роль відіграють міжнародні акти ратифіковані Україною. Серед них найважливішою є Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. Її цілями є: сприяння вжиттю й посиленню заходів, спрямованих на більш ефективне й дієве запобігання корупції та боротьбу з нею; заохочення, сприяння та підтримка міжнародного співробітництва й технічної допомоги в запобіганні корупції та в боротьбі з нею, зокрема в поверненні активів; заохочення чесності, відповідальності й належного управління громадськими справами й державним майном. Важливим моментом, якому необхідно приділити увагу є те, що відсутність збитків або шкоди, заподіяної державному майну, не є перешкодою для застосування норм Конвенції. Це положення є вкрай важливим, оскільки підкреслює небезпечність корупційних проявів. Навіть відсутність матеріальної шкоди не виправдовує наявність корупційного діяння. За допомогою Конвенції проти корупції врегульовано такі блоки правовідносин:

– кодекс поведінки державних посадовців;

– антикорупційну діяльність в сфері державних закупівель і управління державними фінансами;

– передбачено спеціальні заходи щодо судових органів і органів прокуратури;

– окремо приділено увагу запобіганню корупції у приватному секторі;

– антикорупційні заходи неможливі без участі громадськості, і в Конвенції встановлено окрему статтю, яка регулює порядок участі суспільства в антикорупційних заходах;

– передбачені можливості і механізми компенсації шкоди, заподіяної корупційними діяннями;

– Конвенція встановлює процедуру спеціального розслідування, в тому числі спеціальної конфіскації, а також заходи щодо можливості повернення активів, які були виведені з держави внаслідок корупційних діянь [4].

Як видно, ця конвенція орієнтована, перш за все, на визначення форм поведінки, яка є кримінально-каранною, встановлення принципів покарання за корупційні діяння, процесуальних заходів збору інформації про такі правопорушення, захисту учасників процесу, здійснення допомоги і співробітництва в сфері кримінально-правової протидії корупції.

У нашій державі у період її активного розвитку стрімко зберіглась та укорінилась корупція. Наразі корупція загрожує ідеалам демократії, правам людини і правопорядку в цілому, руйнує належне управління, доброчесність і соціальну справедливість, перешкоджає конкуренції та економічному розвитку, підриває моральні засади суспільства. Упродовж останніх років боротьба з корупцією залишається одним з пріоритетних завдань держави. Незважаючи на заходи, вжиті державними органами і громадськими організаціями, масштаби корупції в Україні не зменшуються.

Корупція, безпосередньо, пов'язана із розкраданням, рекетом, контрабандою, незаконним обігом наркотиків тощо. Корупційні правопорушення більш за все вчиняються учасниками стійких злочинних об'єднань, чия діяльність спрямована на отримання максимального прибутку зі злочинного бізнесу. Корупцію можна назвати одним з негативних явищ, якій притаманна системність та стійкість у різних галузях господарства. Корупція має досить розгалужену систему ознак, яка поділяється на дві групи: а) склад злочину, передбачений КК України; б) ознаки корупційного правопорушення. Типовими ознаками корупційного злочину є: суспільна небезпечність – саме за рівнем суспільної небезпеки корупційний злочин відрізняється від інших корупційних правопорушень; протиправність; вчинення його спеціальним суб'єктом; наявність виключно умислу; караність.

Провідними напрямками в подоланні корупції мають стати дотримання правових норм у сфері запобігання та протидії корупції; рівність усіх перед законом; невідворотність юридичної відповідальності за вчинення корупційного правопорушення; поєднання зусиль держави і громадськості. Заходи протидії корупції повинні мати довгостроковий і послідовний характер. Зменшення ступеня корупційних діянь в Україні можливе лише за умови координації зусиль та засобів різних державних структур, суспільства, міжнародних організацій, а також шляхом формування у суспільстві негативного ставлення громадськості до цього явища як до суспільно негативного. Адже основна проблема боротьби з корупцією в нашій держа-

ві навіть не в її розмахах, а в тім, що суспільство сприймає корупцію як явище буденне, звичний засіб досягнення мети. Для боротьби з кожним видом корупції потрібен системний підхід, необхідно враховувати взаємозв'язок між видами корупції. Корупцію неможливо побороти в окремій сфері, тільки боротьба з усіма її проявами може змінити ситуацію на краще.

Література

1. Про засади державної антикорупційної політики в Україні: Закон України від 14. 10. 2014 р. № 1699-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 46. Ст. 2047.
2. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 49. Ст. 2056.
3. Рейтинг стран мира по уровню восприятия коррупции. Заголовок з екрану. URL: <http://gtm.arket.ru/ratings/corruption-perceptions-index/info> (дата звернення 12.01.2017).
4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції Конвенцію ратифіковано із заявами Законом № 251-V (251-16) від 18.10.2006.
5. Лашкет С., Щербина Л. Протидія корупції в Україні: сучасний стан, проблемні питання та шляхи їх вирішення. *Збірник наукових праць Національної академії СБ України*. 2014. № 52. С. 99-106.
6. Грицюк І.В. Право потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. Ірпінь, 2014. № 2 (65). С. 133-138.
7. Грицюк І.В., Бірюкова І.Г. Процесуальний статус судді Вищого антикорупційного суду у кримінальному провадженні. *Ірпінський юридичний вісник. Серія: Право*. Вип. 2. С. 129-136.

Анотація

Мирошниченко С. С. Правові засади та практичні аспекти запобігання корупції. – Стаття.

У статті розглянуто питання поширення корупції та тенденції її розвитку в Україні, розроблено класифікацію видів корупції та зазначено основні заходи протидії корупції.

Ключові слова: протидія корупції, масштаби корупції, антикорупційне законодавство, антикорупційна політика, антикорупційна стратегія.

Аннотация

Мирошниченко С. С. Правовые основы и практические аспекты предотвращения коррупции. – Статья.

В статье рассмотрены вопросы распространения коррупции и тенденции ее развития в Украине, разработана классификация видов коррупции и указаны основные меры противодействия коррупции.

Ключевые слова: противодействие коррупции, масштабы коррупции, антикоррупционное законодательство, антикоррупционная политика, антикоррупционная стратегия.

Summary

Miroshnichenko S. S. Legal bases and practical aspects of corruption prevention. – Article.

The article considers issues of corruption spread and trends of its development in Ukraine, developed classification of types of corruption and indicates the main anti-corruption measures.

Key words: anti-corruption, corruption scale, anti-corruption legislation, anti-corruption policy, anti-corruption strategy.

УДК 343.1 : 65.012.8 + 004

А. О. Потильчак

orcid.org/0000-0002-0973-1120*здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів
факультету № 2**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ ТЕРМІНІВ «КРИМІНАЛЬНА РОЗВІДКА» ТА «КРИМІНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ»

Постановка проблеми. Для вірного уявлення процесів, описаних в сучасних моделях стримування злочинності, важливо правильно розуміти відповідний термінологічний апарат. Серед ключових понять в даному контексті слід виділити такі: «розвідувально-аналітична робота», «кримінальна розвідка», «кримінальний аналіз». Розвідувально-аналітична робота є узагальнюючою дефініцією, яка охоплює діяльність приватних та державних установ, підприємств та організацій, спрямовану на добування, обробку та аналіз відомостей із наступною підготовкою аналітичних продуктів. Тобто, таку діяльність залежно від національного законодавства можуть, по-перше, проводити як приватні, так і державні структури. Одним з примітних прикладів приватної розвідувально-аналітичної структури є компанія Stratfor [1]. По-друге, у загальному випадку розвідувально-аналітична робота стосується будь-якої сфери інтересів, тобто може застосовуватися під час розвідувальної і контррозвідувальної діяльності у звичному їх розумінні, так і в роботі, яка стосується протидії злочинності. В останньому випадку мова йде про кримінальну розвідку.

Стан дослідження проблеми. Аналіз вітчизняних та зарубіжних наукових джерел, присвячених питанням застосування нових підходів в системі розвідувально-аналітичної роботи правоохоронних органів, засвідчив, що переважна більшість таких робіт відкритого характеру в тій чи іншій мірі стосується декількох провідних моделей стримування злочинності: стандартної, орієнтованої на потреби громади (community policing), проблемно-орієнтованої (problem-oriented policing), на основі розвідувальних відомостей (intelligence-led policing / ILP/), прогностичної (predictive policing).

Серед зарубіжних вчених і практиків, які вивчали питання розвідувально-аналітичної роботи в правоохоронній сфері можна виділити таких авторів як К. Бартон, П. Белл, С. Браун, Х. Брейді, Дж. Вартел, К. Галахер, С. Гвін, П. Гіль, Г. Джонс, М. Іннес, Д. Кантер, Дж. Кантер, Д. Л. Картер, Дж. Г. Картер К. Кларк, Д. Кован, Д. Койн, П. Кольер, М. Макгвайер, В. Морето, М. Петерсон, Г. Ренсом, Дж. Реткліф, О. Рібо, К. Россі, М. Сперроу, С. Стренг, Г. Стюарт, Дж. Шептицький, С. Шнейдер та інших.

Аналізуючи вітчизняні та зарубіжні наукові джерела можна побачити, що нерідко одні й ті самі дефініції застосовуються для позначення різних за змістом термінів. Можна також простежити неповне порівняння, невірний поділ, дефіністські та інші логічні помилки під час викладення відповідного матеріалу. У результаті в окремих випадках можна спостерігати ефект сніжного кому, коли нові твердження спираються на помилкові попередні, що у підсумку може призвести до крайньої запутаності та неможливості логічного засвоєння матеріалу новими дослідниками у сфері розвідувально-аналітичної роботи правоохоронних органів.

Мета і завдання дослідження. Метою даної статті є проведення аналізу окремих термінів, застосовуваних в рамках розвідувально-аналітичної складової сучасних моделей стримування злочинності (crime control models). Для досягнення цієї мети потрібно виконати наступні завдання:

- провести ретроспективний та порівняльний аналіз застосування термінології у сфері розвідувально-аналітичної роботи в Україні та за її межами;
- розкрити зміст окремих понять у сфері розвідувально-аналітичної роботи правоохоронних органів;
- визначити окремі процеси та етапізацію в рамках проведення розвідувально-аналітичної роботи правоохоронних органів.

Наукова новизна дослідження. Дана робота є однією з перших спроб герменевтичного аналізу термінологічного апарату розвідувально-аналітичної роботи, застосовуваного в сучасних моделях стримування злочинності.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що існують традиційно різні національні підходи до організації розвідувально-аналітичної роботи в цілому. Крім того, відносно молоді за часовими мірками моделі стримування злочинності, орієнтовані на попередження злочинів, сприяли зміні концептуальних підходів як до самої системи розвідувально-аналітичної роботи, так і до глибини її застосування в цих моделях.

У нормативно-правових актах та організаційних моделях правоохоронних органів також не можна знайти чіткої позиції щодо розуміння терміну «кримінальна розвідка». Вказане словоспо-

лучення неодноразово використовувалося в якості назв окремих підрозділів поліції як в Україні, так і за її межами. При цьому, зміст роботи таких підрозділів не в повній мірі відповідав моделі ІЛР, навіть коли курс на її впровадження декларувався на рівні керівництва правоохоронних органів. У згаданому контексті слід відзначити країни пострадянського простору, у більшості з яких все ще зберігається успадковане розуміння кримінальної розвідки як чогось, пов'язаного винятково з негласною роботою.

Ця позиція суттєво відрізняється від сучасного розуміння кримінальної розвідки в країнах умовного заходу. Річ у тому, що в більшості західноєвропейських країн не було такої інтенсивної практики використання негласних методів роботи у протидії злочинності, як це відбувалося на теренах СРСР. Велика увага приділялася аналітичному опрацюванню інформації, у тому числі з відкритих джерел. Аналітичний інструментарій АНАСАРА застосовувався як у державних органах, так і в приватному секторі безпеки. Західна традиція також передбачає застосування циклічного підходу до організації розвідувально-аналітичної роботи, що можна простежити в концептуальних роботах з відповідної проблематики. Так, наприклад, Г. Ренсом, під час розкриття змісту терміну «розвідка» («intelligence process») зазначає, що вона містить низку етапів, починаючи від встановлення вимог до інформації і аж до використання обробленої інформації під час прийняття рішень [2, с. 147]. Це твердження міцно корелюється із циклічним колом кримінальної розвідки.

Після поступового законодавчого врегулювання негласних методів роботи в 1990–2000 рр. у значній частині країн та появою моделі ІЛР кримінальна розвідка почала чітко асоціюватися з роботою як з відкритими джерелами, так і з секретними та службовими.

Подібний тренд можна спостерігати і в українських правоохоронних органах. Натомість більшість відповідних технік та термінів, пов'язаних із сучасними моделями стримування злочинності, мають англomовне походження. Крім того, історико-правовий аналіз назв і функцій окремих підрозділів міліції та поліції за останні двадцять п'ять років засвідчує суперечливість підходів до розуміння розвідувально-аналітичної функції в роботі поліції. Все це нерідко призводить до неоднозначності в термінологічному апараті і може породжувати нову організаційну плутанину. Це серед іншого стосується сприйняття в окремих випадках термінів «кримінальна розвідка» та «кримінальний аналіз» як синонімів, хоча з точки зору термінології і логіки, застосовуваної в сучасних моделях стримування злочинності, ці дві категорії співвідносяться як ціле та частка, оскільки розвідка передбачає принаймні збирання інформації та її аналіз.

Те ж саме впливає і за результатами вивчення етимології відповідних ключових слів. Так, один з українських тлумачних словників за результатами пошуку слова «кримінальний» позиціонує його як синонім слова «карний», яке з одного боку позначає особу, яка учинила злочин, а з іншого – пов'язано із розслідуванням та покаранням. У той же час слово «розвідка» стосується завдання дізнатися що-небудь [3, с. 526, 1235]. Подібні тлумачення знаходимо й у інших словниках [4; 5]. Тому, у загальному випадку з етимологічної точки зору можна говорити, що кримінальна розвідка спрямована на те, щоб дізнатись про щось в процесі розслідування. Інформація перетворюється у знання саме у процесі аналізу, в результаті її усвідомлення, розуміння.

Провівши аналогічний релевантний пошук у словнику англomовних слів знаходимо подібні тлумачення «criminal» як чогось пов'язаного зі злочином або системою правосуддя або яке вказує на особу злочинця [6, с. 430], а також «intelligence», яке трактується або як можливість щось вивчати і розуміти, або як інформація, або як група людей, які займаються збиранням та роботою з інформацією [7, с. 430].

Враховуючи викладене, а також з урахуванням порівняльного аналізу вирішуваних завдань, вважаємо, що з точки зору змістовного наповнення вітчизняному поняттю «кримінальна розвідка» найбільше відповідає англomовний термін «criminal intelligence process», а його синоніми, «поліцейській розвідці» – «police intelligence process». Останнє словосполучення використовується, наприклад, П. Гіллом [8, с. 340]. С. Р. Шнейдер у даному контексті також використовує термін «criminal intelligence function» [9], а М. Іннес та Дж. Шептицький – «intelligence work» [10, с. 11]. Таким чином, можна побачити, що, по-перше, для підкреслення діяльній складової кримінальної розвідки в англійській мові використовується слова робота, функція, діяльність (процес), а, по-друге, ключовими в цій діяльності є розвідувальні відомості.

Д. В. Койн та П. Белл виділили три ключових стадії розвитку наукових досліджень кримінальної розвідки. Спершу вона розглядалася в контексті вирішення тактичних завдань, зокрема аналітичних: накопичення інформації з оперативних джерел, аналіз зв'язків тощо. Друга стадія ознаменувалася представленням кримінальної розвідки як нової або гібридної методології управління. На третьому етапі її вже почали порівнювати з процесом управління знаннями [11, с. 28-29].

Кримінальну розвідку прийнято представляти у вигляді низки етапів або фаз, які безперервно повторюються, утворюючи циклічне коло. Щодо кількості відповідних етапів та їх змістовного наповнення не теперішній час відсутня єдина думка.

У класичній роботі С. Р. Шнейдера [9, с. 403] зазначається, що в загальному випадку виділяють чотири етапи кримінальної розвідки: збирання інформації, її упорядкування, аналіз та поширення. Проте для повного розкриття відповідного потенціалу автор пропонує проводити її у дев'ять етапів: планування, накопичення інформації, оцінка достовірності інформації, упорядкування інформації, аналіз інформації, оцінка процесу аналізу та його значимості, поширення розвідувальних відомостей, використання розвідувальних відомостей, перегляд та повторна оцінка розвідувальної проекту/функції/підрозділу.

Пізніше із розвитком та впровадженням моделі ІЛР з'явилося багато робіт, в яких пропонувалася інша класифікація етапів кримінальної розвідки:

- збирання, оцінка, обробка, аналіз, поширення [12, с. 2]

- постановка завдань, збирання, оцінка, обробка, аналіз, підготовка висновків, поширення [13, с. 10];

- постановка завдань, збирання, обробка та використання, аналіз та підготовка, поширення, споживання, зворотний зв'язок [14, с. 55].

Окремі автори критикують теоретичну модель циклічного кола через її почасти відірваність від практики, зокрема в частині недостатнього опису процесу прийняття рішень. На противагу циклічному колу пропонується модель 3-ї, опрацьована Дж. Реткліфом. Ця модель описує, яким чином повинні працювати правоохоронні органи, організовані за принципами ІЛР.

Модель 3-ї містить три компоненти (кримінальний аналіз; осіб, які приймають рішення; та кримінальне середовище) і такі етапи:

- інтерпретація (interpret);
- вплив (influence);
- імпульс (impact).

На першому етапі відбувається інтерпретація кримінального середовища аналітиками, на другому – вони доносять свою думку керівництву, таким чином, впливаючи на його рішення, на третьому – керівництво, з урахуванням цієї думки, впливає на злочинне середовище через реалізацію повноважень з протидії злочинності.

Двома головними відмінностями моделі циклічного кола від моделі 3-ї є наявність в останній етапів впливу аналітиків на рішення керівництва та впливу керівництва на злочинне середовище [15, с. 140].

На різних етапах циклічного кола кримінальної розвідки застосовується різний інструментарій. Одна з найбільш відомих застосовуваних із минулого століття методологій є ANACAPA.

В українських правоохоронних органах все ще відбувається впровадження нових підходів до організації розвідувально-аналітичної роботи та їх адаптація до національних методик і традицій. Саме цим можна пояснити різноманітність укра-

їномовних термінів, які застосовуються для позначення «criminal intelligence process», зокрема в рамках моделі ІЛР. У даному контексті можна, наприклад, згадати дефініції «поліцейська розвідка» та «кримінальний аналіз». І хоча їх нерідко застосовують як синоніми, проте не можна погодитись, що вказані поняття є тотожними.

Так, наприклад, словосполучення «кримінальний аналіз» зустрічаємо у назві запланованого до створення профільного управління Національної поліції України. Вивчаючи, проект положення про згадане управління, можна дійти висновку, що його діяльність ґрунтується на адаптованій моделі ІЛР та передбачає роботу з розвідувальними відомостями за циклічним алгоритмом. Останній серед іншого містить етапи збирання інформації та її аналізу. Вже хоча б на підставі цього можна стверджувати, про невідповідність назви управління колу вирішуваних завдань. Адже аналіз є ключовим, проте все одно лише одним з етапів кримінальної розвідки. Таким чином, термін «кримінальний аналіз» є більш вузьким стосовно «кримінальної розвідки».

Зворотній переклад словосполучення «кримінальний аналіз» («criminal analysis») та «аналіз розвідувальних відомостей» («criminal intelligence analysis») з української мови на англійську та їх наступний пошук у різних джерелах підтверджує, що здебільшого вказане поняття асоціюється з різними техніками аналізу інформації спеціальними суб'єктами, аналітиками. Зокрема, М. Петерсон, як практикуючий аналітик правоохоронних органів, у своїй роботі відзначає, що «кримінальний аналіз» («criminal analysis») є широко застосовуваним терміном, який позначає аналітичну роботу у сфері кримінального правосуддя. Це поняття містить такі складові як «аналіз злочинності» («crime analysis»), «аналіз розвідувальної інформації» («intelligence analysis») та стратегічний аналіз («strategic analysis»). У цій же роботі авторка наголошує, що кримінальний аналіз полягає у застосуванні аналітичних методів і засобів до даних під час здійснення діяльності у сфері кримінальної юстиції [16]. Вказана позиція підтверджує те, що кримінальний аналіз передбачає роботу з уже наявними даними, що у свою чергу відповідним чином корелюється з етапами циклічного кола кримінальної розвідки.

Коротко розглянемо виділені М. Петерсон складові кримінального аналізу. Так, В. Морето, Д. Кован та К. Бартон [17, с. 344, 347] відзначають, що «crime analysis» полягає у вивченні злочинності та порушень громадського порядку для вирішення завдань попередження та розуміння злочинності.

Окремі автори [18, с. 344] розглядають аналіз злочинності (crime analysis) як узагальнюючу категорію, яка містить п'ять головних функцій:

– аналіз розвідувальної інформації (intelligence analysis) – вивчення організованої злочинної діяльності з метою допомоги правоохоронним органам у побудові зв'язків між особами, подіями, активами;

– аналіз у кримінальних розслідуваннях (criminal investigative analysis) – вивчення серійних злочинців, жертв чи місць злочину для побудови моделей, які допоможуть у розслідуванні серійних злочинів;

– тактичний аналіз (tactical analysis) – вивчення характеристик злочинів з метою розробки моделей та відслідковування тенденцій злочинності, визначення напрямків розслідування, встановлення підозрюваних та розкриття злочинів;

– стратегічний аналіз (strategic analysis) – вивчення злочинності та інформації від правоохоронних органів з урахуванням соціодемографічних та просторових факторів для розробки довготермінових моделей поведінки та допомоги у вирішенні проблем;

– адміністративний аналіз (administrative analysis) – презентація важливих висновків щодо аналізу злочинності для керівництва правоохоронних органів, міст, громадянам.

Описані елементи як складові частини кримінального аналізу інкапсулюються і до системи кримінальної розвідки. Вони є взаємодоповнючими і часто застосовуються в рамках моделі ІЛР.

Що стосується терміну «criminal intelligence analysis», то, наприклад, С. Стренг відзначає, що це процес усвідомлення значення інформації про злочини, злочинців та відповідної сфери злочинної діяльності з метою продукування розвідувальних відомостей (intelligence) [19, с. 2].

Висновки. Отже, можемо дійти висновку про те, що кримінальна розвідка є різновидом розвідувально-аналітичної роботи. Вона є одним з інструментів, застосовуваним в рамках певної моделі стримування злочинності, в рамках якої на відповідному етапі здійснюються різні види аналізу. На теперішній час однією з провідних моделей стримування злочинності є ІЛР. Вельми слушне позначення їх співвідношення у даному контексті описують Дж. Г. Картер та Д. Л. Картер, які відзначають, що кримінальна розвідка (intelligence process) призначена для виявлення кримінальних загроз та розробки оперативних заходів щодо їх усунення, а ІЛР у свою чергу інтегрує ці процеси з іншими обов'язками поліції [20, с. 140]. Процес здійснення кримінальної розвідки можна представити у вигляді циклічного кола етапів, кількість яких не є сталою та залежить від різних суб'єктивних поглядів вчених і практиків. Кримінальний аналіз є одним із методів, що застосовуються в рамках інституту кримінальної розвідки, який у свою чергу також спирається на низку специфічних методів і способів роботи з інформацією та даними.

Література

1. Stratfor. URL: <https://www.stratfor.com> (дата звернення: 09.07.2017).
2. Ransom H. H. Being Intelligent about Secret Intelligence Agencies. *American Political Science Review*. 1980. Vol. 74. Iss. 1. pp. 141-148 (DOI: 10.2307/1955655).
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпін'я: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Словник української мови. У 20-ти т. / Український мовно-інформаційний фонд НАН України; за ред. В. М. Русанівського. К.: Наукова думка, 2010.
5. Словник української мови в 11 томах / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР / гол. ред. кол. І. К. Білодід. К.: Наукова думка, 1970–1980.
6. Black's Law Dictionary / editor in chief B. A. Garner. 9th edition. West, a Thompson and Reuters business, 2009. 1920 p.
7. Cambridge Advanced Learner's Dictionary / Edited by Сю McIntosh. 4th edition. Cambridge University Press, 2013. 1856 p.
8. Gill P. Police intelligence processes: A study of criminal intelligence units in Canada. *Policing and Society: An International Journal of Research and Policy*. 1998. Vol. 8. Iss. 4. pp. 339-365 (DOI: 10.1080/10439463.1998.9964795).
9. Schneider S. R. The Criminal Intelligence Function: Toward a Comprehensive and Normative Model. *IALEIA Journal*. 1995. Vol. 9. Iss. 2. pp. 403-427.
10. Innes M., Sheptycki J. W. E. From Detection to Disruption: Intelligence and the Changing Logic of Police Crime Control in the United Kingdom. *International Criminal Justice Review*. 2004. Vol. 14. pp. 1-24 (DOI: 10.1177/105756770401400101).
11. Coyne J. W., Bell P. Strategic Intelligence in Law Enforcement: A Review. *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*. 2011. Vol. 6. Iss. 1. pp. 23-29 (DOI: 10.1080/18335330.2011.553179).
12. Работа полиции. Системы полицейской информации и разведки: пособие по оценке систем уголовного правосудия. Нью-Йорк: Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности, 2010. 36 с. URL: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/10-52547_1_Policing_4_ebook.pdf (дата звернення: 21.08.2017).
13. Criminal Intelligence. Manual for Analysts. United Nations, 2011. 96 с. URL: https://www.unodc.org/documents/organized-crime/Law-Enforcement/Criminal_Intelligence_for_Analysts.pdf (дата звернення: 21.08.2017).
14. Lowenthal M. M. Intelligence: From Secrets to Policy. CQ Press, 2006. 334 p.
15. Ratcliffe J. H. Intelligence-led policing. New York, NY: Routledge, 2016. 222 p.
16. Peterson M. B. Applications in Criminal Analysis: A Sourcebook. Greenwood Publishing Group, 1994. 329 p.
17. Moreto W. D., Cowan D., Burton C. Towards an Intelligence-Led Approach to Address Wildlife Crime in Uganda. *Policing: A Journal of Policy and Practice*. 2017. Vol. 12. Iss. 3. pp. 344-357 (DOI: 10.1093/police/pax064).
18. Piza E. L., Feng S. Q. The Current and Potential Role of Crime Analysts in Evaluations of Police Interventions: Results From a Survey of the International Association of Crime Analysts. *Police Quarterly*. 2017. Vol. 20. Iss. 4. pp. 339-366 (DOI: 10.1177/1098611117697056).
19. Strang S. J. Network Analysis in Criminal Intelligence. A. J. Masys (ed.). *Networks and Network Analysis for Defence and Security, Lecture Notes in Social Networks*. 2014. pp. 1-26 (DOI: 10.1007/978-3-319-04147-6_1).

20. Carter J. G., Carter D. L. Law enforcement intelligence: implications for self-radicalized terrorism. *Police Practice and Research*. 2012. Vol. 13. Iss. 2. pp. 138-154 (DOI: 10.1080/15614263.2011.596685).

Анотація

Потильчак А. О. Щодо співвідношення термінів «кримінальна розвідка» та «кримінальний аналіз». – Стаття.

У статті проводиться аналіз ключової термінології, яка використовується під час здійснення розвідувально-аналітичної роботи правоохоронних органів у рамках сучасних моделей стримування злочинності. Окреслюється розвиток системи розвідувально-аналітичної роботи. Розглядаються різні підходи до розуміння цієї категорії діяльності в Україні та за її межами, перш за все, з позицій історико-правового підходу. Проводиться вивчення етимології окремих термінів. Констатується, що більшість відповідних технік та термінів, пов'язаних із сучасними моделями стримування злочинності, мають англійське походження. В українських правоохоронних органах все ще відбувається впровадження нових підходів до організації розвідувально-аналітичної роботи та їх адаптація до національних методик і традицій. Саме цим можна пояснити різноманітність україномовних термінів, які застосовуються для позначення «criminal intelligence process», зокрема в рамках моделі ІЛР. З використанням герменевтичного методу аналізується значення дефініцій «кримінальна розвідка», «кримінальний аналіз», «аналіз злочинності», «аналіз розвідувальної інформації», «тактичний аналіз», «стратегічний аналіз», «адміністративний аналіз». Акцентується увага на тому, що кримінальний аналіз передбачає роботу з уже наявними даними і відповідно є елементом кримінальної розвідки. Наводяться стадії розвитку наукових досліджень кримінальної розвідки. Описується циклічне коло кримінальної розвідки, а також паралельно-існуюча модель 3-ї, які відображають процедурні етапи здійснення кримінальної розвідки. Відзначається, що кількість відповідних етапів не є сталою та залежить від різних суб'єктивних поглядів вчених і практиків. На різних етапах циклічного кола кримінальної розвідки застосовується різний інструментарій. Одна з найбільш відомих застосовуваних із минулого століття методологій є ANACAPA. Вивчаються окремі структурні елементи кримінального аналізу.

Ключові слова: розвідувально-аналітична робота, кримінальна розвідка, аналіз термінології, герменевтичний метод, протидія злочинності.

Аннотация

Потильчак А. А. Отношение соотношения терминов «уголовное разведка» и «уголовный анализ». – Статья.

В статье проводится анализ ключевой терминологии, используемой при осуществлении разведывательно-аналитической работы правоохранительных органов в рамках современных моделей сдерживания преступности. Описывается развитие систем разведывательно-аналитической работы. Рассматривают-

ся различные подходы к пониманию этой категории деятельности в Украине и за ее пределами, прежде всего, с позиций историко-правового подхода. Проводится изучение этимологии отдельных терминов. С использованием герменевтического метода анализируется значение дефиниций «криминальная разведка», «криминальный анализ», «анализ преступности», «анализ разведывательной информации», «тактический анализ», «стратегический анализ», «административный анализ». Описывается циклический круг криминальной разведки, а также параллельно-существующая модель 3-й, отражающие процедурные этапы осуществления криминальной разведки. Изучаются отдельные структурные элементы криминального анализа.

Ключевые слова: разведывательно-аналитическая работа, криминальная разведка, анализ терминологии, герменевтический метод, противодействие преступности.

Summary

Potylchak A. O. On the relationship between the terms “criminal intelligence” and “criminal analysis”. – Article.

In this paper the key terminology that used in the intelligence work of law enforcement agencies in the framework of modern crime control models is outlined. The development of the system of intelligence work is outlined. Different approaches to understanding this category of activity in Ukraine and abroad are considered, first of all, from the standpoint of historical and legal approach. The etymology of certain terms is studied. It is stated that most of the relevant techniques and terms associated with modern models of crime control are of English origin. Ukrainian law enforcement agencies are still implementing new approaches to the organization of intelligence and analytical work and their adaptation to national methods and traditions. This may explain the variety of Ukrainian terms used to denote the “criminal intelligence process”, in particular within the ILP model. Using the hermeneutic method, the meaning of the definitions “criminal intelligence”, “criminal analysis”, “crime analysis”, “intelligence analysis”, “tactical analysis”, “strategic analysis”, “administrative analysis” is analyzed. Emphasis is placed on the fact that criminal analysis involves working with existing data and, accordingly, it is an element of criminal intelligence. The stages of development of scientific research of criminal intelligence process are given. Describes the circle of criminal intelligence process, as well as the parallel-existing model 3-i, which reflect the procedural stages of criminal intelligence process. It is noted that the number of relevant stages is not constant and depends on different subjective views of scientists and practitioners. At different stages of the criminal intelligence circle, different tools are used. One of the most well-known methodologies used since the last century is ANACAPA. Some structural elements of criminal analysis are studied.

Key words: intelligence work, criminal intelligence, terminology analysis, hermeneutic method, crime prevention.

УДК 343.4

В. М. Руфанова

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри кримінального права та кримінології
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ**КОНСТИТУЦІЙНІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ ГЕНДЕРНО ОБУМОВЛЕНОМУ
НАСИЛЬСТВУ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ**

Постановка проблеми. 11 травня 2011 року країнами-членами Ради Європи була підписана Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (далі Стамбульська конвенція). Стамбульська конвенція стала першим документом, який на міжнародному, світовому рівні комплексно окреслив та задекларував проблему не окремої держави, а світового масштабу. Проблема історично обумовлена, яка існує багато років, про яку всі знають, але побоювались винести її на загальнодержавне та міжнародне обговорення – проблему гендерної рівності, яка обумовлює необхідність внести корективи в державну політику, нормативне забезпечення та діяльність усіх інституцій в державі.

Україна підписала Стамбульську конвенцію 7 листопада 2011 року, однак питання з її ратифікацією поки що залишається відкритим. Поряд з цим, не зважаючи на відсутність ратифікації Стамбульської конвенції, законодавцями проводиться активна законотворча діяльність, спрямована на імплементацію положень конвенції у вітчизняне законодавство.

Актуальність обраної теми дослідження значною мірою обумовлена соціальною необхідністю впровадження в життя європейських, демократичних стандартів, а також недостатнім ступенем розробки проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми та на які посилається автор, дозволяє стверджувати, що сьогодні у вітчизняній юридичній науці поки що бракує фундаментальних розробок проблем протидії гендерно обумовленому насильству. Ні в якому разі не применшуючи ролі та значущості розроблень українських правознавців з гендерної проблематики, таких як Н. Аніщук, А. Благої, О. Бойка, Н. Болотіної, А. Грибовської, М. Буроменського, Ю. Говора, Л. Кормич, Н. Лесько, Т. Мельник, А. Олійник, Н. Оніщенко, З. Ромовської та інших, все ж таки необхідно визнати, що вони не приділяють достатньої уваги розгляду проблеми гендерно обумовленого насильства з точки зору достатності нормативного забезпечення для здійснення запобіжної діяльності та протидії цьому негативному явищу.

Вищенаведене зумовило вибір теми і мети дослідження, якою є комплексний аналіз норм Конституції України та деяких нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини щодо протидії гендерно обумовленому насильству в Україні.

Виклад основного матеріалу. На державному рівні прийнято низку нормативно-правових актів, які регулюють питання дотримання гендерного принципу та містять норми, які передбачають певні обмеження та різні види відповідальності за порушення гендерного законодавства.

Так, на найвищому державному рівні, гендерне питання відображено у змісті ст. 21 Основного Закону: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» [1]. Детально аналізуючи цю норму Конституції України відома гендерологиня Т.М. Мельник вважає, що воно є концептуальним для рівності статей; відображає ідеали свободи, рівності та людської гідності. Конституція України розглядає рівність людей з позицій природних прав, які має людина з народження, а тому їх захист є важливим обов'язком держави [2, с. 31]. В розрізі даного питання варто погодитися з твердженням Г.М. Комкової, яка додає, що захист і гарантування прав і свобод як чоловіка, так і жінки є показником рівня демократичності держави. Поняття невідчужуваності визначається через самі природні права людини незалежно від форми політичного устрою, де держава не має права їх позбавляти. Формально держава може, з одного боку, поважати і гарантувати права людини, а з іншого – навпаки, порушувати й обмежувати їх, проте відібрати осноположні від народження права людини вона фактично не в змозі. Природні права існують незалежно від державного визнання, належать кожному від народження [3, с. 51].

Достатньо глибоко та об'ємно положення щодо рівності статей сформульовано в ст. 24 Конституції України, де закріплено один із аспектів принципу рівності – необхідність застосування однакових стандартів прав і обов'язків до всіх без винятку осіб. Громадяни України, незалежно від статі, мають однакові можливості щодо користування всіма конституційними правами і свобода-

ми без дискримінації та обмежень з боку держави, будь-яких організацій чи окремих осіб. Рівність жінки і чоловіка передбачає однакові можливості статей для участі в усіх сферах суспільного життя [4, с. 313]. Рівність чоловіків і жінок належить до основних прав людини, тому закріплення цього принципу є важливим для забезпечення прав і свобод людини і громадянина в цілому [5, с. 7]. У концептуальному плані цей принцип пронизує всі конституційні права і свободи. Конституція України, закріпивши цей принцип, політично і юридично визначила гендерну стратегію розвитку українського суспільства [6].

Аналіз норм Основного Закону свідчить, що Конституція України є першим вольовим і юридично базовим кроком у створенні правового механізму рівних прав і можливостей чоловіків і жінок. Її нормами визначено концептуальний підхід до становища й статусу жінок і чоловіків, розвитку їхніх відносин як паритетних, гендерно збалансованих; Конституція України не тільки визначила основоположні напрями розвитку суспільства та держави, а й через рівність прав, свобод і обов'язків людини наповнила їх гендерною сутністю та змістом. [4, с. 315].

Поряд з цим, ч. 3 ст. 24 Конституції України декларує, що рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям. Зі змісту даної норми простежується андроцентристський погляд на співіснування статей в суспільстві, тобто коли поведінка, інтереси чоловіка визнаються основою, базисом, нормою, на яку орієнтують інтереси та поведінку жінки. Цілком слушним видається твердження К.Б. Левченко, яка зазначає, що «саме таке формулювання є проявом усвідомлення суспільством того, що не все гаразд у забезпеченні прав жінок: воно є мовчазним визнанням факту наявності нерівних можливостей жінок та чоловіків у різних сферах соціального буття» [7, с. 150]. З цього приводу слушно зазначає Н.О. Шведова, що рівність не повинна встановлювати як норму такі умови та спосіб життя, які притаманні чоловікам [8, с. 276].

Поряд з цим, що на думку А.С. Олійник, у ч. 3 ст. 24 Конституції України закладено гендерну асиметрію, оскільки встановлено рівні можливо-

сті тільки «у громадсько-політичній діяльності, у здобутті освіти професійній підготовці, у праці та винагороді за неї», але не передбачено рівних можливостей у сімейній та всіх інших сферах життя [9, с. 23]. Оскільки під рівністю між жінками і чоловіками розуміють рівне становище, незалежність, відповідальність, участь обох статей у всіх сферах суспільного і приватного життя, погоджуємося з висновком А.С. Олійник, що «закріплення в ч.3 ст. 24 Конституції України положення щодо створення умов, які дають лише жінкам можливість поєднувати працю з материнством, правового захисту, матеріальної і моральної підтримки материнства і дитинства, надання оплачуваних відпусток та інших пільг лише матерям не відповідає створенню реальних відносин партнерства між жінками і чоловіками, їх відповідальності, не сприяє встановленню рівноваги в суспільному і приватному житті між жінкою та чоловіком» [9, с. 25].

Отже, на нашу думку, у ч. 3 ст. 24 Конституції України законодавець намагався максимально повно закріпити рівність прав між жінкою та чоловіком однак законодавець нічого не говорить про рівність обов'язків. Вважаємо, це питання потребує подальшого дослідження, адже без прав немає обов'язків, а без обов'язків немає прав. До того ж права, свободи, обов'язки та відповідальність є складовими елементами правового статусу особи в демократичному суспільстві. І тільки комплексне дослідження всіх елементів правового статусу дозволить надати об'єктивну картину щодо забезпечення гендерної рівності реальному стану справ щодо протидії гендерно обумовленому насильству.

Далі, хотілося б звернути увагу на Закон України від 8 вересня 2005 (зі змінами від 07.12.2017) № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». У цьому законі рівність прав жінок та чоловіків визначається як відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі, а рівні можливості пропонується розуміти як рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків [10].

Вперше, після Конституції України, на законодавчому рівні було здійснено прорив щодо визнання та урегулювання питання гендерної рівності. Прийняття цього закону свідчило про усвідомлення необхідності в урегулюванні питання рівності статей у правах, можливостях тощо.

Вперше на законодавчому рівні визначено, що насильство за ознакою статі – діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені в суспільстві звичай чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції (становище, обов'язки тощо) жінок і чоловіків), або діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх не-

пропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи погрози таких дій, у публічному або приватному житті [10].

Не зважаючи на те, що законодавцем визначено, що постраждала особа може бути як жінка, так і чоловік, історично склалося що більше від насильства за ознакою статі потерпають жінки. Це пов'язано з соціальною роллю жінки та виконання материнської функції. І той факт, що у визначенні насильства окремо виділена сфера публічного життя, говорить про усвідомлення масштабів проблеми та прагнення винести її на загальнодержавний рівень з метою здійснення комплексу заходів зі зниження інтенсивності таких правопорушень.

Як раніше зазначалося, Стамбульська конвенція не ратифікована Україною, однак значна частина її положень знаходить своє втілення в нормах чинного законодавства. Зокрема це стосується і визначення поняття насильства за ознакою статі та його видів (хоча Стамбульська конвенція визначає насильство щодо жінок). Зокрема особа кривдник може бути притягнута до відповідальності за вчинення не тільки фізичного насильства чи погрози його застосування, але й за спричинення сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань у публічному або приватному житті. Поряд з цим, Стамбульська конвенція насильство стосовно жінок розглядає як одну з форм дискримінації, про що зазначено у самому визначенні.

Аналізований вище Закон, закріплює визначення поняття дискримінації за ознакою статі, під якою пропонується розуміти ситуацію, за якої особа та/або група осіб за ознаками статі, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами або привілеями в будь-якій формі, крім випадків, коли такі обмеження або привілеї мають правомірну об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними [10]. Тобто, суть дискримінації полягає у обмеженні прав, свобод або привілеїв у будь-якій формі.

Поряд з цим, Закон України від 6 вересня 2012 року № 5207-VI «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», закріплює загальне поняття дискримінації, в якому вказується про обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, при чому про привілеї, про які зазначено у Законі України від 8 вересня 2005 (зі змінами від 07.12.2017) № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» мова не іде. Тобто в цьому випадку, обмеження у передбачених законодавством привілеях, не охоплюється поняттям дискримінації [11].

На нашу думку, дане питання потребує уваги законодавця, адже вважаємо що положення законів необхідно привести у відповідність, з метою уникнення суперечностей у трактуванні норм права. Потреба у законодавчій корекції полягає у тому, що Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» і Закону України від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» регулюють суміжні, а в деяких випадках і однорідні суспільні відносини, тому було б доцільно, якби вони мали єдину термінологічну базу. Це дозволить спростити не тільки розуміння змісту, але й користування нормами.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши норми Конституції України, Закони України від 8 вересня 2005 (зі змінами від 07.12.2017) № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та Закон України від 6 вересня 2012 року № 5207-VI «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» можемо резюмувати, що ці нормативно-правові акти є фундаментальним у закріпленні державної політики щодо забезпечення гендерної рівності. Не зважаючи на те, що закони потребують подальшого дослідження та не позбавленні певних неузгодженостей, саме вони визначають вектор діяльності держави на урегулювання дискримінаційних гендерних проявів з метою їх мінімізації та приведення у відповідність до міжнародних стандартів.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. *Верховна Рада України* : офіційний сайт. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>. – Назва з екрана.
2. Гендерна експертиза українського законодавства (концептуальні засади) / відп. ред. Т.М. Мельник. К. : Логос, 2001. 120 с.
3. Комкова Г.Н. Конституционный принцип равенства прав и свобод человека и гражданина в России (понятие, содержание, механизмы защиты) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Поволжская академия государственной службы им. П.А. Столыпина. Саратов, 2002. 242 с.
4. Основи теорії гендеру : навчальний посібник. К. : К.І.С., 2004. 536 с.
5. Гендерная экспертиза российского законодательства / Л.Н. Завадская, З.М. Зотова, А.С. Михлин и др. ; отв. ред. и рук. авт. кол. Л.Н. Завадская. М. : БЕК, 2001. 256 с.
6. Ганзицька Т.С. Конституційно-правові основи забезпечення гендерної рівності в Україні. *Держава та регіони. Сер. : Право*. 2014. № 1. С. 9-13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2014_1_4.
7. Левченко К.Б. Управління процесами формування гендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 ; Нац. ун-т внутр. справ. Х., 2003. 420 с.
8. Шведова Н.А. Гендерный подход как фактор политической культуры. *Гендерный калейдоскоп* : курс

лекцій / [под общ. ред. д-ра экон. наук М.М. Малышевой]. М. : Academia, 2002. С. 271–290.

9. Олійник А.С. Конституційне законодавство України. Гендерна експертиза. К. : Логос, 2001. 77 с.

10. Закон України від 8 вересня 2005 (зі змінами від 07.12.2017) № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Верховна Рада України. *Урядовий кур'єр* від 19.10.2005 № 198.

11. Закон України від 6 вересня 2012 року № 5207-VI «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Верховна Рада України. *Урядовий кур'єр* від 10.10.2012. № 184.

Анотація

Руфанова В. М. Конституційні та законодавчі засади протидії гендерно обумовленому насильству: деякі аспекти. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню Конституції України та деяких вітчизняних нормативно-правових актів, які регулюють питання забезпечення гендерної політики. Гендерна рівність розглядається як основа для формування громадянського суспільства з високим рівнем гендерної культури, а також однієї із засад демократичного, європейського, толерантного та правового суспільства.

Ключові слова: гендер, гендерна політика, гендерно обумовлене насильство, протидія, дискримінація.

Аннотация

Руфанова В. М. Конституционные и законодательные основы противодействия гендерно обусловленному насилию: некоторые аспекты. – Статья.

Статья посвящена исследованию Конституции Украины и некоторых отечественных нормативно-правовых актов, регулирующих вопросы обеспечения гендерной политики. Гендерное равенство рассматривается как основа для формирования гражданского общества с высоким уровнем гендерной культуры, а также одной из основ демократического, европейского, толерантного и правового общества.

Ключевые слова: гендер, гендерная политика, гендерно обусловленное насилие, противодействие, дискриминация.

Summary

Rufanova V. M. Constitutional and legislative principles of counteracting gender-based violence: some aspects. – Article.

The article is devoted to the study of the Constitution of Ukraine and some domestic regulations governing gender policy. Gender equality is seen as the basis for the formation of a civil society with a high level of gender culture, as well as one of the foundations of a democratic, European, tolerant and legal society.

Key words: gender, gender policy, gender-based violence, counteraction, discrimination.

УДК 343.81

В. В. Свірець
здобувач*Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ***ДО ПИТАННЯ ПРО ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ**

Розбудова демократичної, соціальної, правової держави є важливим завданням сучасного українського суспільства. Гуманізм як один з основних принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань та реформування кримінально-виконавчої системи стає важливою складовою демократичних змін у суспільстві, що орієнтується на цивілізовані міжнародні стандарти. Проблема інституційного реформування системи виконання та відбування покарання та його організаційно-правового забезпечення в сучасній науці кримінально-виконавчого права після прийняття Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) комплексно на дисертаційному рівні не розглядалася, що не може не викликати теоретичного і практичного інтересу.

Проблематика функціонування системи, що забезпечує виконання і відбування покарання, напями її реформування завжди привертала і продовжує привертати увагу науковців. Окремі аспекти цих проблем досліджувались у наукових працях таких учених, як М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, І.Л. Близнюка, Л.В. Багрій-Шахматова, І.Г. Богатирьова, В.О. Глушкова, О.М. Джужі, Т.А. Денисової, М.Й. Коржанського, В.О. Корчинського, В.Н. Кудрявцева, В.А. Львовчкіна, О.Є. Наташева, О.Б. Пташинського, Г.О. Радова, О.Л. Ременсона, В.І. Рудника, А.Х. Степанюка, М.О. Стручкова, І.С. Яковець та інших. Однак, незважаючи на вагомий здобутки науковців, основні засади реформування пенітенціарної системи потребують подальшого дослідження, особливо це стосується норм, які регулюють виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі, започаткування пробаційних механізмів та реабілітації засуджених. Здійснені наукою кримінально-виконавчого права дослідження в даній сфері не повною мірою відповідають сучасним потребам теорії та практики.

У п. 11.7 Висновку №190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) щодо вступу України до Ради Європи вказувалося, що відповідальність за керівництво в'язницями, за виконання судових рішень повинна бути передана Міністерству юстиції до кінця 1998 року. У п. 13.7 Резолюції №1466 (2005) ПАРЄ вказується: «(Що стосується поваги до верховенства права та захисту прав людини, Асамблея закликає українську владу) ... закінчити передавання Державного де-

партаменту з питань виконання покарань Міністерству юстиції» [11]. Таким чином, Рада Європи рекомендувала перетворення пенітенціарного відомства та системи в цілому у відомство цивільного типу, що *inter alia* є необхідною умовою для впровадження динамічної безпеки в пенітенціарних установах та кращого забезпечення прав людини на практиці [1].

Однією з термінологічних та теоретичних проблем реформування є оперування на рівні законодавства як терміном «кримінально-виконавча система», так і «пенітенціарна система», а процесу їх трансформації та сутнісних відмінностей приділено недостатньо уваги в кримінально-виконавчій науці.

Сучасна пенітенціарна система включає в себе всі види установ і органів держави, що здійснюють та забезпечують діяльність з виконання покарання. Тобто до неї входять не тільки місця позбавлення волі, а й інші структурні підрозділи, задіяні у сфері пенітенціарних правовідносин [2].

Деякі відмінності між категоріями «кримінально-виконавчий» та «пенітенціарний» можна простежити, аналізуючи такий важливий елемент системи виконання покарань, як персонал. Нині категорія персоналу «узаконена» лише на рівні Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України». Так, згідно з ч. 1 ст. 14 цього Закону, до персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України належать:

1) особи рядового і начальницького складу (далі – особи рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої служби);

2) спеціалісти, які не мають спеціальних звань;

3) інші працівники, які працюють за трудовими договорами в Державній кримінально-виконавчій службі України (далі – працівники кримінально-виконавчої служби).

Обмеження структуру пенітенціарної системи власне сферою суспільних відносин, які виникають у процесі та з приводу виконання покарань, буде дещо вузьким підходом. До вказаної структури потрібно віднести також діяльність громадянського суспільства щодо забезпечення каяття засуджених, функціонування органу пробації, питання підготовки засуджених до звільнення й соціальної адаптації звільнених осіб.

Вважаємо, що суб'єктами пенітенціарної системи виступають: з одного боку, державні органи й установи виконання покарань; підприємства, установи та організації, де працюють засуджені,

а з іншого (і це є особливістю цієї системи) – сама особа, яка вчинила злочин і стає таким суб'єктом з моменту набрання вироком законної сили щодо її засудження та покарання.

Самі установи виконання покарань, залежно від виду покарання, тривалості покарання у виді позбавлення волі, умов відбування покарання, окремих соціально-демографічних ознак (стать, вік) засуджених поділяються на:

1) слідчі ізолятори (установи, де під вартою тримаються особи, які перебувають під слідством, чекають постанови суду або підтвердження вироку і, в деяких випадках, результатів оскарження. Крім того, слідчі ізолятори виконують функції виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоній середнього рівня безпеки стосовно засуджених, які залишені для роботи з господарського обслуговування);

2) арештні доми (установи, які виконують покарання у виді арешту. В арештних домах тримаються повнолітні особи, а також неповнолітні, яким на момент постановлення вироку виповнилося шістнадцять років і які засуджені за злочини невеликої тяжкості);

3) виправні центри (установи відкритого типу, які виконують покарання у виді обмеження волі стосовно осіб, засуджених за злочини невеликої та середньої тяжкості, а також засуджених, яким цей вид покарання призначено відповідно до ст. 82, 389 КК України);

4) виховні колонії (установи, які виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених неповнолітніх);

5) виправні колонії (установи закритого типу, які виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі). Виправні колонії в Україні диференціюються залежно від рівня безпеки, в основу якого покладено комплексну соціально-демографічну, кримінально-правову, кримінологічну й кримінально-виконавчу характеристику особи засудженого [3].

Так, згідно із ч. 2 ст. 18 КВК України, засуджені до позбавлення волі відбувають покарання у виправних колоніях:

- мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання – засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості, а також особи, переведені з колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і колоній середнього рівня безпеки в порядку, передбаченому КВК України;

- мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання – чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за злочини невеликої та середньої тяжкості; жінки, засуджені за злочини невеликої та середньої тяжкості, тяжкі та особли-

во тяжкі злочини. У виправній колонії цього виду можуть відбувати покарання також засуджені, переведені з виховних колоній у порядку, встановленому ст. 147 КВК України. У секторі середнього рівня безпеки виправної колонії цього виду можуть відбувати покарання також жінки, засуджені до довічного позбавлення волі;

- середнього рівня безпеки – жінки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; жінки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії; чоловіки, уперше засуджені до позбавлення волі за тяжкі та особливо тяжкі злочини; чоловіки, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі; чоловіки, засуджені за вчинення умисного злочину середньої тяжкості в період відбування покарання у виді позбавлення волі; засуджені, переведені з колоній максимального рівня безпеки в порядку, передбаченому КВК України. У секторі максимального рівня безпеки виправної колонії цього виду можуть відбувати покарання також чоловіки, засуджені до довічного позбавлення волі;

- максимального рівня безпеки – чоловіки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; чоловіки, яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі; чоловіки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії; чоловіки, засуджені за умисні особливо тяжкі злочини; чоловіки, засуджені за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі; чоловіки, переведені з колоній середнього рівня безпеки в порядку, передбаченому КВК України [3].

Підсумовуючи викладене, в контексті та для цілей даного дослідження пропонуємо розглядати *пенітенціарну систему держави як сукупність органів і установ, підпорядкованих органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері виконання покарань та пробації, функціонування яких у взаємодії з іншими соціальними інститутами підпорядковано досягненню мети захисту особи, суспільства й держави шляхом виправлення засуджених, ресоціалізації осіб, які відбули покарання, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання катуванню та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими.*

На даний час згадана Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України є єдиним чинним програмним документом, що встановлює загальні принципи подальшого реформування і функціонування пенітенціарної системи

в Україні. Метою Концепції є реформування пенітенціарної системи України для беззаперечного дотримання прав людини та громадянина і гуманізації кримінального-виконавчого механізму, встановлення відповідності між завданнями та функціями таких органів, з одного боку, структурою та їх чисельністю, з другого, та фінансовим забезпеченням, з третього, оскільки система протягом років незалежності фінансувалась у розмірі 40 відсотків потреби [4].

З метою реформування пенітенціарної системи та пробації розроблено логічну модель (паспорт) реформи, затверджену рішенням колегії Мін'юсту від 29 березня 2018 року (протокол №1/2018), відповідно до якої визначено стратегічні цілі, операційні цілі та завдання реформи до 2021 року. Логічна модель та подальше планування її реалізації розробляється спільно з експертами EDGE (Проект експертної підтримки врядування та економічного розвитку) відповідно до кращих світових практик стратегічного планування орієнтованого на результат (results-based management) [5].

Основними завданнями реформи є:

- залучення нових кадрів у систему на всіх рівнях – насамперед за рахунок підвищення рівня заробітної плати;

- розроблення законодавства у сфері функціонування слідчих ізоляторів та установ виконання покарань відповідно до законодавства ЄС;

- підвищення операційної ефективності державних підприємств в пенітенціарній системі за рахунок створення виробничих об'єднань за галузевим принципом, проведення закупівель через систему "ProZorro";

- будівництво нових слідчих ізоляторів та установ виконання покарань у великих містах України в рамках державно-приватного партнерства [4].

Відповідно до розпорядження від 22 вересня 2016 року № 697-р «Питання Міністерства юстиції» (далі – Розпорядження № 697) Кабінет Міністрів України погодився з пропозицією Міністерства юстиції щодо можливості забезпечення здійснення покладених на нього Постановою № 343 функцій і повноважень Державної пенітенціарної служби.

Згідно з пунктом 1 Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02 липня 2014 року № 228 (далі – Положення № 228), Мін'юст є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації. Основними завданнями Мін'юсту, зокрема, є:

- забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації;

- забезпечення формування системи наглядових, соціальних, виховних та профілактичних заходів, які застосовуються до засуджених та осіб, узятих під варту;

- контроль за дотриманням прав людини, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізацією законних прав та інтересів засуджених та осіб, узятих під варту.

Замість єдиного структурного підрозділу, який здійснював управління органами і установами, а саме – центрального апарату ДПтС, в апараті Мін'юсту було утворено декілька самостійних структурних підрозділів, а саме: департамент Державної кримінально-виконавчої служби України; департамент пробації; департамент ресурсного забезпечення; управління медичного забезпечення; відділ інспектування дотримання прав людини в пенітенціарних закладах. У складі інших структурних підрозділів апарату Мін'юсту були утворені підрозділи з питань забезпечення діяльності ДКВС.

Крім того, Кабінет Міністрів України прийняв рішення (постанова від 18 травня 2016 року № 348) ліквідувати як юридичні особи публічного права територіальні органи управління Державної пенітенціарної служби та утворити як юридичні особи публічного права територіальні органи Міністерства юстиції – міжрегіональні управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації.

З прийняттям рішення про ліквідацію Державної пенітенціарної служби, до сфери управління Міністерства юстиції України було віднесено 148 установ виконання покарань та слідчих ізоляторів (113 кримінально-виконавчих установ; 12 слідчих ізоляторів; 17 установ виконання покарань з функцією слідчих ізоляторів, шість виховних колоній), 90 промислових і 11 сільськогосподарських підприємств установ виконання покарань, 18 закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби, інші установи і заклади [4].

Результати проведення аналізу наповненості установ виконання покарань та слідчих ізоляторів свідчать, що протягом трьох останніх років чисельність осіб, які відбували покарання в установах виконання покарань, зменшилася в 1,4 рази, а чисельність осіб, які трималися у слідчих ізоляторах – збільшилася в 1,2. Водночас при суттєвому зменшенні кількості засуджених чисельність персоналу колоній практично не змінилася, а в деяких з них стала перевищувати кількість осіб, які в них утримуються [4].

Застарілою залишається і матеріальна база діючих пенітенціарних закладів, більшість будівель і споруд яких перебуває у незадовільному стані, а окремі – в аварійному, чим не забезпечуються умови тримання засуджених та ув'язнених:

недостатність природного та штучного освітлення в камерах; відсутність примусової вентиляції та постійного доступу до проточної питної води; недостатня кількість умивальників, електророзеток, зливу води у туалетах; надмірна вологість та ураженість грибок стін камер тощо [4].

Наведе повністю підтверджує вказівку І.С. Яковець на те, що будь-яка діяльність повинна поступально розвиватися, що виражається в розвитку засобів і способів її здійснення. Особливо це стосується діяльності по виконанню покарання. По-перше, змінюються соціально-економічні умови, в яких відбувається виконання покарання, що вимагає адекватного реагування з боку кримінально-виконавчої системи; по-друге, засуджені згодом виявляють «уразливі місця» в діяльності по виконанню покарання й ухиляються від його відбування [5, с. 147].

Дійсно, самі засуджені під час відбування покарання є найбільш уразливими та чутливими до будь-яких змін системи.

Однією із засад подальшого реформування стала додаткова оптимізація існуючої мережі кримінально-виконавчих установ та слідчих ізоляторів, а також їх організаційно-штатної структури. Значною перепорою на шляху реформування є плінність кадрів, пов'язана з низькою заробітною платою персоналу органів і установ виконання покарань, неналежним рівнем соціального захисту персоналу та пенсіонерів пенітенціарної системи, що робить професію непрестижною і створює умови для виникнення корупційних ризиків [4].

Взагалі нормотворчість ДПтС України завжди має ухил у бік зменшення власного навантаження та зменшення відповідальності, що не дозволить провести оптимізацією цього процесу. Відповідно до нашого визначення, оптимізація являє собою процес обрання найкращого варіанту облаштування процесу виконання покарань з існуючих, а це вимагає наявності максимальної кількості пропозицій щодо напрямів подальших перетворень у сфері виконання покарань. Покладання ж цього завдання на одну структуру, що є безпосереднім виконавцем новачій не дозволить забезпечити дотримання цієї умови. Отже, необхідно зауважити, що останні спроби удосконалення правового статусу засуджених та умов відбування окремих видів покарань здійснювались з великою кількістю помилок, обумовлених як дрібними прорахунками, так і фундаментальними проблемами в організації нормотворчості [6].

Без врахування позицій всіх заінтересованих сторін нормотворчість нині міністерства юстиції України щодо реформування системи відбування покарань виглядає дуже однобокою, а сам міністр юстиції називає засуджених до довічного позбавлення волі «найінтелігентнішою і найцікавішою

категорією засуджених». За словами чиновника, він готовий був би взяти таких людей на роботу. «Величезна кількість «довічників» вкрай стримані, розумні, інтелігентні, начитані люди. Класичний приклад – це коли людина 19–20 років повернулася з армії, молоде-зелене <...>. У когось в банді [перебувала], когось вбили з групи таких самих. Це було в 1989–1990–1991 році. Зараз 2020-й. Вони сидять десятки років. Це люди, яким зараз вже 40–50 років. Вони навіть особливо не пам'ятають те своє життя. Це зовсім, принципово інші люди, не такі, якими вони потрапили до в'язниці. Я таких готовий брати на роботу. З ним можна спілкуватись про безліч різних речей. Вони найакуратніші, найобережніші і не бачили іншого світу». Наразі в Україні проводиться тюремна реформа, за яку відповідає Денис Малюська. В межах другого етапу цієї реформи в країні запровадять пробачийний нагляд як альтернативу тюремному ув'язненню, а також ліквідують обмеження волі як вид покарання. Крім цього, в Україні можуть з'явитися платні камери в СІЗО з підвищеним комфортом» [7].

Внаслідок активних бойових дій у районі проведення антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил деякі житлові, адміністративні та об'єкти соціально-побутового обслуговування, а також інженерно-технічні засоби охорони окремих установ виконання покарань у Донецькій та Луганській областях пошкоджено або зруйновано [4].

Так, здійснене Ю.В. Квятківським дослідження показало, що кримінально-виконавча характеристика осіб, які відбувають покарання на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, відрізняється від кримінально-виконавчої характеристики будь-яких інших ув'язнених. У вітчизняній науці сформовано стабільні підходи до розуміння сутності кримінально-виконавчої характеристики особи, а також до того, які елементи її складають. Утім, у контексті осіб, які відбувають покарання на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, варто враховувати зовсім інші критерії. Передусім, такі особи є безпосередньо залежними від умов, в яких вони відбувають покарання, а також тих умов, які забезпечує окупаційна адміністрація установ виконання покарань на непідконтрольних територіях. Із даного приводу варто зробити висновок про те, що ув'язнені перебувають у важких умовах, а їхні права порушуються різнноманітні способи. Наступним виділенням ним елементом характеристики є правовий статус таких осіб. Специфіка правового статусу ув'язнених на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей зумовлена тим, що він є неоднорідним для осіб, які перебувають у ув'язненні. Критерії, за якими їхній правовий статус відрізняється

няється, пов'язані з тим, чи була особа засуджена до 2014 року чи після, і яким був її правовий статус на момент початку війни. Останнім виділенням нами критерієм кримінально-виконавчої характеристики осіб, які відбувають покарання на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, є гарантії реалізації такими засудженими своїх прав. Як нами встановлено, права засуджених на окупованих територіях регулярно порушуються в різноманітні способи, і кожне з таких порушень є елементом характеристики засуджених осіб [8-9, 10].

Разом з тим, поза увагою Ю.В. Квятківського та Міністерства юстиції України залишилися наступне питання. На територію України з тимчасово окупованих територій повертається засуджений, який до окупації згідно з українським законодавством, відбував покарання у виді позбавлення волі у виправній колонії певного рівня безпеки. Довідку про відбуття покарання йому видала «окупаційна влада», юридична сила якої що з точки зору вітчизняного та міжнародного права є нікчемною. Колишній засуджений, громадянин України, відбував покарання, хоче жити та працювати на території своєї країни, яка фактично і юридично не може визнати документи про відбуття ним покарання. Чи можливо вирішити цю ситуацію? Думається, що виключно суд у конкретній справі може вирішити це питання, ґрунтуючись на принципі верховенства права.

Вирішення вказаних проблем стане додатковим кроком до усунення причин, які стають підставами для звернень громадян України до Європейського суду з прав людини з приводу неналежних умов тримання засуджених і осіб, узятих під варту, їх медичного, матеріально-технічного забезпечення, що насамперед тягне за собою додаткові витрати держави на виплату компенсацій та стає причиною формування негативного іміджу України у світовому співтоваристві.

Так, В.В. Шаблистий та Л.Г. Якименко серед найбільш значущих причин і умов проникнення заборонених предметів до УВП визначили: криміногенна мотивація на придбання (пронесення) наркотиків, зброї, грошей тощо; психічне та психофізіологічне середовище засуджених та осіб, які проносять заборонені предмети; стабільно-незаконна «постачальницька» криміногенна ситуація, що характеризується відносно тривалою, протиправною взаємодією осіб, що проносять заборонені речовини, та засуджених, які їх отримують; недоліки в соціальному мікросередовищі, що впливають як на мотиваційні, так і на ситуаційні процеси, а саме: технічні умови (відсутність або технічна недосконалість відповідних засобів охорони й нагляду в УВП), організаційно-управлінські недоліки (неналежний рівень організації та здійснен-

ня оперативно-розшукової діяльності, соціально-виховної, індивідуально-профілактичної роботи, хиби в кадровому забезпеченні тощо) [11, с. 146].

Одним з напрямів подальшої модернізації пенітенціарної системи має стати заміна застарілої телекомунікаційної техніки та засобів зв'язку, організація цілодобового відеоспостереження та створення багаторівневої системи відеомоніторингу з метою зменшення впливу людського фактору, оптимізації охорони установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, запобігання вчиненню злочинів і порушень порядку відбування покарань [4].

Охорона здоров'я осіб, засуджених до позбавлення волі, забезпечується системою медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів, а також поєднанням безоплатних та платних форм медичної допомоги, передбачених чинним законодавством України. Проте стан реалізації медичного обслуговування та надання медичної допомоги особам, позбавленим волі, залишається незадовільним, адже якість медичних послуг, які надаються громадянам, засудженим до позбавлення волі, знаходиться на вкрай низькому рівні, гостро відчувається брак ресурсів, обладнання, ліків та кваліфікованого персоналу, а самі медичні працівники є залежними від керівництва установ виконання кримінальних покарань. З метою подолання існуючих як на законодавчому, так і на структурно-організаційному рівні проблем, пов'язаних із регулюванням та забезпеченням права засуджених на охорону здоров'я, Концепцію подальшого реформування (розвитку) пенітенціарної системи України передбачено удосконалення кадрового, фінансового та матеріально-технічного забезпечення системи охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби, а також поліпшення умов утримання осіб, засуджених до позбавлення волі, зокрема, створення в установах виконання покарань Центру охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби як необхідної підстави для здійснення реформи медичної служби пенітенціарних закладів і забезпечення незалежності лікаря від керівника установи виконання покарань, що, насамперед, сприятиме неупередженому встановленню діагнозів та якісному наданню медичної допомоги особам, засудженим до позбавлення волі в Україні [12, с. 24-25].

Інші науковці ще більш категоричніші. Оскільки чинний КВК не передбачає організації в Кримінально-виконавчій системі закладів на правах лікувальних для психічно хворих засуджених до позбавлення волі на певний строк, то хронічно хворі особи, які стали небезпечними для оточуючих і потребують стаціонарного лікування, повинні судом звільнитись від відбування покарання на підставі ст.84 КК України з подальшим примусовим лікуванням у спеціалізованих закладах

МОЗ України з відповідними режимом тримання. До психічно хворих засуджених до позбавлення волі, які не є небезпечними для оточуючих, але відмовляються добровільно лікуватись, суд за зверненням адміністрації виправної колонії на підставі ч.1 ст.94 КК України може застосовувати примусовий захід медичного характеру у виді надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку, яка має надаватись лікарями-психіатрами медичних частин виправних колоній. Водночас потребує законодавчого визначення порядок та місце лікування хворих на тяжкі психічні розлади чоловіків, засуджених до довічного позбавлення волі, звільнення від відбування покарання яких на підставі ст.84 КК України є проблематичним [13].

Медична служба в місцях позбавлення волі повинна регулярно поширювати інформацію про заразні захворювання (особливо про такі, як гепатит, СНІД, туберкульоз, дерматологічні інфекції) як серед ув'язнених, так і серед персоналу в'язниці. В разі необхідності слід здійснювати медичний контроль за тими особами, з якими ув'язнений має постійні контакти (особи, які разом з ним перебувають у камері, персонал в'язниці, постійні відвідувачі). В тому, що стосується, зокрема, захворювання на СНІД, то слід надавати відповідну підтримку психолога як до, так, в разі необхідності, і після обслідування. Персонал в'язниці повинен проходити постійну підготовку з питань превентивних заходів та поведінки по відношенню до ВІЛ-інфікованих. Персонал також повинен отримати відповідні інструкції про недопущення дискримінації осіб чи розголошу конфіденційної інформації [1].

На даний час з метою забезпечення прав засуджених та осіб, узятих під варту Міністерством юстиції утворено державну установу з питань охорони здоров'я, що дасть змогу забезпечити здійснення реформи медичної служби пенітенціарних закладів та зробити лікаря незалежним від керівника установи виконання покарань, що забезпечить неупереджене встановлення діагнозу та якісне надання медичної допомоги.

Наступним кроком має стати вжиття комплексу заходів для передачі функції надання медичної допомоги засудженим та особам, узятим під варту, від Міністерства юстиції України до Міністерства охорони здоров'я України.

Література

1. Човган В. Ключові напрями пенітенціарної реформи як складові національного Плану дій у сфері прав людини URL: <http://khpg.org/index.php?id=1453461065>.
2. Основные тенденции и направления развития пенитенциарной системы в России. URL: https://knowledge.allbest.ru/law/2c0b65635a2bd79a5c43a88521316d26_0.html.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
4. Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: схвалено розпорядж. КМУ від 13 вересня 2017 р. № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80/print>.
5. Шутка Н. Як просувається «тюремна» реформа і що буде на місці історичного Львівського СІЗО URL: https://zik.ua/news/2018/08/17/yak_prosuvaetsya_tyuremna_reforma_i_shcho_bude_na_mists_i_storychnogo_lvivskogo_1388671.
6. Яковець І. Оптимізація діяльності кримінально-виконавчої інспекції. *Інформація і право*. № 2 (8). 2013. С. 142–148.
7. Яковець І.С., Автухов К.А. Сучасна практика реформування нормативної бази, що регулює діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. Т. 7, № 2. С. 100-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2014_7_2_14.
8. Міністр юстиції: «Довічники» – найінтелігентніша категорія засуджених, я таких готовий брати на роботу <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/denismalyuska-pro-zasudzhenih-na-dovichne-interv-yu-radio-nv-novini-ukrajini-50084233.html?fbclid=IwAR2R0xeuC2GHOPAvtkWWLzjdxTAr0TX3TMrkhALSHYTJLLG7vsgH7ZOV7vY>.
9. Квятківський Ю. В. Кримінально-виконавча характеристика осіб, які відбувають покарання на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 3. том 2. 2019. С. 128–135.
10. Квятківський Ю. В. Значення та мета відбування засудженими покарання. *Соціальне право*. 2019. № 1. С. 101-107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sopr_2019_1_19.
11. Шаблистий В. В., Якименко Л. Г. Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань : монограф. ; за заг. ред. д.ю.н., доц. В. В. Шаблистого. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 168 с.
12. Почанська О.С. Проблеми забезпечення права на охорону здоров'я громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Право.ua*. № 2, 2018. С. 20–26.
13. Стулов О. О. Медико-санітарне обслуговування засуджених до обмеження та позбавлення волі: проблеми забезпечення законності. *Форум права*. 2014. № 2. С. 423–427 URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_2_74.pdf.

Анотація

Свірець В. В. До питання про інституціональне реформування пенітенціарної системи. – Стаття.

У статті інституційне реформування пенітенціарної системи держави розглядається як сукупність органів і установ, підпорядкованих органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері виконання покарань та пробачії, функціонування яких у взаємодії з іншими соціальними інститутами підпорядковано досягненню мети захисту особи, суспільства й держави шляхом виправлення засуджених, ресоціалізації осіб, які відбули покарання, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання катуванню та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими.

Ключові слова: пенітенціарна система, політика у сфері виконання покарань і пробачії, реформування, європейські стандарти діяльності.

Аннотация

Сви́рецъ В. В. К вопросу о институциональное реформирование пенитенциарной системы. – Статья.

В статье институциональное реформирование пенитенциарной системы государства рассматривается как совокупность органов и учреждений, подчиненных органа исполнительной власти, который обеспечивает формирование и реализует государственную политику в сфере исполнения наказаний и пробации, функ-

ционирование которых во взаимодействии с другими социальными институтами подчинено достижению цели защиты личности, общества и государства путем исправления осужденных, ресоциализации лиц, отбывших наказание, предупреждения совершения новых уголовных правонарушений как осужденными, так и другими лицами, а также предотвращения пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения с осужденными.

Ключевые слова: пенитенциарная система, политика в сфере исполнения наказаний и пробации, реформирование, европейские стандарты деятельности.

Summary

Svirets V. V. On the question of institutional reform of the penitention system. – Article.

The article considers the institutional reform of the penitentiary system of the state as a set of bodies and institutions subordinated to the executive body, which ensures the formation and implementation of state policy in the field of punishment and probation, whose operation in cooperation with other social institutions by correcting convicts, re-socializing persons who have served their sentences, preventing the commission of new criminal offenses by both convicts and other persons, as well as preventing torture and inhuman or degrading treatment of convicts.

Key words: penitentiary system, punishment and probation policy, reform, European standards.

УДК 343

А. М. Талах
*старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Університету державної фіскальної служби України*

ЗЛОЧИННІСТЬ У РЕЛІГІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Для сучасної України характерний сплеск релігійної активності, оскільки останніми роками свобода віросповідання реалізується на практиці по-справжньому. Разом з тим ця ж свобода створює деякі передумови для зловживань нею. Слід визнати, що злочинність в релігійному середовищі порівняно невелика, якщо її порівнювати з іншими сферами, наприклад, зі злочинністю в сфері економіки. Однак і така злочинність може містити в собі реальну загрозу для суспільства.

Слід усвідомлювати, що злочинність в релігійному середовищі залишається фактично латентною, оскільки жертви злочинів, що знаходилися під нетрадиційними технологіями впливу з боку лідерів релігійних організацій, не вважають себе жертвами і не звертаються за захистом, зберігаючи своє положення в таємниці від близьких та громадськості. І тільки факти, що стали предметом розгляду громадськості, в тому числі і світової, а також міжнародної кримінальної юстиції, дають кримінальну статистику.

Вміло організована і своєрідна «закритість» від суспільства релігійних (квазірелігійних) організацій, застосування нетрадиційних технологій підпорядкування адепта волі лідера організації, використання подібних технологій з різною метою (в тому числі і в терористичних цілях), латентний характер злочинності в релігійному середовищі роблять проблему протидії злочинності в такому середовищі завданням складним і важливим. Водночас ті ж обставини і обумовлюють актуальність проблеми вивчення злочинності в релігійному середовищі.

Основу дослідження склали праці провідних вчених сучасності і минулого з питань кримінології, філософії, психології та психології релігії, міжособистісних відносин в релігійному і навколо релігійному середовищі, праці з теорії права, теорії кримінального права, соціології релігії.

Великий внесок у розуміння проблеми злочинного і релігійного внесли Ю.М. Антонян, В.І. Арештов, М. Байрак, А.Я. Вилке, Р.Р. Галіакбаров, В.Ф. Гегель, Т. Гоббс, Е. Дюркгейм, В.В. Ключков, Є.П. Кім, Т. Леоненко, Г.П. Лупарев, Л.Н. Мітрохін, СВ. Познишев, К.Б. Привалов, П.В. Пчелінцев, А.М. Руткевич, П.А. Сорокін, Сьомін С. З. Фрейд, М.М. Шейнман, Ю.В. Тихонравов, Д. Фрезер, К.Г. Юнг.

Метою статті є дослідження актуальних особливостей злочинності пов'язаної з діяльністю

релігійних організацій та проаналізувати існуючі в кримінології підходи до проблеми злочинності в релігійному середовищі.

Насамперед, маємо відмітити, що в західних країнах проблемам злочинності в релігійному середовищі приділялось більше уваги. Це пов'язано з тим, що суспільство західних країн ще з шістдесятих років XX століття випробувало на собі «вплив» нових релігійних культів, було стурбоване проблемою залучення молодих людей у секти і питаннями, пов'язаними з психічною реабілітацією осіб, які зазнали впливу «нетрадиційних релігійних технологій». Було помічено, що лідери деяких релігійних організацій в короткий термін набували собі нечуваних статків шляхом нещадної експлуатації своїх «побратимів по вірі». Члени релігійних сект ставали не просто маріонетками в руках лідера, вони практично втрачали здатність орієнтуватися в життєвих цінностях.

Однак, зарубіжні дослідники, зіставляючи злочинність і релігійність в суспільстві, роблять нерідко висновки що виключають одне одного. Протиріччя пояснюються відсутністю методик, які адекватно відображають взаємозалежність релігійності і злочинності. Прості варіанти методик об'єктивного, достовірного та системного результату не дають. Проблематика релігійного і злочинного стала актуальною буквально кілька десятків років тому, коли деякі релігійні спільноти стали переслідувати політичні цілі і коли в світі почала зростати кількість осіб, які опанували нетрадиційні технології підпорядкування адепта своїй волі. Тому сама задача дослідження кримінологічних характеристик релігійного середовища висуває нові і маловивчені питання [1, с. 51].

У всіх релігійних (квазірелігійних) організаціях застосовуються, загалом, одні і ті ж технології, використовуються одні й ті ж принципи, одні і ті ж методи деформації свідомості. Різниця в «технологіях» дуже невелика і обумовлена вона цільовими (ідеологічними) установками лідерів організацій того чи іншого типу. Є лідери організацій, що тяжіють до змішання релігійних поглядів з політичними, до змішання влади релігійної і світської, тому в їх діяльності частіше проявляються елементи політики і боротьби за владу. Лідери організацій іншого типу переслідують суто економічні інтереси. Вони орієнтовані на «спокійний» варіант обережного, неквапливого, професійного, технологічного, багаторічного «вичавлювання

поту» зі своїх adeptів. Їх мало цікавить ідеологія і політика, але цікавлять економіка, бізнес, фінансовий результат – адже вони прагнуть забезпечити собі комфортні матеріальні і психологічні умови існування в суспільстві до кінця своїх днів. Лідери «нетрадиційних» організацій іншого типу тяжіють до дій рішучих і дещо поспішних, тому як засіб досягнення економічних і політичних цілей застосовують, в тому числі, і терор.

Отже, небезпека деяких релігійних організацій для суспільства очевидна. Історія людства дає чимало прикладів, коли навіть авторитетні та навіть дуже авторитетні релігійні організації вчиняли не зовсім розумно. Наприклад, існування в системі католицизму інквізиції. Дана проблема й досі не має однозначної відповіді, незважаючи на визнання католицизмом деяких своїх помилок. Неможливість правильно зорієнтуватися в житті, керуючись релігійним світосприйняттям, веде до неможливості мати і відповідну правосвідомість. Небезпечні для суспільства релігійні організації існують, їх небезпека зростає. Загроза суспільству від цих організацій полягає в тому, що в них пригнічується особистість адепта, рядовий член громади позбавляється самостійності [2, с. 137].

Вивчення проблем злочинності в релігійному середовищі ускладнюється й тим, що спектр релігійних організацій за формами і методам діяльності є гранично широким, як і зміст релігійної практики, релігійного культу, організаційної структури і т. д.

Сам понятійний апарат, що стосується такого явища суспільного та індивідуального життя як релігія, є досить складним і малознайомим для нерелігієзнавця. Але сама проблема релігії як предмета дослідження в зв'язку з вивченням злочинності в релігійному і навколорелігійному середовищі не може бути обмежена лише понятійним апаратом.

Кримінологічний підхід до релігії як інституту, що не сприяє людині у виборі вірних життєвих орієнтирів досить поширений в атеїстичних теоріях.

Релігія, згідно поглядів атеїстів, дезорієнтує людей в пізнанні і перетворенні світу, закріплює і увічнює залежність людини від природних і соціальних сил [3, с. 212].

Одним з яскравих представників атеїстичного підходу належить марксизм. Він, як цілісна система поглядів, включає в себе і релігієзнавчу, і правознавчу складові. Марксисты в своїх роботах досить повно розглянули обидві ці складові. Так, в основі даного кримінологічного підходу до оцінки релігії лежить фундаментальне положення марксизму про причини, що лежать в основі всіх соціальних і духовних процесів. Головною причиною є класова структура суспільства і антагонізм класових інтересів. Оскільки процес експлуатації в сучасному суспільстві супроводжується криза-

ми, до числа яких можна віднести і злочинність, то релігія, що закріплює і підтримує експлуаторський лад, стає засобом закріплення злочинності. «Подібно опіуму релігія веде людей від реальності, подолання труднощів, заважає пізнати справжню природу їх життєвих проблем, перешкоджає їх подоланню» [4, с. 112].

Ідеологією, що вводить людину в оману, релігію розглядали не тільки марксисты. Поль Анрі Гольбах, французький філософ (1723-1789), автор таких робіт як «Викрите християнство», «Священна зараза» та інших писав: «Чи можна знайти кращий спосіб спонукати і штовхнути погану людину на злочин, як переконавши його в тому, що є істота, що володіє правом прощати несправедливість, хижацтво, віроломство?», Гольбах розглядав релігію як знаряддя гноблення народу державою, дворянством, духовенством [5].

У свою чергу, З. Фрейд, представник «так званої» біосоціальної теорії злочинності, теж вельми критично ставився до релігії як інституту, що допомагає людині досить адекватними реаліям сприймати світ. У той же час він вважав, що для соціально пригноблених, пригнічених, для неосвічених людей релігія є засобом, що утримує цю категорію людей від асоціальних актів, для людей же розвинених, знаючих, культурних релігія нічого не може дати позитивного. «Релігія безсумнівно справила людській культурі велику послугу, зробила для приборкання асоціальних потягів багато, але недостатньо» [6, с.176].

У той же час, релігія розумілася і розуміється зараз як основа державного і громадянського союзу, і тому захист релігії від посягань на неї є одним із завдань держави.

Релігія дуже складне явище суспільного і приватного життя, для розуміння і вивчення умов і причин протиправної поведінки в середовищі віруючих і в навколорелігійному середовищі. Немає жодної соціальної області або сфери діяльності, крім, мабуть, економіки, де самі умови є такими ж складними складовими для їх розуміння в зв'язку з вивченням злочинності в цьому середовищі. Але якщо проблемами злочинності в сфері економіки займаються спеціальні структури в правоохоронних органах, і ці структури мають реальну практику в боротьбі з економічною злочинністю, то структур, що борються зі злочинністю в релігійному і навколорелігійному середовищі, немає.

Релігія (конкретна релігія) може бути досить складною оргструктурою, і може бути за своєю структурою самою примітивною. Особлива структура організації, а головне, інша методологія управління дозволяють вирішувати завдання надзвичайної складності і забезпечують стійкість самої структури. Все це накладає певний відбиток на вивчення проблем кримінології релігії.

При вивченні злочинності в релігійному і навколорелігійному середовищі не можна не враховувати організаційні принципи їх діяльності і, разом з тим, не враховувати величезну різноманітність цих організаційних схем. Навряд чи сутність злочинності може бути обумовлена організаційними особливостями. У той же час структура організації може побічно охарактеризувати способи дій, що застосовуються нею. Глибоке наукове опрацювання всіх сторін діяльності, в тому числі, і самої теорії релігії, роблять дослідження причин і умов злочинності в релігійному середовищі проблемним завданням, що вимагає вирішення [7, с. 87].

Так, твердження, що релігія є основа морального порядку, є одним з найдавніших у суспільній думці.

Чи негативно відноситься до протиправної поведінки релігія?

У 1968 році Т. Хірши спробував це з'ясувати щодо дітей та прийшов до парадоксального висновку, що «ні відвідуваність недільної школи, ні релігійність батьків, ні власні переконання дітей не впливають на схильність до протиправної поведінки» [8].

Надалі відбулася низка аналогічних досліджень, які також не змогли встановити будь-якого зв'язку між релігійністю і делінквентністю. Бачачи, що розгляд релігії як сукупності особистих вірувань і відповідних установок поведінки в принципі непродуктивно для вирішення поставленої проблеми, але буде постійно приводити до суперечливих висновків, Р. Старк вважав за потрібне перейти від психологічного трактування до соціологічного. Нова ідея Р. Старка полягала в тому, що релігійність веде до законслухняності не на індивідуальному рівні – через почуття провини і страху перед відплатою, – а на рівні групи. Відповідно з цією ідеєю, головним фактором, що утримує дитину від протиправної поведінки, є не його відвідування церкви або його особиста віра в існування пекла, а те, що більшість його друзів релігійні. «Там, де велика частина дітей релігійні, рівні релігійності і делінквентності завжди обернено пропорційні» [9, с. 137].

Якщо ж звернутися до мікроклімату замкнених релігійних меншин, то навіть якщо в рамках цих меншин релігійна людина буде вести себе законслухняно, це зовсім не означає, що вона буде лояльною до законодавства, підтримуваного панівною релігійною громадою. Навпаки, така диспозиція може служити основою для міжконфесійних конфліктів. Причому, чим вище в даному випадку буде релігійність антогоністичних груп, тим імовірніше конфлікт і тим запеклішою він буде протікати. У такому випадку цілі групи, рухомі потужним релігійним імпульсом, будуть негативно ставитися до чинних законів і живити схильність до їх порушення.

Були зроблені і спроби спростувати ідею, що релігія стримує делінквентність в умовах високої релігійності групи або суспільства. Ці дослідження проводилися в США серед підлітків і молодих людей у різні роки. Положення, згідно з яким чим більш релігійна людина, тим менше вона схильна до протиправної поведінки, отримало серйозний виклик в 60-х роках в дослідженнях, які не знайшли цьому емпіричного підтвердження.

Т. Хірши і Р. Старк в 1969 році доводили, що релігійні юнаки нітрохи не більш моральні, ніж нерелігійні. Деякі кримінологи навіть прийшли до висновку, що релігія, навпаки, може швидше сприяти протиправній поведінці. Кримінолог Е. Шур стверджував, що організована релігія частково несе відповідальність за масштаби проблем зі злочинністю в США. Цілий ряд досліджень не виявив серед студентів ніякого зв'язку між релігійною атмосферою і схильністю до протиправної поведінки [10, с. 53].

Були й такі результати дослідження – релігія може бути найбільш ефективним засобом профілактики протиправної поведінки дорослих в умовах безрелігійного і кризового (дезорієнтованого) суспільства, оскільки тут всі механізми соціального контролю відсутні.

Дослідження про зв'язок релігії і злочинності дають суперечливі результати, що багато хто пояснює різними соціальними контекстами, в яких розглядається цей зв'язок, а також фактичною відсутністю достатньо обґрунтованої методики вимірювання та якісного визначення зв'язку між релігійністю і делінквентністю. Тихонравов Ю.В. наводить результати проведених емпіричних досліджень, спрямованих на вивчення відносин релігійності і делінквентності. Так, наводиться 21 оригінальне джерело, для яких відносини між релігійністю і делінквентністю були головною темою. Всі дослідження виконані в останні десятиліття. З цих джерел чотири не виявляють істотного стримуючого впливу релігії на протиправну поведінку ні за яких умов. Частина досліджень стверджує, що високорелігійне середовище здатне ефективно протистояти злочинності. Тихонравов Ю.В. на це зауважує: «Однак багато кримінологів не беруть до уваги, що найбільш сприятливим релігійним кліматом є теократія, тобто закріплення релігійних імперативів не тільки в суспільній свідомості, а й у законодавстві. В цьому випадку релігія природно буде протистояти протиправній поведінці, оскільки її імперативи будуть збігатися з правовими. Тим часом головною проблемою є відношення релігії до протиправної поведінки саме в суспільстві, для якого характерні такі риси, як релігійний плюралізм і секуляризація. Крім того неясно, як буде, наприклад, вести себе християнин серед індуїстів або індуїст серед християн. В даному випадку середови-

ще буде релігійним, проте його релігія не тільки не збігається, але багато в чому суперечить релігії індивіда. Таким чином християнин серед індуїстів знаходиться в несприятливому середовищі, а християнство в Індії або індуїзм, наприклад, в Німеччині не можуть вважатися силою, яка стримує злочинність» [11, с. 132].

Таким чином, немає однозначної відповіді про співвідношення злочинного і релігійного через відсутність методик, що дозволяють коректно зробити таке зіставлення. Завдання держави полягає в забезпеченні своїм громадянам свободи віросповідання та водночас і релігійної безпеки. Вирішення цього завдання можна досягти, якщо особи, відповідальні за її виконання в системі органів державної влади, будуть ґрунтовно обізнані про сутність релігії, її зміст, про методи можливо-го впливу на людину. А це означає, що: а) потрібна сформульована система поглядів на протидію злочинності в релігійному середовищі; б) потрібна спеціалізація осіб в системі органів державної влади; в) потрібні теоретичні розробки з цієї проблеми.

Література

1. Вагина Н.Б.. Криминологическая характеристика религиозной среды (Особенности преступности и нетрадиционные технологии подчинения лидеру организации adeптов-последователей: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 : Ставрополь, 2000. 185 с.
2. Джеймс У. Многообразие религиозного опыта / У. Джеймс ; пер. с англ. М. : Наука, 1993. 432 с.
3. Энгельс Ф. Анти-Дюринг / Маркс К., Энгельс Ф. // Сочинения. Т. 20. С. 328.
4. Маркс, К. К критике гегелевской философии права. Введение // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. т. 1, с. 414.
5. Гольбах П. Здравый смысл. URL: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=44510>.
6. Фрейд, З. Психоанализ. Религия. Культура. М., Канон+РООИ «Реабилитация», 2014. С. 368.
7. Вовк Д. О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення : монографія. Вовк. Харків : Право, 2009. 224 с.
8. Hirschi T. Causes of delinquency. Los Angeles: University of California Press, 1969.
9. Stark R. Secularization, R.I.P. Sociology of Religion. Vol. 60, issue 3 (1999). P. 264.
10. Schur EM. Labeling Deviant Behavior. N.Y. Evanston – San Francisco – London, 1971.

11. Тихонравов Ю. В. Судебное религиоведение. М., «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1998. 272 с

Анотація

Талах А. М. Злочинність у релігійному середовищі: окремі аспекти. – Стаття.

У статті розкривається сутність злочинності у релігійному середовищі та її окремі аспекти. Злочинність в релігійному середовищі залишається фактично латентною, оскільки жертви злочинів, що знаходилися під нетрадиційними технологіями впливу з боку лідерів релігійних організацій, не вважають себе жертвами і не звертаються за захистом, зберігаючи своє положення в таємниці від близьких та громадськості. Завдання держави полягає в забезпеченні своїм громадянам свободи віросповідання та водночас і релігійної безпеки.

Ключові слова: злочинність, релігія, делінквентність, релігійний плюралізм, секуляризація.

Аннотация

Талах А. М. Преступность в религиозной среде: отдельные аспекты. – Статья.

В статье раскрывается сущность преступности в религиозной среде и ее отдельные аспекты. Преступность в религиозной среде остается фактически латентной, поскольку жертвы преступлений, находившись под нетрадиционными технологиями воздействия со стороны лидеров религиозных организаций, не считают себя жертвами и не обращаются за защитой, сохраняя свое положение в тайне от близких и общественности. Задача государства состоит в обеспечении своим гражданам свободы вероисповедания а заодно и религиозной безопасности.

Ключевые слова: преступность, религия, делинквентность, религиозный плюрализм, секуляризация.

Summary

Talakh A. M. Crime in a religious environment: some aspects. – Article.

The article reveals the essence of crime in a religious environment and its individual aspects. Crime in the religious environment remains virtually latent, as victims of crimes who have been subjected to unconventional technologies of influence by leaders of religious organizations do not consider themselves victims and do not seek protection, keeping their position secret from relatives and the public. The task of the state is to provide its citizens with freedom of religion and at the same time religious security.

Key words: crime, religion, delinquency, religious pluralism, secularization.

УДК 343.91

А. Є. Фоменкокандидат юридичних наук,
ректор

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

**ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА КРИМІНОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ: ТОЧКИ ДОТИКУ**

Всебічність та повнота наукового дослідження будь-якого правового явища з необхідністю вимагає врахування існуючого плюралізму підходів вчених до розуміння сутності предмету пізнання, з'ясування стану розробленості проблематики, що у підсумку дозволяє визначити малодосліджені або взагалі не досліджені аспекти обраної теми, виокремити доктринальні положення, які складуть основу нової наукової розвідки, а також окреслити стратегію подальших напрямів наукових пошуків у межах визначеного об'єкту та предмету роботи.

А отже, важливим етапом висвітлення особливостей кримінологічної діяльності, зокрема Національної поліції України, є виокремлення та осмислення наукових джерел, в яких вказаний феномен або дотичні до нього явища соціально-правової дійсності були окремим предметом пізнання вчених.

Варто вказати, що теоретичним дослідженням різних аспектів протидії злочинності приділялася й приділяється чимала увага у працях таких вітчизняних вчених, як А. М. Бабенко, О. М. Бандурка, А. Б. Блага, В. С. Батиргарєєва, В. М. Бесчастний, Є. М. Блажівський, І. Г. Богатирьов, В. І. Борисов, Р. С. Веприцький, М. Г. Вербеньський, В. В. Голіна, Б. М. Головін, В. К. Гришук, Л. М. Давиденко, Ю. Б. Данильченко, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. М. Дрюмін, В. П. Ємельянов, О. О. Житний, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. С. Іщук, О. Г. Кальман, Т. В. Корнякова, О. Г. Колб, О. М. Костенко, І. М. Копотун, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, О. А. Мартиненко, В. О. Меркулова, В. А. Мисливий, С. А. Мозоль, А. А. Музика, Ю. В. Нікітін, Ю. В. Орлов, Н. А. Орловська, В. М. Попович, В. А. Тимошенко, В. П. Тихий, В. М. Трубников, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, В. Б. Харченко, О. М. Храмцов, П. В. Хряпінський, В. В. Шаблестий, В. І. Шакун, О. С. Шеремет, О. Ю. Шостко, О. О. Юхно, І. С. Яковець, Н. М. Ярмиш та ін.

У цій статті нами буде досліджено ті наукові праці у галузі права, в яких вчені торкалися сутності, особливостей та ознак правоохоронної діяльності, як різновиду правозастосовної та специфічної форми реалізації норм права.

Як слушно з цього приводу наголошують В. Дума та В. Цимбалюк, при характеристиці правоохоронної правозастосовної діяльності доцільно

зазначити, що вона здійснюється державними органами і деякими недержавними організаціями та спрямована на охорону законності і правопорядку, захист прав та свобод людини, боротьбу зі злочинністю та іншими правопорушеннями. В минулому як вся правоохоронна діяльність, так і один із її різновидів – правозастосовна правоохоронна діяльність орієнтувались на боротьбу з правопорушеннями як явищем [1, с. 60].

В сучасний період, на думку правників, така боротьба повинна вестись не з правопорушеннями як негативним явищем в суспільстві, а з конкретними видами правопорушень. Адже боротьба – це не мета, а один із методів правоохоронної діяльності. Відповідно мета правоохоронної правозастосовної діяльності – охорона прав та свобод людини і громадянина, контроль за відповідністю діяльності суб'єктів права юридичним приписам, за правомірністю здійснюваних дій, а в разі виявлення правопорушень – вжиття заходів державного примусу до правопорушників, забезпечення призначеного покарання чи стягнення. Правозастосовні рішення при здійсненні правоохоронної форми правозастосовної діяльності приймаються на основі забороняючих та зобов'язуючих норм права та їх санкцій. Цей різновид правозастосовної діяльності здійснюється юрисдикційними органами, до яких належать органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, державного санітарного нагляду, митні органи, податкові інспекції тощо. Таку форму правозастосовної діяльності використовують також керівники державних органів, установ і підприємств з різною формою власності, застосовуючи дисциплінарні стягнення [1, с. 60].

На підставі викладеного, правники доходять висновку про те, що правозастосовна правоохоронна діяльність це форма діяльності державних органів і окремих недержавних організацій, що спрямована на охорону законності та правопорядку, захист прав і свобод людини, боротьбу з правопорушеннями та розв'язання справ по них [1, с. 61].

Аналіз зазначеного дає підстави стверджувати про те, що суб'єктами здійснення правоохоронної діяльності можуть бути як державні інституції, їх службові та посадові особи, так і недержавні, серед яких громадські організації, органи місцевого самоврядування тощо.

З цього приводу актуальною видається позиція В. Нора, В. Грищука та В. Кир'якова про те, що світова демократична суспільно-політична практика виробила різноманітні форми недержавної правоохоронної діяльності [2, с. 23].

Водночас в юридичній науці висловлюється і позиція про те, що під правоохоронною діяльністю слід розуміти правозастосовну діяльність з охорони права спеціально уповноважених на те органів за встановленою в законі процедурою, що полягає в розгляді юридично значущих справ, виявленні правопорушень та обвинуваченні осіб, винних у їх вчиненні, у застосуванні до правопорушників примусових заходів регламентованих законом, а також у представництві й захисті прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб [3, с. 11]. І, таким чином, наголошується на тому, що суб'єктом здійснення правоохоронної діяльності може бути виключно держава в особі її органів.

Прихильником такого підходу є В. Півненко, який зауважує про те, що позиція тих, хто обстоює недержавний вид правоохоронної діяльності, є безпідставною [4, с. 40], а також М.І. Мельник та М.І. Хавронюк, котрі зазначають, що правоохоронною діяльністю займаються лише спеціально створені державні органи. Така діяльність включає застосування передбачених законом примусових заходів до осіб, що вчиняють суспільно-небезпечні діяння, і заходів з відновлення порушених в результаті їх вчинення прав і законних інтересів юридичних і фізичних осіб [5, с. 27].

Однак переконані достатньо аргументованим є твердження тих вчених, які доходять висновку про те, що правоохоронна діяльність виходить за межі діяльності лише правоохоронних органів.

Так, наприклад, з погляду В.В. Микитенко, окремі її функції виконують законодавча й виконавча гілка влади, президентські органи, інститути громадянського суспільства тощо. Відповідно, суб'єктами правоохоронної діяльності є: держава, яку представляють законодавчі, виконавчі, судові органи, прокуратура; деякі громадські організації та об'єднання; окремі громадяни, яким державою делеговано певні повноваження з урахуванням розподілу серед них компетенції, форм і засобів здійснення [6, с. 242].

Правоохоронна діяльність, стверджує Р. Ботвінов, це правова діяльність не тільки за змістом, але й за формою. Зважаючи на загальний об'єкт правоохоронної діяльності (правопорядок), вона включає такі цілеспрямовані дії: 1) виявлення загроз існуючому правовому порядку; 2) попередження порушень правопорядку; 3) припинення порушень правопорядку; 4) відновлення правового порядку; 5) застосування заходів юридичної відповідальності до порушників правопорядку. До юридичних властивостей правоохоронної діяльності, на думку вченого, слід віднести: а) влад-

ність, що виявляється в здатності спрямовувати поведінку людей в державних інтересах; б) предметність, яка не вичерпується лише порушеннями права та їх наслідками, але й включає причини порушень та умови, які їм сприяють; в) правове опосередкування (врегулювання) цієї діяльності, при чому право – це не лише засіб регламентації правоохоронної діяльності, але й об'єкт її захисту; г) багато суб'єктність, оскільки до її здійснення залучається все більша кількість державних органів, громадських організацій, трудових колективів, окремих громадян; д) результативність, що обумовлена як цілеспрямованою діяльністю державних органів і громадських організацій, так і активною зацікавленою участю в ній окремих громадян [7, с. 45-46].

Поняття, функції, завдання та принципи, а також механізм правоохоронної діяльності ґрунтовно досліджено у праці Ю.А. Ведернікова та А.М. Кучука [8]. Як наголошують вчені, до функцій правоохоронної діяльності слід віднести: охорону, профілактичну функцію, нагляд (контроль), регулятивну функцію, каральну та виховну функції. До загальносоціальних принципів правоохоронної діяльності відносяться: гуманізм, демократизм, соціальної справедливості, рівності всіх перед законом. До спеціальних принципів правоохоронної діяльності слід віднести: верховенство права; законності; добропорядності громадян; гласності; взаємодії з органами державної влади України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, населенням; професіоналізму та компетентності, незалежності суб'єктів правоохорони; безперервності. З погляду правників, правоохоронна діяльність здійснюється через певний механізм, який включає в себе нормативний, інституційний та функціональний компоненти [8, с. 175-176].

Комплексне порівняльно-правове дослідження правоохоронної діяльності країн Європейського Союзу здійснено А.І. Білас.

Як зауважує правник, логічним є виділення розуміння правоохоронної діяльності у вузькому (професійному) і широкому аспектах. У першому випадку – це правоохоронна діяльність, спрямована на протидію злочинності й іншим правопорушенням. Тобто це спеціалізована діяльність з правової охорони суспільних відносин, якою займаються спеціально утворені для цього органи держави – правоохоронні органи. У широкому розумінні правоохоронна діяльність – це діяльність, за якої спеціально уповноважені суб'єкти забезпечують охорону права від посягань, реалізацію політики держави у цій сфері. Незважаючи на множинність її суб'єктів, така діяльність має єдиний, цілісний характер, є різновидом застосування права за часом, простором і колом осіб, у законі встановлено порядок застосування норм, ста-

дії, процедури, наслідки його невиконання. Серед основних відмінних ознак правоохоронної діяльності вченим виокремлено такі: публічність, професійність, процедурно-процесуальний характер, юрисдикційний характер; спрямованість на охорону прав і свобод людини, законності та правопорядку, усіх врегульованих правом суспільних відносин; при її здійсненні спеціально уповноваженими суб'єктами застосовуються, як правило, правові засоби тощо.

Правником пропонується розглядати суб'єктний склад правоохоронної діяльності у розширеному вигляді, з урахуванням інститутів громадянського суспільства, міжнародних організацій, громадян, яким державою делеговано певні повноваження, виходячи з відповідного розподілу компетенцій, форм і засобів їх здійснення. Децентралізація влади передбачає активне залучення системи органів і посадових осіб місцевого самоврядування, включаючи муніципальну поліцію, до реалізації правоохоронної діяльності [9, с. 8-9].

Отже, в аспекті розуміння категорії «правоохоронна діяльність», яка тісно переплітається з кримінологічною, можна виокремити такі три підходи: 1) найбільш широкий, сутність якого зводиться до того, що під правоохоронною діяльністю розуміють сукупність дій усіх існуючих органів державної влади, їх службових та посадових осіб, органів місцевого самоврядування та інститутів громадськості; 2) широкий, що полягає у здійсненні правоохоронної діяльності спеціально уповноваженими органами державної влади та суб'єктами не наділеними державно-владними повноваженнями; 3) вузький, за якого правоохоронною діяльністю займаються лише спеціально створені державою правоохоронні органи.

Уважаємо, що виокремлені вище ознаки, принципи, мета та функції правоохоронної діяльності загалом притаманні і кримінологічній, однак переконані, що остання має свої особливості, зважаючи як на суб'єкти, так і мету її здійснення, що будуть з'ясовані та охарактеризовані у наступних публікаціях.

Література

1. Дума В., Цимбалюк В. Правозастосування та форми його здійснення. *Правова інформатика*. 2006. № 3 (11). С. 59–62.
2. Нор В., Гришук В., Кир'яков В. Недержавна правоохоронна діяльність: (правова концепція). *Право України*. 1992. № 2. С. 23–25.
3. Ведерніков Ю.А., Шкарупа В.К., Карпунчев В.П. Щодо визначення поняття правоохоронної діяльності. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2001. № 3. С. 102–111.
4. Півненко В. Правоохоронна система України: визначення і функціонування. *Вісник прокуратури*. 2003. № 2. С. 39–45.
5. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність. Київ : Атіка, 2002. 576 с.

6. Микитенко В.В. Теоретико-правові аспекти правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 240–242.

7. Ботвінов Р. Здійснення правоохоронної діяльності органами державної влади: сутність та ознаки. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 4(31). С. 44–50.

8. Ведерніков Ю.А., Кучук А.М. Правоохоронна діяльність в Україні: теоретико-правовий аспект. Київ : Знання України, 2009. 219 с.

9. Білас А.І. Правоохоронна діяльність країн ЄС: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2016. 21 с.

Анотація

Фоменко А. Є. Правоохоронна діяльність та кримінологічна діяльність Національної поліції: точки дотику. – Стаття.

У статті доведено, що в аспекті розуміння категорії «правоохоронна діяльність», яка тісно переплітається з кримінологічною, можна виокремити такі три підходи: 1) найбільш широкий, сутність якого зводиться до того, що під правоохоронною діяльністю розуміють сукупність дій усіх існуючих органів державної влади, їх службових та посадових осіб, органів місцевого самоврядування та інститутів громадськості; 2) широкий, що полягає у здійсненні правоохоронної діяльності спеціально уповноваженими органами державної влади та суб'єктами не наділеними державно-владними повноваженнями; 3) вузький, за якого правоохоронною діяльністю займаються лише спеціально створені державою правоохоронні органи.

Виокремлені ознаки, принципи, мета та функції правоохоронної діяльності загалом притаманні і кримінологічній, однак переконані, що остання має свої особливості, зважаючи як на суб'єкти, так і мету її здійснення.

Ключові слова: кримінологія, поліція, юридична діяльність, поліцейська діяльність, кримінологічна діяльність, запобігання кримінальним правопорушенням.

Аннотация

Фоменко А. Е. Правоохранительная деятельность и криминологическая деятельность Национальной полиции: точки соприкосновения. – Статья.

В статье доказано, что в аспекте понимания категории «правоохранительная деятельность», которая тесно переплетается с криминологической, можно выделить следующие три подхода: 1) наиболее широкий, сущность которого сводится к тому, что под правоохранительной деятельностью понимают совокупность действий всех существующих органов государственной власти, их служебных и должностных лиц, органов местного самоуправления и институтов общественности; 2) широкий, которая заключается в осуществлении правоохранительной деятельности специально уполномоченными органами государственной власти и субъектами не имеют государственно-властными полномочиями; 3) узкий, при котором правоохранительной деятельностью занимаются только специально созданные государством правоохранительные органы.

Выделенные признаки, принципы, цель и функции правоохранительной деятельности в целом присущи и криминологической, однако убеждены, что последняя имеет свои особенности, учитывая как на субъекты, так и цели ее осуществления.

Ключевые слова: криминология, полиция, юридическая деятельность, полицейская деятельность, кри-

минологическая деятельность, предотвращения уголовных правонарушений.

Summary

Fomenko A. E. Law enforcement and criminal activity of the National Police: points of contact. – Article.

The article proves that in terms of understanding the category of "law enforcement", which is closely intertwined with criminological, we can distinguish the following three approaches: 1) the broadest, the essence of which is that law enforcement is understood as a set of actions of all existing government their officials and officials, local governments and public institutions; 2) broad,

which consists in carrying out law enforcement activities by specially authorized bodies of state power and subjects not endowed with state-authoritative powers; 3) narrow, in which law enforcement activities are engaged only in specially created by the state law enforcement agencies.

The selected features, principles, purpose and functions of law enforcement in general are inherent in criminological, but we are convinced that the latter has its own characteristics, taking into account both the subjects and the purpose of its implementation.

Key words: criminology, police, legal activity, police activity, criminological activity, prevention of criminal offenses.

УДК 351.74

Є. М. Франтовський

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

Постановка проблеми. До сьогодні у межах наукових, громадських та провладних кіл точаться дискусії з приводу того, чи доречним є створення спеціалізованого правоохоронного органу, повноваження котрого зводяться до рівня досудового розслідування в окремих категоріях справ, що носять особливості суб'єктного складу, або ж є суспільно резонансними. Аналіз відповідних положень призвів до продукування необхідності ґрунтовного доктринального аналізу історії створення Державного бюро розслідувань (далі – ДБР), крізь призму ретроспективного дослідження історії становлення органів досудового розслідування в Україні.

Стан дослідження. Сучасна вітчизняна правова доктрина не містить ґрунтовних та повних напрацювань у межах дослідження історичного аспекту створення та функціонування ДБР. Лише окремі положення у межах даної проблематики, на сьогодні, розкриті у працях таких науковців як: Звоненко О. О., Берназ П. В., Скулиш Є. Д., Гончаренко В. В., Нор В. Т., Шумило М. Є., та ряд інших.

Мета дослідження зводиться до необхідності історичного дослідження шляху створення ДБР, задля з'ясування та роз'яснення необхідності функціонування даної інституції в Україні, а також пошуку шляхів удосконалення діяльності останнього із урахуванням громадського інтересу та міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу. Розкриття обраної проблематики доцільно розпочати із того, що із здобуттям Україною незалежності та прийняття нею Основного закону держави, - Конституції України у 1991 та 1996 роках відповідно, в її межах не функціонувало органу із особливим статусом, котрий мав би бути створеним відповідно до п. 9 перехідних положень Конституції. Відтак, місце органу (органів) досудового розслідування було вакантним майже 20 років до створення ДБР, котре відповідно до Закону України «Про Державне бюро розслідувань» уповноважене здійснювати досудове розслідування по окремих категоріях справ, визначених законодавством. Відтак, на наше переконання, здійснювати розгляд історії становлення ДБР починаючи із 2015 року, року заснування даної інституції недоцільно, адже фактично в неперсоніфікованому характері даний суб'єкт існував (був передбачений законодавством) ще за довго до моменту його створення. Таким чином, вважаємо за необхідне здійснити

коротке окреслення історії становлення інституції суб'єктів досудового розслідування, і у відповідних межах окреслити історичну ретроспективу розвитку ДБР. У межах правової доктрини існують різні підходи щодо того, які саме історичні етапи становлення органів досудового розслідування слід виокремлювати. Відтак, більшість науковців схильні визначати три основні історичні періоди, а саме становлення органів досудового розслідування у 1964–1917 рр.; 1917–1991 рр.; 1991 р. – сучасний період. Разом із тим існують й інші доктринальні позиції. Відтак, О.Ю. Татаров у межах власних наукових напрацювань проводить детальний аналіз історичного аспекту становлення суб'єктів досудового розслідування та виокремлює п'ять основних етапів їх розвитку починаючи із часів Київської Русі, до сучасного періоду становлення [1, с. 14-60]. У свою чергу П. Берназ виокремлює дев'ять історичних етапів в означеній сфері [2, с. 158].

Відтак, перший етап, характеризується наявністю системи так званого приватного обвинувачення, коли потерпілий чи його родичі здійснювали досудове розслідування. Другий етап ознаменувався прийняттям юридичної пам'ятки Княжої доби «Руської правди» відповідно до якої досудове слідство могло здійснюватися, як потерпілою стороною, так і представниками адміністрації. На третьому етапі система органів досудового розслідування та відповідних посадових осіб була відокремлена від загальної адміністрації, та почала займати окреме місце у межах державницького апарату. Четвертий етап – це часи Гетьманщини, за яких збереглося право потерпілої сторони вести досудове слідство, проте, відповідно до «Інструкції гетьмана Данила Апостола судам» від 1730 року при судах для проведення досудового розслідування були введені посади «розищиків», які проводили слідство, таким чином судова гілка влади була відокремлена від системи досудового розслідування. П'ятий етап розвитку та становлення органів досудового розслідування характеризується виданням Катериною II «Учреждения для управления губерний», відповідно до якого право здійснювати розслідування злочинів мали лише органи поліції. Шостий етап, 1860 р., у межах правоохоронної системи були введені спеціальні посадові особи, які повинні здійснювати досудове слідство, – судові слідчі. Сьомий етап – це етап після Жовтневої революції, на котрому досу-

дове розслідування проводили судді, народні слідчі, Надзвичайна комісія, слідчі ревтрибуналів, військові слідчі, слідчі по важливих справах Наркомата юстиції, тощо. Восьмий етап пов'язаний із створенням незалежної України, доповненням КПК, та осучасненням правоохоронної системи загалом, а також системи досудового розслідування, зокрема.

Не ставлячи перед собою мету здійснення детального аналізу історичного аспекту становлення органів досудового розслідування, а обмежуючись власне концентрацією уваги на так званих спеціальних органах досудового розслідування можемо встановити, що на жодному із історичних етапів, до сучасного періоду не було створено суб'єкта, котрий би здійснював провадження по відношенню до окремих категорій осіб, як то осіб, що займають особливо відповідальне становище. З приводу цього слушною є думка В. Цимбалюк про те, що об'єктивно встановлена кримінальним законодавством система органів досудового розслідування не здатна забезпечити ефективного здійснення функції досудового розслідування кримінальних справ щодо високопосадовців, суддів та працівників правоохоронних органів, і це зумовлює необхідність внесення змін в систему досудового розслідування, що існує [3, с. 161]. Таким чином, можна встановити, що створення ДБР – це вимушений та водночас необхідний крок у межах реалізації та здійснення досудового розслідування із дотриманням вимог закону та правових принципів.

На наше переконання, історія становлення ДБР може бути охарактеризованою крізь призму трьох основних етапів, а саме: 1997–2012 рр.; 2012–2016 рр.; 2016–2020 рр. Відтак, необхідно окреслити особливості кожного із вище перерахованих етапів.

І. 1997–2012 рр. Як вже було зазначено нами вище, створення спеціалізованого органу досудового розслідування було передбачено у межах п. 9 перехідних положень Конституції України. При цьому перші спроби його створення були здійсненні у 1997 році, коли Президент України своїм Указом утворив Національне бюро розслідувань України. За своєю суттю Національне бюро розслідувань являло собою об'єднане Головне управління боротьби із організованою злочинністю та боротьби із корупцією Міністерства внутрішніх справ України. При цьому дана інституція носила статус центрального органу виконавчої влади, котра була створена з метою зміцнення національної безпеки держави, забезпечення належного захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, посилення боротьби зі злочинністю, особливо з її організованими формами. Очолити дане Бюро мав би Директор, котрий призначався б на посаду Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України.

Не дивлячись на те, що Директора ДБР було призначено, а сам даний суб'єкт публічного адміністрування був наділений приміщенням, Конституційний Суд України своїм рішенням у 1999 році визнав створення даного органу указом Президента таким, що не відповідає Конституції, відтак, дана інституція припинила своє функціонування, так його й не розпочавши у практичному розумінні. Конституційний Суд України встановив, що відповідно до конституційних повноважень Президента України останній неуповноважений утворювати відповідні органи, адже це віднесено до відомства Кабінету Міністрів України відповідно до ч. 2 ст. 120 Конституції. Упродовж наступних років в Україні з посиланням на зарубіжний досвід у сфері боротьби зі злочинністю (переважно ФБР США) регулярно розроблялися відповідні проекти законодавчих актів, що передбачали створення окремого антикорупційного правоохоронного органу. Але за результатами їх вивчення та обговорення вони не знаходили необхідної підтримки як серед науковців і фахівців-практиків, так і у Верховній Раді України [4, с. 65]. Дані спроби створення нового органу досудового розслідування призвели до реформування всієї правоохоронної системи, що тримає й до нині.

Що ж до органу досудового розслідування то відзначимо, що наступна спроба утворення даної спеціалізованої інституції мала місце у 2005–2006 роках, коли були спроби створення Національної служби розслідування, разом із тим, й дана спроба не увінчалася успіхом. Таким чином, можемо встановити, що перші спроби утворення ДБР були невдалими, однак державні мужі продовжували здійснювати численні спроби до пошуку оптимальної моделі законодавчої бази, а також впровадження у практику спеціалізованого суб'єкта, котрий би здійснював досудове розслідування по окремим категоріях справ. Зазначене підтверджується ухваленням Радою національної безпеки і оборони України за результатами розгляду питання щодо ходу реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів проектом Концепції реформування кримінальної юстиції України, який дещо пізніше, а саме 8 квітня 2008 року, був затверджений відповідним Указом Президента України [5].

Згодом Кабінет Міністрів України Розпорядженням від 27 серпня 2008 року затвердив План заходів щодо реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції України, згідно з яким відповідно до внесених у 2011 році змін передбачалося прийняття КПК України, а через шість місяців – закону про створення антикорупційного органу з повноваженнями щодо проведення досудового розслідування корупційних правопорушень [6].

Разом із тим, встановимо, що дії, котрі були направлені на утворення аналізованої інституції

були у більшій своїй мірі хаотичними, та такими, що не мали потенційної можливості забезпечити створення та ефективне функціонування спеціалізованої та нової для української правової системи інституції. Окрім того, на наше переконання, відповідні реформаційні дії так і не призвели до розроблення та впровадження в практичну площину спеціалізованого антикорупційного органу, через відсутність у законодавців чітко визначеної стратегії щодо реформування правоохоронних інституцій, а також відсутність ґрунтовних доктринальних досліджень у відповідній площині.

Таким чином, лише точкові дії окремих осіб, що були спрямовані на утворення певної абстрактної інституції не можуть вважатися такими, що забезпечать створення та ефективне функціонування останньої. Остаточно питання системи досудових органів в Україні було вирішене у 2012 році, коли в межах КПК, а саме ст. 38 було передбачено, що частиною даної системи є органи досудового розслідування. Відтак, саме з даного періоду розпочинається новий етап становлення ДБР в Україні.

II. 2012–2016 рр. Нормативне передбачення створення ДБР на рівні кодифікованого акту, а саме КПК позитивно вплинуло на процедуру створення даної інституції. Закріплення у межах ст. 216 КПК винятково важливих повноважень за даним суб'єктом, зокрема передбачення того, що слідчі органів державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до частини першої статті 9 Закону України «Про державну службу», особами, посади яких віднесено до 1-3 категорій посад, суддями та працівниками правоохоронних органів сприяло концентрації особливої уваги на процедурі його створення та функціонування. Відтак, в щорічному посланні Президента України до парламенту 2013 року зазначається про те, що створення нового органу – ДБР, на який буде покладено здійснення таких функцій, як досудове розслідування злочинів, скоєних державними службовцями високого рангу, працівниками правоохоронних органів, суддями, є одним із важливих питань інституційного забезпечення реформування правоохоронних органів [6, с. 235].

Вже у 2014 році у Верховній Раді України було зареєстровано Закон України «Про Державне бюро розслідувань», відповідно до якого останньому передбачалося надання статусу центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом і одночасно правоохоронного органу спеціального призначення. Подальші дії щодо створення ДБР були пов'язані із Коаліційною угодою від 21 листопада 2014 року, підписаною парламентськими партіями України VIII скликання. Зокрема, п. V. 3 передбачає створення ДБР, до якого повинні пе-

рейти слідчі функції органів прокуратури і частково Служби безпеки України (далі – СБУ), зокрема в частині боротьби з корупцією, окрім питань, що належать до відання НАБУ [7].

В кінцевому результаті у 2015 році було прийнято Закон України «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 року, а дещо пізніше 29 лютого 2016 року уряд прийняв Постанову «Про утворення Державного бюро розслідувань». Таким чином, розпочався процес формування та функціонування нової для української правової системи інституції, – ДБР.

III. 2016–2020 рр. Даний етап характеризується активним процесом реалізації ДБР своїх повноважень у межах, визначених законодавством. Відтак, на сьогодні відповідний суб'єкт, не дивлячись на зміну свого статусу, а також неоднозначне його сприйняття у межах доктрини та практики, займає особливе місце у межах правоохоронної системи та державницького апарату, що опосередковано, по-перше, особливим адміністративно-правовим статусом ДБР, по-друге, особливою сферою реалізації владних повноважень, по-третє, особливим нормативно-правовим пластом, котрий регулює діяльність даної інституції. Сучасний етап функціонування даної інституції, продукує актуальність питання модернізації та оновлення адміністративно-правового статусу даного суб'єкта публічного адміністрування, крізь призму забезпечення відповідності його міжнародним стандартам, а також розширення системи міжнародних зв'язків даної інституції. Окрім того це також продукується наявністю у даного суб'єкта так званої персональної підслідності, адже законодавець використовує персональний критерій, визначаючи коло підслідних ДБР [9, с. 282].

Таким чином, сучасний етап діяльності ДБР характеризується необхідністю продовження удосконалення адміністративно-правового статусу ДБР, зокрема шляхом:

- розроблення системи підзвітності ДБР громадськості та встановлення громадського контролю за його діяльністю;
- удосконалення системи взаємозв'язків між ДБР та суб'єктами публічного адміністрування повноваження котрих носять так званий «пограничний» характер;
- удосконалення фінансової та матеріально-технічної бази ДБР;
- осучаснення вимог до професійного рівня посадових та службових осіб ДБР, а також розроблення комплексної системи підвищення кваліфікації, тощо.

Таким чином, відзначимо, що на сьогодні процес по створенню спеціального правоохоронного органу, котрий був би уповноважений здійснювати досудове розслідування щодо окремих категорій службовців дійшов свого логічного завер-

шення, чому передувало ряд невдалих, але вкрай важливих спроб. Відтак, на сьогодні, залишається лише із урахуванням суспільних потреб та практичної площини реалізації ДБР своїх повноважень здійснювати модернізацію даної інституції із урахуванням міжнародних стандартів.

Висновки: таким чином, здійснивши повне дослідження обраної нами проблематики можна здійснити ряд висновків, а саме:

1. Історичний аспект дослідження обраної проблематики продукував необхідність комплексного вивчення історичного аспекту функціонування органів досудового розслідування на українських землях з використанням ретроспективного та порівняльного методів наукового дослідження. Будучи прихильниками широкого підходу до визначення етапів створення та функціонування органів досудового розслідування, нами було встановлено, що до сучасного періоду українська правова система не знала спеціалізованих інституцій у межах правоохоронних систем, котрі б мали повноваження здійснювати досудове розслідування по окремих категоріях справ, відтак, дана практика у більшій своїй мірі є новою для вітчизняного право- й державотворення.

2. Разом із тим, враховуючи те, що ДБР було створено лише у 2015 році, відзначимо, що сама по собі ідея створення спеціалізованого правоохоронного органу, котрий уповноважений здійснювати досудове розслідування по окремих категоріях справ не є новою у межах сучасної правової практики, та характеризується тривалим шляхом свого доктринального та практичного напрацювання, а також рядом невдалих спроб на шляху до реалізації поставленої мети.

3. Період здобуття Україною незалежності та прийняття Конституції став тригером для початку розроблення нормативно-правової основи створення ДБР. Нами було викормлено три основні історичні етапи становлення ДБР, а саме перший етап 1996-2012 рр., котрий характеризувався невдалими спробами створення спеціалізованої інституції; другий етап 2012-2016рр., котрий ознаменувався законодавчими згадками про ДБР, а також доповненням КПК, положеннями про органи державного бюро розслідувань; та третій

етап 2016-2020рр., що був визначений нами, як сучасний етап діяльності ДБР, що характеризується функціонуванням даної інституції у межах державницького та правоохоронного апарату.

4. Історичний аналіз становлення ДБР має важливе значення для усвідомлення ролі та суті даної інституції у межах державницького та правоохоронного апарату України та надає можливість здійснити висвітлення основних шляхів подальшого удосконалення його статусу.

Таким чином, проведене нами дослідження, носить важливе прикладне значення та надає можливість не лише дослідити історичний аспект становлення ДБР, але й окреслити основні напрямки осучаснення даної інституції на третьому етапі його розвитку.

Література

1. Татаров О.Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС). Текст монографії. Донецьк. Промінь, 2012. 640 с.
2. Берназ П. Становлення та розвиток суб'єктів здійснення досудового слідства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 3. С. 154–159.
3. Цимбалюк В. Функція досудового слідства вповноваженнях Державного бюро розслідувань та Національного антикорупційного бюро. *Право і безпека*. 2014. № 3. С. 160–164.
4. Скулиш Є. Проблемні питання створення Державного бюро розслідувань. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 2. С. 60–71.
5. Концепція реформування кримінальної юстиції України: Указ Президента України від 08.04.2008 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 27. Ст. 838.
6. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.08.2008 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1153-2008-%D1%80>.
7. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. Київ: НІСД, 2013. 576 с.
8. Угода про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» від 27.11.2014 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15>.
9. Ільченко О.В. Правові аспекти створення та діяльності Державного бюро розслідувань [Текст]. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 4. С. 281-283.

Анотація

Франтовський Є. М. Історія становлення державного бюро розслідувань. – Стаття.

В даній статті здійснюється ретроспективне дослідження створення Державного бюро розслідування, як особливого суб'єкта у межах державницького та правоохоронного апарату України, котрий наділяється особливими та ексклюзивними повноваженнями, що притаманні виключно даній правоохоронній інституції. Автор для дослідження використовує комплексний підхід, а також ретроспективний метод щодо аналізу та розкриття історії створення та функціонування органів досудового розслідування в Україні, зокрема й органів, котрі мають спеціальний статус, одним із котрих є Державне бюро розслідувань.

Ключові слова: Державне бюро розслідувань, історія створення, історичний етап, орган досудового розслідування, правоохоронна інституція.

Аннотация

Франтовский Е. М. История становления государственного бюро расследований. – Статья.

В данной статье осуществляется ретроспективное исследование создания Государственного бюро расследования, как особого субъекта в пределах государственного и правоохранительного аппарата Украины, который наделяется особыми и эксклюзивными полномочиями, присущие исключительно данной правоохранитель-

ной институции. Автор для проведения исследования использует комплексный подход, а также ретроспективный метод проведения анализа и раскрытия истории создания и функционирования органов досудебного расследования в Украине, в том числе и органов которые имеют специальный статус, одним из которых является Государственное бюро расследований.

Ключевые слова: Государственное бюро расследований, история создания, исторический этап, орган досудебного расследования, правоохранительная организация.

Summary

Frantovskyi Ye. M. History of establishment of the state bureau of investigations. – Article.

This article provides a retrospective study of the establishment of the State Bureau of Investigation as a special entity within the state and law enforcement apparatus of Ukraine, which is endowed with special and exclusive powers that are unique to this law enforcement institution. The author uses a comprehensive approach to the study, as well as a retrospective method for analyzing and disclosing the history of the establishment and operation of pre-trial investigation bodies in Ukraine, including bodies with special status, one of which is the State Bureau of Investigation.

Key words: State Bureau of Investigation, history of creation, historical stage, pre-trial investigation body, law enforcement institution.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.123.12:[343.71:656] (477)

А. А. Авагімов
здобувач*Харківського національного університету внутрішніх справ***ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТ ТА ФОРМИ ВНУТРІШНЬОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПІДРОЗДІЛІВ
КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО
ЗАВОЛОДІННЯ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ, ПОЄДНАНОМУ З НАСИЛЬСТВОМ,
НЕБЕЗПЕЧНИМ ДЛЯ ЖИТТЯ ЧИ ЗДОРОВ'Я ПОТЕРПІЛОГО**

Постановка проблеми. Зважаючи на те, що форми взаємодії в правоохоронній діяльності зараз перебувають в активній фазі реформування їх правових і організаційних основ, а ефективна протидія незаконному заволодінню транспортними засобами, поєднаному з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого потребує комплексного застосування сил і засобів Національної поліції, організація взаємодії підрозділів кримінальної поліції з іншими органами та службами Національної поліції під час досудового розслідування кримінального правопорушення вказаної категорії обумовлює необхідність подальшого докладного наукового осмислення та удосконалення.

Метою статті є розгляд окремих питань організації внутрішньої взаємодії підрозділів кримінальної поліції під час досудового розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами, поєднаному з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого. Визначення основних структурних підрозділів Національної поліції України, з якими відбувається взаємодія під час досудового розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами, поєднаному з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого з боку підрозділів кримінальної поліції.

Стан дослідження. Діяльність підрозділів кримінальної поліції та важливі аспекти їх взаємодії з іншими підрозділами Національної поліції входили до предмета комплексних досліджень українських науковців, які розглядали окремі напрями протидії кримінальній протиправності, а також організацію й тактику протидії окремим видам кримінальних правопорушень. За різних часів окремим питанням внутрішньої взаємодії підрозділів кримінальної поліції під час протидії кримінальним правопорушенням були присвячені роботи С.В. Албула, А.В. Баб'яка, О.М. Бандурки, В.О. Біляєва, О.І. Галінського, В.П. Захарова, О.М. Ключева, О.Ф. Кобзар, Д.Й. Никифорчука, М.А. Погорецького, О.О. Подобного, М.Б. Саакя-

на, М.В. Стащак, В.Є. Тарасенка, Р.В. Тарасенка, В.В. Черепущака, В.В. Шендрика та інших науковців.

Виклад основного матеріалу. Можна справедливо відмітити, що у протидії кримінальній протиправності взагалі і незаконним заволодінням транспортними засобами, поєднаним з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого зокрема неможливо досягти успіхів зусиллями лише однієї сили, тому закономірно, що єдність їх відповідних дій досягається шляхом належної організації спільної роботи [1, с. 39]. Швидко, повне та всебічне розслідування кримінальних правопорушень досягається шляхом поєднання зусиль усіх органів та підрозділів поліції, забезпечення належного рівня їх взаємодії відповідно до вимог законодавства щодо отримання, збирання, накопичення та використання інформації про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, а також про події і факти, які можуть сприяти їх розслідуванню і розкриттю, що є невід'ємним завданням для всіх працівників поліції. Підрозділи кримінальної поліції, міжрегіональні територіальні органи Національної поліції та їх територіальні (відокремлені) підрозділи є основними службами, які виконують обов'язки з протидії незаконним заволодінням транспортними засобами, поєднаному з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого і відповідають за кінцевий результат цієї роботи за напрямками діяльності. Інші органи та підрозділи поліції забезпечують здійснення заходів, спрямованих на отримання інформації про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, а також події і факти, які можуть сприяти їх розкриттю та досудовому розслідуванню у межах своєї компетенції [2, с. 4].

З початку треба розглянути саме поняття «взаємодія», це дуже широкий загальний термін, що позначає таку сумісну дію кількох об'єктів або суб'єктів, при якій результат дії одного з них впливає на інші, що змінює їхню динамічну поведінку.

В енциклопедичній літературі термін «взаємодія» відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, взаємозв'язки між різними об'єктами, характеристику форм людської діяльності й пізнання, їх взаємну обумовленість, зміну стану, взаємовплив, а також породження одним об'єктом іншого [3, с. 199]. Тлумачний словник вказує, що «взаємодія» – це «...співдія, співдіяння, взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь» [4, с. 259].

Із філософського погляду, взаємодія – це універсальна форма руху, становлення, розвитку процесу, що визначає існування й структурну організацію будь-якої матеріальної системи [5, с. 135]. Із погляду науки управління, взаємодія – це одна з форм спрямованого впливу для досягнення конкретної мети, а також процесу обміну інформацією [6, с. 12].

Безпосередньо поняття «взаємодія» пов'язане з управлінськими функціями і тому, на думку деяких науковців, може розглядатись як форма зв'язку елементів системи, за допомогою якої вони, взаємодоповнюючи один одного, створюють умови для належного функціонування всієї системи в цілому [7, с. 22].

Одними із перших, хто надав тлумачення терміну «взаємодія», були Р.С. Белкін і А.І. Вінберг, які визначили, що під взаємодією слід розуміти об'єднання сил, засобів і методів кожного підрозділу, спрямоване на успішне досягнення загальної мети, і є загальновизнаним принципом організації та здійснення протидії кримінальній протиправності як у цілому, так і в рамках конкретного акту розслідування [8, с. 66]. Розвиваючи цю думку, Д.В. Гребельський вказує, що при цьому взаємодіючі органи здійснюють управління в одній галузі державної діяльності (протидії кримінальній протиправності), що функціонує з однією загальною метою [9, с. 39].

Разом з цим С.Н. Квасов підкреслює, що взаємодія включає в себе такі поняття як «співробітництво», «сприяння», «скоординована діяльність», «погоджена діяльність», «погоджена спільна діяльність» [10, С. 118].

Водночас О.Я. Кінаш вказує, що взаємодія має відповідати таким вимогам – як взаємний зв'язок, взаємна підтримка [11, С. 357].

Також, на думку С.В. Бородіна: «взаємодія – це заснована на законі і підзаконних актах, узгоджена за цілями, місцем і часом діяльність оперативних працівників і слідчого, здійснювана при попередженні, розкритті і розслідуванні кримінальних правопорушень, а також при розшуку злочинців, що сховалися» [12, с. 21].

Інші ознаки взаємодії – здійснення діяльності в межах своєї компетенції – надає А.Н. Балашов, який вказує: «... взаємодія слідчих і органів дізнання при розслідуванні злочинів становить засновану на законі і узгоджену за метою, місцем і

часом діяльність цих органів, яку вони здійснюють в межах своєї компетенції шляхом найбільш раціонального поєднання властивих кожному з них методів і засобів» [13, с. 14].

На думку Д.М. Середи взаємодія, це концентрація сил, засобів і методів для досягнення поставленої мети, здійснення таких спільних заходів, вибір таких тактичних прийомів або їх комбінацій, які найкраще забезпечують виконання завдань у винятково короткі терміни силами і засобами, що є в розпорядженні суб'єктів взаємодії при найменших затратах і при безумовному дотриманні чинного законодавства [14, с. 144].

А.А. Аксьонов визначає взаємодію в НПУ як спільну діяльність конкретних служб і підрозділів, спрямовану на розв'язання загальних завдань, які при цьому займають рівноправне становище [15].

Окремі науковці зазначають, що взаємодія органів і підрозділів Національної поліції України – це регламентована законами, підзаконними та відомчими нормативними актами діяльність, узгоджена за часом, місцем і метою, що здійснюється у межах їхньої компетенції і проявляється у процесуальних та непроцесуальних (організаційних) формах, основана на відповідних засадах та спрямована на протидію кримінальним правопорушенням, зокрема під час реагування на такі заяви та повідомлення, на початку кримінального провадження, за матеріалами оперативно-розшукової діяльності, під час досудового розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів та в ході судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень [2, С. 27].

Слушною, з цього питання, є думка й В.М. Плішкіна, який виокремлює такі ознаки взаємодії, що використовуються в теорії та в практичній діяльності: 1) взаємодія – це діяльність; 2) наявність декількох (не менше двох) суб'єктів взаємодії; 3) узгодженість заходів за метою, місцем, часом, методами; 4) спрямованість функціонування взаємодіючих суб'єктів; 5) наявність нормативної (правової) бази взаємодії; 6) становище суб'єктів взаємодії в ієрархії системи; 7) зміст завдань, які виконуються суб'єктами взаємодії; 8) спільна діяльність [16, с. 500].

Водночас відмітимо, що, аналізуючи наукові роботи, можна виділити й різні види класифікації взаємодії, зокрема:

- за характером зв'язків (безпосередня та опосередкована);
- за часом здійснення (постійна і тимчасова);
- за видами діяльності суб'єктів взаємодії (оперативно-розшукова, кримінально-процесуальна, адміністративно-правова, організаційно-управлінська, виховна);
- за приналежністю до однієї чи різних систем управління (внутрішня та зовнішня взаємодія);

- за ступенем конспірації (гласна і негласна);
- за етапами здійснення (організаційна і тактична);
- за суб'єктами здійснення;
- залежно від рівня її проведення (управлінський рівень, організаційно-тактичний рівень, оперативно-тактичний рівень) [17, с. 130].

Проведений нами аналіз практики діяльності підрозділів кримінальної поліції у протидії незаконним заволодінням транспортними засобами, поєднаному з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого дозволяє стверджувати, що на сьогодні можна розрізнити наступні види внутрішньої взаємодії підрозділів кримінальної поліції:

- з іншими підрозділами, що входять до складу кримінальної поліції (підрозділи карного розшуку, Департаменту стратегічних розслідувань, підрозділи протидії наркозлочинності, кіберполіції, БЗПТЛ, ПОТЗ, ПОС);
- з органами досудового розслідування;
- з підрозділами превентивної діяльності;
- з криміналістичними підрозділами;
- з підрозділами патрульної поліції.

На сьогодні форми взаємодії оперативних працівників підрозділів кримінальної поліції з іншими підрозділами можна поділити на нормативно-правові (формальні, процесуальні) та організаційно-тактичні (неформальні, непроцесуальні). Перша форма взаємодії стосується питань: передачі слідчому матеріалів з ознаками кримінального правопорушення, які були виявлені під час проведення оперативно-розшукової діяльності; проведення слідчим процесуальних дій із залученням оперативних підрозділів; проведення оперативно-розшукових заходів у провадженні, в якому не встановлено особу, яка вчинила кримінально протиправне діяння; виконання доручень слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; здійснення заходів щодо встановлення особи підозрюваного (розшуку) після зупинення досудового розслідування; привід підозрюваного, свідка.

Наприклад, в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» у ст. 7 мається припис про те, що підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зобов'язані здійснювати взаємодію між собою та з іншими правоохоронними органами з метою швидкого і повного попередження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень [18].

Друга форма взаємодії полягає у безпосередній реалізації функціональних обов'язків оперативних працівників під час досудового розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами, поєднаному з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого. Вона не має про-

цесуального характеру й зазвичай регулюється відомчими нормативними актами, які передбачають організаційні та тактичні заходи, спрямовані на забезпечення узгодженої та цілеспрямованої діяльності співробітників у межах кримінального провадження [19, с. 116].

У результаті вивчення практичного досвіду діяльності підрозділів кримінальної поліції можна констатувати, що сьогодні непроцесуальна форма взаємодії існує у вигляді усного обміну інформацією та складання оперативними працівниками ініціативних рапортів.

Всі підрозділи кримінальної поліції функціонально взаємопов'язані, що визначає необхідність узгодження їх діяльності за допомогою саме внутрішньої взаємодії. Така взаємодія може здійснюватися між підрозділами одного органу поліції, декількох окремих органів або підрозділів поліції, між оперативними підрозділами органів поліції на рівні управлінь, департаментів, а також з іншими службами і підрозділами НПУ. Як справедливо вказує В.Б. Любчик, об'єктивна необхідність взаємодії оперативних підрозділів обумовлюється загальними інтересами у вирішенні питань, пов'язаних з протидією кримінальним правопорушенням, а також важливості підвищення ефективності, яка може бути досягнута лише за умови об'єднання всіх сил і засобів [20, с. 96]. Найбільш розповсюдженими формами такої взаємодії, на наш погляд, є:

1) спільний аналіз оперативної обстановки та коригування розстановки наявних сил та засобів;

2) спільне вивчення, аналіз та оцінка оперативно-розшукової інформації, результатів, отриманих під час проведення оперативно-розшукової діяльності, слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій;

3) взаємний обмін інформацією між оперативними працівниками підрозділів кримінальної поліції з іншими підрозділами щодо обставин події кримінального правопорушення, орієнтувань на злочинців, пошуку джерел доказів тощо;

4) спільна робота у складі слідчо-оперативної групи;

5) спільне планування, організація та проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів;

6) виконання доручень слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій;

7) спільне планування, організація та проведення оперативно-профілактичних цільових відпрацювань території;

8) організація та надання допомоги слідчому при проведенні слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій (оперативна закупка, огляд місця події, обшук, виїмка, накладення арешту на майно тощо);

9) організація та виконання внутрішньокамерних розробок, виконання маршрутних завдань, надання цільових завдань негласному апарату;

10) взаємний обмін наявної інформації, отриманої від негласного апарату, під час оперативно-розшукової діяльності;

11) висунення версій законкретними кримінальними провадженнями та оперативно-розшуковими справами, а також обмін практичним досвідом.

Враховуючи вказане, можна констатувати, що в процесі оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування кримінальних проваджень за фактом незаконного заволодіння транспортними засобами, поєднаному з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, оперативні працівники підрозділів кримінальної поліції взаємодіють зі слідчими:

1. У випадках:

- реалізації матеріалів оперативно-розшукових справ;

- при встановленні факту незаконного заволодіння транспортним засобом, поєднаним з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого під час досудового розслідування інших кримінальних правопорушень;

- безпосередньо під час досудового розслідування фактів незаконного заволодіння транспортним засобом, поєднаним з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого.

2. На підставі:

- доручення слідчого на проведення слідчих (розшукових) чи негласних слідчих (розшукових) дій;

- рапорту оперативного працівника про необхідність залучення слідчого в рамках оперативно-розшукової справи.

Висновок. Проведений нами аналіз наукової літератури та нормативних актів дозволив надати власне визначення поняття взаємодії підрозділів кримінальної поліції з іншими органами та службами Національної поліції під час досудового розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами, поєднаному з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, це нормативно врегульована система заходів, узгоджених за метою, завданням, місцем і часом, яка на підставах комплексного використання можливостей, сил, засобів і заходів підрозділів кримінальної поліції забезпечує ефективну діяльність з превенції кримінальних правопорушень.

Аналізуючи результати отриманих емпіричних даних, можна констатувати, що під час досудового розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами, поєднаному з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого взаємодія відбувається в рамках наступних форм оперативно-розшукової діяльності:

1) збір та отримання оперативно-розшукової інформації (власними силами за допомогою заходів оперативного ініціативного пошуку та з використанням можливостей негласного апарату);

2) під час оперативно-розшукового документування в рамках оперативно-розшукових справ;

3) оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування, в тому числі у складі слідчо-оперативних груп, участь в організації та проведенні слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Література

1. Паливода В. В. Розстановка сил та засобів на території та об'єктах обслуговування підрозділами карного розшуку. *Науковий вісник КНУВС*. 2006. № 3. Ч. 2. С. 34–42.

2. Тарасенко В. Є. Взаємодія органів досудового розслідування з іншими органами і підрозділами Національної поліції України в запобіганні, виявленні та розслідуванні злочинів : навчальний посібник / Д. В. Головін, О. В. Поліщук, В. Є. Тарасенко. Одеса : ОДУВС, 2017. 104 с.

3. Большой энциклопедический словарь. 2-е изд. / под ред. А. М. Прохорова. М.: Большая Рос. энцикл.; СПб: Норинт, 1998.

4. Новый тлумачний словник української мови: у 3 т. / укладачі: Василь Яременко, Оксана Сліпущко. К.: Вид-во «Аконіт», 2007. Т. 1. 928 с.

5. Современный философский словарь. 2-е изд. / под общ. ред. В. Е. Кемерова. Мн.: Панпринт, 1998. 1064 с.

6. Терещенко В. И. Организация и управление. Опыт США. М.: Экономика, 1965. 47 с.

7. Негласні слідчі (розшукові) дії: курс лекцій / Д. Й. Никифорчук, С. І. Ніколаюк, О. І. Козаченко та ін.; за заг. ред. Д. Й. Никифорчука К.: НАВС, 2012. 138 с.

8. Белкин Р. С. Криминалистика: общетеоретические проблемы / Р. С. Белкин, А. И. Винберг. М.: Юрид. лит., 1973. – 264 с.

9. Гребельский Д. В. Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. М.: Акад. МВД СССР, 1977. 90 с.

10. Квасов С. Н. О понятии и сущности взаимодействия органов внутренних дел с негосударственными (частными) охранно-сыскными структурами. *Вестник Московского университета МВД России*. 2007. № 2. С. 118–119.

11. Кінаш О. Я. Взаєморозуміння органів попереднього слідства з населенням – передумова взаємодії й організації профілактики. *Проблеми взаєморозуміння ОВС з населенням*. Донецьк, 2002. С. 357–360.

12. Бородин С. В. Некоторые вопросы взаимодействия оперативного работника и следователя органов охраны общественного порядка. М.: Труды ВНИИОП, 1967. № 9. С. 21–28.

13. Балашов А. Н. Взаимодействие следователей и органов дознания при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. М.: МЮИ МВД РФ, 1973. 242 с.

14. Середа Д.М. Тактика розкриття злочинів у сфері приватизації оперативними підрозділами

органів внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук, 2001. Х, С. 257.

15. Багинський В.З. Основні питання розслідування розкрадань (ст.ст. 84, 86-1 КК України), які відбуваються в умовах економічних перетворень: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 1999. 20 с.

16. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / за заг. ред. Ю. Ф. Кравченка. К.: НАВСУ, 1999. 702 с.

17. Зуєв О. Ю. Протидія збуту майна, одержаного злочинним шляхом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Х., 2015. 233 с.

18. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18.02.1992 № 2135-XII із змін. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

19. Дерев'ягин О. О. Організація і тактика запобігання злочинам підрозділами карного розшуку в курортній місцевості АР Крим (за матеріалами діяльності ГУМВС України в АР Крим) : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / ЛьвДУВС. Львів, 2010. 286 с.

20. Любчик В. Б. Протидія органів внутрішніх справ корисливо-насиленним злочинам у курортній місцевості : монографія. Одеса : ОДУВС, 2013. 140 с.

Анотація

Авагімов А. А. Теоретичний зміст та форми внутрішньої взаємодії підрозділів кримінальної поліції під час досудового розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами, поєднаному з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого. – Стаття.

Розглянуто окремі питання організації внутрішньої взаємодії підрозділів кримінальної поліції під час досудового розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами, поєднаному з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого. Виокремлено основні структурні підрозділи Національної поліції України, з якими відбувається взаємодія під час досудового розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами, поєднаному з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого з боку підрозділів кримінальної поліції. Надано авторське визначення поняття взаємодії підрозділів кримінальної поліції з іншими органами та службами Національної поліції під час досудового розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами, поєднаному з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого.

Ключові слова: організація внутрішньої взаємодії, підрозділи кримінальної поліції, досудове розслідування, заволодіння транспортними засобами.

Аннотация

Авагимов А. А. Теоретическое содержание и формы внутреннего взаимодействия подразделений криминальной полиции во время досудебного расследования незаконного завладения транспортными средствами, совмещенном с насилием, опасным для жизни или здоровья потерпевшего. – Статья.

Рассмотрены отдельные вопросы организации внутреннего взаимодействия подразделений криминальной полиции во время досудебного расследования незаконного завладения транспортными средствами, совмещенном с насилием, опасным для жизни или здоровья потерпевшего. Выделены основные структурные подразделения Национальной полиции Украины, с которыми организовано взаимодействие во время досудебного расследования незаконного завладения транспортными средствами, совмещенном с насилием, опасным для жизни или здоровья потерпевшего подразделениями криминальной полиции. Предоставлено авторское определение понятия взаимодействия подразделений криминальной полиции с другими органами и службами Национальной полиции во время досудебного расследования незаконного завладения транспортными средствами, совмещенном с насилием, опасным для жизни или здоровья потерпевшего.

Ключевые слова: организация внутреннего взаимодействия, подразделения криминальной полиции, досудебное расследование, завладение транспортными средствами.

Summary

Avahimov A. A. Theoretical content and forms of internal interaction of criminal police units during the pre-trial investigation of illegal possession of vehicles, combined with violence, dangerous to the life or health of the victim. – Article.

Some issues of organization of internal interaction of criminal police units during the pre-trial investigation of illegal possession of vehicles, combined with violence dangerous to the life or health of the victim, were considered. The main structural subdivisions of the National Police of Ukraine, with which there is an interaction during the pre-trial investigation of illegal possession of vehicles, combined with violence dangerous to the life or health of the victim by the criminal police units, have been identified. The author's definition of the concept of interaction of criminal police units with other bodies and services of the National Police during the pre-trial investigation of illegal possession of vehicles, combined with violence dangerous to the life or health of the victim.

Key words: organization of internal interaction, criminal police units, pre-trial investigation, seizure of vehicles.

УДК 343.985:368.9 (477)

М. В. Беззубенко
здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ЧАС, МІСЦЕ, ОБСТАНОВКА ТА ТИПОВІ СЛІДИ УХИЛЕНЬ ВІД СПЛАТИ ЄДИНОГО ВНЕСКУ НА ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ ТА СТРАХОВИХ ВНЕСКІВ НА ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ СТРАХУВАННЯ

Постановка проблеми. Розбудова України як демократичної, правової держави передбачає здійснення ряду важливих заходів щодо розвитку суспільних відносин (у тому числі, кримінально-правових), інститутів громадянського суспільства, державних підприємств, забезпечення функціонування підприємств та суб'єктів господарської діяльності тощо. В сучасних умовах складної та затяжної кризи, спричиненою коронавірусною хворобою COVID-19 питання щодо забезпечення останніх є одним із складних, що до того ж зумовлюється численними правопорушеннями у зазначеній сфері. Відповідно, наразі важливим призначенням держави є захистити державні інтереси від протиправних посягань на господарську та податкову сферу, реалізація чого покладається на відповідні органи, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства.

В даному контексті мова йде про вчинення злочинів у сфері господарської діяльності загалом, та ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, зокрема, щонасогодніносить латентний та важко розслідуваний характер.

Стан дослідження проблеми. Загальні питання щодо визначення криміналістичної методики, тактики та характеристики злочинів неодноразово ставали предметом наукових досліджень таких вчених як: Ю. П. Аленін, О. О. Андрєєв, Ю. В. Баулін, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Р. С. Белкін, Р. Х. Бічурін, Л. П. Брич, В. В. Вапнярчук, В. М. Вересов, І. О. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, В. К. Гавло, І. Ф. Герасимов, В. Г. Гончаренко, Р. Ю. Гревцова, В. М. Гузей, Г. В. Густов, Н. О. Гурторова, Л. В. Дмитрієва, В. П. Корж, В. С. Кузьмічов, Я. М. Кураш, С. П. Лапта, В. В. Лисенко, В. Г. Лукашевич, В. О. Малярова, Г. А. Матусовський, М. І. Мельник, В. М. Мельничок, В. Р. Мойсик, Г. В. Москаленко, В. О. Навроцький, В. О. Образцов, В. Г. Озар, В. О. Останін, О. І. Перепелиця, С. І. Перлін, І. В. Чурікова, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько, А. Р. Шляхов, М. П. Яблоковий, А. В. Яшин та ін.

Констатуємо значний внесок зазначених учених у розробку вказаної проблематики, зауважимо, що вони у своїх наукових працях торкалися

лише окремих її аспектів, у зв'язку з чим багато теоретичних положень, пов'язаних як із криміналістичною характеристикою ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування продовжують залишатися недостатньо дослідженими. Тож необхідність у науковому забезпеченні правильного кримінального процесуального регулювання протидії ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування є очевидною.

Метою статті є визначення часу, місця, обстановки та типових слідів ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування як елементів криміналістичної характеристики злочинів ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Виклад основного матеріалу. Час вчинення злочину – це певний відрізок (проміжок) часу, протягом якого відбувається суспільна небезпечна діяння і настають суспільно небезпечні наслідки [1, с. 143]. Встановлення часу на всі етапи злочину має важливе криміналістичне значення. Час впливає на всі етапи виникнення, існування і використання доказової інформації. Урахування впливу часового фактору в процесі розслідування дозволяє: а) визначити час події злочину; б) встановити часові зв'язки між фактами; в) з'ясувати черговість подій, дій або фактів; г) обчислити тривалість різних подій та ін. [2, с. 193].

Час вчинення ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування є одним з важливих елементів криміналістичної характеристики даної категорії злочинів. Вибір злочинцем конкретного часу посягання залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників.

На вибір злочинцем конкретного часу посягання впливає цілий ряд чинників, які в певній мірі

корелюються з його особистістю: спосіб і відповідно обраний вид насильства, кількість злочинців, їх вікові особливості, взаємини злочинця і потерпілої і багато інших.

В результаті дослідження стосовно часу вчинення ухиленя від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування нами встановлено: найчастіше такі злочини вчиняються в денний час, і найменша кількість – у нічний час.

Так, за часом вчинення ухиленя від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, злочини поділяються на такі, що вчиняються на весні та восени і як правило в денний проміжок часу.

Використовуючи взаємозв'язок місця та часу вчинення ухиленя від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, з іншими елементами його криміналістичної характеристики, на основі аналізу наявної інформації про вчинений злочин, слідство може висунути версії про особу злочинця, місця можливого його перебування і прогнозувати слідчі ситуації, які будуть складатися на наступних етапах розслідування. Виявлення тимчасових зв'язків і відносин, пов'язаних з подією конкретного злочину, які знайшли своє відображення в навколишньому середовищі, дозволяють визначити необхідні елементи предмета доказування і реконструювати юридично значимі обставини розслідуваної події [3, с. 89-91].

Місце вчинення злочину – це певна територія або інше місце, де відбувається суспільно небезпечне діяння і настають його суспільно небезпечні наслідки [4, с. 143].

Місце вчинення злочину в теорії кримінального права розглядають в аспекті дії кримінального закону в просторі та як ознаку об'єктивної сторони [5, с. 198]. У підручниках з кримінального права України місце вчинення злочину визначають як певну територію, на якій вчинюється злочин [6, с. 104]; певну територію або інше місце, де відбувається суспільно небезпечне діяння і настають його суспільно небезпечні наслідки [7, с. 143].

Місце вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики дозволяє відповісти на запитання – де вчинено злочин. Місцем вчинення злочину може бути робоче місце посадової особи, особи підприємця, який ухиляється від сплати єдиного соціального внеску тощо. Важливе значення мають й ті місця, де здійснюється підготовка до злочину або залишені сліди, пов'язані із злочинною подією, або приховані їх ознаки. При розслідуванні багатьох злочинів необхідно враховувати: а) місце, де відбувалися підготовчі дії

до вчинення злочину; б) місце безпосереднього вчинення злочину; в) місце, де залишені сліди (у широкому розумінні) злочинного зазіхання; г) місце приховування слідів злочину, знарядь і засобів його вчинення, предмета злочинного зазіхання [2, с. 192-193].

Зокрема, за місцем діяльності злочини, що розглядаються, можуть вчинятися в: а) органах державної влади та органах місцевого самоврядування; б) державних і муніципальних закладах; в) органах громадських і релігійних організацій; г) приватних організаціях (як комерційних, так і некомерційних структур). Причому варто усвідомлювати, що місце вчинення злочину конкретизує й індивідуалізує сам злочин.

Разом із тим злочини у сфері господарської діяльності загалом, та ухиленя від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, зокрема, можуть вчинятися в різних галузях і видах економічної діяльності. Так, за названі злочини вчиняються на підприємствах, в установах, організаціях за наступними видами діяльності: державне управління й оборона, обов'язкове соціальне страхування; надання інших видів послуг; фінансова та страхова діяльність; діяльність у сферах права, бухгалтерського обліку; підприємництво тощо.

Зазвичай розслідування злочинів починається зі сприйняття та вивчення обстановки, в якій вони були вчинені, що як правильно вказує В. Ф. Єрмолович, допомагає скласти уявлення про мотиви, цілі, способи, суб'єкти та механізм вчинення злочину [8, с. 167-168].

У юридичній літературі з другої половини ХХ ст. почалося детальне дослідження обстановки вчинення злочину. На ранніх етапах досліджень обстановку вчинення злочинів розуміли переважно у вузькому значенні і зводили її до обстановки вчинення місця події [9, с. 75].

Однак, на сьогодні, серед вчених криміналістичної науки не сформовано єдиних підходів щодо визначення сутності категорії «обстановка вчинення злочину» та її структури.

Так, А. М. Васильєв та М. П. Яблоков, даючи визначення обстановки вчинення злочинів, одними із перших виділили обов'язковими її елементами поведінку учасників та психологічні зв'язки між ними [10, с. 125].

Натомість В. І. Куликов усі елементи обстановки вчинення злочинів об'єднав у дві групи та визначив, що обстановка вчинення злочину – це система, обмежена просторово-часовими рамками конкретної події злочину, котра включає в себе матеріальні (природні та техногенні) та соціально психологічні елементи об'єктивно оточуючого злочинця та спеціально обраного пристосованого

до ним середовища, в якому відбувається злочинне діяння, і впливає на формування всіх його структурних елементів та детермінує характер поведінки співучасників злочину й відповідно обумовлює методику розслідування злочину [11, с. 45]. Аналізуючи вказану позицію, ми погоджуємося із вченим, що злочинець діє не лише в обстановці, що склалася, але й може обрати та пристосувати її для досягнення злочинної мети.

У юридичній літературі виділено кілька варіантів ставлення злочинця до умов зовнішнього середовища, що впливає на зміст його дій: а) суб'єкт адекватно і повно сприймає, а також оцінює об'єктивну обстановку, будує свої дії згідно з поставленою метою, ураховуючи всі чинники, складові, її зміст; б) суб'єкт використовує фактори, що сприяють досягненню мети, але внаслідок зайвої самовпевненості або з інших причин нехтує окремими несприятливими факторами обстановки, не враховує їх у своїх діях; в) суб'єкт унаслідок неухваленості, недбалості, недостатнього розвитку органів чуття неадекватно усвідомлює об'єктивну обстановку, спотворено її сприймає або помиляється в її оцінці; г) суб'єкт з різних причин може діяти свідомо, нехтуючи факторами об'єктивної обстановки, не докладаючи зусиль для використання в обраному способі дій сприятливих факторів, не вживаючи заходів щодо пристосування до несприятливих умов або подолання їх [12, с. 175-176].

Отже, обстановка вчинення ухиленя від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування – це система чинників зовнішнього середовища, що характеризують місце, час, об'єкт і предмет посягання, склад співучасників і характер взаємовідносин особи злочинця та потерпілої особи, вчинення та приховування злочину. Використовуючи інформацію про обстановку вчинення ухиленя від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та її взаємозв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики, можна висунути версії про особу злочинця, можливе місце перебування і передбачити слідчі ситуації на наступних стадіях розслідування, що і визначає вихідні позиції саме при розслідуванні ухиленя від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Що стосується такого елементу криміналістичної характеристики як типові сліди ухиленя від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, зазначимо, що слідова картина, яку можна

спостерігати під час огляду місця події відображає характер дій злочинця, особливості його особистості та окремі обставини вчинення злочину.

Слідам учинення ухиленя від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування властиві загальні закономірності механізму слідоутворення. Водночас специфіка ухиленя від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування знаходить своє відображення й у «слідовій картині» цих злочинів. Можна виділити дві суттєві особливості, притаманні слідам вчинення податкових злочинів.

Висновки. Таким чином, матеріальні сліди вчинення ухиленя від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування завжди відображаються в документах. У більшості випадків у даних злочинах ці сліди є не підчистками, травленнями або іншими виправленнями подібного роду, а відносяться до групи інтелектуальних підроблень. Це значно ускладнює роботу слідчого, оскільки потребує застосування спеціальних методів перевірки наданих або вилучених документів. Структуризація слідів ухиленя від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування у ході дослідження інформації про злочин та злочинця визначає їх місце в системі доказування, у виборі прийомів, методів і системи використання доказів на стадії досудового розслідування.

Типовими матеріальними слідами учинення ухиленя від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування є наявність або, навпаки, відсутність документів, що відображають виконання будь-якої господарської, фінансової, банківської або податкової інформації. Такі операції відповідають тому чи іншому етапу формування або перерахування податку. У більшості випадків матеріальні сліди податкових злочинів виявляються серед документів зі створення, отримання й обліку об'єктів оподаткування.

Отже, розглянуті вище елементи криміналістичної характеристики ухиленя від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування відображають найбільш характерні особливості даних злочинів, дозволяють типізувати групи злочинців, серед яких слід шукати підозрюваних, і намітити методи виявлення,

розкриття й розслідування ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Принципово важливо, на наш погляд, щоб інформація про спосіб, місце і час вчинення ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування містилася в системі криміналістичних обліків і використовувалася як при провадженні розслідування, так і для профілактики вчинення злочинів даного виду.

Література

1. Місце, час, обстановка, спосіб та засоби вчинення злочину // Юристонлайн: сайт. URL: [http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/literatura/krim_pravo/037.php#:~:text=%D0%A7%D0%B0%D1%81%20%D0%B2%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%83%20%2D%20%D1%86%D0%B5%20%D0%BF%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9,%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%8E%D1%82%D1%8C%20%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%BD%D0%B5%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B8.&text=%D0%A0%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%BC%20%D0%B7%20%D1%82%D0%B8%D0%BC%20%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%83,\(%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96%204%2C%205\)](http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/literatura/krim_pravo/037.php#:~:text=%D0%A7%D0%B0%D1%81%20%D0%B2%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%83%20%2D%20%D1%86%D0%B5%20%D0%BF%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9,%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%8E%D1%82%D1%8C%20%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%BD%D0%B5%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B8.&text=%D0%A0%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%BC%20%D0%B7%20%D1%82%D0%B8%D0%BC%20%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%83,(%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96%204%2C%205)).
2. Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів. Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 720 с.
3. Шестак С. В. Обстановка совершения изнасилований несовершеннолетними лицами. *Теория и практика общественного развития*. № 1. 2007. С. 89-91.
4. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник. М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. / за заг ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
5. Малинин В. Б. Объективная сторона преступления. Санкт-Петербург: Изд-во Юрид. ин-та Санкт-Петербурга, 2004. 301 с..
6. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін. / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ: Юрид. думка, 2004. 656 с.
7. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2010. 456 с.
8. Ермолович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. Москва : Амалфея, 2001. 304 с.
9. Якимов Н. И. Криминалистика. Уголовная тактика. Москва, 1929. 345 с.
10. Васильев А. Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1984. 144 с.
11. Куликов В. И. Обстановка совершения хищений государственного и общественного имущества как объект специального криминалистического исследования. Свердловск 1986. С. 44-50.
12. Криминалистика: учебник / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. Москва : Юрид. лит., 1988. 672 с.

Анотація

Беззубенко М. В. Час, місце, обстановка та типові сліди ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. – Стаття.

У статті досліджено часу, місця, обстановки та типових слідів ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування як елементів криміналістичної характеристики злочинів ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Визначено, що час є однією із основних елементів, оскільки дозволяє встановити часові зв'язки між злочинними діяннями. Наголошено на важливості встановлення місця, обстановки та типових слідів злочину.

Ключові слова: криміналістична характеристика, ухилення, єдиний внесок, загальнообов'язкове пенсійне страхування, елементи, структура, час, місце, обстановка, типові сліди.

Аннотация

Беззубенко Н. В. Время, место, обстановка и типовые следы уклонений от уплаты единого взноса на общеобязательное государственное социальное страхование и страховых взносов на общеобязательное государственное пенсионное страхование. – Статья.

В статье исследованы времени, места, обстановки и типичных следов уклонения от уплаты единого взноса на общеобязательное государственное социальное страхование и страховых взносов на общеобязательное государственное пенсионное страхование как элементов криминалистической характеристики преступлений уклонения от уплаты единого взноса на общеобязательное государственное социальное страхование и страховых взносов на общеобязательное государственное пенсионное страхование. Определено, что время является одной из основных элементов, поскольку позволяет установить временные связи между преступными деяниями. Подчеркнута важность установления места, обстановки и типичных следов преступления.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, уклонение, единый взнос, общеобязательное пенсионное страхование, элементы, структура, время, место, обстановка, типичные следы.

Summary

Bezzubenko M. V. Time, place, setting and typical traces of evasion from the payment of a single contribution to compulsory state social insurance and insurance contributions to compulsory state pension insurance. – Article.

The article investigates the time, place, setting and typical traces of evasion from paying a single contribution to compulsory state social insurance and insurance

contributions to compulsory state pension insurance as elements of the forensic characteristics of crimes of evading payment of a single contribution to compulsory state social insurance and insurance contributions to compulsory state social insurance. pension insurance. It has been determined that time is one of the main elements, since it allows establishing temporary connections between criminal acts. The importance of establishing the place, setting and typical traces of a crime was emphasized.

Thus, the material traces of evasion of the payment of the single contribution to the obligatory state social insurance and insurance contributions to the obligatory state pension insurance are always reflected in the documents. In most cases, in these crimes, these traces are not cleansing, etching or other corrections of this kind, but belong to the group of intellectual forgeries. This significantly complicates the work of the investigator, as it requires the use of special methods to verify the provided or withdrawn documents. The structuring of traces of

evasions from the payment of a single contribution to the obligatory state social insurance and insurance contributions to the obligatory state pension insurance during the study of information about the crime and the offender determines their place in the system of evidence, in the choice of methods, methods and pre-trial investigation.

It is concluded that the typical material traces of evasion of payment of a single contribution to the obligatory state social insurance and insurance contributions to the obligatory state pension insurance are the presence or, conversely, the absence of documents reflecting the implementation of any economic, financial, banking or tax information. Such transactions correspond to a particular stage of formation or transfer of tax. In most cases, material traces of tax crimes are found among the documents on the creation, receipt and accounting of taxable objects.

Key words: forensic characteristics, evasion, single payment, compulsory pension insurance, elements, structure, time, place, situation, typical traces.

УДК 343.985

*І. М. Вигівський**здобувач**Харківського національного університету внутрішніх справ***ТАКТИКА ДОПИТУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ
З ЗАХОПЛЕННЯМ ЗАРУЧНИКІВ**

Постановка проблеми. Допит потерпілого є однією з найважливіших слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях, пов'язаних з захопленням заручників, так як лише потерпілий може надати найбільш повну і достовірну інформацію про механізм вчинення кримінального правопорушення та осіб, що їх вчинили, в результаті безпосереднього «контакту» з ними. Допит потерпілого у кримінальних провадженнях даної категорії дозволяє одержати інформацію не тільки про кількість злочинців, мотиви їх дій, ознаки зовнішності, особливості поведінки, ступінь організованості групи, погодженість дій її учасників, спосіб вчинення кримінального правопорушення, а також з'ясувати роль кожного із злочинців у вчиненому та отримати додаткові докази.

Стан дослідження. В юридичній літературі такий слідчий (розшуковий) дії як допит або окремих її аспектів присвячено численні праці таких вчених, як В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, А.В. Дулов, В.О. Коновалова, М.В. Костицький, М.І. Порубов, О.Р. Ратінов, Л.Д. Удалова, В.Ю. Шепітько та інші. Проте, поза увагою науковців залишилися питання тактики допиту потерпілого в результаті захоплення заручників.

Виклад основних положень. Слід враховувати, що потерпілі після їх звільнення із заручників, можуть перебувати у тяжкому стані, викликаному пережитим страхом, перенесеним фізичним насильством тощо. Тому, в ході допиту бажано створювати умови для довірливого спілкування з потерпілим, уникаючи без потреби загострення ситуації, демонструвати зацікавленість в одержанні повної і достовірної інформації. При виникненні різних ускладнень, викликаних необ'єктивністю допитуваного, його бажанням приховати деякі неприємні для себе факти, необхідно виявляти наполегливість в одержанні достовірних показань, але при цьому поводитися коректно, не допускати зайвого загострення ситуації [1, с. 8].

Допит потерпілого характеризується тим, що така слідча (розшукова) дія може бути проведена як на початковому, так і на наступному етапі розслідування, в залежності хто саме являється потерпілим та з врахуванням психологічного стану потерпілого.

Наголосимо, що, відповідно до ч. 1 ст. 55 КПК України, потерпілим може бути як фізична, так і юридична особа. Відповідно, розглядаючи особу

потерпілого в результаті захоплення заручників, слід зауважити, що такими можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Тобто, фізичні особи, яких захоплено у заручники, яким висловлено вимоги щодо звільнення заручника чи їх представники. Представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 58 КПК України).

Спершу проведемо дослідження процесуальної регламентації та тактики допиту потерпілого в результаті захоплення заручників – фізичної особи. Як правило такий допит може бути проведено на початковому етапі розслідування, після звільнення його як заручника. Допит потерпілого здійснюють за правилами допиту свідка з поправками, що зумовлені його процесуальним статусом. Потерпілому роз'яснюють його права й обов'язки. Давання показань – право, а не обов'язок потерпілого. Він може відмовитися від давання показань, за це відповідальності не передбачено. А от за давання заздалегідь неправдивих показань потерпілий несе кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України [2, с. 42].

Окрім цього, враховуючи той факт, що ситуація допиту потерпілого у більшості випадків 63% є конфліктною через його психологічний стан, слід використовувати можливість слідчого проведення допиту слідчим суддею під час досудового розслідування (ст. 225 КПК України). В даному випадку потерпілого можна допитати одноразово у судовому засіданні слідчим суддею і в подальшому такий доказ буде визнаним належним та достатнім в ході судового розгляду.

Допит потерпілого у кримінальних провадженнях про захоплення заручників проводиться за загальними тактичними правилами допиту та відбувається у три етапи: початковий, робочий та завершальний.

На підготовчому етапі допиту потерпілого варто визначити коло осіб, що присутні під час допиту, та вид його фіксування. Характеризуючи осіб, що повинні бути присутніми під час допиту потерпілого, перш за все слід з'ясувати необхідність присутності психолога.

Щодо необхідності залучення до проведення допиту спеціаліста-психолога існує багато думок.

Так, О.М. Васильєв і Л.М. Карнеєва ведуть мову про відсутність у законі прямої вказівки на можливість залучення спеціаліста до допиту [3, с. 64]. М.І. Порубов вважає, що присутність спеціаліста при допиті порушує обстановку довіри між слідчим і допитуваним [4, с. 104].

Прихильники іншої сторони запевняють, що співпраця при допиті психолога й слідчого дозволить отримати відомості про типові особливості сприйняття, пам'яті, мислення допитуваного, спрямувати вивчення його особи, залежно від виду вчиненого ним кримінального правопорушення, одержати рекомендації щодо встановлення з ним психологічного контакту [5, с. 80].

Ми є прихильниками другого підходу, і враховуючи психологічний стан потерпілого, що перебував у заручниках, його допит, на нашу думку, обов'язково слід проводити за участю психолога. Адже психологічний контакт у слідчій практиці – це особливі взаємовідносини слідчого з учасниками кримінального процесу, що характеризуються прагненням слідчого підтримати спілкування, щоб одержати правдиві, повні і достовірні показання, які мають значення для кримінального провадження [6, с. 24–43]. Для ефективнішого залучення знань психолога та його практичної допомоги при допиті слідчому необхідно провести попередню роботу з ним щодо порядку проведення майбутнього допиту за його участю, отримати психологічні рекомендації щодо налагодження психологічного контакту з допитуваною особою.

Окрім цього, на підготовчому етапі важливим є складання плану допиту, що може бути письмовим або усним. Письмовий план допиту складають тоді, коли передбачається складний допит, пов'язаний із з'ясуванням широкого кола обставин, з використанням значної вихідної інформації, зокрема й тактичної. У плані за участі спеціаліста-психолога формують основні запитання допитуваному.

Участь психолога під час допиту потерпілого не обмежується підготовчим його етапом, а продовжується на основному (робочому) етапі. Так, на робочому етапі допиту завданням слідчого є налаштування, підтримання і зміцнення психологічного контакту з допитуваним, а тактичним отримання правдивих та повних показань. У процесі вільної розповіді допитуваного про події, які входять в предмет допиту, слідчий може використати такі тактичні прийоми, як нагадування про що-небудь, уточнення, деталізація сказаного, попередження неправдивих показань на початку робочого етапу тощо [7, с. 45].

Коли допит здійснюється у формі запитань і відповідей, психолог ставить допитуваному запитання лише з дозволу слідчого після того, як той з'ясує все заплановане. Запитання психолога мають стосуватися деталей, щодо яких допитуваний

надавав інформацію. У процесі вільної розповіді останнього він уважно слухає його пояснення стосовно спеціальних запитань і за необхідності робить собі помітки, але сам у допит не втручається, навіть якщо допитуваний дає завідомо неправдиві показання [8, с. 54]. У необхідних випадках психолог подає знак слідчому й рекомендує йому поставити запитання по-іншому, змінити акцент на ті чи інші обставини [9, с. 82]. Слід зазначити, що основним тактичним прийомом під час допиту потерпілого є перевірка певних фактів шляхом задавання уточнювальних запитань.

Отже, спробуємо визначити типовий перелік обставин, що слід з'ясувати під час допиту потерпілого, якого захоплено у заручники:

- 1) стан матеріального забезпечення та вид діяльності;
- 2) події, що передували захопленню;
- 3) механізм захоплення у заручники:
 - місце захоплення у заручники;
 - число та характеристика нападників (зовнішні ознаки, особливості голосу, жестів тощо);
 - засоби та знаряддя, які були використані;
 - транспортні засоби, що використовувалися;
 - наявність свідків, а також слідів захоплення у заручники;
- 4) місце утримання в заручниках та кількість утримуваних у заручниках осіб;
- 5) адресати та спосіб висловлення вимог щодо звільнення;
- 6) характер вимог, що використовувалися для звільнення заручників;
- 7) відомості щодо реакції адресатів на вимоги заручників;
- 8) поведінка захоплювачів під час утримання у заручниках;
- 9) механізм проведення операції по звільненню заручників:
 - спосіб та засоби комунікації про звільнення заручників;
 - спосіб звільнення заручників;
 - число правоохоронців, що брали участь у проведенні операції по звільненню заручників;
- 10) збитки, спричинені в результаті захоплення у заручники.

При цьому, якщо потерпілим від захоплення заручників є особа, котрій висловлені вимоги щодо звільнення, то у такому випадку слід з'ясувати: 1) ким для захопленого являється та в яких відносинах перебувають; 2) коли та за яких умов дізналися про захоплення у заручники потерпілого; 3) яким чином та за яких обставин були заявлені вимоги щодо звільнення заручників; 4) предмет заявлених вимог; 5) які характерні ознаки голосу, почерку, знаків тощо були помітні у заявлених вимогах захоплювачів; 6) яким чином слід було здійснити вимоги безпосередньо чи через посередників; 7) коли та яким чином виконали вимоги;

8) як та коли повідомили правоохоронні органи щодо захоплення заручників, а також щодо заявлених вимог щодо їх звільнення; 9) що відомо про утримання чи звільнення заручників тощо.

Слід зауважити, що потерпілим від захоплення заручників, на нашу думку, також будуть державні або інші установи, підприємства чи організації, тобто юридичні особи, яким заявили вимогу вчиняти або утриматися від вчинення дій в результаті захоплення заручників. Якщо розглядати потерпілого як юридичну особу, то такий допит може бути проведений на початковому етапі розслідування. В ході допиту представника потерпілого необхідно з'ясувати такі обставини: 1) загальні обставини та дані щодо потерпілої сторони (якщо це юридична особа, то назва повна і коротка, організаційно-правова форма, форма власності, інформація про фінансовий стан, дані про засновників, керівників, структура юридичної особи, юридична і фактична адреса місцезнаходження, вид діяльності тощо); 2) на якій посаді працює представник потерпілого і який період, що входить до його обов'язки, хто і на підставі чого уповноважив його представляти інтереси потерпілої юридичної особи тощо; 3) кого, за яких обставин було захоплено у заручники; 4) хто виявив відсутність особи, котру захопили у заручники; 5) які обставини передували захопленню особи у заручники та кому саме про це відомо; 6) хто та яким чином заявив вимогу щодо звільнення заручника; 7) кому було заявлено вимогу щодо звільнення заручника; 8) які вимоги висунуті та які кроки зроблені щодо заявлених вимог; 9) чи наявні відомості щодо місця утримання заручника; 10) чи підозрює потерпілий чи його представник конкретну особу, якщо так, то кого саме і чим обґрунтовує такі підозри; 11) хто та до якого саме правоохоронного органу звертався з приводу захоплення заручників; 12) які подальші дії потерпілої сторони та правоохоронців; 13) які дії вчинялися щодо звільнення заручників; 14) які збитки було спричинено в результаті вчинення кримінального правопорушення.

Це не є вичерпний перелік обставин, які необхідно з'ясувати у потерпілого. Він є типовим, а слідчий, зважаючи на умови слідчої ситуації, повинен встановити й інші обставини, які мають значення для кримінального провадження.

На завершальному етапі допиту відбувається фіксація допиту у протоколі слідчої (розшукової) дії та за допомогою технічних засобів фіксації, якими найчастіше є відеокамера. Також проводиться ознайомлення потерпілого з матеріалами відеозйомки допиту.

Під час узагальнення слідчо-судової практики у кримінальних провадженнях про захоплення заручників було встановлено, що 26,2% потерпілих були особи віком до 18 років, тобто дітьми.

Так, у разі якщо потерпілим є дитина, до участі в допиті разом із нею залучається її законний представник, педагог, психолог, а за необхідності – лікар. Після проведення допиту потерпілого, у випадках, якщо потерпілим є неповнолітній, на нашу думку, слід призначити судово-психіатричну експертизу для з'ясування психічного стану потерпілого та можливості усвідомлення потерпілим вчиненого відносно нього кримінального правопорушення, а також визначення можливості правдивості показань чи схильності до фантазування та підвищеної навіюваності.

Висновки. Таким чином, допит є формою обміну інформацією в процесі спілкування, що проводиться за встановленою законом процедурою. Враховуючи наявну у криміналістичній літературі класифікацію ми побудували дослідження тактики допиту потерпілого від захоплення заручників у три етапи (початковому, основному та заключному). Встановлено, що потерпілим від захоплення заручників можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, сформульовано типовий перелік обставин, що підлягають встановленню під час допиту потерпілого. У випадку, коли потерпілим в результаті захоплення заручників є дитина, наголошено на необхідності призначити судово-психіатричну експертизу для з'ясування психічного стану потерпілого та можливості усвідомлення потерпілим вчиненого відносно нього кримінального правопорушення, а також визначення можливості правдивості показань чи схильності до фантазування та підвищеної навіюваності.

Література

1. Авраменко О. Л. Особливості початкового етапу розслідування викрадення людей, вчинених злочинними групами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: НАВСУ, 2011. 19 с.
2. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Особлива частина: підруч. К.: Алерта, 2014. 440 с.
3. Васильев А.Н., Карнеева Л.М. Тактика допроса / А.Н. Васильев, Л.М. Карнеева. М.: Юрид. лит., 1970. 208 с.
4. Порубов Н.И. Допрос в советском уголовном процессе / Н.И. Порубов. Минск: Вишэйш. шк., 1973. 176 с.
5. Саморока В.К., Бородин Т.О. Возможности использования специальных знаний в области психологии для проверки достоверности показаний лица в ходе допроса. *Уголов. право*. Вып. 3, 2006. С. 79–82.
6. Андреев И.С. Курс криминалистики. Мн.: Высшая школа, 2000. 335 с.
7. Питерцев С.К., Степанов А.А. Тактика допроса на предварительном следствии и суде. СПб.: Питер, 2001. 160 с.
8. Циркаль В.В. Некоторые особенности тактики допроса с участием специалиста. *Криминалистика и судебная экспертиза*: респ. междувед. науч.-метод. сб. Вып. 22. Киев: Вища школа, 1981. С. 51–54.
9. Саморока В.К., Бородин Т.О. Возможности использования специальных знаний в области психологии для проверки достоверности показаний лица в ходе допроса. *Уголов. право*. Вып. 3, 2006. С. 79–82.

Анотація

Вигівський І. М. Тактика допиту при розслідуванні кримінальних проваджень пов'язаних з захопленням заручників. – Стаття.

Наукову статтю присвячено висвітленню питання тактики допиту потерпілого під час досудового розслідування кримінального провадження пов'язаного з захопленням заручників. Встановлено недостатній аналіз у науковій літературі питання тактики допиту потерпілого в результаті захоплення заручників. Розглянуто, що допит потерпілого характеризується тим, що така слідча (розшукова) дія може бути проведена як на початковому, так і на наступному етапі розслідування, в залежності хто саме являється потерпілим. Наголошено на необхідності врахування психологічного стану потерпілого під час допиту. Враховуючи те, що ситуація допиту потерпілого у більшості випадків є конфліктною через його психологічний стан, встановлена можливість використання допиту слідчим суддею під час досудового розслідування, передбаченого ст. 225 КПК України. Наголошено на необхідності участі у допиті потерпілого психолога. Проведено класифікацію допиту потерпілого, в залежності від особи потерпілого, яким може бути як фізична, так і юридична особа. Сформульовано типовий перелік обставин, що підлягають встановленню під час допиту потерпілого. У випадках, коли потерпілим в результаті захоплення заручників є дитина, вказано на необхідність призначення судово-психіатричної експертизи, для з'ясування психічного стану та можливості усвідомлення потерпілим вчиненого відносно нього кримінального правопорушення, а також визначення можливості правдивості показань чи схильності до фантазування та підвищеної навіюваності.

Ключові слова: захоплення заручників; розслідування; кримінальне провадження; допит; потерпілий.

Аннотация

Выговский И. М. Тактика допроса при расследовании уголовных производств связанных с захватом заложников. – Статья.

Научную статью посвящена освещению вопрос тактики допроса потерпевшего во время досудебного расследования уголовного производства связанного с захватом заложников. Установлено недостаточный анализ в научной литературе вопрос тактики допроса потерпевшего в результате захвата заложников. Рассмотрены, что допрос потерпевшего характеризуется тем, что такая следственная (сыскная) действие может быть проведена как на начальном, так и на последующем этапе расследования, в зависимости кто именно является потерпевшим. Отмечена необходимость учета психологического состояния пострадавшего во время допроса. Учитывая, что ситуация допроса потерпевшего в большинстве случаев конфликт-

ной за его психологическое состояние, установлена возможность использования допроса следственным судьей во время досудебного расследования, предусмотренного ст. 225 УПК Украины. Отмечена необходимость участия в допросе потерпевшего психолога. Проведена классификация допроса потерпевшего, в зависимости от личности потерпевшего, которым может быть как физическое, так и юридическое лицо. Сформулировано типовой перечень обстоятельств, подлежащих установлению в ходе допроса потерпевшего. В случаях, когда пострадавшим в результате захвата заложников ребенок, указано на необходимость назначения судебно-психиатрической экспертизы, для выяснения психического состояния и возможности осознания потерпевшим совершенного в отношении него уголовного преступления, а также определение возможности правдивости показаний или склонности к фантазированию и повышенной внушаемости.

Ключевые слова: захват заложников; расследования; уголовное производство; допрос; пострадавший.

Summary

Vyhyvskiy I. M. Tactics of interrogation in the investigation of criminal proceedings related to hostage-taking. – Article.

The scientific article is devoted to the issue of tactics of interrogation of the victim during the pre-trial investigation of criminal proceedings on hostage-taking. Insufficient coverage in the literature of the tactics of interrogation of the victim as a result of hostage-taking has been established. It has been established that the interrogation of a victim is characterized by the fact that such an investigative (search) action can be carried out both at the initial and subsequent stages of the investigation, depending on who the victim is and the psychological state of the victim. Given that the situation of interrogation of the victim in most cases is conflicting, due to his psychological condition, the possibility of using the interrogation by the investigating judge during the pre-trial investigation under Art. 225 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The need to participate in the interrogation of the victim psychologist was emphasized. The interrogation of the victim is classified depending on the person of the victim, which can be both an individual and a legal entity. A typical list of circumstances to be established during the interrogation of the victim is formulated. In cases where the victim of hostage-taking is a child, it is necessary to appoint a forensic psychiatric examination to determine the mental state and the possibility of awareness of the victim committed a criminal offense against him, as well as to determine the veracity of testimony or propensity to fantasize and increased suggestion.

Key words: hostage-taking; investigation; criminal proceedings; interrogation; victim.

УДК 343.9

І. І. Гальона
здобувач*Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»***ДЕЯКІ КРИМІНАЛІСТИЧНІ ОЗНАКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ**

Постановка проблеми. Торгівля людьми як одне з найбільш ганебних явищ сучасності стало глобальною проблемою для мільйонів людей усього світу. За оцінками експертів – це сучасна форма рабства, порушення прав людини, злочин не тільки проти життя та здоров'я особи, але й проти держави. Торгівля людьми стала видом нелегальної протиправної діяльності, яка використовує для своєї вигоди міжнародні міграційні потоки. Причинами торгівлі людьми є гендерна нерівність, відсутність рівних можливостей, волаюча економічна нерівність як усередині держав, так і між ними, корупція й уразливість, що є результатом неадекватності судової і правоохоронної системи, громадянська нестабільність і невиконання державами своїх функцій по захисту і забезпеченню своїх громадян. Особливу небезпеку складає діяльність транснаціональних організованих злочинних угруповань, які спеціалізуються на торгівлі людьми. Основними ознаками транснаціональних злочинних угруповань є: тенденція до вчинення ними комплексу взаємозв'язаних злочинів на території декількох держав; особлива складність доказування організуючої ролі лідерів злочинних угруповань, які доволі часто навіть не бувають на місці вчинення злочинів; активна протидія розслідуванню злочинів; постійна тенденція до розширення сфери діяльності злочинного угруповання зі втягненням до неї громадян кількох держав, перш за все мігрантів, безробітних, неповнолітніх; пошук корумпованих зв'язків, проникнення до правоохоронних органів.

Отже, для боротьби з торгівлею людьми потрібні транснаціональні методики, які використовують міжнародне співробітництво у формах обміну інформацією та надання взаємної допомоги.

З набранням чинності КПК України 2012 року виникла потреба в організаційно-методичному забезпеченні розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми [1]. У межах державних програм щодо протидії торгівлі людьми і нелегальної міграції реалізовано комплекс заходів щодо підвищення ефективності протидії загрози трафікінгу і забезпечення безпеки населення держави. Зокрема, 20 вересня 2011 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про протидію торгівлі людьми» [2].

Кримінальний кодекс України передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи (ч. 1 ст. 149) [3].

Під торгівлею людьми слід розуміти купівлю-продаж людини, що полягає у безповоротній або на певний строк передачі її однією особою (продавцем) іншій особі (покупцю) за грошову винагороду. При здійсненні такої передачі до потерпілої особи можуть бути застосовані психологічне чи фізичне насильство. Вчинення такого злочину водночас посягає на відносини, пов'язані зі здоров'ям людини, її життям, встановленим порядком здійснення посадовими особами своїх повноважень, зі встановленим порядком перетинання державного кордону, а також пов'язаний із правом дитини виховуватися в сім'ї з батьками та з правом батьків виховувати дитину, які становлять додаткові факультативні безпосередні об'єкти складу злочину, передбаченого статтею 149 КК України [3].

У той же час, підвищенню ефективності діяльності ОВС у протидії торгівлі людьми вимагає у першу чергу суттєвого вдосконалення методичного забезпечення, спрямованого на пошук та закріплення ознак протиправної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми ефективного застосування ефективних заходів пошуку слідів та розслідування фактів торгівлі людьми займалися такі науковці як М.І. Андрієнко, В.С. Батиргарєєв, М.О. Васильєв, А.А. Вознюк Б.М. Головкін, О.В. Дручек, В.О. Іващенко, К.Б. Левченко, Я. Г. Лизогуб, О.В. Лисодєд, О.В. Наден, А.А. Небитов, Ю.С. Орел, Ю.В. Раковська, Є.Д. Скулиш,, Р.І. Суслов, Л.В. Чеханюк та інші.

Метою дослідження є теоретична розробка та впровадження ефективних методичних рекомендацій, направлених на пошук, фіксацію слідів протиправної діяльності під час розслідування фактів торгівлі людьми.-

Основні результати дослідження. Розглядаючи питання криміналістичної характеристики злочинів, варто сказати про те, що вона народила-

ся на певному етапі розвитку самої науки криміналістики [4, с. 40]. На думку О. Н. Колесніченка [5, с. 10] теоретичне осмислення криміналістичної характеристики злочину опанувало еволюційний шлях від сприйняття її як системи даних про ознаки, що відображають закономірні зв'язки та є основою для розслідування конкретних злочинів [6, с. 7], до системи даних, що має бути встановлена при розслідуванні визначеного злочину [7, с. 56; Фокина А. А. [8, с. 18], а також надання криміналістичній характеристиці статусу наукової категорії, яка дозволяє прогнозувати ймовірні райони можливого вчинення повторних або серійних злочинів [9, с. 60].

На нашу думку криміналістична характеристика це система відомостей про певні види злочинів, ознаки особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, мотиви його вчинення, предмет посягання, обстановку, способи, які мають значення для виявлення і розкриття таких протиправних діянь криміналістичними засобами, прийомами та методами. Для розуміння сутності криміналістичної характеристики необхідно виходити з того, що в ній відображаються особливості певного виду злочинів, які мають значення для їх виявлення і розкриття.

Сутність криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона розглядається як система, що містить ознаки і дані про закономірні зв'язки слідів, які виражені відповідним ступенем вірогідності, встановленої на підставі узагальнення даних матеріалів кримінальних проваджень, та апробованих слідчою практикою. Такі дані є основою для побудови систем типових версій, що використовуються при вирішенні конкретних слідчих завдань, висуненні робочих версій. У криміналістиці вживались заходи щодо розробки систем визначення характерних особливостей особи, яка вчинила злочин, на підставі аналізу типових слідів, особливостей обстановки в аналогічних випадках.

Криміналістична характеристика як накопичувач і джерело відомостей про певні види злочинів, виконуючи інформаційну функцію, являє собою єдину інформаційну систему. Використання такої системи можливе шляхом одержання та аналізу відомостей щодо окремих елементів і встановлення зв'язків між ними. У цьому розумінні всі елементи системи теоретично рівнозначні, тому поділяти їх на основні та другорядні недоцільно. У той же час використання такої інформаційної системи вимагає в кожному конкретному випадку визначення ключового елемента, через який можна здійснити «вхід» до системи з метою одержання необхідної інформації. Визначення ключового елемента для конкретного випадку залежить від слідчої ситуації, що склалася на даному етапі розслідування, від того, які вихідні дані має слідчий і які з них необхідно встановити. Аналіз кримі-

нальних проваджень щодо злочинів різних категорій показує, що значна частина їх вчиняється способами, ознаки яких не завжди очевидні. Тому їх виявлення і пояснення вимагають насамперед знання і використання систематизованого опису злочинних способів.

Великого значення набувають рекомендації, побудовані на аналізі закономірних зв'язків, які складаються між елементами криміналістичної характеристики. У дослідженні таких зв'язків міститься перш за все практичне призначення криміналістичної характеристики злочинів. Принципові можливості використання у розслідуванні закономірних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики полягають у тому, що за наявності відомостей щодо одних типових обставин передбачається існування інших [10, с. 367-373].

Дослідження характерних ознак торгівлі людьми показало, що продаж людини може бути здійснено одноособово, наприклад, продаж матір'ю своєї малолітньої дитини. Але, все ж таки, торгівля людьми загалом переважно вчиняється групами осіб. На жаль, подібна протиправна діяльність стала вельми привабливою сферою для організованої злочинності.

Такі організовані групи, як правило, спеціалізуються на окремих видах торгівлі людьми, в залежності від мети експлуатації. Перехід торгівлі «живим товаром» до сфери діяльності організованої злочинності пояснюється, серед іншого, складністю її здійснення без наявності стійких зв'язків між співучасниками, в тому числі й тими, що мешкають у різних державах, а також необхідністю прикриття їх діяльності корумпованими представниками влади [11, с. 65].

Під час анкетування слідчих встановлено, що понад 74,7% опитаних вказало, що на початковому етапі розслідування не можна встановити повну криміналістичну характеристику цього злочину та осіб, які його вчинили, крім того не можна встановити ознаки вчинення злочину організованими групами вказало понад 62,4% респондентів, але понад 86,4% опитаних вказали на те, що при початковому етапі розслідування до торгівлі людьми мають особи, які мають транснаціональні зв'язки, крім того, 66,1% опитаних вважають що ці групи також мають корумповані зв'язки з представниками органів державної влад та правоохоронних органів [Додаток К].

Б. В. Лизогуб відмічає, що для організованих груп, які вчинюють торгівлю людьми, характерним є розподіл ролей в угрупованні (всі члени групи виконують чітко визначені функції і діють згідно одного плану, переслідуючи при цьому єдину мету), їм властиві тенденції до налагодження та підтримки міжнародних злочинних зв'язків, до поширення просторового та ресурсно-людського масштабу власної діяльності [12, с. 47].

Розподіл ролей членів організованої злочинної групи, яка займається торгівлею людьми, можна представити наступним чином [13, с. 107-109]:

- організатор (займається загальним керівництвом групою, плануванням її діяльності та контролем, фінансовими питаннями та розподілом прибутків, налагодженням і підтримкою контактів з іншими представниками злочинного світу і посадовими особами та правоохоронцями, виробленням стратегії протидії правоохоронним органам);

- вербувальник (здійснює пошук потенційних жертв для подальшої торгівлі ними, а також переконує долучитись до майбутнього “заробітку”, переважно шляхом омани чи шантажу);

- експлуататор (особа, яка безпосередньо здійснює такі дії щодо жертви, як сексуальна експлуатація у всіх формах, використання в порнобізнесі, залучення до примусової праці або примусового надання послуг, рабства або звичаїв, подібних до рабства, підневільного стану, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо);

- «диспетчер» (виконують функцію прикриття злочинної діяльності за допомогою туристичних агенцій, бюро послуг, масажних кабінетів, а також функцію підтримання зв'язку між членами групи);

- особи, що виконують допоміжні функції: бійці чи охоронники, водії, спостерігачі, повії як джерела інформації (загальної, необхідної для вербовки, чи компрометуючого характеру).

Наведений розподіл ролей досить умовний та не є вичерпним. Так, у злочинних групах з меншою кількістю членів, наприклад, організатор може виконувати функцію вербувальника, сам експлуатувати жертву тощо. Як правило, такі групи самостійно не розпадаються, а злочинна діяльність учасників продовжується до моменту викриття групи або будь-кого з її членів [13, с. 149].

Наведене переконує, що організовані групи, які вчинюють торгівлю людьми, мають складну ієрархічну структуру та переважно встановлюють корумповані зв'язки з представниками органів державної влади, а їх протиправна діяльність не обмежується національними кордонами та часто носить транснаціональний характер.

Важливим елементом характеристики злочину є спосіб його вчинення, який має важливе як криміналістичне, так і оперативно-розшукове значення: служить базою для висування як загальних, так і окремих версій, впливає на організацію пошуку злочинця та на повторення (злочинці діють в аналогічних умовах, використовують подібні знаряддя злочину і залишають характерну для цього певну сукупність слідів), дозволяє здійсню-

вати заходи з попередження злочинів [14, с. 19]. Спосіб вчинення злочину разом з інформацією про нього виступає основою для:

- розробки криміналістичних характеристик окремих видів злочинів;

- виявлення взаємозв'язку між структурними елементами характеристики (спосіб вчинення – особа злочинця; спосіб вчинення – «слідова картина»; спосіб вчинення – предмети посягання і т.п.);

- побудова і висунення версій;

- планування розслідування;

- розробки особливостей тактики провадження слідчих дій;

- прогнозування механізму вчинення конкретного виду злочинів;

- розробки профілактичних заходів.

Тому в криміналістичному аспекті спосіб вчинення злочину охоплює масу ознак, що не мають кримінально-правового значення, але відіграють важливу роль для пошуку слідів і встановлення ознак злочину. Таким чином, для криміналістики на перший план виступають ознаки способу вчинення злочину, які відбиваються у комплексі різноманітних матеріальних та ідеальних слідів, що дозволяє зорієнтуватися у вчиненому діянні та намітити найбільш оптимальні методи його викриття та розслідування.

В.В. Пясковський стосовно торгівлі людьми визначає спосіб вчинення як детерміновану систему дій торгівців людьми з підготовки та виконання злочину, а також примушування потерпілих до вчинення останніми дій, направлених на досягнення цілей злочинної діяльності торгівців [15, с. 38-39]. Торгівля людьми, яка носить транснаціональний характер, складається з таких етапів [15, с. 71]:

- 1) створення різноманітних фірм, які, прикриваючись підприємницькою або спонсорською діяльністю, фактично вербують та вивозять за кордон жінок – громадян України під виглядом їх подальшого працевлаштування;

- 2) налагодження корумпованих зв'язків з посадовими особами державних органів, які займаються оформленням та видачею необхідних для виїзду за кордон документів, а також здійснюють безпосередній контроль за переміщенням громадян через державний контроль України;

- 3) підшукування поза межами України за участю іноземних громадян (тобто, сутенерів) «ринків збуту» для продажу потерпілих з метою їх подальшої експлуатації;

- 4) підшукування та вербування осіб, які з огляду на вік та зовнішні дані (як правило, молоді жінки у віці від 18 до 30 років) можуть бути використані для продажу з метою саме сексуальної експлуатації;

- 5) добір способів для переміщення потерпілих через державний кордон України;

6) примушування жінок до заняття проституцією та контроль над ними після прибуття в країну призначення;

7) обирання способу оплати та перевезення грошей за поставлений таким чином «товар».

Пошук жінок для вербовки з метою подальшої сексуальної експлуатації може здійснюватись такими способами:

– *шляхом безпосереднього контакту (спілкування) з жертвою*. Знайомство з потенційною жертвою може відбутись як у сприятливих для цього місцях (бари, кафе, розважальні клуби тощо), так і за допомогою друзів і приятелів, яким вона довіряє. Тут важливо встановити довірливі відносини. Зауважимо, що вербувальниками можуть бути як чоловіки, так і жінки. Останні, якщо пропонують дівчині роботу в іншій країні, менше асоціюються з злочинцями. Вони своїм прикладом можуть «доводити» як можна досягти успіху та заробити великі гроші закордоном, викликати довірливу зацікавленість жертви. Втім, такі жінки і справді часто мають багатий досвід «заробітку» закордоном, бо постраждали від торгівлі людьми, але прилаштувались до такого способу життя та повернулись для вербування інших жінок;

– *розміщення оголошень у газетах чи інших засобах масової інформації*. Такі оголошення виходять у завуальованій формі, тобто в них може йти про пошук дівчат для цілком легальних заходів, наприклад конкурсів, або пропонуватись робота закордоном, яка не потребує особливої кваліфікації (домогосподарками, нянями, офіціантками, танцівницями тощо). У таких випадках, може йти мова не про примус до сексуальної експлуатації, а про елементарну легковажність, неосвіченість, можливо розбещеність [15, с. 198]. Необхідно звернути увагу на той факт, що в зв'язку з певною поінформованістю потенційних жертв щодо даного способу, ці оголошення мають тенденцію до скорочення, але вони переміщуються до маленьких міст, районних центрів, оскільки там молодь більш наївна й отримує менше достовірної інформації [16, с. 139];

– *використання шлюбних агентств (наречена поштою)*. Вербувальники користуються ними як засобом для пошуку жінок, які полюбляють подорожувати або не проти емігрувати. Даний спосіб має деякі особливості. Вербувальники можуть самі бути торговцями або працювати на них. Жінка зустрічає чоловіка, який обіцяє одружитись. Він може сам використовувати жінку якийсь час, потім примушує до порнографії, а пізніше продає до секс-індустрії або безпосередньо доставляє в бордель [17].

– *використання мережі Інтернет*. Інформаційні технології розвиваються та поширюються стрімкими темпами, втягуючи все більше людей до «всесвітньої павутини», особливого юного віку.

Якщо додати до цього бажання молодої людини знайти високооплачувану роботу закордоном або мрію дівчини познайомитись із заможним кавалером для «серйозних» відносин, то залишається скласти позитивне враження та тенета готові;

– *використання туристичних фірм*, які, на відміну від агентств по працевлаштуванню закордоном, лише оформляють туристичні візи, що не дають права легального працевлаштування. По прибуттю в країну призначення людина вирішує питання працевлаштування самостійно та легко потрапляє до рук злочинців [18, с. 62].

Підшукавши жертву, максимально збирається інформація відносно неї (інтереси, спосіб життя, джерела існування, зв'язки, як часто вона спілкується з родичами чи близькими, хто вони тощо). Якщо особа відповідає побажанням зловмисника, вербувальник входить у довіру і далі, залежно від обставин, вводить її в оману або повідомляє про реалії роботи з обіцяною пристойного заробітку та добрих умов перебування.

Схожі способи, з урахуванням певних особливостей, можуть використовуватись і для пошуку та вербування жертв торгівлі з метою експлуатації примусової праці. Їм також пропонується добрий заробіток, пристойні умови праці та побуту, часто обіцяється легальний статус перебування та працевлаштування або може бути заздалегідь повідомлено про деякі труднощі з законом, але із запевненнями успішного їх подолання. Зрозуміло, що по приїзду до роботодавців реалії виявляються геть іншими.

Із завершенням вербування вирішується питання щодо транспортування жертви до місця призначення, а якщо злочин носить транснаціональний характер, то і переміщення через державний кордон. Дослідження показало, що тут способи також можуть бути відмінними:

– виїзд на законних підставах;

– виїзд з порушенням закону: перетинання державного кордону за підробленими документами або виїзд взагалі без необхідних документів.

Спосіб перетинання кордону може бути й комбінованим, якщо потрібно його долати неодноразово на шляху до країни-призначення: спочатку законно, а потім з третіми країнами – незаконно.

Сьогодні перевізники (кур'єри) не завжди супроводжують жертв. Останнім часом дедалі активніше використовується злочинна практика щодо підготовки потерпілих для самостійних виїздів, з метою унеможливити затримання перевізників із завербованими особами (особливо під час перетину державного кордону) [19, с. 10].

Способи пошуку покупця також можуть бути різноманітними. Замовник може бути ще до вербовки жертви або її переправлення. Відомий і такий спосіб пошуку покупця як аукціони, на зразок Африканських работоргових ринків

минулого. Так, у Мелані (Італія) поліція викрила банду, що проводила аукціони жінок, вивезених з колишнього Радянського Союзу, яких роздягали, показували і продавали в середньому за 1000 доларів США [20].

Спосіб оплати може бути готівковим, що здійснюється при безпосередньому контакті покупця з продавцем або через кур'єра, чи безготівковим, наприклад за допомогою компанії "Western Union" або переказів грошей на банківські рахунки з використанням платіжних карток.

Практика засвідчує що члени організованих груп, які спеціалізуються на торгівлі людьми, часто застосовують насильство, основна мета якого – тримати потерпілу особу під контролем і в постійному страху, щоб вона не відмовлялася від виїзду за кордон або, під час перебування за кордоном, не робила спроб повернутися на Батьківщину чи звернутися до правоохоронних органів у разі незадоволення «умовами праці». Насильство над потерпілою може мати такі форми:

- психологічне насильство (боргова кабала, вилучення документів, шантаж, погрози фізичною розправою з жертвою або її близькими, погрози зараженням тяжкою хворобою) вказали 78,9%;
- фізичне насильство (з'валтування, нанесення тілесних ушкоджень, спричинення болю, втягнення до наркотичної чи алкогольної залежності, виснаження голодом) 55,6%;

Злочинна діяльність здійснюється з жорстким дотриманням правил конспірації. Потерпіла максимально ізолюється від суспільства і перебуває під постійним наглядом членів злочинних організацій та найманих охоронців. Ізоляції від суспільства сприяє та обставина, що потерпіла не знає мови тієї країни, де її утримують в ізоляції, також те, що вона перебуває на нелегальному становищі у цій державі.

На думку М. А. Погорецького незважаючи на всі такі зусилля злочинців, ознаки їх протиправних діянь відбиваються у навколишньому середовищі, а сліди відображаються у матеріальному світі та об'єктивно можуть бути пізнані правоохоронними органами [21, с. 53].

Це означає, що злочинна діяльність залишає певні сліди, які можна розглядати в широкому та вузькому сенсі. У широкому, під слідами розуміють різні матеріальні наслідки, що виникли в зв'язку з підготовкою, здійсненням і приховуванням злочину. До слідів у вузькому розумінні відносяться сліди-відображення, тобто такі залишкові явища, що являють собою матеріально зафіксовані відображення на одному об'єкті зовнішньої форми іншого об'єкта [22, с. 45].

Сліди можуть бути матеріальними (що виникають як результат взаємодії різних об'єктів) чи ідеальними (суб'єктивні образи об'єктивної реальності, відображені у пам'яті людини). Цей процес

виникнення слідів злочину є ситуаційним, тобто залежить від умов, у яких він мав місце [23, с. 152].

Ідеальними слідами виступають суб'єктивні образи, залишені в пам'яті людини (свідка, потерпілого або підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, особи, яка конфіденційно співробітничала з оперативним підрозділом). Крім того, інформація, яка становить оперативний інтерес і має доказове значення, може бути в електронному нематеріальному вигляді, але зберігатись на матеріальних носіях: жорсткі диски, CD та DVD диски, карти пам'яті тощо.

До матеріальних слідів, насамперед, відносяться документи, які супроводжують злочин на різних етапах його вчинення: об'яви у засобах масової інформації, документи для закордонної поїздки (закордонний паспорт, митна декларація, віза), документи, які підтверджують факт перебування за кордоном (білети, журнали реєстрації у готелях чи договори про оренду житлових чи інших приміщень, документи, які засвідчують надання медичної допомоги чи які підтверджують грошові перекази). Також до таких слідів відносяться предмети, за допомогою яких підроблялись необхідні документи.

Інформація, що становить оперативний інтерес і має доказове значення може міститись у записній книжці, щоденнику, боргових записках чи де інше. У Державній прикордонній службі України залишаються данні про осіб, які перетинають кордон. Із розвитком сучасних технологій у телекомунікаційній сфері набуває актуальності деталізація дзвінків, причому здійснених як із стаціонарних, так і мобільних телефонів, особливо з прив'язкою до базових станцій, а також інформація про SMS або MMS повідомлення. Вагомим джерелом і носієм інформації стає сам мобільний телефон, який поступово перетворюється на кишеньковий комп'ютер, що може зберігати відомості не лише про останні дзвінки абонента, текст та адресати SMS або MMS повідомлень, але й телефонну книжку із зв'язками власника, фотозображення та відеофайли, текстові документи, іншу важливу інформацію про сексуальну експлуатацію [24, с. 1-190].

В. В. Пяковський зазначає, що «слідова картина» торгівлі людьми – це сукупність абстрагованої інформації про типові матеріальні та ідеальні сліди, тобто ознаки, умови вчинення даного злочину, які є характерними для певних способів вчинення торгівлі людьми і знаходяться в кореляційній взаємозалежності з особою злочинця та особою потерпілого. Спектр об'єктів криміналістичного дослідження, що зберегли на собі інформацію про подію злочину торгівлі людьми досить широкий і утворює чотири великі групи [15, с. 59-60] документи (загальногромадянські та закордонні паспорти потерпілих та злочинців з візами та відмітками про перетинання державного кордону,

анкети-заяви на отримання закордонних паспортів, боргові розписки тощо);

– предмети (засоби, за допомогою яких підроблялися паспорти та інші документи, необхідні для отримання віз для виїзду за кордон, бланки документів тощо);

– електронні носії інформації (системні блоки комп'ютерів, жорсткі та гнучкі магнітні диски тощо);

– пам'ять людей (ідеальні відображення).

Дослідження явища торгівлі людьми дозволяє говорити, що за загальними тенденціями вона тісно пов'язано з міграційними процесами. Таку думку підтримали 89% опитаних працівників міліції, а також 91,7% співробітників організацій, задіяних до протидії торгівлі людьми.

М. А. Погорецький справедливо зауважує, що у сучасному світі міграційні процеси все більше криміналізуються, підпадають під вплив злочинних угруповань, набувають транснаціонального характеру [25, с. 106].

На сьогоднішній день можна вести мову про поєднання таких злочинів як організоване незаконне переправлення людей через державний кордон та торгівля людьми, що здійснюється транснаціональними злочинними організаціями з потужними корумпованими зв'язками в тому числі і міжнародними.

Викладене переконує в тому, що торгівля людьми не лише має риси організованої злочинності, але й набуває транснаціональних ознак і вже стала третьою у світі за прибутковістю сферою кримінальної діяльності. Основною її метою виступає сексуальна експлуатація жінок., але значну частину задокументованих фактів складає торгівля з метою примусової праці чи примусового надання послуг. Характерною ознакою також є велика відстань між окремими складовими злочинної діяльності, яка часто долає кордони держав.

Висновки. Дослідження питання криміналістичної характеристики торгівлі людьми дає можливість зазначити що:

– покупку та продаж людини можна здійснити однією особою, але як правило до торгівлі людьми причетні організовані групи чи члени злочинних організацій;

– такі злочинні групи та організації переважно мають складну ієрархічну структуру та розгалужену мережу вербувальників, а також встановлюють корумповані зв'язки з представниками органів державної влади, без чого втілити в життя весь злочинний задум вкрай важко;

– способи вчинення торгівлі людьми можуть бути різноманітними та залежать від певного етапу протиправної діяльності;

Таким чином, слід зазначити що криміналістична характеристика обставин підготовки та вчинення злочину торгівлі людьми дає можли-

вість правоохоронним органам вести ефективний пошук осіб причетних до його вчинення та притягувати до кримінальної відповідальності.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012 р. К.: Істина, 380 с.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
3. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20 вересня 2011 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2012. Ст. № 19-20.
4. Бахін В., Лук'янчиков Б. Складі призначення криміналістичної характеристики злочинів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2000. № 1 (4). С. 39-43.
5. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криміналістическая характеристика преступлений. Х., 1985. 322 с.
6. Пясковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми : дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза / НАВСУ. К., 2004. 223 с.
7. Селиванов Н. А. Криміналістические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования. *Социалистическая законность*. 1977. № 2. С. 51-67.
8. Фокина А. А. Роль криміналістической характеристики преступлений в укреплении связи науки криміналістики и практики расследования. *Криміналістика и судебная экспертиза*. К., 1990. Вып. 41. С. 18-26.
9. Журавель В. Криміналістична характеристика злочинів: реальність чи ілюзія. *Правничий часопис Донецького університету*. 2001. № 1 (6). С. 56-60.
10. Криміналістика: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і допов. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 728 с.
11. Діяльність органів внутрішніх справ з протидії торгівлі людьми: Навчальний посібник / За ред. акад. О. М. Бандурки. Х.: ТОВ «Прометей-Прес», 2004. 268 с.
12. Лизогуб Б. В. Торгівля жінками як сфера діяльності злочинних угруповань. *Вісник Університету внутрішніх справ*. Х., 1999. Спец. випуск. С. 46-51.
13. Благая А. Б. Личность преступника и потерпевшего от торговли людьми. *Борьба с торговлей людьми: материалы международной научно-практической конференции (м. Донецьк, 26 червня 2008 р.) / Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка; Фонд Ганнса Зайделя. Донецьк: Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. С. 147-152.*
14. Козлов В. Е. Компьютерные преступления: криміналістическая характеристика и осмотр места происшествия: Моногр. Мн.: Академия МВД Республики Беларусь, 2001. 120 с.
15. Пясковський В. В. Поняття та криміналістична характеристика торгівлі людьми. *Вісник прокуратури*. 2003. № 5. С. 71-75.
16. Батыргареева В. С. О некоторых путях предупреждения торговли женщинами. *Злочини проти особистості волі людини: збірник матеріалів міжнародного науково-практичного семінару (Харків, 19-20 вересня 2002 рік)* [Редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін.]. Х.: «Книжкове видавництво «Лестивця Марії», 2002. С. 197-203.
17. Ляпкіна Л. О., Максакова С. В. Аспекти розкриття злочинів, пов'язаних з незаконною торгівлею

людьми. *Актуальні проблеми політики*: Збірник наукових праць. Одеса: Фенікс, 2004. Вип. 21. С. 138-141.

18. Стрекалов Є., Горбунова О. Матеріали для практичного використання працівниками правоохоронних органів та суддями. К.: Атіка, 2006. 120 с.

19. Тимошенко Д. Протидія торгівлі людьми в Україні: Характеристика злочину. К.: Атіка, 2006. 38 с.

20. Усенко О. В. Торгівля жінками як прояв кримінального бізнесу.

21. Погорецький М. А. Співвідношення пізнання в оперативно-розшуковій діяльності та у кримінальному процесі. *Бюлетень обміну досвідом роботи*. Науково-практичне видання. 2003. № 146/147. С. 52-55.

22. Андреев И. С., Грамович Г. И., Порубов Н. И. Криминалистика: Учеб. пособие для слушателей спец. «Правоведение» вузов МВД / Н. И. Порубов (ред.). Минск: Вышэйшая шк., 1997. 344 с.

23. Яковлев А. М., Карпец И. И. Проблема преступности. М., 1969. 167 с.

24. Небитов А. А. Сексуальна експлуатація в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз: [монографія]. К.: Національна академія внутрішніх справ, 2016. 464 с.

25. Погорецький М. А. Торгівля людьми: тенденції розвитку та заходи протидії. *Боротьба з торгівлею людьми*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 26 червня 2008 р.) / Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка; Фонд Ганнса Зайделя. Донецьк: Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. С. 106-109.

Анотація

Гальона І. І. Деякі криміналістичні ознаки торгівлі людьми. – Стаття.

У статті розглядаються деякі криміналістичні ознаки торгівлі людьми і їх причини. Причинами торгівлі людьми є гендерна нерівність, відсутність рівних можливостей, волаюча економічна нерівність як усередині держав, так і між ними, корупція й уразливість, що є результатом неадекватності судової і правоохоронної систем, громадянська нестабільність і невиконання державами своїх функцій по захисту і забезпеченню своїх громадян. Криміналістична характеристика обставин підготовки та вчинення злочину торгівлі людьми

дає можливість правоохоронним органам вести ефективний пошук осіб причетних до його вчинення та притягувати до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: торгівля людьми, рабство, криміналістика, жертва, транснаціональні угруповання.

Аннотация

Гальона И. И. Некоторые криминалистические признаки торговли людьми. – Статья.

В статье рассматриваются некоторые криминалистические признаки торговли людьми и их причины. Причинами торговли людьми является гендерное неравенство, отсутствие равных возможностей, вопиющая экономическое неравенство как внутри государств, так и между ними, коррупция и уязвимость, является результатом неадекватности судебной и правоохранительной систем, гражданская нестабильность и невыполнение государствами своих функций по защите и обеспечению своих граждан. Криминалистическая характеристика обстоятельств подготовки и совершения преступления торговли людьми дает возможность правоохранительным органам вести эффективный поиск лиц, причастных к его совершению и привлечь к уголовной ответственности.

Ключевые слова: торговля людьми, рабство, криминалистика, жертва, транснациональные группировки.

Summary

Halona I. I. Some forensic signs of human trafficking. – Article.

The article examines some forensic signs of human trafficking and their causes. The causes of human trafficking are gender inequality, lack of equal opportunities, growing economic inequality both within and between states, corruption and vulnerability resulting from inadequate judicial and law enforcement systems, civil instability and failure of states to fulfill their functions to protect and secure their citizens. Forensic characterization of the circumstances of preparation and commission of a crime of trafficking in human beings allows law enforcement agencies to effectively search for persons involved in its commission and prosecute.

Key words: human trafficking, slavery, criminology, victim, transnational groups.

УДК 343.985:343.7

Р. Ю. Залозний

аспірант

*Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»*

ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ РОЗБІЙНИХ НАПАДІВ НА ВОДІЇВ АВТОТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

Стан й умови протидії найнебезпечнішим явищам організованої та насильницької злочинності, пов'язані з ними якісні зміни криміногенної ситуації у країні визначили для криміналістики низку нових завдань. Найбільш суттєво вони торкаються криміналістичної методики [1, с. 9–17].

І це не випадково, оскільки, як зауважив С. С. Чернявський саме цей розділ криміналістики найбільш обумовлений потребами судово-слідчої практики щодо пошуку та вдосконалення наукових засобів і методів розкриття та розслідування злочинів. Задоволення цих потреб і є головною метою криміналістики загалом, зумовлює тенденції внутрішнього розвитку цієї науки, визначає місце й роль у ній окремих теорій, зокрема криміналістичної класифікації, криміналістичного прогнозування, криміналістичної характеристики злочинів та ін. [2].

Водночас певне «відставання» науково-методичних рекомендацій від нагальних потреб практики пояснюють відсутністю належних теоретичних досліджень саме в галузі криміналістичної методики. Криміналістичний аналіз злочинів, який раніше здійснювали з метою розроблення прикладних рекомендацій щодо розслідування, фактично перетворився на безсистемне зведення кримінально-правових, кримінологічних і кримінально-процесуальних аспектів характеристики окремих діянь [3, с. 8].

Спосіб вчинення злочину – це та ключова проблема в юриспруденції, яку включає в предмет свого дослідження більшість наук правового циклу, орієнтованих на боротьбу із злочинністю: кримінальне право та кримінальний процес, криміналістика, кримінологія, судова психологія й інші галузі знання. Кожна з цих наук, включаючи спосіб вчинення злочину в предмет свого дослідження, має свій інтерес, свою проблематику, обумовлену її загальними та спеціальними завданнями. В той же час, очевидна необхідність для кожної з них спиратися на загальне для всіх поняття способу вчинення злочину

Криміналістика вивчає спосіб вчинення злочину як складне явище об'єктивної дійсності, ґрунтуючись на пізнанні закономірностей його формування та відображення, причин і форм повторюваності, детермінованості. Вивчення способів вчинення злочинів набуває в криміна-

лістиці значення структурного методу, оскільки їх пізнання та типізація дозволяють зробити висновки, важливі для змісту кожної з частин і всієї науки загалом, а також для методу пізнання істини в конкретній кримінальній справі – методу практичної діяльності, що йде від визначення способу вчинення злочину до його розкриття. Найповніше відомості про способи вчинення злочинів концентруються, групуються й узагальнюються в методиці розслідування розбійних нападів. На цій основі виокремлюються чинники, під впливом яких способи розробляються, видозмінюються, повторюються стосовно умов вчинення нападів. Наукове узагальнення і типізація способів вчинення розбійних нападів на водіїв автотранспортних засобів, є підґрунтям для розробки й удосконалення методів розкриття та розслідування цих злочинів, прогнозування появи нових способів злочинних дій [4, с. 5].

Варто зауважити, що спосіб вчинення розбійних нападів на водіїв автотранспортних засобів характеризується наявністю системи взаємопов'язаних дій щодо підготовки, вчинення та приховування слідів кримінального правопорушення. Дії злочинців, особливо коли вони діють у складі організованої групи, заздалегідь розподілені й узгоджені поміж собою та виконуються з великою точністю.

У загальному вигляді основними проблемами розкриття розбійних нападів, на сьогодні, у більшості випадків, є:

- їх ретельна підготовка;
- проведення дій з приховування слідів вчинення розбою;
- вчинення групою осіб з розподілом ролей на виконавців та керівників-організаторів, навідників, пособників;
- зростаючий кримінальний професіоналізм осіб, які вчинюють майнові злочини;
- використання автомобілів ввезених з-за кордону, так звані «євробляхи»;
- недосконалість законодавства, зокрема, виникає складність в діяльності оперативних працівників, зокрема в зібранні матеріалів, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння, так як, переважна більшість оперативно-розшукових заходів (ОРЗ) визначених в ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [5] при-

рівнюється до НСРД, дозвіл на проведення яких надається судом на підставі клопотання слідчого або прокурора.

Можна виділити наступні типові дії злочинців на стадії приготування до розбійного нападу на водія автотранспортного засобу: вибір і вивчення об'єкта, на який планується вчинити розбійний напад; дослідження обстановки, в якій доведеться діяти та продумування варіантів усунення можливих перешкод; виготовлення, пристосування чи підшукування зброї, предметів, що її замінюють, спеціальних засобів, які передбачається використовувати для подолання опору жертви чи очевидців; підготовка автотранспорту для пересування до об'єкта нападу та перевезення викраденого; вибір способу застосування знарядь і засобів вчинення злочину; пошук співучасників і розподіл ролей між ними (у випадку вчинення розбійного нападу групою осіб); передбачення шляхів втечі з місця події; обрання способу приховання розбійного нападу: планування заходів щодо знищення, маскування, фальсифікації слідів на місці майбутнього злочину; пошук місць схову та каналів збуту викраденого; підготовка документів, за допомогою яких створюються правові передумови легалізації отриманого злочинним шляхом; виявлення фактів, які б слугували засобом компрометації жертви нападу та серйозною перешкодою для спроб останньої заявити про вчинений розбій; розробка способів забезпечення алібі; проведення роботи щодо створення «групи прикриття» в правоохоронних органах; відпрацювання лінії поведінки співучасників під час розслідування у випадку затримання або проведення допитів у зв'язку з підозрою чи обвинуваченням у вчиненні злочину тощо [6, с. 21; 7, с. 448; 8, с. 37; 9, с. 204].

Таким чином, численні способи підготовки до вчинення злочину можна згрупувати в три блоки варіантів вибору злочинцем конкретних дій: обрання умов вчинення злочину; вибір дій щодо оптимізації можливостей злочинців; обрання дій щодо покращання обстановки вчинення злочину [6, с. 10].

Для цього злочинці вивчають режим роботи установи, маршрут руху потерпілих тощо. Нерідко злочинній поведінці, на етапі підготовки, передують збір конфіденційної або іншої інформації про об'єкт, при цьому використовують сучасні засоби зв'язку і негласне спостереження. У цих випадках зловмисники часто викрадають автотранспорт, купують або виготовляють зброю. Під час розбійного нападу діють зухвало, без зайвих вагань використовують вогнепальну зброю.

Перед нападом основними способами безпосереднього контакту злочинців з потерпілими є: 1) «перехват», тобто зупинка автотранспортного засобу на шляху слідування: насильницьким шляхом (здійснення пострілів із вогнепальної зброї, маневрування з метою блокування вільного

проїзду тощо) чи за допомогою обману (вдавання працівників поліції, потерпілих від аварії тощо). Після зупинки автомобіля: а) водія примусово виводять із кабіни та, застосовуючи фізичний чи психічний вплив, пред'являють вимоги щодо передачі управління автотранспортним засобом, грошових коштів, цінностей, вантажу; б) не виводячи водія з кабіни, застосовують психічний вплив, погрожуючи зброєю чи фізичною розправою, і примушують виконати вимоги щодо передачі грошових коштів або майна (30%) [10, с. 12]. Цей спосіб вчинення злочину на початковому етапі можна визначити за такими ознаками: 1) наявність на місці нападу слідів транспортних засобів, які використовувались злочинцями, а на автотранспортному засобі потерпілого – зовнішніх пошкоджень у вигляді пробоїн від куль; слідів зіткнення з автомобілем злочинця чи іншими перешкодами; 2) наявність тілесних ушкоджень, нанесених злочинцями з метою подолання опору потерпілих; 3) виявлення на місці події і шляхах ймовірної втечі: холодної, вогнепальної зброї, куль, гільз, пижів, а також масок, фальшивих номерів автомобілів й інших предметів, що належали злочинцям; 4) отримання інформації від потерпілого і свідків про прикмети нападників, їх кількість, озброєність, а також даних про транспортні засоби злочинців, викрадені цінності тощо [11, с. 19]; 2) «захват». Відрізняється від першого способу тим, що злочинці під виглядом пасажирів знаходяться в салоні автомобіля, де й здійснюють напад на водія (63%); 3) комбінований спосіб, для якого характерне те, що злочинна група складається із двох підгруп: частина співучасників знаходиться в салоні автотранспорту під виглядом пасажирів, а інша – може супроводжувати транспортний засіб, який переслідується, на своєму автомобілі чи чекати на нього в обумовленому місці. Завдання злочинців, які перебувають у салоні автотранспортного засобу, полягає в тому, щоб змусити водія зупинитись у безлюдному місці, де їх очікує інша група співучасників (7%) [12, с. 49–50].

Необхідно зауважити, що вказані способи вчинення злочинних посягань загалом характерні для розбійних нападів, що вчиняються на водіїв автотранспортних засобів саме на автотрасах, що обумовлено віддаленістю місць вчинення нападів від великих населених пунктів і, як наслідок, незначною ймовірністю запобігання злочинам правоохоронними органами та громадянами.

В структурі способу вчинення розбійних нападів головне місце займають дії щодо безпосереднього заволодіння майном потерпілих. Вони взаємопов'язані з особливостями особи злочинця та обстановкою вчинення злочину. Способи заволодіння майном громадян пропонується класифікувати наступним чином: 1) із застосуванням насильства, небезпечного для життя та здоров'я

особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства, а саме: нанесення ударів і побоїв у життєво важливі органи, викручування рук тощо; 2) із застосуванням предметів, що використовуються як зброя (господарсько-побутового призначення: ножів, молотків, сокир, бритв тощо; випадково знайдених на місці події: палок, пляшок, металевих прутів, труб, каміння тощо), чи з погрозою їх застосування, коли вказані предмети лише демонструються потерпілому для створення реальності загрози та збільшення сили їх впливу; 3) із реальним застосуванням холодної чи вогнепальної зброї, виготовленої заводським чи кустарним способом, предметів господарсько-побутового призначення, що були заздалегідь перероблені з метою надання або посилення їх вражаючих властивостей.

Аналіз практики розслідування розбійних нападів на водіїв автотransпортних засобів свідчить, що в 59% випадків до потерпілих застосовується психічне насильство, у 38% – фізичне насильство, в 3% – як психічне, так і фізичне насильство. В кожному другому випадку усні погрози підкріплюються демонстрацією вогнепальної, холодної зброї або інших предметів, що використовуються як зброя. В більшості випадків фізичне насильство застосовується після того, як погроза не приносить злочинцям бажаного результату. Найбільш поширеними способами вчинення злочинів є: нанесення ударів по всьому тілу руками, ногами, а також тупими предметами (46,3%), поранення колюче-ріжучими предметами (44,3%), задушення (5,2%), застосування газової та вогнепальної зброї (4,2%) [13, с. 14]. Найвні випадки підшукування злочинцями вибухових речовин, які вони планували використовувати в процесі вчинення розбійних нападів і з метою чинення опору в разі їх затримання. Враховуючи вищезазначене, можна виділити: прості (без використання знарядь і пристосувань) способи вчинення розбою та інструментальні (пов'язані з їх застосуванням).

Напад на водіїв таксі, транспортні засоби, що здійснюють міжміські та міждержавні перевезення. На автомобільному транспорті зустрічаються напади на водіїв таксі: злочинці (як правило, ввечері або вночі) сідають у машину і вказують адресу (звичайно ту, де вони намітили вчинити пограбування), а після прибуття, погрожуючи чи вчиняючи насильство, відбирають у водія гроші, а інколи і транспортний засіб. Такі напади здійснює група осіб за попередньою змовою, озброєна холодною зброєю, предметами побутового призначення, які можна використовувати для нанесення тілесних ушкоджень. Значно рідше відбуваються напади на пасажирів таксі. Розбійні напади на вантажні автомобілі з метою викрадення вантажу здійснюють організовані злочинні групи. Нерідко вони мають інформацію про характер вантажу. Нападники

озброєні, мають власні автомобілі, добре знають місцевість, місця, де зупиняються транспортні засоби, обладнанні місця для зберігання викраденого вантажу, а також володіють інформацією про торгівельні точки для його реалізації. Напади здійснюються за допомогою власного транспорту, блокуючи потрібний автомобіль. Зупинений автомобіль відганяють з траси, перевантажують вантаж на свої автомобілі або на склад. Викрадений автомобіль відганяють з місця події і спалюють або кидають. Водіїв лишають біля машини.

З метою приховати сліди нападу, а також унеможливити використання розшукових засобів та службо-розшукової собаки, злочинці здебільшого застосовують: рукавички, умисну зміну голосу та мови, витирання ганчіркою предметів, спалювання предметів з якими мали фізичний контакт та до яких торкались, використання речовин, які нейтралізують запах (тютюн, бензин, одеколон) [14, с. 35–36; 15, с. 14–15].

Виявлена відчутна вікова детермінація способу вчинення злочину. Порівняно із неповнолітніми дорослі (особливо, рецидивісти) вдвічі частіше здійснюють планування злочинної діяльності. Проводять розвідувально-пошукову діяльність, використовують транспортні засоби і засоби маскування лише дорослі злочинці. Під час застосування фізичного насильства дорослі частіше наносять удари різними предметами, а неповнолітні – руками та ногами. Заходи щодо приховання злочину вживають 49,3% дорослих і лише 17,2% неповнолітніх [16, с. 522].

Вперше на соціальну небезпечність приховування злочинів звернув увагу І. М. Лузгін [17, с. 59]. На думку М. О. Гадаборшева, спосіб приховування, як структурний елемент способу вчинення злочину, – це один із компонентів системи умисних дій злочинця, детермінованих підготовкою, реалізованим способом вчинення злочину, умовами зовнішнього середовища та психофізіологічними якостями особи, пов'язаних із обранням відповідних знарядь, місця та часу, що в поєднанні з іншими елементами способу вчинення злочину сприяють досягненню злочинного результату. Якщо приховування злочину виступає самостійним елементом криміналістичної характеристики злочину, і, відповідно, знаходиться за межами способу вчинення злочину, тоді всі перелічені дії злочинця (інших зацікавлених осіб), а також його/їх бездіяльність спрямовані на повне або часткове ухилення суб'єкта суспільно-небезпечного діяння від кримінальної відповідальності та покарання за вчинене [11, с. 18].

Дії, пов'язані з приховуванням розбійного нападу, здійснюються злочинцями в 92,4% випадків і, в залежності від часу їх вчинення, класифікуються на: 1) виконувані під час вчинення нападу: маскування чи зміна злочинцями своєї

зовнішності (використання масок, гриму, окулярів тощо); вживання вигаданих прізвищ, імен, повідомлення потерпілим неправдивої інформації; залишення хибних матеріальних слідів (документів, посвідчень, паспортів), що не мають до злочинців жодного відношення; використання транспортних засобів для швидкої втечі з місця події; 2) виконувати після його вчинення: знищення або приховання знарядь злочину, зброї, одягу, засобів маскування; негайний виїзд із району вчинення злочину в іншу місцевість; зміна зовнішності; реалізація створеного алібі як злочинцями, так і їх зв'язками; фальсифікація документів, що підтверджують це алібі; швидкий збут здобутого злочинним шляхом майна чи його переміщення в безпечне (для злочинців) місце. Прийоми приховування злочину варіюються в URL: залежності від обставин конкретного кримінального провадження.

Важливе криміналістичне значення має знання місць збуту викраденого майна, структура яких останнім часом суттєво змінилася. Раніше злочинці збували здобуте майно переважно самі, а на даний час це відбувається через посередників (знайомих перекупників на стихійних ринках автозапчастин; продавців автокрамниць; працівників станцій технічного обслуговування автомобілів й інших підприємств, що займаються ремонтом автомашин; комерційні організації, які, зокрема, мають право на укладення договорів купівлі-продажу автотранспорту) [18, с. 11].

Спосіб вчинення злочину як один із центральних елементів криміналістичної характеристики розбійних нападів виконує важливу роль у формуванні фактичної інформації про подію даного злочину, оскільки через нього виявляється процес відображення злочинного акту в навколишній обстановці. В криміналістичному значенні спосіб вчинення злочину – це система поведінки суб'єкта, що залишає різні характерні сліди, які дозволяють за допомогою криміналістичних прийомів і засобів уявити сутність події, що відбулася, своєрідність злочинної поведінки правопорушника, його окремі особистісні дані.

Під час вчинення розбійних нападів на водіїв автотранспортних засобів сліди утворюються: від принесення на місце події нових предметів; від зроблених пострілів; у результаті боротьби злочинця та потерпілого та нанесення останньому тілесних ушкоджень; у зв'язку з використанням транспортних засобів тощо.

На формування способу вчинення розбійного нападу суттєво впливають різні чинники, які можна поділити на зовнішні (що не залежать від особи злочинця) та внутрішні (що визначаються особою злочинця). Чим більше чинники, які впливають на формування способу, проявляються в діях нападника, тим вагомніше криміналістичне значення

слідів, які він залишає. Сліди злочину є об'єктивною ознакою використання злочинцем певного способу вчинення розбою і допомагають розпізнати його в кожному конкретному випадку. Суть прогностичного значення ознак способу вчинення злочину полягає в можливості використання одержаних даних під час висунення слідчих версій про злочинця і його розшуку, визначення обізнаності й підготовленості особи, яка вчинила злочин, встановлення найбільш ймовірних місць знаходження слідів самого злочинця і застосованих ним знарядь злочину, використання криміналістичного обліку злочинів за способом їх вчинення.

Спосіб вчинення злочину – це безпосередня форма адаптації злочинців до соціальних умов, що змінюються. Науково-технічний прогрес зумовлює появу нових технічних засобів, і, відповідно, нових способів вчинення злочинів. Особливий інтерес щодо їх новизни й актуальності мають способи вчинення раніше відомих злочинів, але новими, більш кваліфікованими, малодослідженими з криміналістичних позицій способами.

Отже, діяльність правоохоронних органів не може здійснюватися без аналізу способів вчинення розбійних нападів на водіїв автотранспортних засобів і врахування їх особливостей для подальшого внесення у відповідні інстанції пропозицій про доцільність вжиття заходів, що перешкоджають вчиненню аналогічних злочинів і полегшують розслідування даних злочинів і встановлення винного.

Література

1. Бахин В. П., Гора И. В. «Контркриминалистика» или новые задачи криминалистики. *Актуальные проблемы держави та права*. 1998. Вип. 5. С. 9–17.
2. Чернявський С. С. Криміналістична характеристика злочинів: порівняльний аналіз наукових концепцій. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/44456/%D7>.
3. Бахин В. П. Криминалистическая методика: лекция. Киев, 1999. 24 с.
4. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза». Київ, 2005. 19 с.
5. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
6. Ахмедшин Р. Л. Криминалистическая характеристика личности преступника : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». Томск, 2006. 48 с.
7. Балашов Д. Н., Маликов С. В. Криминалистика : учебник. Москва : ИНФРА-М, 2005. 503 с.
8. Варданян А. В., Алексиев О. Н. Использование знаний о способах преступлений против жизни и здоровья в выявлении и разоблачении ложного алиби. *Юрист-Правовед*. 2008. № 6. С. 35–39.
9. Криміналістика : підручник / В. М. Глібо, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Ше-

пійтка. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Ін Юре, 2004. 728 с.

10. Псарева Б. В. Расследование корыстно-насильственных преступлений в отношении водителей автотранспорта, пассажиров и перевозимых грузов : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». Томск, 2003. 26 с.

11. Гадаборшев М. О. Способы и механизм совершения грабежей и разбойных нападений на автотрассах. *Теория и практика общественного развития*. Краснодар : ХОРС, 2006. № 4. С. 18–20.

12. Терещук О. Д. Розслідування розбійних нападів, вчинених на водіїв автотранспортних засобів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 287 с.

13. Тазин И. И. Криминалистическая характеристика мотивационно-смысловой сферы личности преступника : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза, оперативно-розыскная деятельность». Томск, 2006. 24 с.

14. Оперук В. І. Методика розслідування розбійних нападів на банківські установи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 228 с.

15. Таран О. В., Чернявський С.С. Протидія розбійним нападам: метод. реком. Київ, Нац. акад. внутр. справ, 2012. 48 с.

16. Криминалистика : учебник / Т. С. Волчецкая, В. Я. Колдин, В. В. Крылов и др. ; под ред. Н. П. Яблокова. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2005. 781 с.

17. Лузгин И. М. Развитие методики расследования отдельных видов преступлений. *Правоведение*. 1977. № 2. С. 58–65.

18. Васюков В. Ф. Особенности раскрытия расследования грабежей и разбоев, совершаемых на открытой местности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; оперативно-розыскная деятельность». Москва, 2010. 27 с.

Анотація

Залозний Р. Ю. Характеристика способів вчинення розбійних нападів на водіїв автотранспортних засобів. – Стаття.

У статті розглянуто способи вчинення розбійних нападів на водіїв автотранспортних засобів як повноструктурної системи, що включає в себе підготовку, вчинення й приховування. Основними способами вчинення є: 1) «перехват», тобто зупинка автотранспортного засобу на шляху слідування: насильницьким шляхом (здійснення пострілів із вогнепальної зброї, маневрування з метою блокування вільного проїзду тощо) чи за допомогою обману (вдавання працівників поліції, потерпілих від аварії тощо); 2) «захват». Злочинці під виглядом пасажирів знаходяться в салоні автомобіля, де й здійснюють напад на водія; 3) змішаний, який як правило вчиняється організованими злочинними групами: частина співучасників знаходиться в салоні автотранспорту під виглядом пасажирів, а інша – може супроводжувати транспортний засіб,

який переслідується, на своєму автомобілі чи чекати на нього в обумовленому місці. Завдання злочинців, які перебувають у салоні автотранспортного засобу, полягає в тому, щоб змусити водія зупинитись у безлюдному місці, де їх очікує інша група співучасників.

Ключові слова: розбій, водій, автотранспортний засіб, криміналістична характеристика, спосіб вчинення.

Аннотация

Залозный Р. Ю. Характеристика способов совершения разбойных нападений на водителей автотранспортных средств. – Статья.

В статье рассмотрены способы совершения разбойных нападений на водителей автотранспортных средств как полноструктурной системы, включающей в себя подготовку, совершение и сокрытие. Основными способами совершения являются: 1) «перехват», то есть остановка автотранспортного средства в пути следования: насильственным путем (осуществление выстрелов из огнестрельного оружия, маневрирование с целью блокирования свободного проезда и т.д.) или с помощью обмана (притворство полицейских, пострадавших от аварии и т.д.); 2) «восторг». Преступники под видом пассажиров находящихся в салоне автомобиля, где и совершают нападение на водителя; 3) смешанный, который обычно совершается организованными преступными группами: часть соучастников находится в салоне автотранспорта под видом пассажиров, а другая – может сопровождать транспортное средство, которое преследуется, на своем автомобиле или ждать его в условленном месте. Задача преступников, находящихся в салоне автотранспортного средства, заключается в том, чтобы заставить водителя остановиться в безлюдном месте, где их ожидает другая группа соучастников.

Ключевые слова: разбой, водитель, автотранспортное средство, криминалистическая характеристика, способ совершения.

Summary

Zaloznyi R. Yu. Characteristics of methods of robbery of motor vehicle drivers. – Article.

The article considers the methods of robbery of motor vehicle drivers as a full-fledged system that includes training, commission and concealment. The main methods of committing are: 1) “interception”, ie stopping a vehicle on the way: by force (firing from a firearm, maneuvering to block free passage, etc.) or by deception (pretending to police officers, victims of the accident, etc.); 2) “capture”. Criminals under the guise of passengers are in the car, where they attack the driver; 3) mixed, which is usually committed by organized criminal groups: some of the accomplices are in the passenger compartment under the guise of passengers, and the other – can accompany the vehicle being pursued in his car or wait for him in a designated place. The task of criminals in the interior of the vehicle is to force the driver to stop in a deserted place, where they are waiting for another group of accomplices.

Key words: robbery, driver, motor vehicle, forensic characteristics, method of commission.

УДК 343.985

В. Ю. Крупей
аспірантка*ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»***КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ
ДОРОЖНЬОГО РУХУ АБО ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ ОСОБАМИ, ЯКІ КЕРУЮТЬ
ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ**

Для формування для формування методики розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (далі – ТЗ) здійснення планування за цими кримінальними провадженнями важливого значення набувають такі елементи криміналістичної характеристики, як обстановка та слідова картину дорожньо-транспортних подій; відомості про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та особу (осіб) потерпілого (потерпілих); спосіб вчинення.

Важливе криміналістичне значення мають дані, що характеризують обстановку злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху (місце, час та інші обставини).

Науковці-криміналісти, як відмічає О. О. Андреев, «...під обстановкою вчинення злочину розуміють систему взаємозалежних і взаємодіючих об'єктів, процесів і явищ, які характеризують умови місця і часу, речові, метеорологічні, фізико-хімічні та інші фактори, особливості поведінки учасників події та інші обставини об'єктивної дійсності, що впливають на спосіб і механізм вчинення злочинного діяння» [1, с. 43].

В. В. Тищенко зазначає, що знання обстановки злочину дозволяє слідчому будувати версії щодо злочинця, механізму злочину, цілей і мотивів злочину. Також обстановку злочину тісно пов'язує з усіма компонентами злочинної діяльності і пропонує у структуру обстановки злочину включити наступні елементи: 1) часову характеристику розвитку події злочину; 2) просторову характеристику на всіх її етапах; 3) матеріальну обстановку місця підготовки, вчинення і приховування злочину (якщо вони не збігалися, не відбувалися в одному і тому ж місці); 4) погодні й інші природно-кліматичні умови; 5) поведінку учасників події; 6) соціально-побутові і психологічні відносини між учасниками події; 7) умови загального характеру, на фоні яких протікала злочинна подія (суспільні заходи, святкова подія і т. п.); 8) обставини, що сприяють чи перешкоджають підготовці, здійсненню і приховуванню злочину [2, с. 69-70].

В. І. Куликов розглядає цю категорію як «...обмежену просторово-часовими рамками конкретної події злочину систему, що включає в себе матеріальні (природні та техногенні) та соціаль-

но-психологічні елементи, що оточують злочинця, та навмисно обраної, пристосованої їм середі, в якій вчиняється злочинне діяння, і спливаючих на формування усіх його структурних елементів, що детермінує характер поведінки співучасників злочину, а також обумовлюючи методику розслідування» [3, с. 45].

А вже Р. С. Белкін стосовно цього поняття зазначав, що «обстановка на місці злочину є частиною обстановки злочину, яка, окрім матеріальної обстановки, включає поведінку учасників злочинної події, психологічні стосунки між ними та інше» [4, с. 139-140].

У свою чергу, О. М. Васильєв і М. П. Яблоков розуміють обстановку вчинення злочину «...як систему різного роду об'єктів, що взаємодіють між собою, об'єктів, явищ та процесів, що характеризують умови місця і часу, речові, природно-кліматичні, виробничо-побутові та інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки непрямих учасників протиправної поведінки, психологічні зв'язки між ними та інші обставини об'єктивної реальності, що склалися (незалежно або по волі учасників) в момент злочину, які впливають на спосіб і механізм його вчинення, що проявляються в різного роду слідах, що дають змогу будувати висновки про особливості цієї системи та змісту злочину» [5, с. 125].

Серед її елементів М. Х. Валеев виділяв такі: «...місце, час, об'єкт, предмет вчинення злочинного посягання, склад співучасників та характер їх взаємовідносин з потерпілим і іншими особами, а також матеріальні елементи оточуючого середовища» [6, с. 21].

Однак, не всі елементи обстановки вчинення злочину будуть мати однакове значення при розслідуванні злочинів, деякі з них взагалі не будуть містити ніякої інформації. Крім того, поняття обстановки вчинення злочину не слід звужувати лише до місця безпосереднього вчинення злочину, а можна розширити, починаючи з часу готування і до моменту приховування злочину, місце, де готується злочин, безпосередньо вчиняється і де приховуються сліди та наслідки злочинного діяння і т.д., тобто включити всі можливі фактори та умови, серед яких знаходиться особа, яка має намір вчинити злочин, та які мають вплив на механізм слідоутворення.

Дорожня обстановка становить складну сукупність умов, при яких відбувається рух на певній ділянці дороги чи вулиці і характеризується як статичними, так і динамічними елементами.

Важливе криміналістичне значення мають дані, що характеризують обстановку порушень правил безпеки дорожнього руху (місце, час та інші обставини), яка становить складну сукупність умов, при яких відбувається рух на певній ділянці дороги чи вулиці і характеризується як статичними, так і динамічними елементами.

До статичних елементів дорожньої обстановки належать планування доріг і вулиць, їх технічні характеристики (профіль, ширина проїжджої частини, тип і стан дорожнього покриття), наявність засобів автоматичного та іншого регулювання дорожнього руху, огорож, розмітки, дорожніх знаків, зупинок міського транспорту, освітлення проїжджої частини в темний час доби, будови, споруди і зелені насадження, розміщенні поруч з дорогою тощо.

Значний вплив на виникнення і розвиток дорожньо-транспортної події справляють *динамічні елементи дорожньої обстановки*: інтенсивність і швидкість руху машин і пішоходів, переміщення інших об'єктів по дорожньому полотну, поведінка пішоходів і водіїв транспорту, зміна сигналів регулювання руху, маневри руху автомашин, оглядовість, видимість та ін. Усі ці чинники мають враховуватися водієм при керуванні транспортним засобом.

Час (року, доби) також може бути передумовою формування аварійної дорожньої обстановки. Досить часто злочинні порушення правил безпеки дорожнього руху відбуваються в години «пік» (коли рух найбільш інтенсивний), при несприятливих погодних умовах (ожеледь, дощ, туман), у темний час доби.

Обстановка вчинення злочину характеризується тим, що діяння вчиняється та наслідки настають в обстановці дорожнього руху, тобто в процесі пересування транспортних засобів на дорозі. Тому не охоплюється ст. 286 КК заподіяння шкоди під час ремонту транспортних засобів чи в ході виконання ними певних спеціальних (не транспортних) операцій (наприклад, під час переміщення ґрунту бульдозером, збирання врожаю самохідним комбайном).

Як зауважує М. П. Климчук, за своїм характером дорожня обстановка може бути:

- простою (водій має достатньо часу для сприйняття небезпеки, що виникла і прийняття заходів по запобіганню шкідливих наслідків);
- складною (швидко виникнення небезпеки, у водія залишається мало часу для її оцінки і прийняття правильного рішення);
- дуже складною (перешкоди, що виникли, спонукають водія приймати екстрені заходи щодо їх запобігання);

– аварійною (водій в силу дії законів механіки і психофізіологічних закономірностей має обмежені можливості для запобігання шкідливих наслідків).

Правильне визначення характеру дорожньої обстановки має велике значення при дослідженні питання про винуватість конкретної особи в порушенні правил безпеки дорожнього руху [7, с. 22–23].

Варто зауважити, що окрім безпосередньо порушення правил безпеки дорожнього руху, ст. 286 КК встановлює кримінальну відповідальність за порушення правил експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом. Експлуатація – це комплекс організаційних, технічних та інших заходів по забезпеченню використання ТЗ за призначенням. Експлуатація повинна забезпечувати належний технічний стан, збереженість та застосування ТЗ за призначенням [8].

Технічний стан транспортних засобів – технічний стан вузлів та механізмів ТЗ до пригоди та після неї, відповідність їх нормативним вимогам; дії водія по керуванню транспортним засобом і запобіганню зіткненню (наїзду); загалом його поведінка у зв'язку з подією, що досліджується (стан водія, швидкість руху ТЗ, момент виникнення небезпеки, заходи водія по зупинці ТЗ, заходи по наданню допомоги потерпілим і т.д.); умисно чи необережно порушені правила дорожнього руху.

У технічній літературі експлуатація транспортних засобів визначається як виконання транспортом перевезення вантажів і пасажирів, технічного обслуговування та ремонту транспорту, а також організація і забезпечення безпеки руху, тобто, технічна експлуатація транспортних засобів містить у собі комплекс технічних і організаційних заходів, що проводиться спеціалістами з метою найбільш ефективного використання технічних можливостей транспорту [9, с. 9]. Отже, можна зробити висновок про те, що в технічному змісті експлуатація транспортних засобів більш широке поняття, ніж його рух [10, с. 10]. У той же час ст. 286 КК вказує на порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом.

Технічну експлуатацію транспортних засобів здійснюють не тільки водії, але і слюсарі-ремонтники, працівники з технічного обслуговування транспорту та інші особи. Тобто, це поняття включає в себе технічне обслуговування, підготовку транспортної техніки до руху і експлуатацію цієї техніки в процесі руху. Порушення правил експлуатації може виражатися в експлуатації технічно несправних транспортних засобів, порушенні правил перевезень і т.д. [11, с. 30–31].

Стаття 286 КК обмежує експлуатацію транспорту двома умовами:

- 1) експлуатація повинна здійснюватися під час управління транспортним засобом;

2) експлуатація повинна бути пов'язана із забезпеченням безпеки дорожнього руху. Наприклад, вимоги перевезення певного виду вантажу, виходу водія у рейс з шляховим листом, з посвідченням водія, тощо. Усе це правила експлуатації, однак вони не пов'язані із забезпеченням безпеки руху, і тому їх порушення не є злочином. Інші ж вимоги експлуатації, наприклад, відносно кількості та габаритів вантажу, що перевозиться, пов'язані з безпекою руху. І у цій частині порядок експлуатації є предметом посягання [12, с. 528].

Порядок експлуатації транспортних засобів регламентується як Правилами дорожнього руху, так і іншими нормативними документами, що встановлюють, наприклад, вимоги до технічного обслуговування та огляду ТЗ, транспортування окремих видів вантажу, допуску водіїв до керування транспортом, тощо [13, с. 73–74].

Для ДТП характерною є наявність слідів, що є джерелом відомостей про характер і механізм події, його учасників, причини і умови, що сприяли виникненню пригоди. Слідова картина відображає спосіб вчинення злочину і залежить від форми руху, що лежить в основі механізму простої контактної взаємодії. В залежності від виду ДТП утворюються сліди ковзання, юзу, тиску, обертання тощо.

ДТП є складною і динамічною системою взаємодії різноманітних об'єктів, таких як транспортні засоби, дорога, предмети дорожньої обстановки, водій, пішохід, внаслідок чого утворюються багаточисельні *сліди*, типові для даного виду злочинів. Це можуть бути сліди гальмування коліс, крові, волочіни потерпілого, його речі, відбитки бампера або протектора на одязі потерпілого, ушкодження і травми, одержані водієм, пасажиром, пішоходами, частки фарби, скла фар, лобового скла та бокових дзеркал, плями мастила, палива, антифризу, відламані деталі транспортних засобів, частини вантажу, що перевозиться, сліди пошкодження на самих транспортних засобах, а також зміни, які виникли внаслідок їх неякісного ремонту, пошкодження наземних споруд, волокна тканини, волосся, сліди рук тощо. Аналіз і дослідження даних слідів сприяють встановленню інших елементів криміналістичної характеристики злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху.

Дослідження механізму слідоутворення, їх специфічних та ідентифікаційних особливостей як складових частин механізму ДТП дозволяє слідчому: встановити конкретний вид ДТП (зіткнення, наїзд, перекидання тощо) та причинний зв'язок між діянням і наслідками; з'ясувати обставини та умови ДТП; отримати зразки для експертного дослідження, тощо.

Сліди, що залишаються на місці події при переміщенні ТЗ після удару, – сліди коліс, подрапини і вибоїни, залишені пошкодженими його частинами, розташування відокремлених

деталей та інших об'єктів – дозволяють судити про те, у якому напрямку переміщався після удару ТЗ, як відбувався розворот, а з урахуванням інших ознак – уточнити його рух до удару і розташування в момент удару. Крім слідів, що залишаються транспортним засобом на місці події, виникають сліди переміщення об'єктів, які відкидаються: вантажу, зірваних деталей, тіл потерпілих. У більшості випадків такі сліди бувають малопомітними і рідко фіксуються при огляді місця події. Однак вони можуть мати велике значення для встановлення механізму ДТП, коли сліди ТЗ недостатньо інформативні.

Дослідження механізму слідоутворення, їх специфічних та ідентифікаційних особливостей як складових частин механізму ДТП дозволяє слідчому: встановити конкретний вид ДТП (зіткнення, наїзд, перекидання тощо) та причинний зв'язок між діянням і наслідками; з'ясувати обставини та умови ДТП; отримати зразки для експертного дослідження, тощо. Досліджуючи механізм слідоутворення, слідчому слід мати на увазі, що усі слідоутворення можуть бути як такими, що утворились під час ДТП, так і такими, що утворились після пригоди. До того ж під час ДТП частина деталей може відділитись від загальної маси.

У той же час, І. І. Колесник, до типових слідів відніс сліди на місці події; сліди і пошкодження на транспортних засобах; сліди і пошкодження на одязі та взутті потерпілих [14, с. 11].

Особа злочинця як складовий елемент криміналістичної характеристики вивчається майже всіма вченими-криміналістами. Однак питання про ознаки та властивості особи злочинця, які потрібно досліджувати в межах криміналістичної характеристики, залишається відкритим. Під криміналістичним вивченням особи варто розуміти встановлення криміналістично значимої інформації про особу злочинця, жертву злочинного посягання й інших учасників процесу розслідування [15, с. 28].

На думку Ю. М. Антоняна особа злочинця є не що інше, як модель, абстракція, що поєднує в собі найбільш характерні особливості особи злочинця як соціального та психологічного типу. Далеко не кожна людина, яка вчинила злочин, може бути названа представником цього типу, оскільки останній складається тільки з його характерних представників [16, с. 20]. Як вважає Є. К. Волконська, особа злочинця – це досить складний комплекс ознак, властивостей, зв'язків, відносин, які характеризують особистість, її моральний світ, що взяті в розвитку і в взаємодії з соціальними та індивідуальними життєвими умовами, які в тій чи іншій мірі визначили вчинення злочину [17, с. 19]. М. І. Єнікеев зазначає, що особа злочинця – це сукупність типологічних якостей індивіда, які обумовили вчинене ним злочинне діяння [18, с. 47].

У свою чергу С. А. Шалгунова, визначає, що особа злочинця, як і будь-якої іншої людини, характеризується різноманітністю ознак: демографічних (статтю, віком, станом здоров'я), моральних (світоглядом, інтересами, спрямованістю), соціальних (трудових, сімейно-побутових) та психологічних (емоціями, темпераментом, вольовими якостями тощо). Ці ознаки відбиваються у індивідуальних властивостях особи злочинця, його відносинах з потерпілим. У психології існує визначення психологічної структури особи, що складається з чотирьох підструктур: 1 – спрямованість особи (потяги, бажання, інтереси, ідеали, світогляд, переконання), що формується у процесі виховання; 2 – досвід (знання, вміння, навички і звички, набуті особистим досвідом, навчанням, але вже з помітним впливом біологічних якостей особи); 3 – охоплює індивідуальні особливості окремих психічних процесів як форм відображення, це – емоції, відчуття, мислення, сприйняття, увага, почуття, воля, пам'ять; 4 – біологічно обумовлена, що поєднує темперамент особи, її статеві і вікові якості, а також патологічні зміни [19, с. 128-129].

Дані про особу злочинця також мають важливе значення для визначення багатьох обставин дорожньо-транспортної події. При вивченні особи водія встановлюється його вік, фахова підготовка, наявність чи відсутність практичних навичок, стаж роботи, стан здоров'я, наявність фізичних вад або захворювань, тривалість і характер роботи до моменту події. Зокрема, велика кількість дорожньо-транспортних подій вчиняються особами зі стажем водіння до п'яти років, оскільки вони ще не мають достатніх навичок керування транспортом і в той же час виявляють зайву самовпевненість.

Інколи дії порушників правил безпеки дорожнього руху детермінуються особливостями їх фізичного і психологічного стану. Тому виникає необхідність дослідити поведінку водія на роботі і в побуті, з'ясувати, чи не порушував він раніше правил дорожнього руху, його стосунки з потерпілим. Значна кількість дорожньо-транспортних подій вчиняються через провину водіїв, які перебувають у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння.

У зв'язку з тим, що дії потерпілого є важливим елементом механізму дорожньо-транспортної події, а деякі з них порушують правила дорожнього руху, необхідно врахувати стан здоров'я потерпілого, його вік, фізичні і психічні характеристики, наявність захворювань зору, слуху, з'ясувати, чи не перебував він у стані, алкогольного або наркотичного сп'яніння.

Серед основних причин ДТП, в яких постраждали люди, названі:

- перевищення безпечної швидкості руху (33%);
- управління автомобілем у нетверезому стані (26%);

- виїзд на зустрічну смугу руху (25%);
- порушення правил маневрування (18%);
- недотримання безпечної дистанції руху (7%);
- перехід через проїжджу частину у невстановленому місці (6%);
- порушення правил переїзду перехресть (5%);
- інші випадки (22%) (додатки А, Б).

Проблема способу вчинення кримінального правопорушення залишається однією з ключових у криміналістиці, оскільки дослідники постійно приділяють увагу їй у процесі вивчення проблематики як окремого одиничного кримінального правопорушення, так і їх груп. В аспекті вивчення способу вчинення кримінального правопорушення цікавим є механізм і процес досягнення мети. Пізнання динаміки злочинної діяльності дає змогу цілісно відобразити модель поведінки винуватих осіб. Тож спосіб вчинення дослідники-криміналісти розглядають як першоджерело інформації про закономірності виникнення доказів, необхідні для розроблення засобів і методів розкриття й розслідування кримінальних правопорушень [20, с. 197].

Розглядаючи способи вчинення кримінальних правопорушень даного виду, слід зазначити, що ДТП належать до необережних злочинів, тобто вчиняються через злочинну самовпевненість або злочинну недбалість. Злочинні порушення правил безпеки дорожнього руху є наслідком різноманітних недозволених дій або не вчинення дій з боку суб'єктів цього виду кримінальних правопорушень. Спосіб вчинення – це спосіб дії особи, що керує транспортним засобом в складному механізмі дорожньо-транспортної пригоди: виїзд на зустрічну смугу руху, крутий поворот, об'їзд пешехода, зпінзіле гальмування тощо. Усі ці дії і передують настанню негативних наслідків – наїздів, зіткнень, перекидань, і т.д. Таким чином, спосіб вчинення створює початок некерованого руху ТЗ, що розвивається спонтанно у вигляді взаємодії неживих об'єктів («шина – асфальт», «бампер – дерево», «кузов – стовп» тощо) [7, с. 19].

Як свідчить статистика, найчастіше *дорожньо-транспортні події виникають внаслідок порушень, яких припускається водій ТЗ*, а саме: перевищення встановленої швидкості руху; недотримання правил обгону, повороту і рядності; наїзд на смугу зустрічного руху; порушення правил проїзду перехресть; недотримання безпечної дистанції руху; перевезення пасажирів у непристосованому для цього транспорті; неправильне завантаження і укріплення вантажу на транспорті; недотримання сигналів світлофора; виїзд на технічно несправному транспорті; порушення правил руху на залізничних переїздах тощо. Особливо небезпечним і в той же час дуже розповсюдженим порушенням є керування транспортним засобом у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння,

бо у водія при цьому значно уповільнюється реакція, слабшає увага, неадекватно сприймається та оцінюється дорожня обстановка.

Дорожньо-транспортні події можуть відбуватися внаслідок неправомірних дій пішоходів, пасажирів, а саме: перехід проїжджої частини перед рухомих транспортом; рух уздовж проїжджої частини дороги; перехід проїжджої частини у не призначених для переходу місцях; недотримання дорожніх знаків і сигналів світлофора; ігри дітей і підлітків на проїжджій частині дороги; посадка і висадка пасажирів під час руху транспорту; їзда на підніжках; поява на проїжджій частині пішоходів, проїзд на транспорті пасажирів у стані сп'яніння тощо. Якщо при цьому водій не порушив правил дорожнього руху, кримінальна відповідальність для нього не настає.

Робітники авто підприємств, відповідальні за технічний стан чи експлуатацію транспортних засобів (диспетчери, механіки, завідувачі гаражами), можуть вчиняти протиправні дії (без дії), що також призводять до дорожньо-транспортних подій: випуск на лінію технічно несправного транспорту (із зіпсованою гальмівною системою, несправним рульовим механізмом, двигуном тощо); неякісний ремонт ТЗ; порушення порядку технічного огляду транспорту; невжиття заходів щодо запобігання експлуатації технічно несправного транспорту; порушення правил контролю за виходом транспорту на лінію; допуск до керування транспортним засобом особи, яка не має або позбавлена прав водія, чи такої, що перебуває в стані сп'яніння; грубе порушення режиму роботи водія.

Підводячи підсумки дослідження, варто наголосити, що криміналістична характеристика порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують ТЗ може бути визначена як комплекс характерних особливостей, ознак і зв'язків даної категорії кримінальних правопорушень, що виражаються в специфічній обстановці, слідовій картині і механізмі вчинення, рисах особи винного та потерпілого, що проявляється через злочинну самовпевненість або злочинну недбалість.

Література

1. Андреев О. О. Розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2007. 239 с.
2. Тіщенко В. В. Корисливо-насилені злочини: криміналістичний аналіз: монографія. Одеса: Юрид. літ., 2002. 360 с.
3. Куликов В. И. Обстановка совершения хищения государственного и общественного имущества как объект специального криминалистического исследования. *Методика и психология расследования хищений государственного и общественного имущества* : сб. науч. тр. Свердловск, 1986. С. 44–52.
4. Белкин Р. С. Курс криминалистики: учеб. пособ. 3-е изд. Москва: ЮНИТА-ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.

5. Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. Москва, 1984. 72 с.

6. Валеев М. Х. Криминалистическая характеристика и особенности первоначального этапа расследования вымогательств : дисс. ... канд. юрид. наук. Уфа, 1997. 28 с.

7. Климчук М. П. Розслідування злочинів про порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 205 с.

8. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / Заред. В. Я. Тація. Харків: Право, 2001. 560 с.

9. Расследование дорожно-транспортных происшествий: учеб. пособ. Б. Е. Боровский. В. А. Гуляев, Г. В. Овчинникова, В. Рохлин. Ленинград: Прокуратура СССР, 1983. 62 с.

10. Коржанський М. Й., Мисливий В. А. Кваліфікація автотранспортних злочинів. Київ : Юрінком, 1996. 79 с.

11. Луцук П. П. Розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації автотранспортних засобів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 223 с.

12. Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посіб. / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк ; за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2014. 944 с.

13. Анохін А. М. Предмет доказування у кримінальних провадженнях про дорожньо-транспортні пригоди: дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 160 с.

14. Колесник І. І. Методика розслідування злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків, 2016. 22 с.

15. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

16. Антонян Ю. М. Особо опасный преступник: монография. М.: Проспект, 2014. 310 с.

17. Волконская Е. К. Предупреждение насильственных преступлений: уголовно-правовой и криминологический аспекты: монография. М.: Юрлитинформ, 2014. 184 с.

18. Еникеев М. И. Юридическая психология: учебник. М. : НОРМА, 2005. 624 с.

19. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2012. 548 с.

20. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002). Киев : Охрана труда, 2002. 268 с.

Анотація

Крупей В. Ю. Криміналістична характеристика порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. – Стаття.

У статті виокремлено структуру криміналістичної характеристики порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, до якої включено такі елементи, як: обстановка та слідова картину дорожньо-транспортної пригоди; відомості про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та особу (осіб) потерпілого (потерпілих); спосіб вчинення.

Важливе криміналістичне значення мають дані, що характеризують обстановку порушень правил безпеки дорожнього руху (місце, час та інші обставини), яка становить складну сукупність умов, при яких відбувається рух на певній ділянці дороги чи вулиці і характеризується як статичними (планування доріг і вулиць; наявність засобів автоматичного та іншого регулювання дорожнього руху, огорож, розмітки, дорожніх знаків, зупинок міського транспорту; освітлення проїжджої частини в темний час доби та ін.), так і динамічними (інтенсивність і швидкість руху машин і пішоходів, переміщення інших об'єктів по дорожньому полотну, поведінка пішоходів і водіїв транспорту, зміна сигналів регулювання руху, маневри руху автомашин, оглядовість, видимість та ін.) елементами.

Ключові слова: транспортний засіб, безпека дорожнього руху, експлуатація транспорту, дорожньо-транспортна пригода, криміналістична характеристика.

Аннотація

Крупей В. Ю. Криміналістическая характеристика нарушений правил безопасности дорожного движения или эксплуатации транспорта лицами, управляющими транспортными средствами. – Статья.

В статье выделены структуру криминалистической характеристики нарушений правил безопасности дорожного движения или эксплуатации транспорта лицами, управляющими транспортными средствами, в которую включены такие элементы, как: обстановка и следовая картина дорожно-транспортного происшествия; сведения о лицах, совершивших уголовное преступление и лицо (лица) потерпевшего (потерпевших) способ совершения.

Важное криминалистическое значение имеют данные, характеризующие обстановку нарушений правил безопасности дорожного движения (место, время и другие обстоятельства), которая составляет сложную совокупность условий, при которых происходит движение на определенном участке дороги или улицы и характеризуется как статическими (планирование

дорог, наличие средств автоматического и иного регулирования дорожного движения, ограждений, разметки, дорожных знаков, остановок городского транспорта; освещения проезжей части в темное время суток и др.), так и динамическими (интенсивность и скорость движения машин и пешеходов, перемещения других объектов по дорожному полотну, поведение пешеходов и водителей транспорта, изменение сигналов регулирования движения, маневры движения автомашин, обзорность, видимость и др.) элементами.

Ключевые слова: транспортное средство, безопасность дорожного движения, эксплуатация транспорта, дорожно-транспортное происшествие, криминалистическая характеристика.

Summary

Krupiei V. Yu. Forensic characteristics of violations of traffic safety rules or operation of transport by persons driving vehicles. – Article.

The article highlights the structure of the forensic characterization of violations of traffic safety rules or operation of transport by persons driving vehicles, which includes such elements as: the situation and the trace picture of the accident; information on persons who have committed a criminal offense and the identity (persons) of the victim (victims); method of commission.

Important forensic data are data that characterize the situation of violations of traffic safety rules (place, time and other circumstances), which is a complex set of conditions under which traffic occurs on a particular section of road or street and is characterized as static (road and street planning; means of automatic and other regulation of traffic, fences, markings, road signs, public transport stops; lighting of the carriageway in the dark, etc.) and dynamic (intensity and speed of cars and pedestrians, movement of other objects on the road canvas, behavior of pedestrians and drivers, change of traffic control signals, maneuvers of vehicles, visibility, visibility, etc.) elements.

Key words: vehicle, traffic safety, operation of transport, road accident, forensic characteristics.

УДК 343.985:(355.44+623.565)

Д. І. Нестеров

здобувач

Донецького юридичного інституту
Міністерства внутрішніх справ України**ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВИХ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРО ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ТЕРОРИСТИЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ**

Рівень терористичної загрози у світі нині досить високий. Від неї потерпають як країни, у яких тривають збройні конфлікти (передусім на Близькому Сході та в Африці), так і країни Заходу, які ще донедавна були цілком безпечними з огляду на розвинену систему правоохоронних органів і спецслужб.

Постійно розширюється географія тероризму. Так, 2013 р. терористичних атак зазнали 88 країн, 2014 р. теракти сталися вже в 95 країнах світу, а 2015 р. – у 941. За результатами спільних досліджень Інституту економіки та миру й Університету штату Меріленд (США), 2016 р. оприлюднено черговий Глобальний індекс тероризму (ГТІ), який вимірює рівень терористичної активності в країні за кількістю інцидентів, загиблих та постраждалих і рівнем матеріальних збитків. Відповідно до нього 2015 р. тільки 34 країни світу не зазнали впливу цього явища на своє соціальне та економічне життя, серед них: Ангола, В'єтнам, Куба, Литва, Латвія, Монголія, Оман, Панама, Польща, Північна Корея, Румунія, Словаччина, Словенія, Сінгапур, Уругвай та інші [1, с. 5; 2, с. 174].

Збільшується кількість жертв терористичних актів. За даними Глобального індексу тероризму [3], у світі за період 2000–2015 рр. унаслідок вчинення понад 70 тис. терористичних актів загинуло понад 170 тис. осіб. Майже щороку спостерігається тенденція до зростання цих показників: 2000 р. в терактах загинуло 3,3 тис. осіб, а 2014 р. – уже 32,7 тис.

Аналіз антитерористичного законодавства зарубіжних країн засвідчує посилену увагу держави й суспільства до питань протидії тероризму.

Наприклад, у Туреччині в цій сфері використовують положення законодавства, що стосуються організованої злочинності. В Індонезії обвинувачі застосовують склади кримінальних злочинів, пов'язані із заборонаю на зміну конституційної системи недемократичними методами. У Китаї прокурори використовують широке коло імміграційних законів для перешкоджання переміщенню окремих осіб. У Єгипті прокурори посилаються на склади злочинів, закріплені в Кримінальному кодексу (КК), передусім ті його положення, які стосуються загроз національній безпеці. Ці положення було доповнено адміністративними заходами про заборону виїзду з країни осіб, підозрюваних у

зв'язках з терористичними організаціями або причетності до терористичної діяльності. Інші країни акцентували увагу на фінансових злочинах, учинених до виїзду відповідних осіб за межі національної території. У Боснії і Герцеговині в червні 2014 р. було прийнято закон, що забороняє виїжджати з країни для участі в будь-якій воєнізованій діяльності чи бойових діях за кордоном. Для доказування цього злочину немає необхідності доводити наявність наміру вчинити певні дії, достатньо лише наміру брати участь у бойових діях за кордоном. За вчинення цього злочину передбачено покарання у вигляді тюремного ув'язнення на термін від 5 до 20 років [4, с. 219–220; 5, с. 8].

Попри окремі приклади позитивного досвіду застосування таких правових норм, міжнародні інституції наполягають на необхідності запровадження положень кримінального законодавства, що передбачають відповідальність саме за злочини, пов'язані з терористичною діяльністю. У листі Голови Комітету Ради Безпеки ООН про боротьбу з тероризмом від 18 лютого 2015 р. [6] зазначено: «Якщо ґрунтуватися на складах злочинів, які не пов'язані з тероризмом, це може спричинити певні проблеми. Хоча використання складів злочинів, не пов'язаних із тероризмом, дає змогу вже зараз знаходити шляхи розв'язання проблеми, що пов'язана з діями іноземних бойовиків-терористів, а також тих злочинів, які не пов'язані з тероризмом, може також спричинити проблеми. Зазначене може бути зумовлено або тим, що суди не бажають погоджуватися з таким новаторським тлумаченням, пропонуваним обвинуваченням, або тим, що такі положення охоплюють інші діяння й умисел як підстави для засудження.

Це ускладнює і міжнародне співробітництво, оскільки держави істотно розходяться в думці про те, яку участь в іноземному конфлікті слід вважати кримінально караною (у зв'язку з чим постають питання, пов'язані з «подвійною злочинністю»), а також тому, що такі діяння, які випадають з контексту тероризму, можуть підпадати під дію застережень про винятки, передбачені в договорах про видачу, наприклад, їх вважають політичними злочинами [7, с. 67].

Посилання на склади злочинів, які не пов'язані з тероризмом, призводить до того, що суди не зможуть оцінити всю серйозність справи, а по-

карання не буде достатньо суворими, як це часто трапляється, коли йдеться про порушення імміграційних законів або малозначні злочини, такі як шахрайство або крадіжка, учинені до від'їзду в зону конфлікту» [6].

Під час обговорення питання про доцільність розгляду справ про тероризм міжнародними судами США обстоюють позицію, згідно з якою основною проблемою протидії тероризму є не його кримінальне переслідування, а розслідування та попередження таких актів. Велика Британія вважає, що тероризм як злочин не виходить переважно за межі національної юрисдикції, не потребує розгляду на рівні міжнародних судів. Обережне ставлення до цього явища зумовлено також новизною поняття для міжнародно-правового простору; побоюванням політизації діянь і їх наслідків у разі ініціювання судового переслідування; відсутністю попередньої дискусії щодо змісту терміна; слабкою диференціацією з національно-визвольним рухом [8, с. 180].

Ці позиції позначилися на формуванні кримінального, кримінального процесуального та спеціального антитерористичного законодавства, що не завжди сприяло ефективному розв'язанню проблем протидії злочинам, пов'язаним із терористичною діяльністю, у міжнародному масштабі.

Убачається, що нагальними питаннями протидії та боротьби зі злочинами, пов'язаними з терористичною діяльністю, для світового співтовариства та кожної окремої країни є подальший розвиток національних законодавств, уніфікація міжнародно-правових норм, укладання двосторонніх і багатосторонніх угод про співпрацю, напрацювання єдиної міжнародно-правової практики кваліфікації злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, міжнародний обмін досвідом щодо доказування в провадженнях про злочини цієї категорії.

Попри відмінності у визначенні цих злочинів у кримінальному законі, у низці країн передбачено законодавчі механізми, які надають широкі можливості вповноваженим органам щодо отримання доказової інформації в таких кримінальних провадженнях.

Розглянемо окремі приклади правотворчості та правозастосовної практики деяких країн і норми міжнародного права, що стосуються особливих порядків (правил) отримання доказів у провадженнях про злочини, пов'язані з терористичною діяльністю.

Зокрема, на прикладі США можна проілюструвати особливий механізм, який передбачає збирання доказів у провадженнях про злочини, пов'язані з терористичною діяльністю. У цій країні збирання оперативних даних для протидії тероризму здійснюють Центральне розвідувальне управління, Розвідувальне управління Міністер-

ства оборони й Агентство національної безпеки (зовнішня розвідка), а також Федеральне бюро розслідувань (ФБР), яке здійснює збирання оперативних даних для забезпечення внутрішньої безпеки та пошук доказів для забезпечення кримінального переслідування. Перешкодою для ефективного передання інформації всередині країни було обмеження, встановлене за ініціативою Міністерства юстиції Сполучених Штатів і згодом скасоване судовим рішенням, прийнятим 2002 р., у справі «In re Sealed Case, 310 F. 3rd 717» (U.S. Foreign Intelligence Surveillance Court of Review, 2002). Дозволи на використання засобів електронного спостереження та проведення інших спецоперацій з метою збирання оперативної інформації про діяльність агентів іноземних держав і терористів всередині країни видає Суд з нагляду за діяльністю іноземних розвідок (Foreign Intelligence Surveillance Court) у Вашингтоні, округ Колумбія. Збирання доказів у кримінальних справах санкціонують звичайні федеральні окружні суди на всій території Сполучених Штатів у межах іншого законодавчого акта. До 2001 р. внутрішні правила Міністерства юстиції накладали обмеження на контакти слідчих органів і прокуратури з контррозвідкою, щоб перешкодити використанню розвідувальних методів під час розслідування кримінальних справ. Мета полягала в тому, щоб не допустити підміни суворих критеріїв, що застосовують під час збирання доказів для суду, менш суворими доказовими нормами і більш гнучкими правилами оперативної роботи, характерними для розвідувальних служб. Формулювання відповідного закону допускали використання на території США деяких агентурних методів отримання інформації за більш вільного режиму, передбаченого для органів національної безпеки, за умови, що метою такого використання є збирання розвідувальних даних. Згодом цей закон було змінено, нині дозволено застосування схожих методів також у випадках, коли збирання розвідувальних даних становить «одну з цілей». У ньому вже не передбачено, що ордер на проведення спецоперацій можуть видавати тільки для потреб розвідки, однак не для збирання матеріалів, які можуть бути корисними і як розвіддані, і як докази в суді.

Проте суддя в Суді з нагляду за діяльністю іноземних розвідок ухвалив, що бар'єр, який існував раніше між кримінальним слідством і збиранням розвідувальних даних, слід зберегти. Уряд оскаржив це рішення. Апеляційна палата Суду з нагляду за діяльністю іноземних розвідок висловила сумнів у тому, що необхідність бар'єра між контррозвідвальними і кримінально-слідчими підрозділами ФБР (яке в США одночасно виконує на федеральному рівні функції внутрішньої охорони державної безпеки та функції карного розшуку) впливає з положень Конституції. Згідно з рішенням Суду,

поправка до закону чітко вказує на те, що спільне використання спецоперацій зі збирання даних з урахуванням як потреб розвідки, так і завдань отримання доказів у кримінальних справах є законним і не має підлягати обмеженням [5, с. 8081]. Отже, такий механізм передбачає широкі можливості для збирання доказів у провадженнях про злочини, пов'язані з терористичною діяльністю.

Законодавці окремих країн Європейського Союзу також передбачали також винятки під час розслідування злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю.

Іспанія є однією з європейських країн, яка зазнала згубного впливу терористичної агресії. Тероризм у цій країні був пов'язаний з діяльністю баскського сепаратистського руху, який вчиняв вибухи бомб у великих містах і на стратегічних комерційних об'єктах. Ці акції спричиняли людські жертви та значні економічні збитки. У зв'язку із цим, у країні триває активна законодавча робота у сфері протидії тероризму, важливу роль відіграє Закон «Про боротьбу з озброєними бандитськими формуваннями і терористичними елементами» від 26 грудня 1984 р. Його можна назвати змішаним законом, оскільки він містить положення як матеріального, так і процесуального права. Статті перших двох глав є нормами матеріального права та були майже повністю інкорпоровані іспанським законодавцем у КК Іспанії 1995 року. Третя і четверта глави містять процесуальні положення та положення, присвячені потерпілим від терористичних актів.

Так, третя глава цього Закону «Процесуальні норми» охоплює норми процесуального характеру, частина яких стосується діяльності та прерогатив трибуналів, до компетенції яких належить розгляд справ про злочини, учинені збройними бандитськими формуваннями і терористичними групами, інша частина стосується норм, які передбачають можливість обмеження прав громадян. Ця можливість передбачена положеннями ст. 55² глави 5 («Про призупинення прав і свобод») розділу 1 («Про основні права й обов'язки») Конституції Іспанії 1978 р., а саме: тимчасове обмеження деяких основних прав громадян, залучених до сфери розслідування злочинів, учинених збройними бандитськими формуваннями і терористичними групами [9, с. 341–342].

Згідно з п. 2 ст. 17 Конституції Іспанії, попереднє утримання не може тривати довше, ніж це необхідно для з'ясування всіх обставин справи, і в будь-якому разі не довше ніж 72 години, після закінчення яких затриманий повинен бути або звільнений, або переданий судовій владі. Однак у разі з терористичними злочинами або злочинами, учиненими бандитськими формуваннями, термін попереднього ув'язнення може бути подовжено до 7 діб.

За аналогічних обставин на підставі судової ухвали та в інтересах слідства можливе проникнення правоохоронних органів до житла чи його обшук з метою затримання підозрюваних осіб або виявлення речових доказів. Із цієї метою можуть здійснювати контроль з боку слідчих органів за кореспонденцією (поштовою, телеграфною і телефонною) причетних до злочину осіб. Судовий контроль за нею може бути встановлено строком до трьох місяців. Такі положення є законними, попри те, що п. 2 і 3 ст. 18 Конституції декларують, що житло є недоторканим і гарантується таємниця кореспонденції.

Органами, які розслідують і розглядають справи про злочини, пов'язані з терористичною діяльністю, є Центральний слідчий орган і Національний суд. Це спеціальні органи, що належать до системи судів загальної юрисдикції та розташовані в Мадриді. Центральний слідчий орган і Національний суд (у складі трьох суддів) залучають до роботи в усіх випадках, коли необхідним є спрощене (прискорене) виробництво, передбачене кримінально-процесуальним законом. Ця спрощена процедура полягає в тому, що справи про тероризм в суді є першочерговими і повинні бути розглянуті в суді не пізніше, ніж через 90 днів після порушення кримінальної справи. Якщо злочин було вчинено з використанням поліграфічних засобів, радіомовлення чи будь-якого іншого засобу, що полегшує публікацію, суддя за скаргю прокурора повинен винести постанову про попереднє закриття винних установ, видань і, якщо цього вимагають обставини, про конфіскацію та опечатування знарядь злочину (приміщення, механізми тощо). Остаточне рішення з такого питання суддя затверджує або скасовує в триденний термін з повідомленням прокурора та зацікавлених сторін. Рішення може бути оскаржене в п'ятиденний термін.

Комісія Бельгійського парламенту з протидії тероризму 29 березня 2016 р. прийняла низку спеціальних заходів, які розширюють можливості правоохоронних органів. Зокрема, щодо можливості проводити обшуки в будь-яку пору доби. Чинний закон дозволяє це до 21.00 та з 5.00, винятком становлять затримання на гарячому, розслідування справ про збут наркотиків. До цих випадків також можна віднести підозру в тероризмі, бандитизм, участь у злочинних угрупованнях. Погоджено також розширення особливих методів розслідування, зокрема прослуховування телефонних розмов, а також запровадження загального банку даних різних служб, які взаємодіють у протидії тероризму, насамперед розвідки та координації аналізу загроз [10].

Закон «Про боротьбу з тероризмом і посяганнями на державну безпеку» доповнив КПК Франції, глава 15 якого присвячена питанням ведення слідчих дій у справах про тероризм. У цій главі та-

кож визначено коло осіб та органів, до компетенції яких належать розслідування їх та розгляд у суді справ про тероризм. До них, згідно із цим Законом, входить прокурор і слідчий суддя Парижа, виправний суд і суд присяжних Парижа. У суді Парижа розглядають справи про терористичні злочини, учинені як у Франції, так і на її заморських територіях. Справи про загальнокримінальні злочини в цих судах не розглядають. Єдиний виняток становлять ті терористичні злочини, у яких брали участь неповнолітні. У цьому випадку прокурор, слідчий суддя та суддя у справах неповнолітніх Парижа, а також суд у справах неповнолітніх і суд присяжних у справах неповнолітніх Парижа мають конкурентну компетенцію, що впливає із застосування положень ордонанса від 2 лютого 1945 р. № 45-174 «Про дитячу злочинність».

Спеціальною компетенцією для розслідування справ про тероризм наділено і прокурора, і слідчого судді. Наприклад, якщо в процесі слідства з'ясовують, що зібрані факти містять ознаки загальнокримінального злочину, а не терористичного, то слідчий суддя Парижа оголошує про свою «некомпетентність» у розслідуванні цього злочину, і справу передають тому слідчому судді, до кола повноважень якого належить розслідування загальнокримінальних злочинів.

Закон передбачає деякі особливості попереднього слідства у справах про тероризм. Зокрема, термін затримання підозрюваного в учиненні терористичного акту може бути збільшений з 48 год., що передбачено в разі підозри в учиненні загальнокримінальних злочинів, до чотирьох діб. Дозвіл на продовження терміну дає голова суду вищого рівня за клопотанням прокурора. Дозвіл на продовження терміну затримання підозрюваного може видати не лише голова суду, а й уповноважений на це суддя цього суду. З отриманням дозволу на продовження затримання проводять медичний огляд підозрюваного. Для його проведення прокурор або компетентний слідчий суддя призначає лікаря, правомочний на проведення такого огляду.

Стаття 76 КПК Франції передбачає можливість проведення обшуку у справах про тероризм без обов'язкової присутності особи, яка в ньому мешкає. У цьому разі виявлені в будинку речові докази не втрачають у суді своєї сили: згідно зі ст. 59 КПК Франції, заборонено під загрозою визнання дій правоохоронних органів незаконними, а отриманих доказів – недійсними, відвідувати, проникати в житло і проводити обшук приміщення з 23 до 6 год [11, с. 83].

Таким чином, французький законодавець встановив коло осіб і судових органів, які вправі розглядати й розслідувати справи про тероризм, а також розробив спеціальну процедуру розслідування їх, виокремивши ці злочини в особливу

категорію. Крім того, 9 лютого 2016 р. Національні збори Франції в Конституції закріплено позбавлення громадянства осіб, засуджених за тероризм. Усіх, хто був засуджений за терористичну діяльність, можуть позбавляти французького громадянства. Раніше це було можливо лише щодо засуджених, які мали подвійне громадянство і французький паспорт вони отримали не за народженням. Надалі ж зможуть позбавляти громадянства і корінних французів. У другій частині конституційної реформи також визначено умови, на яких фігурантів справ може бути позбавлено тих прав, які пов'язані з громадянством (наприклад, виборчого права). Конституційна реформа повинна бути затверджена французьким сенатом [12].

У Федеративній Республіці Німеччині зміни до процесуального законодавства щодо особливостей здійснення процесуальних дій у злочинах, пов'язаних із терористичною діяльністю, було внесено ще 1977 р. на підставі Закону ФРН від 30 вересня 1977 р. «Про зміни до Закону про судоустрій», який у юридичній літературі відомий ще як Закон про заборону контактів (Kontaktssperregesetz). Його було прийнято в терміновому порядку – через тиждень після кривавих терактів у м. Кельні, причиною яких з-поміж іншого виявилися контакти між заарештованими терористами та їх пособниками, які перебували на свободі. Цей терористичний акт, як і низка інших, засвідчив, що такі контакти становлять безпосередню небезпеку для життя, здоров'я та свободи інших осіб і можуть істотно обмежити можливості правоохоронних органів протистояти терористичним актам. Для усунення цієї небезпеки та захисту вищих благ необхідно було припинити будь-який зв'язок терористів із зовнішнім світом і між собою. Саме така можливість припинення зв'язків між терористами, зазначено в обґрунтуванні проекту закону, надає можливість державі захистити життя людей, подолати надзвичайну ситуацію, створювану нападами терористів, і рішуче протидіяти всім викликам.

На підставі закону від 30 вересня 1977 р. отримали нову редакцію сім норм (§ 31–37) Закону про судоустрій щодо обмеження можливості терористів, які перебувають під арештом або в ув'язненні, спілкуватися один з одним і з зовнішнім світом. Зокрема, згідно з § 31 у новій редакції, коли наявна загроза життю, здоров'ю або свободі людини, що дає підставу припускати, що така небезпека походить від терористичного об'єднання чи будь-кого з його членів, для усунення її може бути припинено будь-який зв'язок заарештованих (ув'язнених) один з одним і з зовнішнім світом, зокрема їх усне спілкування із захисниками. Ця заборона контактів поширюється на тих ув'язнених, щодо яких набрав законної сили вирок за вчинення злочину, передбаченого § 129а КК ФРН

(«Створення терористичних об'єднань»), або одного з перерахованих у цій нормі КК діянь, а також на тих осіб, які взяті під арешт за підозрою в учиненні зазначених діянь.

Заборона контактів стосується і тих заарештованих, які вчинили інші злочини, не зазначені в § 129а КК, однак є вагома підозра, що їхні дії були пов'язані з будь-яким зі злочинів, зазначених у цьому параграфі КК ФРН.

Постанову про заборону контактів виносить уряд тієї землі ФРН, де перебуває під вартою ув'язнений (заарештований), або уповноважене цим урядом відповідне центральне відомство цієї землі. У разі, якщо для усунення небезпеки потрібно ввести заборону на контакти ув'язнених на території декількох земель ФРН, то постанову про таку заборону виносить федеральний міністр юстиції Німеччини.

Хоча постанову про заборону контактів виносять органи виконавчої влади, вона підлягає затвердженню судом. Відповідно до § 35 цього Закону про судоустрій (у новій редакції), постанова про заборону контактів втрачає силу, якщо протягом двох тижнів після його прийняття її не затвердив компетентний суд. Якщо постанову про заборону прийняв уряд або центральне відомство окремої землі ФРН, то його затверджує сенат у кримінальних справах того вищого суду землі, в окрузі якого розташована резиденція уряду цієї землі. Для прийнятих федеральним міністром юстиції постанов про заборону контактів затверджувальним судовим органом є сенат у кримінальних справах Федерального верховного суду Німеччини. У разі, якщо прийнята органом виконавчої влади постанова про заборону контактів не затверджена судом, порушувати питання про прийняття нової постанови за тією самою справою можливо лише за умови появи нових фактів, які потребують введення такої заборони.

У разі заборони контактів у справі, розслідування якої ще не завершено, заарештований (в'язень) не має права бути присутнім під час допитів свідків або пособників, проведення інших слідчих дій, навіть якщо за загальнопроцесуальними нормами він має на це право. Ця заборона поширюється і на його захисника, а також на співкамерників, щодо яких теж винесено постанову про заборону контактів. Захисник не має права бути присутнім навіть під час оголошення обвинуваченому наказу про арешт, хоча зобов'язаний поставити особистий підпис на ньому (п. 4 § 34). Оскільки після оголошення цього наказу одразу ж проводять допит обвинуваченого, суддя зобов'язаний поінформувати захисника про істотні результати допиту, якщо це не суперечить меті заборони контактів.

Таким чином, окремі країни та міжнародні інституції володіють арсеналом апробованих механізмів протидії злочинам, пов'язаним з теро-

ристичною діяльністю, зокрема на міжнародному рівні, а також продовжують роботу над визначенням найефективніших напрямів цієї діяльності, усуненням суперечностей і неузгодженостей, про які йшлося вище.

Доцільність вивчення, узагальнення та використання досвіду правотворчості та правозастосовної практики різних країн і міжнародних норм зумовлена тим, що відповідні положення формували з огляду на особливості злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, насамперед – їх стрімкий розвиток і пристосовуваність до заходів правового контролю та протидії. Ці норми враховують сучасні тенденції злочинності терористичної спрямованості, потреби правозастосовної практики та передбачають механізми, спрямовані на формування доказової бази.

Отже, зарубіжний досвід законодавчого регулювання протидії тероризму може бути корисним для України для розроблення дієвих підходів до формування національного антитерористичного законодавства та слугувати основою для обґрунтування необхідності подальшого підвищення вимог безпеки.

Література

1. Актуальні питання протидії тероризму у світі та в Україні : аналіт. доп. / О. О. Резнікова, А. О. Місюра, С. В. Дрьомов, К. Є. Войтовський. Київ: НІСД, 2017. 58 с.
2. Актуальні проблеми протидії тероризму та злочинності у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції / за заг. ред. академіка НАН України, д-ра техн. наук. В. П. Горбуліна. Київ: Нац. акад. СБ України, 2005. Вип 13. 346 с.
3. Глобальний індекс тероризму. URL: http://peace-league.com/wp-content/uploads/2015/01/Rating_TERRORISM_UKR.pdf.
4. Жаровська Г. П. Транснаціональна організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, протидія: монографія. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т, 2018. 568 с.
5. Обзор дел о терроризме. Управление ООН по наркотикам и преступности. Вена, 2010. 464 с.
6. Лист Голови Комітету Ради Безпеки ООН, заснованого Резолюцією 1373 (2201) про боротьбу з тероризмом від 18 лют. 2015 р. URL: http://www.un.org/en/sc/ctc/docs/2015/S_2015_12.
7. Аленін Ю. П., Пашковський М. І. Міжнародне співробітництво у боротьбі з тероризмом: тенденції розвитку кримінально-процесуальних інститутів. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Вип. 8: Соціальні та правові проблеми боротьби з тероризмом, 2000. С. 63–70.
8. Чернядьєва Н. А. Международный терроризм : происхождение, эволюция, актуальные вопросы правового противодействия : монография. М. : Проспект, 2016. 325 с.
9. Багрий-Шахматов Л. В., Сценко С. Л. Методи боротьби з тероризмом: погляд світового співтовариства. *Тероризм і боротьба з ним. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників*: міжвідом. наук. зб. Київ, 2000. Т. 19 (1). С. 338–343
10. Некоторые вопросы международного антитеррористического законодательства и сотрудничества

в борьбе с терроризмом : материалы семинара-конф. Междунар. контртеррор. тренинг. ассоц. (МКТА), 11–13 июня 2001 г. URL: <http://www.ictta.ru>.

11. Власов И. С. Зарубежное законодательство в борьбе с терроризмом / отв. ред. И. С. Власов. Москва : Городец-издат, 2002. 168 с.

12. У Франції схвалили позбавлення громадянства за тероризм. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/frantsii-odobrili-lishenie-grazhdanstva-terrorizm-1455083222.html>.

Анотація

Нестеров Д. І. Зарубіжний досвід правових та організаційних засад кримінальної процесуальної діяльності про злочини, пов'язані з терористичною діяльністю. – Стаття.

У статті на основі аналізу зарубіжного досвіду протидії тероризму констатовано, що останні події, пов'язані з низкою терористичних актів у Європі та загальним посиленням терористичної загрози, стали приводом для перегляду підходів до законодавчого регулювання протидії тероризму. У законодавстві зарубіжних країн обрано підхід, згідно з яким мета протидії тероризму виправдовує суттєві обмеження прав і свобод осіб, які причетні або яких підозрюють у причетності до терористичної діяльності. На основі чого виокремлені напрями законодавчого регулювання протидії терористичній діяльності в різних країнах.

Аналіз кримінального процесуального законодавства, а також законодавства, яке регламентує протидію тероризму, у деяких іноземних державах (США, Іспанія, Франція, Німеччина) засвідчив наявність окремих процесуальних норм, які надають додаткові повноваження спеціалізованим підрозділам, що протидіють тероризму, зокрема щодо підстав і процедури проведення обшуку, збільшення терміну попереднього ув'язнення для затриманих осіб за підозрою в учиненні злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю.

Ключові слова: тероризм, зарубіжний досвід, міжнародно-правова регламентація, кримінальна процесуальна діяльність, розслідування.

Аннотация

Нестеров Д. И. Зарубежный опыт правовых и организационных основ уголовной процессуальной деятельности о преступлениях, связанных с террористической деятельностью. – Статья.

В статье на основе анализа зарубежного опыта противодействия терроризму констатируется, что последние события, связанные с рядом террористических актов в Европе и общим усилением террористической угрозы, стали поводом для пересмотра подходов

к законодательному регулированию противодействия терроризму. В законодательстве зарубежных стран выбран подход, согласно которому цель противодействия терроризму оправдывает существенные ограничения прав и свобод лиц, причастных или подозреваемых в причастности к террористической деятельности. На основе чего выделены направления законодательного регулирования противодействия террористической деятельности в разных странах.

Анализ уголовного процессуального законодательства, а также законодательства, регламентирующего противодействие терроризму, в некоторых иностранных государствах (США, Испания, Франция, Германия) показал наличие отдельных процессуальных норм, предоставляющих дополнительные полномочия специализированным подразделениям, противодействующим терроризму, в частности относительно оснований и процедуры проведения обыска, увеличение срока предварительного заключения для задержанных лиц по подозрению в совершении преступлений, связанных с террористической деятельностью.

Ключевые слова: терроризм, зарубежный опыт, международно-правовая регламентация, уголовное процессуальное законодательство, расследование.

Summary

Nesterov D. I. Foreign experience of legal and organizational bases of criminal procedural activity about crimes connected with terrorist activity. – Article.

Based on the analysis of foreign experience in counter-terrorism, the article states that recent events related to a number of terrorist acts in Europe and the general increase in the terrorist threat have led to a reconsideration of approaches to counter-terrorism legislation. The legislation of foreign countries has chosen an approach according to which the purpose of counter-terrorism justifies significant restrictions on the rights and freedoms of persons who are involved or suspected of involvement in terrorist activities. On the basis of which the directions of legislative regulation of counteraction to terrorist activity in different countries are singled out.

Analysis of criminal procedural legislation, as well as legislation governing the fight against terrorism, in some foreign countries (USA, Spain, France, Germany) showed the existence of certain procedural rules that give additional powers to specialized units to counter terrorism, in particular on the grounds and procedure search, extension of pre-trial detention for detainees on suspicion of committing crimes related to terrorist activities.

Key words: terrorism, foreign experience, international legal regulation, criminal procedural activity, investigation.

УДК 343.98

В. В. Підпалый

здобувач

Навчально-наукового інституту права

імені князя Володимира Великого

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ТИПОВІ ВЕРСІЇ ТА ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК В УМОВАХ ВЕЛИКОГО МІСТА

Діяльність слідчих підрозділів Національної поліції України по розслідуванню кримінальних правопорушень являє собою складний, багатогранний процес, що вимагає глибоких різнобічних знань, великого професійного й життєвого досвіду, а також організаторських здібностей. Оперативність і повнота розслідування багато в чому залежать від чіткої організації діяльності працівників органів досудового розслідування та координації їхньої роботи з іншими органами та підрозділами.

Проблема організації розслідування крадіжок в умовах великого міста є занадто гострою як у соціальному, так і у правовому та управлінському планах. Внаслідок урбанізації великих міст постійно збільшується обсяг роботи правоохоронних органів. Надто особливу соціальну небезпеку та складність у розслідуванні становлять крадіжки, учинені злочинними групами та злочинними організаціями.

При цьому, необхідно зауважити, що рекомендації з організації роботи слідчого (дознавача) і засоби розслідування крадіжок в умовах великого міста на законодавчому рівні не закріплені, але вони практично корисні для методично грамотної роботи органів досудового розслідування. Їхнє застосування залежить від професійної підготовки працівників уповноважених на проведення досудового розслідування та конкретної слідчої ситуації. З огляду на це, на нашу думку, однією з умов успішного розслідування кримінальних правопорушень даної категорії є побудова слідчих версій та їхня перевірка.

Побудова слідчих версій – це складний інтелектуальний процес, результат вивчення певної сукупності фактичних даних, встановлених при виконанні невідкладних слідчих (розшукових) дій (СРД). У процесі розслідування слідчий (дознавач) зобов'язаний оперувати тільки фактами, вивчати їх, глибоко аналізувати, перевіряти свої припущення, формувати висновки на доказах. Основні версії визначають напрями розслідування та служать слідчому орієнтиром у його пізнавально-діалектичному процесі. Тому їх розробка, на наш погляд, є важливим самостійним елементом планування розслідування.

Проте, слід зауважити, що основна (істотна) ознака версії є її умовний, вірогідний характер,

тобто кожна слідча версія має бути перевірена, без цього слідчий (дознавач) не може робити ніяких остаточних висновків. Гіпотеза, що міститься в слідчій версії, витікає з аналізу і узагальнення як фактичних даних про подію кримінального правопорушення, так і теоретичних відомостей, що складають коло спеціальних знань слідчого.

На відміну від наукових гіпотез, версії в криміналістиці не мають на меті створення наукових теорій, а їх перевірка здійснюється у термін, встановлений для досудового розслідування [1, с. 30].

Важливу роль при побудові версій за фактом вчинення крадіжок в умовах великого міста відіграють відомості, встановлені в результаті проведення первинних СРД. Однак, вирішальне значення має безпосереднє ознайомлення з обстановкою вчинення кримінального правопорушення в ході огляду місця події та особистого дослідження речових доказів. При побудові версій на основі фактичних даних використовуються переважно такі логічні прийоми і форми мислення, як аналіз і синтез, безпосередні та опосередковані (в основному індуктивні) висновки.

Таким чином, слідча версія – це вірогідне пояснення характеру, суті події кримінального правопорушення, що розслідується, в цілому і зміст його окремих, підлягаючих встановленню обставин, логічно заснована на фактичних даних і спеціальних знаннях слідчого. Що стосується спеціальних знань слідчого, то вони можуть формуватися з власного життєвого і професійного досвіду, узагальнень слідчої, судової і експертної практики, а також з пропонованої методики розслідування даного виду кримінальних правопорушень.

Залежно від об'єму встановлюваних обставин досліджуваної події можлива класифікація версій на два види: загальні – це припущення, що охоплюють в цілому кримінальне правопорушення, яке розслідується, і окремі версії, що пояснюють його окремі обставини. Крім того, деякі вчені дотримуються погляду про те, що різновидом загальних і окремих версій є типова версія. Проте, на нашу думку, найбільш правильна позиція авторів, які залежно від об'єму встановлюваних обставин досліджуваної події поділяють криміналістичні версії на загальні та окремі, а залежно від конкретності припущень, що висуваються, – на типові та специфічні (конкретні) [2, с. 237].

Типові (загальні) версії висуваються найчастіше на перших етапах розслідування кримінальних правопорушень і дають загальне пояснення події, коли конкретної інформації про неї ще дуже мало. Тому провідну роль при побудові типових версій відіграють спеціальні знання слідчого, а не фактичні дані, основний зміст яких складає групова криміналістична характеристика кримінальних правопорушень.

В ході перевірки відкидаються помилкові варіанти версій, а на основі тієї типової версії, яка підтвердилася, будуються специфічні (конкретні) версії. Останні висуваються у результаті вивчення матеріалів кримінального провадження, що розслідується, тому тут головне значення мають вже фактичні дані.

Кожній типовій слідчій ситуації повинна відповідати група типових слідчих версій при плануванні розслідування. Так, при отриманні первинної інформації про кримінальне правопорушення в умовах першої слідчої ситуації (факт крадіжки встановлено, але дані про правопорушника відсутні) характерні такі типові слідчі версії:

а) щодо події кримінального правопорушення: крадіжка дійсно мала місце; крадіжки фактично не було, а заявник помиляється стосовно події кримінального правопорушення; крадіжка інсценована заявником з метою приховання факту втрати чи розтрати довірених на зберігання матеріальних цінностей, коштовностей, цінних паперів, зброї тощо; крадіжка вчинена особою за сприянням самих власників або близьких родичів з метою приховування або маскування іншого кримінального правопорушення, перекладення вини на інших осіб;

б) щодо осіб, причетних до вчинення крадіжки, то вона вчинена: однією особою чи злочинною групою; особою з числа родичів потерпілого; особою, обізнаною про місце знаходження викраденого; особою, яка володіє певними навичками; особою, яка раніше проводила певні роботи у потерпілого або побувала в його домоволодінні з іншого приводу; особою раніше судимою за аналогічні кримінальні правопорушення; особою із числа «місцевого» злочинного елементу; «гастролерами».

Підставою для висунення та перевірки таких версій, буде інформація, отримана від потерпілих та свідків, а також інформація отримана слідчим, з матеріальних джерел, що залишилась на місці події після вчинення крадіжки.

Разом з цим, до інформації, що є підставою для висунення слідчим даних версій, можна віднести наступне: поведінка правопорушників після проникнення до приміщення; злягодженість дій; технічна оснащеність; продуманість способів проникнення; цілеспрямованість; рішучість у діях по реалізації злочинного задуму; орієнтування під час вчинення крадіжки та під час втечі з місця події тощо. В більшості випадків, ознаками, які

вказують про те, що крадіжку в умовах великого міста вчинено «гастролерами» є: незнання особливостей місцевості; нехтування засобами маскування зовнішності; відмінність способу вчинення крадіжки від відомих і розповсюджених в даній місцевості (районі).

Окрім вищенаведених версій, що характеризують правопорушників, можна побудувати версії, що дають змогу зрозуміти механізм виникнення тих чи інших слідів, які залишились після вчинення крадіжки. Зокрема, таку інформацію можна отримати в результаті висунення версій, про сліди, що залишились в ході використання правопорушниками тих чи інших знарядь, завдяки яким було реалізовано злочинний намір. Наприклад:

в) щодо слідів та знаряддя вчинення крадіжки: сліди, які залишились на місці події, свідчать про «професіональні навички» правопорушників; сліди, які залишились на місці події, свідчать про відсутність «професіоналізму» та злягодженості дій правопорушників, під час вчинення крадіжки; сліди, що залишились після вчинення крадіжки, свідчать про використання підручних знарядь для відкриття приміщень, сейфів, транспортних засобів (ТЗ) тощо; сліди, що залишились дають підстави вважати, що під час відкриття приміщень, сейфів, ТЗ тощо правопорушники використовували спеціально пристосоване для цього знаряддя кримінального правопорушення.

Для перевірки зазначених версій необхідно провести детальний огляд місця події (у разі необхідності із залученням спеціалістів), призначити різного роду експертизи по виявлених слідах та проаналізувати криміналістичні і оперативні обліки. В результаті побудови та перевірки цих версій, слідчий може отримати інформацію, яка значно звужить коло підозрюваних.

Окрім цього, на «професіоналізм» правопорушників, можуть вказувати дії по прихованню кримінального правопорушення (використання рукавичок, масок, перевдягання, застосування речовин з різким запахом, що ускладнюють використання службово-розшукової собаки, відключення засобів зв'язку, сигналізації та ін.).

г) щодо використання ТЗ: для перевезення краденого та залишення місця вчинення крадіжки правопорушники використовували власний ТЗ (легковий чи вантажний: залежно від ваги, розмірів та кількості викраденого майна); заволодіння ТЗ було вчинено спеціально та безпосередньо перед вчиненням крадіжки; ТЗ було взято у когось із числа знайомих, або напрокат.

Варто додати, що інформацію про ТЗ слідчий отримує в процесі огляду місця події, огляду місця де знаходився автомобіль, опитування свідків кримінального правопорушення та в результаті перевірки криміналістичних і оперативних обліків поліції.

г) щодо стану викраденого майна: перебуває у звичайному стані; реалізоване або в процесі реалізації (продаж, дарування, обмін); знищено.

д) щодо місць знаходження викраденого майна: знаходиться за місцем проживання підозрюваного, близьких родичів або друзів; знаходиться за місцем роботи або навчання підозрюваного, близьких родичів, або знайомих; здано в ломбарди; здано в інші точки збуту (комісійні магазини, «чорні ринки»); майно знаходиться у камерах схову на залізничних, автомобільних, річкових вокзалів, або у інших заздалегідь підготовлених сховищах; майно знаходиться в інших населених пунктах.

В умовах другої слідчої ситуації (факт крадіжки встановлено, є відомості про особу правопорушника, або групу злочинців, проте ніхто не затриманий), висувуються наступні версії:

а) щодо крадіжки вчиненої з підприємств, установ, організацій: крадіжку вчинив працівник даного об'єкта або особа, яка охороняла даний об'єкт; крадіжку вчинила стороння особа; крадіжку вчинила стороння особа за участю або при сприянні працівника об'єкта; крадіжку вчинила стороння особа, але факт крадіжки використано матеріально відповідальною особою для приховання недостачі або присвоєння інших цінностей, що є у її розпорядженні; крадіжку вчинила стороння особа при сприянні матеріально відповідальної особи, яка намагається приховати нестачу; крадіжку зі зломом інсценувала матеріально відповідальна особа з метою приховання нестачі або ухилення від сплати податків.

При висуненні та перевірці вказаних версій слідчий обов'язково повинен враховувати часові інтервали, тобто фактичний час перебування майна без нагляду і час, що минув з моменту вчинення крадіжки до її виявлення.

б) щодо місць можливого перебування правопорушника: може знаходитись за місцем власного проживання, навчання, роботи, у замських будинках, на дачі; за місцем проживання родичів, друзів, знайомих; у готелі, орендованій квартирі, будинку, гаражі; на території вокзалів, околицях міста (району), у закинутих будівлях, підвальних приміщеннях; в інших населених пунктах.

Для перевірки зазначених версій дії слідчого повинні бути спрямовані на детальні допити учасників кримінального провадження, у тому числі близьких родичів, друзів, колег по роботі, з метою з'ясування перебування підозрюваного.

в) щодо інформації про правопорушника, отриманої з матеріальної обстановки вчинення крадіжки: крадіжку учинено однією особою; крадіжку учинено групою осіб; крадіжку учинено групою неповнолітніх осіб; крадіжку учинено групою в складі дорослих і неповнолітніх.

При побудові зазначених версій слідчому необхідно враховувати, що після вчинення крадіжки

особи прагнуть відразу ж вивезти викрадене за територію міста чи району. На особу, що вчинила крадіжку, може вказувати характер викраденого, можливість його використання в звичайних умовах, оскільки, виявлення інтересів і потреб, які можуть бути задоволені за допомогою викрадених речей, дозволяє судити про професійні, вікові та інші ознаки і властивості правопорушника, визначати коло осіб, серед яких він може знаходитися, вести цілеспрямований пошук викраденого майна, встановлювати місце вчинення розкрадання та інші обставини.

г) щодо цільової установки правопорушника: крадіжка майна здійснена для особистого використання; з метою подальшої реалізації; як для особистого користування, так і з метою подальшої реалізації; з метою дарування.

Загалом, при висуненні версій про осіб, причетних до вчинення крадіжки, беруться до уваги спосіб учинення кримінального правопорушення, вид і кількість викрадених цінностей, а також відомості, отримані в результаті дослідження слідів та інших речових доказів, виявлених на місці кримінального правопорушення.

г) щодо інформації отриманої в результаті добровільного зізнання: із метою каяття; із метою взяття провини інших; під впливом фізичного або психічного насилля; із метою отримання певної винагороди.

д) щодо інформації отриманої від свідків (заявників): крадіжку дійсно вчинили невідомі особи; свідок (заявник) помилково або завідомо неправдиво вказують, що їм невідомо хто вчинив кримінальне правопорушення і вони гадки не мають хто може бути причетним до цього.

В умовах третьої слідчої ситуації (факт крадіжки встановлено і підозрюваного затримано з речовими доказами або на «гарячому») основними версіями є: 1) крадіжку вчинила затримана особа; 2) крадіжки не було – повідомлення помилкове або неправдиве (затриманий придбав майно та володіє правами на нього тощо).

а) якщо підозрюваного затримано на місці події, можливі такі версії: є учасником заздалегідь спланованої крадіжки; є співучасником, але крадіжка заздалегідь не планувалась; на місці події опинився випадково.

б) якщо підозрюваного затримано не на місці події, а по «гарячих слідах» (наприклад, за спроби реалізації викраденого): затриманий не брав участі у крадіжці, а придбав речі у крадіїв, не знаючи, що вони є предметом кримінального правопорушення; затриманий брав участь у крадіжці; затриманий безпосередньо не брав участі у крадіжці, а лише реалізовує викрадене майно.

в) якщо особу затримано, а майно не виявлено: підозрюваний встиг приховати викрадене майно, а повернувся на місце події з метою зни-

щення слідів; підозрюваний у декілька заходів виносив майно; підозрюваний чекає інших співучасників; підозрюваний опинився випадково на місці події.

Варто додати, що версії про інсценування крадіжки, слідчий може висувати як на початковому етапі розслідування під час прийняття заяви про вчинену крадіжку чи проведення невідкладних СРД, так і в процесі подальшого розслідування. Про інсценування, зазвичай, говорить штучна нервозність та інші ознаки незвичної поведінки потерпілого. Однак, крім поведінки «потерпілого», на інсценування будуть вказувати й інші факти: розбіжності в показаннях потерпілого та свідків події; обстановка, що склалася на місці події, не відповідає типовій обстановці, яка характерна для даної категорії кримінальних правопорушень тощо.

Отже, виділимо загальні слідчі версії щодо крадіжки в умовах великого міста в цілому, які характерні для більшості слідчих ситуацій, а саме: крадіжку вчинила знайома (незнайома) потерпілому особа самостійно; крадіжку вчинили декілька осіб; крадіжку вчинили неповнолітні особи; крадіжку вчинила злочинна група, яка на цьому спеціалізується; до вчинення крадіжки причетна особа потерпілого; крадіжка є способом приховування іншого кримінального правопорушення, наприклад розтрата майна чи цінностей.

Зазначений перелік слідчих версій не є вичерпним і повинен конкретизуватися з урахуванням інформації у кримінальному провадженні та слідчій ситуації, що склалася. Вищезгадані типові слідчі версії служать основою (ядром) планування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень. Планування розслідування не зводиться тільки до складання плану розслідування, це – організаційний та творчий бік складної розумової роботи слідчого, яка здійснюється з першого моменту розслідування до його закінчення, і суть якого полягає у з'ясуванні напрямку і завдань розслідування, способів і засобів його вирішення в рамках закону [3, с. 475].

Крім того, планування в роботі слідчого є програмно-цільовим та дисциплінуючим початком його діяльності. Програмно-цільовим, тому що воно не просто визначає перелік заходів, а й формує мету (завдання) діяльності та порядок реалізації поставлених завдань.

Дисциплінуюче значення планування полягає в тому, що слідчий (дознавач) у передбачені планом терміни повинен виконати намічені ним СРД та інші заходи. У календарний план вноситься вся без винятку робота слідчого, пов'язана з розслідуванням і запобіганням кримінальних правопорушень. При цьому, календарний план необхідно будувати таким чином, щоб СРД у всіх кримінальних провадженнях проводилися паралельно. Передусім потрібно планувати СРД щодо таких кри-

мінальних провадженнях, по яких: вимагається проведення невідкладних СРД; особа утримується під вартою; закінчуються терміни досудового розслідування; окремі епізоди злочинної діяльності не розкриті; проведення СРД та інших заходів потребує багато часу.

Варто додати, що у літературі існує думка про планування, як про метод розслідування кримінальних правопорушень, який полягає в збиранні доказів за допомогою тактичних прийомів і науково-технічних засобів [4, с. 10]. Втім, як правильно відзначає професор Р. С. Белкін: «планування не є засобом встановлення істини, тому його необхідно відносити до методу не розслідування, а організації розслідування кримінальних правопорушень» [5, с. 475].

На нашу думку, суть планування як методу організації розслідування полягає в тому, що для вирішення завдань останнього на основі аналізу фактичних і теоретичних даних будуються версії, з них виводяться наслідки, визначається і вирішується коло питань, необхідних для перевірки версій, за допомогою визначених способів, термінів і виконавців, які змінюються залежно від слідчої ситуації, що склалася.

Зміст планування складають такі елементи: аналіз фактичних і теоретичних даних; постановка завдань розслідування і висунення версій; визначення кола питань, вирішення яких необхідне для перевірки версій; вибір для цих цілей способів дій, термінів і виконавців; складання плану і допоміжних засобів планування; контроль за виконанням плану і внесенням змін в залежності від ситуації, що склалася.

Планування розслідування кримінальних правопорушень ставить перед собою мету, яка полягає в наступному: 1) сприяти всебічному повному та об'єктивному розслідуванню; 2) вказати слідчому на найкоротші шляхи вирішення завдань розслідування; 3) здійснити взаємозв'язок всіх галузей криміналістики, при розслідуванні конкретного кримінального правопорушення [6, с. 163].

З даної мети випливають наступні завдання планування: 1) визначення правильних шляхів розслідування; 2) забезпечення об'єктивності, повноти та всебічності розслідування; 3) своєчасне застосування науково-технічних і тактичних прийомів криміналістики з урахуванням особливостей кожного кримінального провадження; 4) забезпечення найбільш ефективного поєднання оперативно-розшукових заходів та СРД; 5) сприяння економії сил і засобів органів досудового розслідування [7, с. 27–28].

Планування повсякденної діяльності слідчого (дознавача) може бути виражено як в усній так і письмовій формі. Усний план складається для перевірки нескладних слідчих, оперативних й експертних версій, та виражається в усній

формі (висловлювання, поради, рекомендації). А от письмовий план, складається при плануванні повсякденної роботи та у кожному конкретному кримінальному провадженні. Завдяки цьому, слідчий під час розслідування кримінального правопорушення (в нашому випадку крадіжки в умовах великого міста) в залежності від інформації, якою він буде володіти про обставини вчиненого кримінального правопорушення, може корегувати план розслідування і тим самим, зменшити затрати часу, сил і засобів для досягнення поставленої перед ним мети.

Зокрема, про ефективне планування розслідування крадіжки в умовах великого міста, будуть свідчити наступні факти, а саме: досудове розслідування закінчено в найкоротший термін; подія кримінального правопорушення повністю доведена; правопорушники, які вчинили крадіжку встановлені, затримані, та притягнені до кримінальної відповідальності; повернуто та відшкодовано збитки потерпілим, яким, кримінальним правопорушенням було завдано матеріальну та моральну шкоду.

При цьому слід враховувати, чи вдалось уникнути великих затрат часу, людських ресурсів, та значного використання криміналістичної техніки.

Отже, ефективність розслідування крадіжок в умовах великого міста багато в чому обумовлена наявністю погоджених планів СРД. Планами розслідування передбачаються заходи зі встановлення і затримання правопорушників, виявлення співучасників, виявлення і вилучення викраденого, відшкодування шкоди, розпізнання інсценування тощо. Організуюча роль у цій діяльності належить слідчому, оскільки саме він визначає пріоритетні напрями розслідування та дає доручення оперативним підрозділам на проведення СРД.

Література

1. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підручник / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Київ : Концерн Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 728 с.
2. Криміналістика / под ред. А. Г. Волинського. Москва : Спарк, 2000. 687 с.
3. Криміналістика : учебник / под ред. Р. С. Белкина. Москва : Юридическая литература, 1986. 544 с.
4. Мудьюгин Г. Н., Васильев А. Н., Якубович Н. А. Планирование расследования преступлений / под ред. А. С. Голунского. Москва: Госюриздат, 1987. 199 с.
5. Криміналістика: учебник / под ред. проф. Р. С. Белкина. Москва : Норма – Инфра-М, 1999. 990 с.
6. Шаблин В. И. Планирование расследования преступлений и его влияние на эффективность следствия. *Правовые вопросы борьбы с преступностью*: сб. статей. Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1982. С. 160–167.
7. Криміналістика: підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Ін Юре, 2004. 728 с.

Анотація

Підпалый В. В. Типові версії та планування розслідування крадіжок в умовах великого міста. – Стаття.

У статті класифіковано типові версії щодо розслідування крадіжок, в умовах великого міста, що надає можливість диференційовано їх використовувати залежно від конкретних обставин кримінального провадження. У першій типовій слідчій ситуації висувуються типові версії щодо причетних до кримінального правопорушення осіб; стану та місцезнаходження викраденого майна. Типові версії, що висувуються у другій типовій слідчій ситуації, надають відомості щодо місця можливого перебування правопорушника; їх класифіковано залежно від способу надходження інформації про крадіжку. Типові версії, що відповідають третій типовій слідчій ситуації, класифіковано за місцем учинення крадіжки, місцем затримання підозрюваного та окремим обставинам при затриманні особи.

Ключові слова: крадіжка, місто, слідча ситуація, версія, слідчі (розшукові) дії, транспортний засіб.

Аннотация

Подпалый В. В. Типичные версии и планирование расследования краж в условиях большого города. – Статья.

В статье классифицированы типичные версии по расследованию краж, в условиях большого города, позволяет дифференцированно их использовать в зависимости от конкретных обстоятельств уголовного производства. В первой типичной следственной ситуации выдвигаются типичные версии о причастных к уголовному преступлению лиц; состояния и местонахождения похищенного имущества. Типичные версии, выдвигаемые во второй типичной следственной ситуации, предоставляют сведения о месте возможного нахождения правонарушителя; их классифицированы в зависимости от способа поступления информации о краже. Типичные версии, соответствующие третьей типичной следственной ситуации, классифицированы по месту совершения кражи, месту задержания подозреваемого и отдельным обстоятельствам при задержании лица.

Ключевые слова: кража, город, следственная ситуация, версия, следователи (розыскные) действия, транспортное средство.

Summary

Pidpalnyi V. V. Typical versions and planning of theft investigation in a big city. – Article.

The article classifies typical versions of the investigation of thefts in a large city, which provides an opportunity to use them differently depending on the specific circumstances of criminal proceedings. In the first typical investigative situation, standard versions of the persons involved in the criminal offense are put forward; condition and location of stolen property. Typical versions put forward in the second typical investigative situation provide information on the possible whereabouts of the offender; they are classified depending on the method of obtaining information about the theft. Typical versions, corresponding to the third typical investigative situation, are classified according to the place of theft, the place of detention of the suspect and certain circumstances during the detention of a person.

Key words: theft, city, investigative situation, version, investigative (search) actions, vehicle.

УДК 343.98:351.741

О. М. Рудніченко

здобувач

*Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»***СПОСІБ ВЧИНЕННЯ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ**

Спосіб вчинення злочинів у криміналістиці завжди був об'єктом детальної уваги вчених, оскільки він виступає своєрідним «ключем» до розкриття злочинів, відображає характерні риси діяльності особи, є визначальною ланкою в розробці окремих методик і в деяких випадках уможливорює розмежування окремих видів злочинів, нерідко ставить перед криміналістикою нові завдання тощо.

Установлення способу вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини, створює передумови для з'ясування форми вини під час вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідною статтею КК України.

Традиційно спосіб учинення злочину в криміналістичній літературі тлумачать як «образ дій злочинця, що виражається в певній, взаємозалежній системі операцій і прийомів підготовки, здійснення та приховування злочину» [1, с. 22]. Р. С. Белкін спосіб учинення злочину вважає системою дій з підготовки, учинення та приховування злочину, що детерміновані умовами зовнішнього середовища і психофізіологічними властивостями особистості, які можуть бути пов'язані з вибірконим використанням відповідних знарядь або засобів чи умов місця і часу та об'єднаних спільним злочинним умислом [2, с. 359]. У цьому контексті В. В. Лисенко стверджує, що спосіб учинення злочину є сукупністю мотивованих, цілеспрямованих і необхідних дій, обумовлених обстановкою та засобами вчинення злочину та виконуваних винуватим для досягнення поставлених завдань [3, с. 8].

Вивченню способу вчинення злочину у криміналістичній літературі приділяється велика увага. Так, М. В. Салтевський під способом вчинення злочину розуміє комплекс причинно і функціонально пов'язаних довільних (і частково мимовільних) цілеспрямованих дій злочинця [4, с. 421].

Дії з підготовки, вчинення та приховування злочину утворюють єдиний спосіб вчинення злочину, оскільки спрямовані на досягнення кінцевого результату та охоплюються загальною метою. У зв'язку з цим більш обґрунтованою є точка зору Г. Г. Зуйкова, який визначає спосіб вчинення злочину як систему об'єднаних загальним задумом дій злочинця з підготовки, вчинення і приховування злочину, детермінованих об'єктивними і суб'єктивними факторами, поєднаних з використанням відповідних знарядь і засобів та умов

місця та часу [5, с. 32]. Вчений зазначає, що «на відміну від кримінально-правового і кримінально-процесуального понять «спосіб вчинення злочину», його криміналістичне поняття і значення є найширшими і ємнісними» [5, с. 41].

Дії злочинців крізь призму способу злочинної діяльності розглядає А. Ф. Лубін як комплекс спільних дій, спрямованих на реалізацію усвідомлених завдань і цілей, за визначених умов і засобів досягнення їх. Автор виокремлює фази розвитку злочинної діяльності: підготовка, вчинення і відтворення цієї діяльності [6, с. 13].

Відповідно до результатів емпіричного дослідження, також можна дійти висновку, що майже всі способи вчинення організованою групою злочинців, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини, є повноструктурними (86,0% вивчених епізодів) [7]. Отже, спосіб злочину – це дії злочинця, що закономірно проходять чотири фази розвитку: інформаційно-пошукову (розвідувальну), підготовчо-організаційну, діяльнісно-операційну та забезпечення приховування слідів злочину [8, с. 8].

Підготовка до вчинення злочину включає: вибір об'єкта посягання – людини та збирання відомостей про неї; розробку плану викрадення або позбавлення волі; підбір та організацію співучасників злочину, розподіл між ними функцій та ролей, підготовку знарядь та засобів вчинення злочину.

При виборі об'єкта посягання – людини злочинцями враховуються: статеві, вікові та психологічні характеристики обраної жертви (фізичні особливості, довірливість до людей або обережність; комунікабельність або замкнутість тощо); спосіб її життя (наприклад, маршрути пересування і місця проведення дозвілля; звичайний час залишення помешкання і повернення додому; матеріальне становище особи, інші обставини, які можуть полегшити або утруднити викрадення); можливості настання у кожному конкретному випадку непередбачених наслідків (випадкова поява сторонніх осіб і їх втручання в дії злочинців; випадкові несправності транспортного засобу, що використовується для викрадення; інші обставини, які можуть утруднити або перешкодити реалізації злочинного наміру).

Так, плануючи викрадення людини для насильницького залучення до праці (рабства) злочинці, як правило, враховують не лише фізичний

стан майбутньої жертви, можливість швидкого подолання опору потерпілих, але і відсутність осіб, які можуть організувати їх розшук. Тому, серед цієї категорії потерпілих найчастіше опиняються особи без постійного місця проживання.

Збирання відомостей відносно об'єкту викрадення здійснюється злочинцями найчастіше через товаришів по службі потерпілого, його родичів, сусідів, знайомих. Способи отримання відомостей бувають різні: від прямих погроз фізичним насильством, до оплати послуг за отриману інформацію, при цьому збирання відомостей ведеться в тих випадках, коли злочинець (злочинці) незнайомий або мало знайомий з самим потерпілим. На сьогодні злочинцями також активно використовується соціальні мережі в Internet просторі для збору даних щодо потенційних жертв незаконного позбавлення волі або викрадення.

При плануванні злочинці кожному співучаснику злочинної групи пояснюють його роль та завдання (наприклад, підшуковуються приміщення, в якому планується утримання потерпілого, керування автомобілем у момент здійснення злочину тощо).

Якщо незаконне позбавлення волі або викрадення людини здійснюється з метою зґвалтування або насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, то найчастіше план вчинення злочину відсутній. Це пояснюється тим, що бажання вчинити злочин виникає у злочинця несподівано і як правило в стані сп'яніння.

Вивченням кримінальних проваджень досліджуваної категорії встановлено, що у 89% від їх загальної кількості злочинцями здійснювалися заходи з підготовки до вчинення злочину. Зокрема:

- вибір (пошук) об'єкта злочинного посягання – 100%;
- збирання інформації про особу потерпілого, її звички, оточення – 81%;
- складання плану злочину – 79%;
- добір співучасників злочину та розподіл між ними ролей – 56%;
- пошук приміщення для подальшого утримання потерпілого у неволі – 47%;
- підготовка знарядь й засобів учинення злочину – 83%;
- облаштування засідки для захоплення особи – 17% [9].

Способи викрадення людей досить різноманітні і містять у собі підготовчі заходи до вчинення злочину, дії співучасників у ході захоплення, безпосередньо після нього й у процесі наступного утримання потерпілого, а також стосовно приховування слідів злочину. Типова модель способу вчинення викрадення людей, на погляд О. Л. Авраменка, складається з наступних етапів: 1) пошук «об'єкта викрадення» і збір інформації про нього; 2) розроблення плану викрадення, розподіл ролей між викрадачами, підготовка спеціальних

засобів і приміщення для наступного утримання потерпілого; 3) напад і вилучення викраденої людини з природного мікросоціального середовища (захоплення); 4) переміщення викраденої людини до місця постійного або тимчасового утримання; 5) утримання викраденої людини (як правило, у спеціально підготовленому для цього приміщенні); 6) пред'явлення вимог близьким потерпілого (або йому самому), які є необхідною умовою для його звільнення; 7) одержання викупу і звільнення викраденої особи (якщо викрадення було вчинене з метою одержання викупу); 8) приховування слідів злочину [10, с. 9–10].

Способи вчинення злочину використовуються залежно від його мети, рівня підготовленості і кількості злочинців. Це можуть бути як дії, які носять насильницький характер так і зловживання довірою або й обман потерпілого.

Після викрадення або незаконного позбавлення волі основна лінія поведінки злочинців найчастіше зводиться до залякування потерпілих (чи їх родичів) з метою схилення їх до вчинення чи не вчинення певних дій. Як засоби чинення тиску зазвичай обираються такі, з якими потерпілий, на думку злочинців, не може не рахуватися, наприклад – загроза спричинення потерпілому шкоди (включаючи позбавлення життя); загроза спричинення шкоди близьким родичам викраденого; загроза розголошування яких-небудь компрометуючих відомостей. Вибір того або іншого способу дії завжди залежало від мотивів і цілей злочинців.

Для отримання викупу викрадачі прагнуть встановити зв'язок з родичами або товаришами по службі потерпілого. Причому, в більшості випадків зв'язок встановлювався безпосередньо самими членами групи, в інших випадках використовувалися посередники. З метою отримання викупу за звільнення викраденого, злочинці в більшості випадків застосовували до нього психічне і фізичне насильство.

За даними судової практики у 72% випадків вимоги викрадачів про виплату викупу або боргу пред'являлися родичам потерпілого, його друзям або товаришам по службі по телефону, рідше (у 14% випадків) – за допомогою письмового звернення, в інших випадках – шляхом особистого контакту з близькими потерпілого, за допомогою аудіо-запису звернення викраденого. Нерідко переговори ведуться злочинцями з телефонів-автоматів, а також із стільникових телефонів, що належать потерпілим. Усе це робиться для того, щоб ускладнити пошук самих злочинців або встановлення місць утримання потерпілих. В ході бесід з родичами потерпілих осіб розмова із злочинцями, в основному торкається питань, що стосується суми викупу та процесу його передачі. Зміст записок, що направляються родичам і товаришам по службі, практично такий же, як і у телефонних вимог.

Здійснюючи злочин для отримання викупу, злочинці в більшості випадків знайомі з фінансовими можливостями викраденого і його родичів і тому висувують вимоги, які реально можуть бути виконані. Хвилюючись за життя і здоров'я своїх близьких родичів, потерпілі природно прагнуть виконати вимоги злочинців і не повідомляють про подію в правоохоронні органи.

При визначенні часу і місця викрадення людини та обранні конкретного способу захоплення і переміщення злочинці виходять:

- зі специфіки особистості обраної жертви (фізичні особливості, довірливість, обережність, комунікабельність, а також інші риси, що впливають на характер поведінки людини);
- з характеристики образу її життя (маршрути найбільш частого переміщення і найбільш часті місця, де «об'єкт викрадення» проводить час, звичайний час виходу з будинку і повернення додому, інші обставини образу життя, які можуть полегшити, або, навпаки, ускладнити викрадення);
- з можливості виникнення в кожному конкретному випадку непередбачених обставин (випадкова поява сторонніх осіб і їх втручання в дії злочинців, випадкові несправності технічних засобів, та інші обставини, що можуть ускладнити або змінити реалізацію необхідного задуму).

Спосіб захоплення багато в чому визначається характеристикою місця, де він проводиться. Важливим чинником при виборі способу захоплення також є індивідуальні особливості потерпілого (у тому числі й фізичні).

Захоплення особи за місцем роботи (наприклад, в офісі фірми) відбувається найчастіше за відсутності в ньому охоронців або в тому випадку, коли чисельність, ступінь озброєності або інші чинники дозволяють нейтралізувати (попередити) опір охорони. Одним із таких чинників може виступати, наприклад, попередня змова між одним із членів злочинної групи і ким-небудь з охоронців.

Одним зі способів викрадення людей також є обман. Його мета полягає в тому, щоб забезпечити появу жертви у певному, безпечному для злочинців місці. Подібним способом викрадення людей було вчинено у 23% випадків.

Ціль його полягає в тому, щоб забезпечити появу жертви у визначеному, безпечному для злочинців місці. Подібним способом викрадення людей було вчинено у 25% випадків. Для забезпечення безпеки злочинців у процесі переміщення іноді жертва приводиться у безпорадний стан за допомогою наркотиків, алкоголю, лікарських препаратів (5% випадків). Досить рідкі випадки вчинення даного злочину шляхом використання збігу несприятливих для потерпілого обставин (2%). Такого роду обставини можуть бути він кликані тяжкою хворобою близької людини, стресовим станом потерпілого тощо. Останній в свою чергу,

як правило, обумовлюється іншими, не пов'язаними зі злочинними діями подіями або фактами

Важливе криміналістичне значення мають відомості про способи переміщення жертви. Проведене дослідження свідчить про те, що 76% від загальної кількості викрадених переміщали на легкових автомобілях, які належать злочинцям або жертвам, 6% – на таксі, викликаному викрадачами, 5% – на громадському транспорті, 13% – за допомогою інших транспортних засобів. Переміщення 47% потерпілих здійснювалося в межах одного населеного пункту, а 22% – у межах одного району, 15% – у межах однієї області, 16% потерпілих були вивезені за межі області й регіону.

Способи викрадення людини вказують на те, що напад на жертву, її захоплення досить часто (20% випадків) не є для неї несподіванкою, оскільки цьому передують, як правило, дії, пов'язані з висуненням певних вимог, висловленням погроз, хуліганством. Дану обставину необхідно враховувати при розслідуванні злочинів даної категорії

Як правило, викрадена особа доставляється до місця утримання вже на іншому, зміненому автомобілі. При цьому найчастіше безпосередні виконавці, які здійснювали викрадення жертви, не знають, де вона буде утримуватись, щоб у випадку їх арешту вони не могли видати правоохоронним органам її місцезнаходження.

У процесі переміщення злочинці для забезпечення власної безпеки жертву іноді приводять у безпорадний стан за допомогою наркотиків, алкоголю, лікарських препаратів (3% випадків).

Основна лінія поведінки для примушування потерпілих до вчинення тих або інших дій у більшості випадків визначається збіркою злочинцями інформацією про особу жертви злочинного посягання, її оточення, спосіб життя і реальне матеріальне становище тощо.

У механізмі вчинення викрадення людини можна виділити наступні деталізовані етапи: 1) вибір жертви посягання; 2) збір відомостей про жертву; 3) розробка плану викрадення; 4) визначення кола учасників викрадення, їх функцій та ролей; 5) підготовка необхідних знарядь і засобів, необхідних для вчинення злочину, а також місця утримання викраденого; 6) напад, захоплення, вилучення, переміщення і утримання людини в передбаченому для цього місці поєднані із застосуванням насильства до потерпілого; 7) висунення певних вимог, 8) вплив на жертву чи її близьких; 9) реалізація пред'явлених вимог, 10) легалізація майна здобутого злочинним шляхом або прав на володіння цим майном; 11) приховування слідів злочину та участі у його вчиненні конкретних осіб.

При здійсненні дій, спрямованих на викрадення людини, злочинці використовують різні способи приховування злочинів залежно від

стадії реалізації злочинного задуму, а також від того, що саме хочуть приховати злочинці. Так, наприклад, на етапі безпосереднього вчинення злочину, особливо тоді, коли викрадення людини відбувається відкрито, у присутності очевидців, і є ймовірність того, що хтось з потерпілих або свідків запам'ятає одного або кількох злочинців, з метою ускладнення або виключення їх подальшого впізнавання або опису ознак зовнішності для складання словесного портрету, злочинці вживають наступних заходів: одягають маски на обличчя; негайно (у перші миті нападу) вимагають, щоб усі присутні встали обличчям до стіни, лягли на підлогу обличчям вниз тощо.

У більшості випадків злочинці планують зберігати у таємниці місце утримання викраденого (хоча б протягом якогось часу). Тому, вони докладають великих зусиль до приховування слідів, що можуть бути ними залишені в процесі транспортування захопленої особи до цього місця. У цих цілях використовуються наступні способи: заміна державних номерів на використовуваних автомашин на фальшиві, у тому числі викрадені з інших автомашин при підготовці до вчинення злочину розглянутої категорії або здобуті іншими шляхами; використання автомашин, викрадених спеціально для вчинення даного злочину або тих, що виявилися в розпорядженні членів злочинної групи з інших причин: кількаразова зміна маршруту і напрямків руху в процесі транспортування (у тому числі й у випадку використання громадського транспорту); негайний (після використання) продаж транспортного засобу сторонній особі за заниженою ціною (у першу чергу, з умовою вивозу в інший регіон, у ближнє або далеке зарубіжжя); зміна кольору, фарбування транспортного засобу як до, так і після використання його для вчинення розглянутого злочину (іноді з інсценуванням дорожньо-транспортної пригоди, результатом якої стали ушкодження, які вимагають перекрасу кузова автомашини); інсценування дорожньо-транспортної пригоди, в результаті якої знищується або сильно пошкоджується використаний в злочинних цілях транспортний засіб.

Злочинці також вживають заходів із приховування місця, де утримується захоплена особа (якщо це місце невідоме спочатку), а також спрямованих на унеможливлення упізнання потерпілого в той час, поки він знаходиться в цьому місці сторонніми особами. У випадку присутності в цьому приміщенні таких осіб потерпілого переміщують в ту частину приміщення, де менш ймовірна його зустріч із третіми особами, або вдягають на особу потерпілого пов'язку (маску). За великим рахунком і передачу вимог через посередника, у записні, яка виконана змінним почерком або складена з вирізаних букв, також варто розглядати як спосіб приховування злочину. До таких дій

прибігають найчастіше тоді, коли хочуть хоча б на деякий час сховати або ускладнити встановлення осіб злочинців.

У випадку, коли викрадення людини здійснюється за замовленням (за винагороду), для ускладнення встановлення замовника, а отже, й істинних цілей і мотивів злочину, можуть бути використані послуги посередника (або навіть групи посередників, використовуваних послідовно).

Основою корисливого мотиву вчинення злочинів розглянутої групи є одержання вигоди у майбутньому. При цьому вигода може бути матеріальною, нематеріальною або мати змішаний характер. Найчастіше викрадення людей відбуваються з корисливих (86%) випадків, хуліганських (11% випадків) або мотивів помсти (3% випадків). У сучасній Україні з користі людей викрадають з метою одержання викупу (25% випадків), повернення дійсного чи уявного боргу (42% випадків), нав'язування послуг з охорони об'єктів (19% випадків), інших корисливих цілей (14% випадків). Даного роду обставини обумовили багато в чому наш інтерес до теми дослідження [11, с. 8].

Необхідно мати на увазі, що мотиви злочинної поведінки пов'язані, насамперед, з особою злочинця. Про мотиви можна судити по тих обставинах, що супроводжують викрадення людини: місцю, часу захоплення, характеру пред'явлених вимог, особі потерпілого тощо. Крім того, слід зазначити, що у випадку вчинення злочину групою осіб мотиви різних учасників групи можуть не збігатися. Якщо лідер групи висуває майнові вимоги, то це не означає, що мотиви інших членів групи аналогічні в останніх часто зустрічаються суцільно хуліганські мотиви, ніяк не пов'язані з висловленими корисливими. Особливо часто така ситуація характерна для випадків викрадення дітей забезпечених у матеріальному плані батьків: рядові члени злочинної групи, іноді навіть приблизно однієї вікової групи з потерпілим, беруть участь у вчиненні злочину, бажаючи тільки показати свою перевагу над ним, не переслідуючи при цьому часто навіть цілей отримання за це винагороди.

У випадку вчинення викрадення людини на замовлення у виконавців, швидше за все, будуть корисливі мотиви (одержання винагороди), а в замовника мотиви можуть бути іншими. Хоча в такому випадку не виключається можливість існування корисливих мотивів і в замовника, і у виконавців, але власне «користь» може істотно розрізнятися як по вартісному значенню, так і за змістом.

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень про незаконне позбавлення волі або викрадення людини показало, що у 75% випадків вимоги пред'являлися потерпілому, у 15% – його рідним і близьким, 10% – компаньйонам по бізнесу.

Таким чином, основними способами вчинення такого злочину є: пошук «об'єкта викрадення» і збір інформації про нього; розробка плану викрадення, розподіл ролей між викрадачами, підготовка спеціальних засобів і приміщення для наступного утримання потерпілого; напад і вилучення викраденого з природного мікросоціального середовища (захоплення); переміщення його до місця постійного або тимчасового утримання; утримання викраденого (як правило, у спеціально підготовленому для цього приміщенні); пред'явлення вимог близьким потерпілого (або йому самому), які є необхідною умовою для його звільнення; одержання викупу і звільнення викраденого (якщо викрадення було вчинене з метою одержання викупу); приховування слідів злочину.

Література

1. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1976. 93 с.
2. Белкин Р. С. Курс криминалистики: учеб. пособие. 3-е изд. Москва: ЮНИТА-ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.
3. Лысенко В. В. Расследование вымогательств : учеб. пособие. Харьков : Ун-т внутр. дел, 1996. 78 с.
4. Салтеевский М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2005. 588 с.
5. Зуйков Г. Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Москва, 1970. 48 с.
6. Лубин А. Ф. Криминалистическая характеристика преступной деятельности в сфере экономики : понятие, формирование, использование : учеб. пособие. Н. Новгород : Нижегород. ВШ МВД России, 1991. 82 с.
7. Дикаев С. У. Террор, терроризм и преступления террористического характера. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. 464 с.
8. Хірсін А. В. Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насиленої організованої злочинної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 20 с.
9. Чаусов Д. Ю. Способы вчинення незаконного позбавлення волі та викрадення людини як елемент криміналістичної характеристики. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3 (87). С. 258–265.
10. Авраменко О. Л. Особливості початкового етапу розслідування викрадення людей, вчинених злочинними групами : автореф. дис...канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 20 с.
11. Олішевський В. В. Розслідування та попередження викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів : автореф. дис...канд. канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.

Анотація

Рудніченко О. М. Спосіб вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини. – Стаття.

У статті наголошено, що спосіб як елемент криміналістичної характеристики є переважно повноструктурним елементом, що включає в себе весь комплекс дій злочинців по підготовці, вчиненню та приховуванню слідів злочинного діяння, які охоплюються єдиним

злочинним мотивом. Установлення способу вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини, створює передумови для визначення форми вини під час вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності. Серед способів: підготовки до вчинення злочинів розглядуваної категорії виокремлено: вибір (пошук) об'єкта злочинного посягання; збирання інформації про особу потерпілого, її звички, оточення; складання плану злочину; добір співучасників злочину та розподіл між ними ролей; пошук приміщення для подальшого утримання потерпілого у неволі; підготовка знарядь й засобів учинення злочину; облаштування засідки для захоплення особи; безпосереднього вчинення: застосування до потерпілого фізичного або психічного насильства; компрометація й шантажування; обман; погроза життям та здоров'ям потерпілого; приховування: зникнення з місця злочину, в тому числі з використанням автотранспорту; використання одягу одного фасону, кольору, а також однотипних знарядь; знищення знарядь злочину; знищення одягу, взуття; неправдиві свідчення, в тому числі створення алібі; відмова від дачі показань.

Ключові слова: незаконне позбавлення волі, викрадення людини, спосіб вчинення, розслідування, кримінальне провадження.

Аннотация

Рудниченко А. Н. Способ совершения незаконного лишения свободы или похищение человека. – Статья.

В статье отмечается, что способ как элемент криминалистической характеристики являются преимущественно полноструктурной элементом, включает в себя весь комплекс действий преступников по подготовке, совершению и сокрытию следов преступного деяния, которые охватываются единым преступным мотивом. Установление способа совершения незаконного лишения свободы или похищение человека, создает предпосылки для определения формы вины при решении вопроса о привлечении лица к уголовной ответственности. Среди способов: подготовки к совершению преступлений рассматриваемой категории выделены Выбор (поиск) объекта преступного посягательства; сбор информации о личности потерпевшего, его привычки, окружение; составление плана преступления; подбор соучастников преступления и распределение между ними ролей; поиск помещения для дальнейшего содержания потерпевшего в неволе; подготовка орудий и средств совершения преступления; обустройство засады для захвата лица; непосредственного совершения: применение к потерпевшему физического или психического насилия; компрометация и шантаж; обман; угроза жизни и здоровью потерпевшего; сокрытия: использование автотранспорта; использования одежды одного фасона, цвета, а также однотипных орудий; уничтожение орудий; уничтожение одежды, обуви; ложные показания, в том числе создание алиби; отказ от дачи показаний.

Ключевые слова: незаконное лишение свободы, похищение человека, способ совершения, расследования, уголовное производство.

Summary

Rudnichenko O. M. Method of committing illegal imprisonment or kidnapping. – Article.

The article emphasizes that the method as an element of forensic characteristics is mainly a full-fledged element, which includes the whole set of actions of criminals to prepare, commit and hide traces of a criminal act,

which are covered by a single criminal motive. Establishing a method of committing illegal imprisonment or kidnapping creates the preconditions for determining the form of guilt when deciding on the prosecution of a person. Among the methods: preparation for the commission of crimes of this category are: selection (search) of the object of criminal encroachment; collecting information about the victim's identity, habits, environment; drawing up a crime plan; selection of accomplices in the crime and distribution of roles between them; search for premises for further detention of the victim; preparation of tools

and means of committing a crime; arranging an ambush to capture a person; direct commission: application of physical or mental violence to the victim; compromise and blackmail; deception; threat to the life and health of the victim; concealment: disappearance from the crime scene, including with the use of vehicles; use of clothes of one style, color, and also identical tools; destruction of instruments of crime; destruction of clothes, shoes; false evidence, including the creation of an alibi; refusal to testify.

Key words: illegal imprisonment, kidnapping, method of commission, investigation, criminal proceedings.

УДК 343.102:343.132

*Танривердієв Хазарі Муса-огли
детектив**Національного антикорупційного бюро України*

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ЩОДО НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ

Одним із найбільш ефективних способів формування і перевірки вже отриманих доказів у кримінальному провадженні є проведення слідчих (розшукових) дій (далі – СРД). Водночас, зважаючи на диференціацію досудового розслідування кримінальних правопорушень, проведення СРД у кожному конкретному провадженні має свою специфіку, в тому числі їх здійснення стосовно народних депутатів України.

Загальний процесуальний порядок проведення СРД регламентований гл. 20 КПК України. Однак на особливості проведення СРД стосовно народних депутатів України вказується у главі 37 КПК України, а також інших спеціальних законах, які регламентують особливості правового статусу зазначених осіб.

Зі змісту положень КПК України вбачається, що під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених народними депутатами України, СРД проводяться слідчими органів Державного бюро розслідувань (ДБР) та детективами Національного антикорупційного бюро України (НАБУ). Доручення на проведення СРД оперативним підрозділам органів ДБР надається у письмовій формі слідчими цих органів або прокурором. У свою чергу, оперативним підрозділам НАБУ аналогічне доручення у такій же формі надається детективом або прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури [1].

Вважаємо за доцільне особливу увагу акцентувати на тому, що положення КПК України та Закону України «Про статус народного депутата» в частині проведення СРД, які обмежують права і свободи народного депутата, не відповідають Конституції України. Зокрема, у ст. 80 Конституції не закріплено жодної норми щодо проведення СРД стосовно останніх. При цьому в Рішенні Конституційного Суду України від 26 червня 2003 р. № 12-рп/2003 Суд зазначив, що гарантія недоторканності передбачає особливий порядок застосування до народного депутата не лише затримання та арешту, але й інших заходів, пов'язаних з обмеженням його особистих прав і свобод [2].

Під заходами, про які йдеться у ч. 2 ст. 482-2 КПК України, слід розуміти слідчі та інші процесуальні дії слідчого, прокурора, що обмежують права і свободи народного депутата, передбачені законодавством. Разом із тим, необхідно враховувати той факт, що обшук чи огляд має здійснюва-

тися не будь-яких особистих речей і транспортних засобів народного депутата, а тільки тих, що були разом із ним під час вчинення злочину. Справедливим буде відмітити, що з приводу суб'єктів подання клопотань до суду про проведення СРД стосовно народного депутата у чинному законодавстві немає конкретної вказівки, як це зроблено у Законі «Про судоустрій і статус суддів». Вбачається логічним закріпити право подання таких клопотань стосовно народного депутата за Генеральним прокурором та його заступником, керівником регіональної прокуратури або його заступником.

Відповідно до ст. 482-2 КПК України клопотання про дозвіл на проведення деяких СРД (наприклад, обшук), що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата України, розгляд яких віднесено до повноважень слідчого судді, мають бути погоджені Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора).

При цьому, слідчий суддя не приймає рішення про хід чи напрями розслідування, а лише надає дозвіл слідчому, прокурору реалізовувати прийняте ними рішення про проведення відповідної процесуальної дії, у тому числі й СРД. Слід звернути увагу на те, що з етимологічної точки зору термін «ухвалювати» означає приймати колективне рішення, вирішувати; підтримувати, схвалювати [3]. Відповідно, винесення ухвали слідчого судді, постановленої на підставі клопотання слідчого чи прокурора, а також розгляд відповідних клопотань сторони захисту слідчим, прокурором, слідчим суддею та винесення постанови слідчим, прокурором про проведення відповідної СРД є актом затвердження, санкціонування або узгодження відповідного прийнятого рішення. Як слушно з цього приводу вказують окремі правники, що у цих випадках відбувається два послідовних акти ухвалення рішення: спочатку особою, що приймає рішення, а потім особою, що затверджує це рішення або виражає згоду з ним [4, с. 63]. Проте не слід отождествлювати погодження прийнятого рішення та його безпосереднє прийняття. У зв'язку з вищевикладеним, вважаємо за доцільне у відповідних положеннях КПК України чітко відмежовувати процесуальних осіб, які приймають рішення про проведення СРД та НСРД, які погоджують їх проведення, зокрема Генеральний прокурор

та тих, які надають дозвіл на їх проведення, до числа яких зокрема й відноситься слідчий суддя. Таку позицію підтримали 42% опитаних слідчих, 68% прокурорів.

За загальним правилом, СРД, порядок проведення яких передбачає попереднє отримання ухвали слідчого судді, до її постановлення не можуть бути проведені. Виняток для СРД, пов'язаних із проникненням до житла чи іншого володіння особи, становлять невідкладні випадки, пов'язані з урятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину.

Варто зауважити, що відповідно до ст. 30 Конституції України кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду [5]. Відповідне конституційне положення знаходить своє логічне відображення у ст. 16 КПК України, яка нормативно закріплює одну з фундаментальних засад кримінального провадження «Недоторканність права власності». Так, зокрема положення зазначеної статті визначають, що позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому КПК України. На підставах та в порядку, передбачених КПК України, допускається тимчасове вилучення майна без судового рішення [1; 6, с. 16].

У цих випадках слідчий за погодженням із Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора) зобов'язаний невідкладно звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого про проведення обшуку або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази вважаються недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому ст. 255 КПК України (ч. 3 ст. 233 КПК України) [7].

Розгляд таких клопотань, здійснюється слідчим суддею, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а в кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – слідчим суддею Вищого антикорупційного суду. Такі клопотання розглядаються за обов'язкової участі народного депутата України. Слідчий суддя зобов'язаний завчасно повідомити народного депутата України про розгляд зазначеного клопотання, крім клопотання про застосування негласних слідчих (розшукових) дій або обшуку. Якщо народний депутат України без поважної причини не прибув на судові засідання

або не повідомив про причини своєї відсутності, таке клопотання може розглядатися без участі народного депутата України [1].

Дотримання слідчим, детективом, прокурором відповідних вимог є однією з умов належного забезпечення слідчим суддею доказування під час надання дозволу на проведення обшуку житла чи іншого володіння народного депутата України. Водночас, результати проведеного нами аналізу матеріалів кримінальних проваджень свідчать про те, що досить часто подані слідчим, прокурором клопотання про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи не відповідають вимогам, передбаченим ч. 3 ст. 234 КПК України, що є обґрунтованою підставою для відмови слідчими суддями у їх задоволенні.

В основному такі відмови обумовлені наступним: відсутність суб'єкта поданого клопотання в момент його розгляду – 22%; клопотання подано із порушенням правил підсудності – 15%; відсутність короткого викладу обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання – 9%; відсутність номеру кримінального провадження – 11%; відсутність витягу із ЄРДР, яким підтверджуються повноваження слідчого чи прокурора на подання відповідного клопотання – 20%; невідповідність кваліфікації, зазначеної в клопотанні про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, кваліфікації, вказаної у витязі з ЄРДР – 10%; подання клопотання неналежним суб'єктом (наприклад, співробітником оперативного підрозділу чи слідчим, який не входить до слідчої групи, або прокурором) – 17%; не вказується особа, якій належить житло чи інше володіння, чи особа, у фактичному володінні якої воно знаходиться – 6%; відсутність відомостей щодо прокурора, який погодив клопотання – 6%; не вказуються індивідуальні або родові ознаки речей, документів, іншого майна або осіб, яких планується відшукати, а також їхній зв'язок із вчиненим кримінальним правопорушенням – 10%; використовуються в обґрунтування поданого клопотання докази, які не відповідають вимогам допустимості, належності та достовірності – 32% [8, с. 84].

У зв'язку з цим, варто доповнити ч. 3 ст. 234 КПК України наступним положенням: «Слідчий суддя, встановивши, що клопотання про обшук житла чи іншого володіння особи складено без додержання вимог, передбачених частиною другою та третьою цієї статті, повертає його особі, яка його подала, про що постановляє ухвалу».

Враховуючи те, що однією з умов проведення обшуку є його раптовість, на що цілком слушно звертають увагу окремі правники [9, с. 44], розгляд клопотань про проведення обшуку повинен здійснюватися виключно в закритому судовому засіданні задля унеможливлення розголошення

даних досудового розслідування й забезпечення ефективності отримання доказів у кримінальному провадженні, у тому числі й уникнення настання ризиків їх умисного знищення. У зв'язку з цим, слідчим суддям для ефективності забезпечення доказування під час розгляду клопотань про проведення обшуку необхідно приймати рішення про проведення закритого судового засідання. Такий підхід поділяється й іншими вітчизняними правниками [10, с. 127; 11, с. 90].

Водночас, як слушно зазначає у цьому контексті С. В. Шапутько, що посилення на правові підстави застосування СРД у рішенні суду має демонструвати можливість такого втручання в охоронювані права та свободи людини, передбачену законодавством. Недотримання правомірності підстав дозволу на проведення СРД в ухвалі слідчого судді тягне за собою визнання такої ухвали невмотивованою, а отриманих на її підставі доказів – недопустимими [12, с. 89-90]. У свою чергу, О. В. Бурлака вважає, що вирішуючи питання про надання дозволу на проведення обшуку, слідчий суддя під час перевірки підстав реалізує функцію захисту прав від свавільного безпідставного їх обмеження і, отже, захищає права осіб. Більше того, навіть за умови надання дозволу на проведення обшуку, в ухвалі слідчого судді повинні бути зазначена мета обшуку та предмети, які слід відшукати, що убезпечує осіб від неправомірного вилучення речей на власний розсуд, а відповідно зловживань і порушень прав [13, с. 130].

Відповідно до ст. 233 КПК України ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, установлених ч. 3 ст. 233 КПК України. Під житлом особи розуміється будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом. Під іншим володінням особи розуміються транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи (ч. 2 ст. 233 КПК України).

Частиною 3 цієї статті визначено, що слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються

у вчиненні злочину. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора) зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами ст. 234 КПК України, перевіряючи, крім іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому ст. 255 КПК України.

Варто зазначити, що окремі опитані нами практичні працівники (32% слідчих, 18% прокурорів), виходячи з аналізу приписів ч. 1 ст. 233 та ч. 3 ст. 233 КПК України, вважають, що навіть у випадку одержання добровільної згоди від народного депутата України на проникнення до його житла чи іншого володіння після проведення такої СРД необхідно звертатися з відповідним клопотанням до слідчого судді для отримання відповідної ухвали задля забезпечення подальшого використання протоколів цих дій як доказів, що відповідають вимогам допустимості, у кримінальному провадженні. Подібного підходу притримуються й окремі вітчизняні науковці, зазначаючи, що огляд місця події...в житлі чи іншому володінні має проводитись за рішенням слідчого судді. Отже, навіть у випадках, коли особа заявила про вчинене відносно неї кримінальне правопорушення і не заперечує щодо проведення і її житлі чи іншому володінні, яке є місцем події, огляду, слідчий мусить витрачати час і засоби на оформлення необхідних документів і одержання дозволу слідчого судді. Це призводить до затягування часу, а отже, і втрати можливості ефективної фіксації слідів події, з'ясування її обставин за гарячими слідами» [14, с. 85].

Однак, на нашу думку, у разі отримання добровільної згоди від народного депутата України, яка володіє житлом чи іншим володінням, слідчому, прокурору не потрібно в подальшому звертатися з відповідним клопотанням та отримувати ухвалу від слідчого судді для використання протоколів цих дій як доказів, що відповідають вимогам допустимості, у кримінальному провадженні. Положення ч. 3 ст. 233 КПК України є винятком із загального правила, передбаченого ч. 1 ст. 233 КПК України, а тому вони застосовуються виключно у разі проведення слідчим, прокурором огляду, обшуку без отримання попереднього дозволу слідчого судді за наявності невідкладних випадків, передбачених

ч. 3 ст. 233 КПК України. На нашу думку, після проведення такої СРД варто на протязі 24 годин повідомити Генерального прокурора (особу, що виконує обов'язки Генерального прокурора) для сповіщення Голови Верховної Ради України.

Одним із найбільших проблемних питань, що виникає у ході доказування під час надання дозволу на проведення обшуку житла чи іншого володіння народного депутата України є законність проведення обшуку на підставі ухвали слідчого судді.

Варто зауважити, що гл. 20 КПК України, яка визначає процесуальний порядок розгляду клопотань про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, виконання ухвали про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, окремо не передбачає норму, яка б регламентувала процесуальний порядок проведення обшуку особи у кримінальному провадженні. Проведений нами аналіз норм чинного КПК України дає підстави для висновку, що обшук особи може проводитися виключно у двох випадках: 1) під час затримання особи (ч. 3 ст. 208 КПК України); 2) у ході проведення обшуку житла чи іншого володіння особи (ч. 5 ст. 236 КПК).

Як слушно зазначає з цього приводу О. Б. Комарницька, що діючий КПК України, на відміну від КПК України 1960 р., не виділяє правових підстав для проведення обшуку особи, а містить загальні умови для проведення обшуку в цілому. Такий обшук відповідно до теорії кримінального процесуального законодавства має підвиди, серед яких є особистий обшук. Сформульовані КПК України 2012 року загальні підстави для проведення обшуку, на практиці призводять до різного їх трактування та застосування, а це у свою чергу породжує різні правові наслідки для кримінального провадження та особи, яку обшукали. Зокрема, у колі науковців та практиків активно обговорюється питання наскільки є законним застосування положень ст. 234 КПК України (обшук житла чи іншого володіння особи) до подібних правовідносин, якими є особистий обшук [15, с. 43].

Утім окремі вітчизняні науковці вважають, що оскільки ст. 236 КПК України має загальну назву – «Обшук» і інших особливостей юридичної підстави для проведення обшуку ніяка норма, крім ч. 5 ст. 236 КПК України, не передбачає, відповідно, за відсутності спеціальної норми слід застосовувати норму загальну і робити висновок, яким би парадоксальним та складним у практичному застосуванні він не був, що обшук особи, крім випадків, передбачених ч. 5 ст. 236 КПК України, може бути проведено лише на підставі ухвали слідчого судді [16, с. 374–374].

З такою точкою зору ми не можемо погодитися, оскільки відсутність у чинному КПК України окремої норми, яка визначала процесуальний

порядок проведення обшуку особи на підставі ухвали слідчого судді, не лише негативно оцінюються науковцями, а й призводить до неоднозначного застосування слідчими суддями положень ст. ст. 234, 235 КПК України під час розгляду клопотань слідчих, прокурорів про проведення обшуку народного депутата України.

Резюмуючи проведене дослідження, можемо ствердити, що чинне на теперішній час кримінальне процесуальне законодавство України має низку недоліків та прогалин у частині правового регулювання проведення органами досудового розслідування СРД стосовно народних депутатів України. Усунення цих недоліків має позитивно позначитися на дієвості зазначеного різновиду процесуальних дій.

Проведення СРД стосовно народних депутатів (осіб, які користуються недоторканістю), має бути детально регламентовано у відповідних положеннях КПК України. Зазначене слід здійснювати з урахуванням мети і підстав проведення тієї чи іншої СРД, а також із обов'язковим дотриманням принципів юридичної визначеності та пропорційності, а обмеження основних прав і свобод людини та громадянина, а також втілення цих обмежень на практиці допустимі лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, установлюваних такими обмеженнями. Обмеження будь-якого права має базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Рішення Конституційного Суду України 26 червня 2003 року № 12-рп/2003. Справа N 1-15/2003. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-03#Text>
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Близько 250 тисяч слів і словосполучень / гол. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ Перун. 2001. 1728 с.
4. Басиста І. В. Прийняття і виконання рішень слідчого на стадії досудового розслідування: монографія. Івано-Франківськ: «Тіповіт», 2011. 533 с.
5. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
6. Городовенко В. Судовий контроль за проведенням слідчих (розшукових) і негласних слідчих дій. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 1. С. 15–20.
7. Тютюнник В. В. Окремі питання оцінки недопустимості доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. *Форум права*. 2014. № 1. С. 490–496.

8. Циктіч В. М. Проблемні питання забезпечення доказування слідчим суддею у ході проведення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 82–88.

9. Капліна О. В. Проблеми вдосконалення нормативного регулювання проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 40–48.

10. Удалова Л. Д., Рожнова В. В., Савицький Д. О., Ільєва Т. Г. Функція судового контролю у кримінальному процесі: монографія. К.: «Центр учбової літератури», 2015. 176 с.

11. Ільєва Т. Г. Функція судового контролю у кримінальному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2014. 259 с.

12. Шапутько С. В. Повноваження слідчого судді щодо судового контролю у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 296 с.

13. Бурлака О. В. Забезпечення реалізації слідчим суддею функції захисту прав, свобод та інтересів особи у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 296 с.

14. Удалова Л., Рожнова В. Кримінальний процесуальний кодекс України – новий етап у розвитку теорії та практики здійснення кримінального провадження. *Право України*. 2013. №11. С. 80–87.

15. Комарницька О. Особистий обшук: сучасний стан та перспектива. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. № 2 (23). Т. 7. С. 41–46.

16. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.: монографія. Одеса: Юрид. літ., 2015. 712 с.

Анотація

Танривердієв Хазарі Муса-огли. Правова регламентація проведення слідчих (розшукових) дій щодо народних депутатів України. – Стаття.

У статті розкрито особливості проведення слідчих (розшукових) дій щодо народних депутатів України. На підставі аналізу положень кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування встановлено недосконалість і невідповідність окремих норм з питань регламентації проведення слідчих (розшукових) дій щодо народних депутатів України. Наголошено, що правова регламентація проведення слідчих (розшукових) дій щодо осіб, які користуються недоторканністю, має бути детально відображена не в нормах спеціальних законів, а у відповідних положеннях КПК України. Удосконалення чинного законодавства з цього питання має здійснюва-

тися з урахуванням мети та підстав проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії.

Ключові слова: народний депутат України, досудове розслідування, кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії, обшук, допит.

Аннотация

Танривердієв Хазарі Муса оглы. Правовая регламентация проведения следственных (розыскных) действий в отношении народных депутатов Украины. – Статья.

В статье раскрыты особенности проведения следственных (розыскных) действий в отношении народных депутатов Украины. На основании анализа положений уголовного процессуального законодательства Украины и практики его применения установлено несовершенство и несоответствие отдельных норм по вопросам регламентации проведения следственных (розыскных) действий в отношении народных депутатов Украины. Отмечено, что правовая регламентация проведения следственных (розыскных) действий в отношении лиц, пользующихся неприкосновенностью, должно быть подробно отражена не в нормах специальных законов, а в соответствующих положениях УПК Украины. Совершенствование действующего законодательства по этому вопросу должно осуществляться с учетом цели и оснований проведения того или иного следственного (розыскного) действия.

Ключевые слова: народный депутат Украины, досудебное расследование, уголовное производство, следователи (розыскные) действия, обыск, допрос.

Summary

Tanryverdiiev Khazari Musa-ohly. Legal regulation of investigative (search) actions against people's deputies of Ukraine. – Article.

The article reveals the peculiarities of investigative (search) actions against people's deputies of Ukraine. Based on the analysis of the provisions of the criminal procedure legislation of Ukraine and the practice of its application, imperfection and inconsistency of certain norms on the regulation of investigative (search) actions against people's deputies of Ukraine have been established. It is emphasized that the legal regulation of investigative (search) actions against persons enjoying immunity should be reflected in detail not in the norms of special laws, but in the relevant provisions of the CPC of Ukraine. Improvement of the current legislation on this issue should be carried out taking into account the purpose and grounds of carrying out this or that investigative (search) action.

Key words: People's Deputy of Ukraine, pre-trial investigation, criminal proceedings, investigative (search) actions, search, interrogation.

УДК 343.432

В. В. Цибульник

здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ, ВЧИНЕНОГО ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ

Постановка проблеми. В умовах складного соціально-економічного становища в Україні, а також агресивних воєнних дій незаконних озброєних формувань на території Донецької та Луганської областей, набули поширення такі кримінальні правопорушення як незаконні позбавлення волі і викрадення людей.

На тлі цієї ситуації прогностичні оцінки показують, що дані кримінальні правопорушення мають сьогодні стійкий характер і нерідко проявляються в якості складової частини протиправної діяльності організованих груп і засобів насильницького розв'язання конкуруючих інтересів комерційних структур.

Також можна відзначити їх стабільне поширення і суспільну небезпеку за рахунок вчинення протиправних дій на професійній основі і переростанням даних проявів в один із напрямів організованого кримінального промислу.

У розрізі наведеної проблеми слід зазначити, що сьогодні протиправними організованими групами активно застосовуються різноманітні форми протидії законним діям правоохоронних органів держави, спрямованих на недопущення та нейтралізацію згаданих кримінальних правопорушень. Природно, що такі дії кримінальних протиправних груп істотно ускладнюють професійну активність протидії.

Слід враховувати також і те, що часто латентність і неврахування кримінальних правопорушень даного виду приховують у собі більш тяжкі види кримінальних правопорушень, таких як захоплення заручників, замовні вбивства і т.і.

Виходячи з цілей і завдань, необхідності всебічного вивчення суті й стану протидії незаконному позбавленню волі і викраданню людей організованими групами, а також для встановлення типових ознак їх кримінальної активності та створення вихідної основи для оперативно-розшукової протидії цій кримінальній протиправності допоможе оперативно-розшукова характеристика.

Будь-який різновид характеристики кримінальних правопорушень, у тому числі і оперативно-розшуковий має містити в собі стійкі і повторювані елементи, котрі відображають перш за все якісний бік явища.

Досліджуючи схожість криміналістичної та оперативно-розшукової характеристик, В. В. Половко зазначає, що «мета розкриття оператив-

но-розшукової характеристики полягає в систематизації оперативно значимих елементів, характерних для злочинної події, й таких, що мають значення для оптимізації виявлення й розслідування злочину». Таким чином, на його думку завданнями оперативно-розшукової характеристики є розкриття змісту «оперативно-розшукових понять»; оптимізації процесу виявлення і розслідування кримінальних правопорушень за допомогою елементів оперативно-розшукової характеристики; формування наукової бази приватних методик виявлення і оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень; пошук логічного зв'язку між елементами оперативно-розшукової характеристики [1]. На жаль, автором статті проігноровано надання роз'яснення «розкриття змісту оперативно-розшукових понять», що не дозволило нам до кінця зрозуміти авторську думку.

Результати здійсненого аналізу дають підстави зробити висновок про те, що часто практичними працівниками не углядається, яким чином й наскільки доцільно можна використовувати для реальних потреб окремі елементи оперативно-розшукової характеристики. Чи достатньо повно й змістовно вони визначають пріоритетні напрями діяльності кримінальної поліції й сприяють вирішення завдань із ефективного використання сил, засобів та заходів оперативно-розшукової діяльності?

Таким чином, **метою** розроблення оперативно-розшукової характеристики незаконного позбавлення волі або викрадення людини є вивчення тих аспектів кримінального правопорушення, інформація про які необхідна для науково обґрунтованої організації і тактики оперативно-розшукової протидії підрозділами кримінальної поліції.

Виклад основного змісту. Цілком очевидно, що для успішного вирішення поставлених перед підрозділами кримінальної поліції завдань з оперативно-розшукової протидії незаконному позбавленню волі або викраденню людини, важливу роль відіграє всебічне і глибоке вивчення ситуації організації, підготовки та вчинення цього кримінального правопорушення, особливостей, властивостей і характеристики особистості правопорушників. Аналізуючи різні аспекти зазначених правопорушень можна виявити характерні, повторювані прийоми, використовувані правопорушниками в тих чи інших ситуаціях [2, с. 130].

Підтримуючи думку Б. В. Боріна [3 с. 38] зазначимо, що теорія і практика оперативно-розшукової діяльності свідчать, що знання пошукових ознак, які входять до змісту оперативно-розшукової характеристики кримінальних правопорушень, дозволяє оперативним працівникам висувати й обґрунтовувати оперативно-розшукові версії, намічати конкретні оперативно-розшукові заходи під час оперативно-розшукової превентивної діяльності, документування протиправних дій, визначати перспективи застосування організаційно-тактичних і технічних прийомів оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень.

У цьому зв'язку вважаємо доцільним приділити увагу розгляду питань різних наукових підходів фахівців до понять, змісту та складових терміну «оперативно-розшукова характеристика».

Грунтуючись на кримінально-правових ознаках кримінальних протиправних дій, теорія ОРД включає в оперативно-розшукову характеристику відповідні елементи криміналістичної, кримінологічної, психологічної, віктимологічної та інших характеристик, які сприяють застосуванню підрозділами кримінальної поліції комплексного підходу під час протидії незаконній діяльності організованих груп, які готують і незаконно позбавляють свободи людей, або їх викрадають.

Як правило, вибір параметрів, структури обсягу і меж такої характеристики зазвичай обумовлюється цілями, завданнями і спрямованістю діяльності підрозділу кримінальної поліції.

На інформаційні ознаки кримінальних правопорушень, упорядкованих і взаємопов'язаних між собою, які отримані із різних джерел та які становлять собою певну інформаційну модель правопорушення, звертає увагу у 1984 р. відомий російський вчений Д. В. Гребельський [4, с. 73].

На думку іншого російського вченого, Ю. М. Худякова, у зміст оперативно-розшукової характеристики слід включати такі елементи як характеристика кримінального правопорушення та його суспільна небезпека; характеристику способу підготовки до вчинення кримінального правопорушення; характеристику способу самого вчинення кримінального правопорушення; характеристику особистості правопорушників; характеристику поведінки після вчиненого кримінального правопорушення [5, с. 46].

Є підстави вважати, що В. В. Половка має рацію, доповнюючи думку Ю. М. Худякова такими елементами оперативно-розшукової характеристики, як реальна розповсюдженість кримінальних правопорушень, динаміка та структура загальнокримінальної протиправності, місце вчинення кримінальних правопорушень, предмет кримінального протиправного посягання, організовані форми поведінки тощо [1].

Маємо підкреслити, що крім вказаних В.В. Половком елементів, інші російські фахівці В. М. Кнайкін та А. А. Парамонов, розкриваючи зміст оперативно-розшукової характеристики кримінальних правопорушень, звертають увагу на елементи, що складають ознаки й якості, врахування яких «дозволяє більш продуктивно застосовувати сили, засоби й методи оперативно-розшукової діяльності» [6, с. 62–86; 7, с. 40–65]. В. М. Кнайкін відносить до них мотивацію кримінальної поведінки, організовані форми вчинення кримінальних правопорушень та взаємозв'язок місця вчинення кримінального правопорушення й місця проживання.

Заслуговує уваги й визначення оперативно-розшукової характеристики, сформульоване Д. Ю. Федоровичем, під якою він пропонує розуміти сукупність сталих та повторюваних пошукових ознак кримінальних правопорушень, необхідних для їх своєчасного виявлення, оперативно-розшукової превенції та оперативно-розшукове забезпечення досудового розслідування [8, с. 104–105]. Автор доволі чітко й переконливо доводить свою позицію стосовно змісту пропонованого поняття.

До першої групи пошукових ознак автор відносить пошукові ознаки, які розкривають характеристику кримінального правопорушення у цілому, а саме: мету, мотиви, місці, час і способи приготування й вчинення кримінального правопорушення.

Підтримуючи позицію Д. Ю. Федоровича пошукових ознак оперативно-розшукової характеристики і відштовхуючись від теми власного дослідження в результаті аналізу експертних оцінок нами були такі результати: як правило, метою незаконного позбавлення волі або викрадення людини організованими групами є: а) вимагання (отримання викупу, заволодіння нерухомістю, матеріальними цінностями, активами) – близько 74,4%¹; б) зґвалтування, сексуальне насильство, примушування до вступу в статевий зв'язок; розбещення неповнолітніх – близько 10,5%; в) інші мотиви (використання рабської праці, втягнення особи в заняття проституцією, тиск на посадових осіб, перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, примушення і схиляння осіб окремих категорій до дачі неправдивих свідчень, у тому числі шляхом введення в оману суду або іншого уповноваженого органу) – 15,1%.

До пошукових складових оперативно-розшукової характеристики, які певним чином впливають на оперативно-розшукову діяльність підрозділів кримінальної поліції є географія вчинення

¹ Тут і далі наводяться статистичні дані, отримані шляхом аналізу результатів соціологічного опитування працівників кримінальної поліції, офіційної кримінальної статистики, дослідження архівних оперативно-розшукових справ, матеріалів кримінальних проваджень тощо.

кримінальних правопорушень, яка на пряму залежить від протиправних мети та мотивів.

Дослідження показало, що географія незаконного позбавлення волі або викрадення людини організованими групами може відбуватися в одному регіоні, на території кількох регіонів, а також на території кількох держав.

Як свідчать результати дослідження незаконного позбавлення волі або викрадення людини, вчинення кримінальних правопорушень в одному регіоні найбільш часто відбувається за такими напрямками протиправної діяльності організованих груп, як дії сексуального характеру (16,5%), втягнення особи в заняття проституцією (23,3%), використання рабської праці (16,4%), тиск на посадових осіб (8,2%), перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (8,7%), примушення і схилення осіб окремих категорій до дачі неправдивих свідчень (22,1%).

Незаконне позбавлення волі або викрадення людини у кількох регіонах найчастіше відбувається у випадках вчинення вимагання (37,3%), заволодіння нерухомістю, матеріальними цінностями, активами (43,9%), з метою приховування інших кримінальних правопорушень (16,7%).

На території кількох держав організованими групами, як правило, відбуваються незаконні позбавлення волі або викрадення людини під час втягнення особи в заняття проституцією (42,1%), використання рабської праці (45,8%). Підрозділам кримінальної поліції слід урахувати, що зазначені кримінальні правопорушення вчиняються у прикордонних областях.

Аналіз кримінальної статистики останніх років показує, що переважна більшість незаконного позбавлення волі або викрадення людини відбувається у високо урбанізованій місцевості, а також економічно розвинутих регіонах, оскільки саме вони надають більше можливостей для кримінальної протиправної діяльності організованих груп.

Вплив географічних особливостей на оперативно-розшукову діяльність підрозділів кримінальної поліції під час протидії незаконному позбавленню волі або викраденню людей має проявлятися у концентрації зусиль під час планування оперативного обслуговування окремих секторів економіки, криміногенних об'єктів, укріпленню на них своїх оперативних позицій.

Чимале значення для пошукових складових оперативно-розшукової характеристики мають й конкретні місця утримання потерпілих. У переважній кількості випадків таким місцями є приватне житло як у межах великих міст, так і поза нею (51,6%), квартири у багатоповерхівках (34,8%), нежилі приміщення, серед яких підвали у гаражах, занедбані приміщення промислових й будівельних об'єктів та ін. (13,6%).

Шляхом ознайомлення із матеріалами архівних оперативно-розшукових справ, кримінальних проваджень, результатами соціологічного опитування працівників кримінальної поліції та слідчих, нами було встановлено, що у випадках вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини з метою отримання від третіх осіб викупу, певних послуг, виконання інших дій останніми роками домінують способи, пов'язані з використанням ІТ-технологій: вимоги часто передаються правопорушниками за допомогою електронної пошти через VPN, IP-телефонію, SMS-повідомлення, соціальні мережі, месенджери.

Для передавання грошових коштів, інших матеріальних об'єктів між посередниками та правопорушниками, останні використовують випадкових осіб з антисоціальних верств населення (безхатченки, підлітки, алкоголіки, наркомани та ін.), схованки і все частіше електронні платіжні системи. У випадках, коли людина незаконно позбавляється волі або викрадається з метою заволодіння його майном або власними активами для виконання поставлених умов потерпілий, як правило, звільняється, але знаходиться під спостереженням правопорушників. Основними формами прикриття протиправної діяльності, пов'язаної з викраданням людини, є приватні охоронні підприємства, ріелторські й колекторські агентства [8].

Пошукові ознаки другої групи складають характерні показники протиправної діяльності організованих груп, що займаються незаконним позбавленням волі або викраденням людей. Причому, важливе значення для оперативно-розшукової характеристики організованих груп має й характеристика поведінки групи та її окремих учасників після вчинення правопорушення, а також способи протидії розслідуванню незаконного позбавлення волі або викрадення людини. Доля кримінальних правопорушень досліджуваного виду, вчинених організованою групою складає приблизно 85,5% з тією чи іншою мірою співучасті.

Оперативно-розшукова характеристика діяльності організованих груп базується на практичних і теоретичних положеннях кримінології, криміналістики, психології, кримінального права, але загальними характерними її рисами мають бути інформаційні складові, які забезпечуватимуть вирішення головного завдання оперативно-розшукової діяльності, а саме сприятимуть пошуку та фіксації фактичних даних про протиправну діяльність осіб та їх груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України.

З нашої точки зору, оперативно-розшукова характеристика організованих груп та їх учасників дозволяє підрозділам кримінальної поліції більш точно визначати об'єкти й заходи оперативного

впливу, напрями й способи прикладення зусиль для вирішення поставлених оперативно-тактичних завдань.

Говорячи про особливості оперативно-розшукової характеристики протизаконних організованих груп вказаного вище толку, можна сказати, що вона становить собою опис найбільш характерних і стійких елементів і ознак, взаємозв'язків, що дають у своїй сукупності: цілісну картину даного соціально-правового явища, а саме незаконного позбавлення волі і викрадення людей; того чи іншого напрямку діяльності протиправних організованих груп, окремих сторін, частин і елементів, що сприяють визначенню найбільш ефективних шляхів протидії незаконній кримінальній діяльності.

Знання оперативно-розшукової характеристики протиправних організованих груп, які займаються незаконним позбавленням волі і викраденням людей (особистість, спосіб життя, взаємини, зв'язки кримінальних елементів, типові ситуації і ознаки замаскованої протиправної поведінки) дозволяє підрозділам кримінальної поліції правильно визначити об'єкти і способи ефективного застосування оперативно розшукових можливостей під час вирішення відповідних оперативно-тактичних завдань.

У цілому, в структурно-функціональних ознаках організованих кримінально протиправних груп, які нами розглядаються, можна виділити:

- структуру групи як специфічного кримінального організму;
- тип організованості групи;
- рівень кримінального розвитку і професіоналізму;
- особливості формування групи;
- ступінь кримінальної активності;
- напрямок використання коштів, здобутих протиправним шляхом;
- озброєність;
- корумпованість.

Слід також виділити й напрями спеціалізації організованих груп під час вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини – в Україні типовою є спеціалізація згаданих груп за загальнокримінальними ознаками (97,9%), етнічними (1,8%) та екстремістськими (0,3%).

Відзначимо особливості стану досліджуваної кримінальної протиправності у прикордонних регіонах України – незаконне позбавлення волі або викрадення людини займає певне місце в діяльності транснаціональних організованих груп, які спеціалізуються на торгівлі людьми, або викрадають громадян з метою заволодіння нерухомим майном.

Шляхом вивчення відповідних оперативних й процесуальних матеріалів, нами були отримані результати, котрі свідчать про те, що до незаконного позбавлення волі або викрадення людини

були причетними особи (були організаторами, виконавцями, співучасниками тощо) за наступними категоріями:

1. Громадянство:

- а) громадяни України (90,1%);
- б) іноземні громадяни (8,2%);
- в) особи без громадянства (1,7%).

Значення характеристики. Високий відсоток громадян України серед учасників організованих груп дає підстави зробити висновок щодо:

– певної полегшеної можливості виявлення й отримання первинної інформації стосовно предмету кримінального протиправного зазіхання, способу життя потенційних жертв кримінального правопорушення й, як наслідок, встановлення доцільності реалізації протиправного задуму;

– полегшеної можливості проведення підготовчої роботи й проведення попередніх розвідувальних заходів під час реалізації протиправного задуму.

2. Наявність попередньої судимості:

- а) учасник організованої групи раніше притягався до кримінальної відповідальності (33,3%);
- б) учасник організованої групи раніше не притягався до кримінальної відповідальності (66,7%).

Значення характеристики. Доволі високий відсоток осіб із минулою судимістю може свідчити про можливі зв'язки організованої групи у кримінальному середовищі за різними напрямками протиправної діяльності, що може призводити до залучення учасниками організованої групи інших осіб із кримінальним минулим до вчинення незаконне позбавлення волі або викрадення людини; досвід кримінальної протиправної діяльності; освіченість окремими учасниками організованих груп про форми та методи діяльності оперативних підрозділів кримінальної поліції і слідчих органів досудового розслідування може впливати на організацію протидії діяльності правоохоронних органів; потенційно може розглядатися можливість використання;

3. Наявність бойового досвіду (Схід України):

- а) учасники незаконних озброєних формувань (2,3%);
- б) учасники бойових дій, антитерористичних операцій, операцій об'єднаних сил (6,2%).

Значення характеристики. Виражена наявність бойового досвіду в учасників організованої групи підкреслюється зухвалістю вчинення кримінального правопорушення із застосуванням погроз за допомогою вогнепальної та холодної зброї. Під час опрацювання оперативно-розшукових версій планується проведення перевірки осіб, що мають бойовий досвід.

4. Стать: а) чоловіки (92,1%); б) жінки (7,9%).

Значення характеристики. Час, впродовж якого контактують потерпілі з правопорушниками може бути великим за тривалістю, й тому потре-

бує від правопорушника як твердості, так і жорстокості у поводженні із жертвою, що більш відноситься до чоловічих рис характеру.

5. Працевлаштованість: а) офіційно працевлаштовані (3,4%); б) неофіційно зайняті тимчасовою працею за наймом (24,4%); безробітні (72,2%).

Значення характеристики. Пояснення лежить у площині можливого певного контролю третіх осіб (наймачів) за своїми робітниками. Характеристика може використовуватися підрозділами кримінальної поліції під час збору попередньої оперативно-розшукової інформації на предмет перевірки причетності окремих осіб до правопорушення.

Підсумовуючи, можна навести узагальнену оперативно-розшукову характеристику організованих груп, що займаються незаконним позбавленням волі або викраденнями людей, для яких найбільш характерним є:

- створення групи на основі наявних дружніх, родинних, етнічних та професійних зв'язків;

- чітко виражена ієрархія групи, її згуртованість, стійкість і зухвалість протиправної діяльності, ознаки професіоналізму під час підготовки і вчиненні кримінального правопорушення, технічна оснащеність і озброєність;

- наявність зв'язків з корумпованими посадовими особами і працівниками правоохоронних органів;

- участь в організованій групі осіб, засуджених раніше за правопорушення проти життя та здоров'я, проти волі, честі та гідності осіб, проти статевої свободи та статевої недоторканості осіб, проти громадського порядку та моральності;

- участь в організованій групі осіб, які мають досвід ведення бойових дій в зоні проведення операції об'єднаних сил на Сході України (у тому числі членів незаконних озброєних формувань), діючих та колишніх працівників правоохоронних органів;

- активна протидія діяльності працівників кримінальної поліції під проведення ними оперативно-розшукових заходів та дій у межах оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини.

Спираючись на дослідження сучасних українських фахівців за питаннями виявлення та розслідування організованої протиправної діяльності, пов'язаної з викраденням людей О. І. Арсені [9], Д. Ю. Чаусова [10] та О. О. Подобного [11], розглянемо третю групу оперативно-пошукових ознак незаконного позбавлення волі або викрадення людини, а саме особливостей, які характеризують особистість потерпілих.

Вивчення питань, що характеризують осіб, постраждалих від незаконного позбавлення волі або їхнього викрадення за гендерними ознаками, по-

казує, що серед потерпілих переважну кількість складають чоловіки (близько 90%).

До групи ризику бути незаконно позбавленим волі або викраденим найбільш часто належать:

- посадові особи органів державної влади та місцевого самоуправління;

- бізнесмени, керівники й працівники комерційних структур, кредитно-фінансових організацій [8];

- працівники правоохоронних органів;

- інші учасники кримінального процесу (для чинення тиску з метою насильницького схилення до надавання неправдивих свідчень) та їхні близькі родичі;

- особи, які становлять загрозу протиправній діяльності окремих осіб, організованих груп чи злочинних організацій через свою обізнаність про це, й активну громадянську позицію у викритті такої діяльності);

- представники засобів масової інформації (журналісти, редактори, блогери), які проводять розслідування за фактами, що викривають незаконну діяльність окремих фінансових груп, компрометують вчинки відомих публічних осіб або політиків;

- військовослужбовці, які проходять службу у місцях ведення бойових дій (в основному Схід України);

- самотні або соціально незахищені громадяни, алкоголіки, наркомани, сироти, які мають у власності нерухоме майно.

На підставі зазначеного вище можна зробити такий **висновок**:

1. Запропонована оперативно-розшукова характеристика правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини, дозволить, на наш погляд, при її грамотному використанні, суттєво підвищити рівень оперативно-розшукової протидії та досудового розслідування шляхом визначення напрямків оперативного пошуку, висунування версій про осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень даного виду (або осіб, які їх вчинили), організації превентивної роботи з потенційними жертвами.

2. Мета розроблення оперативно-розшукової характеристики полягає в систематизації оперативно-значущих елементів, характерних для протиправної кримінальної події та має значення для оптимізації встановлення осіб, причетних до незаконного позбавлення волі і викрадення людей.

3. Оперативно-розшукова характеристика незаконного позбавлення волі або викрадення людини має сприяти з'ясуванню та обранню найефективніших напрямів (шляхів) оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування зазначеного кримінального правопорушення, а також плануванню оперативно-розшукової діяльності, для чого окремі складові елементи зазначеної харак-

теристики мають знаходитися у певному співвідношенні з оперативно-розшуковими заходами та/або негласними слідчими (розшуковими) діями.

4. На підставі вивчення та аналізу поглядів вчених на поняття та зміст оперативно-розшукової характеристики кримінальних правопорушень вважаємо, що основними елементами оперативно-розшукової характеристики незаконного позбавлення волі або викрадення людини є:

- мотивація кримінальної поведінки осіб, причетних до незаконного позбавлення волі і викрадення людей;
- соціальна та психологічна характеристика потерпілих;
- ступінь стійкості протиправної організованої групи;
- ступінь професійної підготовленості і організованості осіб, причетних до незаконного позбавлення волі і викрадення людей;
- характеристика особистості осіб, які беруть участь у кримінальному правопорушенні;
- характеристика способу приготування до кримінального правопорушення;
- характеристика способу вчинення кримінального правопорушення;
- характеристика поведінки осіб, причетних до незаконного позбавлення волі і викрадення людей до і після вчинення кримінального правопорушення;
- кримінально-правова оцінка кримінального правопорушення;
- взаємозв'язок місця вчинення кримінального правопорушення й місця проживання жертви;
- оцінка суспільної небезпеки конкретного кримінального правопорушення.

Література

1. Половка В. В. Оперативно-розыскная характеристика преступлений, связанных с похищением человека и захватом заложников организованными преступными формированиями. *Вестник Тюменского института повышения квалификации сотрудников МВД России*. № 1(4). 2015. С. 65–68. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_23830262_18670632.pdf. (дата звернення: 01.03.2016).
2. Правовые основы оперативно-розыскной деятельности: курс лекций / Л.А. Бакланов, Д.А. Бражников, Д.Б. Панюшин [и др.]. Тюмень: Тюменский институт повышения квалификации сотрудников МВД России, 2012. 151 с.
3. Борин Б. В. Сходство и различие оперативно-розыскной характеристики преступлений экономической направленности от других видов характеристик, используемых в криминальных науках. *Российский следователь*. 2014. № 6. С. 35–39.
4. Гребельский Д.В. О состоянии криминалистических и оперативно-розыскных характеристик преступлений. *Криминалистическая характеристика преступлений*. М., 1984. С. 71–73.
5. Худяков Ю.М. Значение и содержание оперативно-тактической характеристики для раскрытия преступлений отдельных видов. *Проблемы совершенствования деятельности аппаратов милиции и криминалистических подразделений*. М., 1979. Вып. 2. С. 46.
6. Кнайкин В.Н. Оперативно-розыскные меры борьбы с незаконным предпринимательством: дис. ... канд. юрид. наук. М., 1999. 232 с.
7. Парамонов А.А. Взаимодействие таможенной службы с органами внутренних дел в борьбе с контрабандой и нарушениями таможенных правил: дис. ... канд. юрид. наук. М., 1999. 246 с.
8. Федорович Д. Ю. Понятие и содержание оперативно-розыскной характеристики преступлений, связанных с похищением человека. *Вестник УЮИ*. 2017. № 4(78). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-soderzhanie-operativno-razysknoy-harakteristiki-prestupleniy-svyazannyh-s-pohischiem-cheloveka> (дата звернення: 27.10.2017).
9. Арсені О.І. Процесуальне керівництво прокурора у кримінальному провадженні за фактом викрадення людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2017. 20 с.
10. Чаусов Д. Ю. Проблемні питання одночасного допиту раніше допитаних осіб при розслідуванні незаконного позбавлення волі та викрадення людини. *Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції : проблеми теорії та практики* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Дніпро, 20 жовтня 2017 р.) / ДДУВС; ДКР НПУ. Дніпро : ДДУВС, 2017. Ч. 1. С. 100–102.
11. Подобний О.О. Основи виявлення та розслідування організованої злочинної діяльності, пов'язаної з викраденням людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2006. 21 с.

Анотація

Цибульник В. В. Оперативно-розшукова характеристика незаконного позбавлення волі або викрадення людини, вчиненого організованою групою. – Стаття.

У статті розглядаються питання оперативно-розшукової характеристики незаконного позбавлення волі або викрадення людини, вчинених організованою групою. Наголошено, що в умовах складного соціально-економічного становища в Україні, а також агресивних воєнних дій незаконних озброєних формувань на території Донецької та Луганської областей, набули поширення такі кримінальні правопорушення як незаконне позбавлення волі і викрадення людей. Зазначається, що для успішного вирішення поставлених перед підрозділами кримінальної поліції завдань з оперативно-розшукової протидії незаконному позбавленню волі або викраденню людини, важливу роль відіграє всебічне і глибоке вивчення ситуації організації, підготовки та вчинення цього кримінального правопорушення, особливостей, властивостей і характеристики особистості правопорушників. На підставі вивчення наукових праць вітчизняних та іноземних фахівців узагальнені основні елементи оперативно-розшукової характеристики, що мають значення для протидії підрозділами кримінальної поліції незаконному позбавленню волі або викраденню людини. З'ясовано, що вибір параметрів, структури обсягу і меж оперативно-розшукової характеристики обумовлюється цілями, завданнями і спрямованістю діяльності підрозділу кримінальної поліції. Детально аналізуються пошукові ознаки й складові згаданих кримінальних

правопорушень, які необхідні для своєчасного виявлення, оперативно-розшукової превенції та оперативно-розшукове забезпечення досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини організованими групами. Підсумовано, що оперативно-розшукова характеристика незаконного позбавлення волі або викрадення людини має сприяти з'ясуванню та обранню найефективніших напрямів (шляхів) оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування зазначеного кримінального правопорушення, а також плануванню оперативно-розшукової діяльності, для чого окремі складові елементи зазначеної характеристики мають знаходитися у певному співвідношенні з оперативно-розшуковими заходами та/або негласними слідчими (розшуковими) діями.

Ключові слова: викрадення людини; кримінальне правопорушення; оперативно-розшукова характеристика; організована група; позбавлення волі.

Аннотация

Цыбульник В. В. Оперативно-розыскная характеристика незаконного лишения свободы или похищения человека, совершенного организованной группой. – Статья.

В статье рассматриваются вопросы оперативно-розыскной характеристики незаконного лишения свободы либо похищения человека, совершенных организованной группой. Отмечено, что в условиях сложного социально-экономического положения в Украине, а также агрессивных военных действий незаконных вооруженных формирований на территории Донецкой и Луганской областей, получили распространение такие криминальные правонарушения как незаконные лишения свободы и похищения людей. Отмечается, что для успешного решения поставленных перед подразделениями криминальной полиции задач по оперативно-розыскному противодействию незаконному лишению свободы или похищению человека, важную роль играет всестороннее и глубокое изучение ситуации организации, подготовки и совершения этого уголовного правонарушения, особенностей, свойств и характеристики личности правонарушителей. На основании анализа научных трудов отечественных и иностранных ученых обобщены основные элементы оперативно-розыскной характеристики, имеющие значение для противодействия подразделениями криминальной полиции незаконному лишению свободы или похищению человека. Установлено, что выбор параметров, структуры объема и границ оперативно-розыскной характеристики определяется целями, задачами и направленностью деятельности подразделения криминальной полиции. Подробно анализируются поисковые признаки и составляющие упоминаются криминальных преступлений, необходимых для своевременного выявления, оперативно-розыскной превенции и оперативно-розыскного обеспечения предварительного расследования незаконного лишения свободы или похищения человека организованными группами. Сделаны выводы, что оперативно-розыскная характе-

ристика незаконного лишения свободы или похищения человека должна способствовать установлению и избранию эффективных направлений оперативно-розыскного обеспечения досудебного расследования указанных криминальных правонарушений, а также планированию оперативно-розыскной деятельности, для чего отдельные составляющие элементы указанной характеристики должны находиться в определенном соотношении с оперативно-розыскными мероприятиями и/или негласными следственными (розыскными) действиями.

Ключевые слова: похищение человека; уголовного правонарушения; оперативно-розыскная характеристика; организованная группа; лишение свободы.

Summary

Tsybulnyk V. V. Operational and search characteristics of illegal imprisonment or kidnapping committed by an organized group. – Article.

The article deals with the issues of operational-search characteristics of illegal imprisonment or kidnapping, committed by an organized group. It is noted that in the conditions of a difficult socio-economic situation in Ukraine, as well as aggressive hostilities of illegal armed groups on the territory of Donetsk and Luhansk regions, such criminal offenses as illegal imprisonment and kidnapping have become widespread. It is noted that a comprehensive and deep study of the situation of organization, preparation and commission of this criminal offense, features, properties and characteristics of the personality of offenders plays an important role in order to successfully solve the tasks assigned to the criminal police units for the operational-search counteraction to illegal imprisonment or kidnapping. Based on the analysis of the scientific works of domestic and foreign scientists, the main elements of the operational-search characteristics are summarized, which are important for countering illegal imprisonment or kidnapping by the criminal police units. It was found that the choice of parameters, structure of the volume and boundaries of the operational-search characteristics is determined by the goals, objectives and focus of the activities of the criminal police unit. The search signs and components of the aforementioned criminal offenses necessary for the timely detection, operational-search prevention and operational-search support of the preliminary investigation of illegal imprisonment or kidnapping by organized groups are analyzed in detail. It is concluded that the operational-search characteristics of illegal imprisonment or abduction of a person should contribute to the establishment and selection of effective areas of operational-search support for the pre-trial investigation of the indicated criminal offenses, as well as the planning of operational-search activities, for which the individual constituent elements of this characteristic should be in a certain correlation with operational-search measures and / or covert investigative (search) actions.

Key words: kidnapping; criminal offense; operational-search characteristics; organized group; deprivation of liberty.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341

*І. Д. Пастух**кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного права та процесу
Національної академії внутрішніх справ***МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ
НА ПРИКЛАДІ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

Відзначимо, що у більшості країн ЄС (Чехія, Словаччина, Естонія, Польща та ін.) існує два види розгляду заяв про вчинення корупційних порушень: а) неофіційні дисциплінарні провадження при незначних дисциплінарних діяннях (попередження або догани); б) формальні (юридичні) дисциплінарні провадження в разі серйозних дисциплінарних порушень, які вирішуються судами [1, с. 210]. Суб'єктами розгляду неофіційних дисциплінарних проваджень є дисциплінарні комісії публічного органу, а суб'єктом офіційного (юридичного) розгляду є спеціально створені антикорупційні суб'єкти.

У польському законодавстві немає прямих визначень конфлікту інтересів. Однак існує низка регулятивних норм, що стосуються різних проявів цього явища, проте вони розсіяні та суперечливі, що ускладнює їх застосування. Згідно із Законом «Про здійснення мандату депутата та сенатора» (Ustawa o wykonywaniu mandatu posła i senatora) депутати не повинні займатися діяльністю або приймати пожертви, які могли б підірвати впевненість виборців у здійсненні свого мандата. Їм також забороняється використовувати свої посади депутата або сенатора для додаткової діяльності та, зокрема, при здійсненні підприємницької діяльності. Закон також забороняє членам парламенту вести підприємницьку діяльність особисто або спільно з іншими особами, користуючись державною чи муніципальною власністю, а також бути залученими до такої діяльності як керівна особа або представник. Польські депутати щорічно подають декларацію своїх активів, а також зобов'язані розкрити в Реєстрі інтересів весь дохід та надходження, що мають цінність. Невиконання цього зобов'язання призводить до відповідальності за регламентом парламенту, а також втрати права на заробітну плату до моменту подання декларації. Депутат або сенатор, який подає неправдиву інформацію або приховує активи в декларації про майно, підпадає під кримінальну відповідальність (ст. 233.1 Кримінального кодек-

су передбачено до трьох років позбавлення волі). Декларації є доступними публічно в електронній формі на сайтах Сейму та Сенату. Декларації підлягають перевірці Комітетом з питань етики, додатковою службою та Центральним бюро із запобігання корупції.

Питання запобігання та врегулювання конфлікту інтересів державних службовців визначено в кодексі етики державних службовців та депутатів. До речі, норми даного кодексу містять як моральну сторону протиправного вчинку, так і юридичну – обов'язок понести відповідальність (здебільшого за вчинення діянь корупційного характеру за законодавством Польщі передбачено настання кримінальної відповідальності).

Головними принципами попередження виникнення конфлікту інтересів є: дотримання неупередженості, згідно з яким державні службовці повинні керуватися публічним інтересом та не повинні використовувати свою позицію для того, щоб отримати будь-яку вигоду для себе або близьких родичів або отримувати вигоду, яка може вплинути на їхню діяльність як державного службовця. Відповідно до принципу відкритості державний службовець повинен розкривати будь-який вплив приватного інтересу на рішення, в процесі прийняття якого він бере участь.

Слід зазначити, що ці правила не застосовуються до senatorів, оскільки верхня палата польського парламенту не має свого етичного кодексу. У польському парламенті немає окремого органу, який би відповідав за управління конфліктами інтересів. Зазвичай ці обов'язки покладаються на спікерів Сейму та Сенату та Комітет Сейму з питань етики. Загалом система регулювання конфлікту інтересів у Польщі видається несистемною та спорадичною. Питання врегулювання конфлікту інтересів на державній службі урегульовано Законом «Про запобігання корупції» та Етичним кодексом державного службовця. Втім слід відзначити, що в міжнародній літературі акцентується увага на невідомості даних актів щодо вре-

гулювання конфлікту інтересів, що спричинено наявністю в даних актах загальних норм щодо досліджуваного питання. Також в Польщі активно стоїть питання прийняття спеціального нормативно-правового акту, який би в повній мірі урегулював конфлікт інтересів на державній службі.

В Італії попередження конфлікту інтересів закріплено на конституційному рівні. Чинне італійське законодавство визначає конфлікт інтересів як потенційне протиборство між приватним інтересом (посадової особи) і суспільним інтересом, під яким зазвичай мають на увазі обов'язки, виконувані державними службовцями [2].

Цікавим для України є практика боротьби з конфліктами інтересів, яка ведеться за двома основними напрямками: попередження потенційно можливих ситуацій конфліктів інтересів через спеціальні норми і через реформування системи управління.

У першому випадку має місце законодавчо точне і детальне позначення ситуацій або прикладів, здатних викликати конфлікт інтересів: ряд норм, що регулюють потенційний конфлікт між суспільним інтересом, функціями, якими наділяються державні службовці, і особистим (приватним) інтересом в участі в політичній діяльності. З цією метою італійська система включає точне визначення «непридатності» і «несумісності». Так, з метою попередження конфлікту між приватними і суспільними інтересами ст. 98 Конституції Італії встановлено, що «ті державні службовці, які є одночасно членами парламенту, не можуть бути висунуті інакше, ніж по старшинству, а закон про діяльність парламенту повинен встановити обмеження права вступати в політичні партії для наступних категорій: судді, солдати регулярної армії, що складаються на дійсній військовій службі, офіцери і співробітники поліції, дипломатичні і консульські представники за кордоном» [3].

Цікавим, на нашу думку, є дія в Італії принципу «винятковості державного трудового контракту», згідно з яким державні службовці повинні перебувати виключно на службі держави, яка регламентована точними і строгими інструкціями, що передбачають неможливість суміщення державної служби з іншими постами і посадами. До основних засобів усунення конфлікту інтересів, які використовуються в ряді країн, перш за все, варто віднести: відсторонення від роботи; делегування повноважень; відставка посадової особи; відмова від особистих інтересів (відмова від подарунків та інших вигод, передача активів у довірче управління незалежній третій стороні або продаж відповідних активів); підвищення прозорості та ретельний аналіз рішень. Вибір прийняттого методу усунення конфлікту інтересів в кожному конкретному випадку залежить від характеру самого конфлікту [3].

Питання запобігання та врегулювання конфлікту інтересів в Чеській Республіці урегульовано Законом Чеської Республіки «О střetu zájmů» («Про конфлікт інтересів») від 16 березня 2006 року. В параграфі 2 даного Закону визначено коло суб'єктів на які поширюється дія даного акту. Відзначимо, що коло даних осіб охоплює широке коло суб'єктів починаючи від членів палати депутатів парламенту Чеської Республіки, Сенатора Сенату Парламенту Чеської Республіки до керівників усіх рангів (від голів сільських рад до мера Праги і керівника краю, а також керівників великих державних підприємств чи підприємств з державним капіталом, лікарень – всіх тих, хто має доступ до громадського майна) [4]. Однак, ч. 3 параграфу 2 встановлено деякі зобов'язання відповідно до цього Закону поширюються на особу, зазначену в параграфі 2, яка подає повідомлення відповідно до розділів 9-11 та розділу 12 (4) до реєструючого органу лише в тому випадку, якщо під час здійснення своєї діяльності: а) має право розпоряджатися фінансовими ресурсами органу державного управління як замовником операції у розумінні Закону про фінансовий контроль, якщо вартість фінансової операції перевищує 250 000 чеських крон; б) бере безпосередню участь у прийнятті рішень при присудженні державного контракту або у прийнятті рішень при здійсненні прав та обов'язків замовника при виконанні укладеного публічного контракту; в) приймає рішення в адміністративному провадженні, за винятком наказу на місці; або г) бере участь у веденні кримінального провадження [5].

Зобов'язання за цим Законом не поширюються на особу, зазначену в параграфі 2 якщо його належність до корпусу охорони або призначеного йому підрозділу є секретною інформацією відповідно до Закону про захист секретної інформації та про компетенцію у галузі безпеки [6]) або якщо на неї застосовуються спеціальні процедури щодо секретності та безпеки [7]).

Параграфом 3 Закону визначено, що «особистий інтерес» – це інтерес, який приносить державній посадовій особі, особі, наближеній до державної посадової особи, юридичній особі, що контролюється державною посадовою особою, або особі, близькій до державної посадової особи, збільшення майна, майна чи іншої вигоди, уникнення можливого зменшення майна чи іншої вигоди чи іншої переваги. Дане визначення не застосовується, якщо вигода чи відсотки, як правило, очевидні щодо необмеженого кола адресатів [5].

Відзначимо, що в Законі Чеської Республіки «Про конфлікт інтересів» містяться норми, що встановлюють обмеження пов'язані з виконанням завдань та функцій державного службовця, які відповідно до законодавства України містяться в ст. ст. 32, 84 Закону України «Про державну службу».

Так, параграфом 4 Закону Чеської Республіки «Про конфлікт інтересів» визначено види діяльності, якими має право займатися державний службовець, тобто обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності. Так, до дозволених видів діяльності належить: управління власним майном, наукова, педагогічна, журналістська, літературна, мистецька або спортивна діяльність, якщо це не є власною справою у цих галузях. Водночас ст.25 Закону України «Про запобігання корупції» дане коло є вузьким та стосується викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту.

Абзацом 3 параграфу 5 визначено, що виконання функції державного службовця несумісне з функцією депутата або сенатора щодо призначених функцій або функцій, на яких приймаються рішення при виконанні державного управління: а) в міністерстві чи іншому адміністративному офісі; б) в прокуратурі або суді; в) у силах безпеки; г) Збройних Силах Чеської Республіки, Вищому контрольному управлінню, Канцелярії Президента Республіки, Канцелярії Палати депутатів, Канцелярії Сенату, державних фондах та Канцелярії громадського захисника прав.

По типу України в Чеській Республіці функціонує Реєстр повідомлень про власність, доходи та обов'язки щодо управління майном (параграф 13 Закону). Втім, контроль за його функціонуванням покладено не на спеціально створений орган в сфері корупції, а на Міністерство юстиції Чеської Республіки. Втім, слід відзначити, що даний реєстр знаходиться у відкритому доступі і кожен має право повідомляти реєструючий орган про факти, що свідчать про хибність або неповноту даних, зазначених у повідомленнях, зареєстрованих у реєстрі повідомлень. Орган з реєстрації протягом 30 днів з дати отримання повідомлення перевіряє вказану в повідомленні особи інформацію (частина 6 параграф 13 Закону). На нашу думку, можливість вільного повідомлення про факти подання неправильної інформації до державного реєстру повідомлень будь-якою особою створюють умови при яких кожна особа може як повідомляти правдиву інформацію, так і зводити наклеп на суб'єкта декларування. Це є негативним з наступних підстав: 1) створює умови при яких реєструючий орган (Міністерство юстиції Чеської Республіки) перенавантажуються виконанням завдань щодо перевірки даної інформації; 2) може мати несприятливі наслідки для суб'єкта декларування (ми не маємо на увазі якщо підтвердиться факт порушення суб'єктом декларантом порядку повідомлення інформації про доходи та майно) тощо.

Разом з тим, відзначимо, що в нормах Закону «Про конфлікт інтересів» (параграф 11, містяться

положення, що встановлюють обмеження не лише для посадової особи в розумінні даного акту, але й для членів його сім'ї.

Таким чином, пропонуємо доповнити Закон України «Про запобігання корупції» ст.25-1 «Обмеження, що стосуються близьких осіб суб'єктів, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції» наступного змісту:

«Близькі особи в розумінні ст.1 цього Закону не можуть займатися підприємницькою діяльністю в тій галузі чи сфері діяльності в якій виконує функції від імені держави суб'єкт декларування визначений в ч.1 ст.3 даного Закону».

В Чехії діє Комітет з питань повноважень та імунітетів (Mandátový a imunitní výbor zejmna) – це спеціально створений орган, який здійснює контроль та нагляд за суб'єктами декларування та близькими їм особами; перевіряє, чи були обрані окремі члени та їхні заступники; перевіряє, чи закінчився термін повноважень суб'єкта декларування; з'ясовує, чи виконуються умови для переслідування суб'єкта декларування; веде дисциплінарне провадження проти суб'єкта декларування [8]. Відзначимо, що в Україні дані функції здійснює Національне агентство з питань запобігання корупції.

Таким чином, на прикладі досвіду Чеської Республіки, вважаємо позитивним для України буде прийняття закону «Про запобігання конфлікту інтересів».

Література

1. Черняк Т.В. Механизмы профилактики конфликта интересов и борьбы с коррупцией на государственной службе: опыт стран Европейского Содружества. С. 207–218. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mechanizmy-profilaktiki-konflikta-interesov-i-borby-s-korrupsiei-na-gosudarstvennoi-sluzhbe-opyt-stran-evropei-skogo-sodruzhestva>
2. Конституция Итальянской республики. Конституции государств европейского союза. М.: Издательская группа ИНФРА-М-Норма. 1997.
3. Деханова Н.Г. Социология государственной службы. Зарубежный опыт регулирования конфликта интересов на государственной службе. URL: https://studme.org/125866/menedzhment/zarubezhnyy_opyt_regulirovaniya_konflikta_interesov_gosudarstvennoy_sluzhbov
4. Новий закон про конфлікт інтересів має покласти край махінаціям у середовищі високих урядовців у Чехії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/932561.html>
5. Zákon č. 159/2006 Sb. Zákon o střetu zájmů. <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-159#f5991351>
6. Zákon č. 412/2005 Sb., o ochraně utajovaných informací a o bezpečnostní způsobilosti, ve znění pozdějších předpisů. Příloha č. 8 k nařízení vlády č. 522/2005 Sb., kterým se stanoví seznam utajovaných informací.
7. § 13a zákona č. 456/2011 Sb., o Finanční správě České republiky, ve znění pozdějších předpisů.
8. Mandátový a imunitní výbor. URL: <https://www.psp.cz/sqw/hp.sqw?k=3709>

Анотація

Пастух І. Д. Міжнародний досвід врегулювання конфлікту інтересів на прикладі країн Європейського Союзу. – Стаття.

В даній статті досліджено питання врегулювання конфлікту інтересів на прикладі країн Європейського Союзу.

На прикладі досвіду Польщі відзначено, що питання запобігання та врегулювання конфлікту інтересів державних службовців визначено в кодексі етики державних службовців та депутатів. До речі, норми даного кодексу містять як моральну сторону протиправного вчинку, так і юридичну – обов'язок понести відповідальність (здебільшого за вчинення діянь корупційного характеру за законодавством Польщі передбачено настання кримінальної відповідальності).

Загалом система регулювання конфлікту інтересів у Польщі видається несистемною та спорадичною. Питання врегулювання конфлікту інтересів на державній службі врегульовано Законом «Про запобігання корупції» та Етичним кодексом державного службовця. Втім слід відзначити, що в міжнародній літературі акцентується увага на недовості даних актів щодо врегулювання конфлікту інтересів, що спричинено наявністю в даних актах загальних норм щодо досліджуваного питання. Також в Польщі активно стоїть питання прийняття спеціального нормативно-правового акту, який би в повній мірі врегулював конфлікт інтересів на державній службі.

Відзначено, що в Чеській Республіці діє спеціальний Закон «Про конфлікт інтересів». В параграфі 11, містяться положення, що встановлюють обмеження не лише для посадової особи в розумінні даного акту, але й для членів його сім'ї. На прикладі Чеської Республіки запропоновано доповнити Закон України «Про запобігання корупції» ст.25-1 «Обмеження, що стосуються близьких осіб суб'єктів, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції» наступного змісту: «Близькі особи в розумінні ст. 1 цього Закону не можуть займатися підприємницькою діяльністю в тій галузі чи сфері діяльності в якій виконує функції від імені держави суб'єкт декларування визначений в ч.1 ст.3 даного Закону».

Також на прикладі досвіду Чеської Республіки, вважаємо позитивним для України буде прийняття закону «Про запобігання конфлікту інтересів».

Ключові слова: корупція, конфлікт інтересів, посадові особи, державна служба, кримінальна відповідальність.

Аннотация

Пастух И. Д. Международный опыт урегулирования конфликта интересов на примере стран Европейского Союза. – Статья.

В данной статье исследован вопрос урегулирования конфликта интересов на примере стран Европейского Союза.

На примере опыта Польши отмечено, что вопросы предотвращения и урегулирования конфликта интересов государственных служащих определены в кодексе этики государственных служащих и депутатов. Кстати, нормы данного кодекса содержат как моральную сторону противоправного поступка, так и юридическое – обязанность нести ответственность (в основном за совершение деяний коррупционного характера по законодательству Польши предусмотрено наступления уголовной ответственности).

В общем система регулирования конфликта интересов в Польше выдается несистемной и спорадической. Вопрос урегулирования конфликта интересов на государственной службе урегулирован Законом «О предотвращении коррупции» и этическим кодексом государственного служащего. Впрочем следует отметить, что в

международной литературе акцентируется внимание на недейственности данных актов по урегулированию конфликта интересов, что вызвано наличием в данных актах общих норм по исследуемому вопросу. Также в Польше активно стоит вопрос принятия специального нормативно-правового акта, который бы в полной мере урегулювывал конфликт интересов на государственной службе.

Отмечено, что в Чешской Республике действует специальный Закон «О конфликте интересов». В пункте 11, содержатся положения, устанавливающие ограничения не только для должностного лица в понимании данного акта, но и для членов его семьи. На примере Чешской Республики предложено дополнить Закон Украины «О предотвращении коррупции» ст. 25-1 «Ограничения, касающиеся близких лиц субъектов, на которых распространяется действие Закона Украины «О предотвращении коррупции» следующего содержания: «Ближние лица в понимании ст. 1 этого Закона не могут заниматься предпринимательской деятельностью в той области или сфере деятельности в которой выполняет функции от имени государства субъект декларирования определен в ч. 1 ст. 3 данного Закона».

Также на примере опыта Чешской Республики, считаем положительным для Украины будет принятие закона «О предотвращении конфликта интересов».

Ключевые слова: коррупция, конфликт интересов, должностные лица, государственная служба, уголовная ответственность.

Summary

Pastukh I. D. International experience in resolving conflicts of interest on the example of the European Union. – Article.

This article examines the issue of resolving conflicts of interest on the example of the European Union.

On the example of the Polish experience, it is noted that the issue of prevention and settlement of conflicts of interest of civil servants is defined in the code of ethics for civil servants and deputies. By the way, the norms of this code contain both the moral side of the illegal act and the legal one – the obligation to bear responsibility (mostly for committing acts of corruption under Polish law provides for criminal liability).

In general, the system of conflict of interest regulation in Poland seems unsystematic and sporadic. The issue of resolving conflicts of interest in the civil service is regulated by the Law on Prevention of Corruption and the Code of Ethics for Civil Servants. However, it should be noted that the international literature focuses on the ineffectiveness of these acts to resolve conflicts of interest, due to the presence in these acts of general rules on the subject. Also in Poland, the issue of adopting a special legal act that would fully resolve the conflict of interest in the civil service is active.

It is noted that in the Czech Republic there is a special law “On Conflict of Interest”. Paragraph 11 contains provisions that impose restrictions not only on an official within the meaning of this act but also on members of his family. On the example of the Czech Republic, it is proposed to supplement the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption” Article 25-1 “Restrictions concerning relatives of entities covered by the Law of Ukraine” On Prevention of Corruption “of the following content:” Close persons within the meaning of Art. 1 of this Law may not engage in entrepreneurial activity in the field or sphere of activity in which the declaring subject is defined in Part 1 of Article 3 of this Law.

Also on the example of the experience of the Czech Republic, we believe that the adoption of the law “On Prevention of Conflict of Interest” will be positive for Ukraine.

Key words: corruption, conflict of interests, officials, civil service, criminal liability.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 347.13: 347.123

Г. В. Луцька*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри теорії та історії держави і права**Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*

ТИМЧАСОВА ОКУПАЦІЯ ЧАСТИНИ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ЯК ЮРИДИЧНИЙ ФАКТ В МЕХАНІЗМІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Починаючи з 2014 року в Україні відбувається тимчасова окупація частини території внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Датою початку окупації частини території України, зокрема Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, є 20 лютого 2014 року, що законодавчо закріплено у ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII (далі – Закон) [1]. Цим Законом тимчасово окупованою територією було визначено сухопутну територію Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій, внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, повітряний простір над цими територіями.

Пізніше Постановою Верховної Ради України «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» від 17 березня 2015 року № 254-VIII було визнано тимчасово окупованими територіями окремі райони, міста, селища і села Донецької та Луганської областей, в яких відповідно до Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» 16 вересня 2014 року № 1680-VII запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування, до моменту виведення усіх незаконних збройних формувань, російських окупаційних військ, їх військової техніки, а також бойовиків та найманців з території України та відновлення повного контролю України за державним кордоном України [2].

Тимчасова окупація зазначених територій України зумовила припинення діяльності на цих територіях органів судової влади та нотаріату України (які здійснюють охорону і захист цивільних прав громадян), органів місцевого самоврядування (які як виконавчі органи місцевих рад діють як органи опіки та піклування і здійснюють вирішення окремих сімейних спорів) та створила перешкоди у здійсненні громадянами України,

які проживають на тимчасово окупованих територіях, їхніх цивільних прав (зокрема, права власності на нерухоме майно, спадкові права, права на підприємницьку діяльність, право на свободу пересування, права на судовий захист, можливість державної реєстрації фактів народження і смерті тощо). У зв'язку з чим Україна в зазначеному Законі та інших нормативно-правових актах встановила для таких громадян відповідні гарантії здійснення їхніх цивільних прав.

Отже, тимчасова окупація частини території України є правовим явищем, яке встановлено законом (юридичний факт), в результаті якого запроваджено законодавчо визначені особливості здійснення, охорони і захисту цивільних прав громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях України, та який має вирішальне значення для існування і розвитку, а також наукового вивчення зазначених правовідносин.

В науковій літературі дослідженню юридичних фактів в цивільному праві присвячена чимала увага вчених-цивілістів (С.С. Алексєєв, О.Г. Братель, В.Б. Ісаков, А.В. Коструба, О.О. Красавчиков, М.Д. Пленюк, М.А. Рожкова, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova та ін.). Проте серед юридичних фактів в цивільному праві (не кажучи вже про юридичні факти в цивільному процесуальному праві) увага в основному приділяється лише розкриттю ознак та класифікації юридичних фактів, без надання детальної характеристики тому чи іншому юридичному факту. При цьому в цивільному праві серед підстав для звільнення особи від відповідальності за порушення зобов'язань в договірних відносинах виділяється такий юридичний факт, як військові конфлікти (дії) як різновид форс-мажорних обставин. Водночас не зустрічається досліджень з характеристикою тимчасової окупації частини території України (або взагалі військової окупації) як одного з видів юридичних фактів в приватноправовому регулюванні правовідносин за участю мешканців тимчасово окупованих територій України. Проте, як слушно зауважують окремі науковці, кожному юридичному факту має бути надана конкретна характеристика [3, с. 96].

З огляду на зазначене, встановлення місця та ознак тимчасової окупації окремих територій України в системі юридичних фактів в цивільному праві й ставить за мету наша стаття.

Передусім визначимось з етимологічним значенням терміну «окупація», з метою подальшої його характеристики як юридичного факту. Так, в енциклопедичній літературі термін «окупація» тлумачиться як тимчасове відторгнення, захоплення чужої території військовою силою, а також як період такого захоплення і перебування цивільного населення на захопленій території [4]. Військова окупація (від лат. *occupatio* – захоплення) означає в міжнародному праві тимчасове заняття озброєними силами території противника. Вона породжує певні наслідки для учасників збройного конфлікту. При окупації влада окупованої держави практично припиняється, адміністративне управління територією здійснюється військовим командуванням окупаційних військ з дотриманням норм міжнародного права [5].

Отже, окупація передусім є процесом, який має чітко визначений початок захоплення чужої території, на якій влада окупованої держави практично припиняється, та тимчасовий характер дії. Саме таке загальноприйняте розуміння терміну «окупація» й було закладено Україною у вищенаведених Законі і Постанові Верховної Ради України. Причому характеристика цього юридичного факту як процесу відповідає одній із запропонованих в літературі класифікацій юридичних фактів на явища та процеси [6; 7]. Водночас тимчасова окупація території є явищем реальної дійсності, адже являє собою як поведінку людей (з боку держави-агресора, якою є Російська Федерація), а також явищем правової дійсності, адже являє собою порушення норм міжнародного права та конституційних прав і свобод громадян України, які мешкають на тимчасово окупованих територіях України.

І хоча в юридичній літературі визнається, що виникнення юридичних наслідків можливо лише за наявності «ланцюжка», що складається з таких «ланок»: 1) закріплення в нормі права ідеальної правової моделі обставини, з настанням якої зв'язуються певні наслідки; 2) настання самої конкретної життєвої обставини, яка відрізняється від свого абстрактного прототипу рядом окремих ознак; 3) реалізація норми права, під дію якої підпадає ця подія [8], проте в ситуації з тимчасовою окупацією, на наше переконання, зазначений факт в силу Закону вже спричинив юридичні наслідки, адже він став загальною передумовою здійснення мешканцями тимчасово окупованих територій їхніх цивільних прав та водночас створив у держави в особі державних органів ряд обов'язків з гарантування, дотримання і забезпечення здійснення і захисту цивільних прав таких громадян.

Таким чином, у житті громадян, які проживають на тимчасово окупованих територіях України, така подія, як окупація, згідно із прийнятим Законом створила відповідні юридичні наслідки і вплинула на їхні цивільні права і, залишаючись триваючим фактом, стала юридичною умовою для здійснення і захисту такими громадянами своїх цивільних прав.

З огляду на те, що юридичний факт є передусім загальноправовою категорією, проаналізуємо наукові підходи теоретиків права стосовно визначення цього поняття. Так, загальноприйнятим є розуміння юридичних фактів як соціальних обставин (подій, дій тощо), які згідно з нормами права викликають настання певних правових наслідків – виникнення, зміну, припинення правовідносин [9, с. 429]. Юридичними фактами називають конкретні життєві обставини, з якими юридична норма пов'язує виникнення, зміну чи припинення правових наслідків (правовідносин) [10, с. 163], тобто це обставини реального життя, з якими норми права пов'язують встановлення, зміну чи припинення правовідносин [11, с. 193]. Юридичними фактами також розуміють конкретні соціальні обставини (події, дії), що породжують відповідно до норм права настання правових наслідків (виникнення, зміну чи припинення правових відносин) [12, с. 7]. Юридичний факт також тлумачать як передбачену гіпотезою правової норми конкретну обставину, з настанням якої виникають, змінюються або припиняються правові відносини [13, с. 84]. Юридичний факт – один з елементів правовідносин: певні життєві обставини, ситуації, з якими юридичні норми пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин. Юридичними називаються ті факти, які тягнуть за собою правові наслідки, конкретизують зміст взаємних прав та обов'язків сторін [14, с. 524].

В цивільному праві юридичні факти є підставою виникнення цивільних прав і правовідносин [15, с. 119–120]. Юридичний факт – це факт реальної дійсності, з якими норми права пов'язують юридичні наслідки, а співвідношення названих фактів і норм будується за принципом приватної свободи і загальної передумови руху цивільних правовідносин [6]. Визначення поняття юридичного факту поєднує у собі два нерозривно пов'язаних моменти: матеріальний і юридичний. З одного боку, це явище дійсності – подія або дія. У цьому сенсі йдеться про матеріальний, а точніше «реальний» факт. Але, з іншого боку, цей реальний факт, будучи передбаченим нормою права, породжує відповідні правові наслідки, а тому є не просто «фактом реальності», а фактом юридичним [16, с. 45].

Дефініція юридичних фактів, на думку науковців, має об'єднувати такі ознаки: закріплення в нормі права абстрактної моделі обставини,

з настанням якої пов'язують певні юридичні наслідки; фактичне (реальне) настання життєвих обставин; можливість самостійно породжувати юридичні наслідки. У зв'язку з цим під юридичним фактом в цивільному праві слід розуміти реальну життєву обставину, з правовою моделлю якої цивільне право пов'язує певні юридичні наслідки і фактичне настання якої тягне за собою такі наслідки в сфері цивільних правовідносин [17, с. 6, 14].

Юридичні факти мають час (період) свого існування: вони зароджуються і припиняються; юридичний факт також має існувати в певному місці [18, с. 169].

Аналіз положень Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII, свідчить, що тимчасова окупація є подією, яка згідно із зазначеним Законом зумовила встановлення особливого правового режиму на цій території, визначає особливості діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах цього режиму, додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб.

Водночас, за своєю правовою природою, тимчасова окупація окремих територій України не є звичайним юридичним фактом, який зумовлює виникнення, зміну, припинення правовідносин. Так, з одного боку, взявши за основу загальноприйнятту класифікацію юридичних фактів в цивільному праві [19, с. 32] ми можемо кваліфікувати тимчасову окупацію окремих територій України як юридичний факт – подію (оскільки тимчасова окупація не залежить від громадян – мешканців тимчасово окупованих територій), яка за походженням є соціальною (адже тимчасова окупація залежить від діяльності людей), а за наслідками – оборотною подією.

І хоча цей юридичний факт по відношенню до громадян України є подією, звісно ж він зумовлений неправомірними діями (агресією) з боку Російської Федерації та має місце (відбувається) на чітко визначеній території.

З іншого боку варто враховувати поділ науковцями в окремих правовідносинах юридичних фактів на моментальні і триваючі [3], а також віднесення фактів тривалої дії до юридичних умов (оскільки самі юридичні факти, як правило, є обставинами разового, ситуаційного значення), якими детермінується декілька правових зв'язків [20], адже зазначена класифікація юридичних фактів в цивільному праві має значення й для характеристики тимчасової окупації як триваючого юридичного факту, який фактично є юридичною умовою здійснення цивільних прав громадянами, які проживають на тимчасово окупованих територіях.

Кваліфікація тимчасової окупації саме як триваючого юридичного факту (юридичної умови) дозволяє говорити про такий факт, як правові відносини, який відображає правовий зв'язок в узагальненому вигляді. Тобто юридичне значення має, як правило, факт існування (чи відсутності) тих чи інших правових відносин [21, с. 108]. В нашому ж випадку тимчасова окупація, згідно із ухваленим Законом, цивільні права не змінювала (не встановлювала нові цивільні права та не скасовувала існуючі), а тільки зумовила особливий порядок їх реалізації (здійснення, охорони і захисту). До речі, такий висновок також впливає з положень ч. 2 ст. 4 Закону, в якій правовий режим тимчасово окупованої території як раз й пов'язується з особливим порядком забезпечення прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території.

Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII встановлено, що: а) на тимчасово окупованій території на строк дії цього Закону поширюється особливий правовий режим перетину меж тимчасово окупованої території, вчинення правочинів, проведення виборів та референдумів, реалізації інших прав і свобод людини і громадянина. Правовий режим тимчасово окупованої території передбачає особливий порядок забезпечення прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території (ст. 4); б) за зверненням громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території або переселилися з неї, за місцем їх перебування оформляються і видаються органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, довідки, що підтверджують місце їх перебування (ст. 6); в) набуття та припинення права власності на нерухоме майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території, здійснюється відповідно до законодавства України за межами тимчасово окупованої території. У разі неможливості здійснення державним реєстратором повноважень щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень на тимчасово окупованій території орган державної реєстрації визначається Кабінетом Міністрів України. На тимчасово окупованій території будь-який правочин щодо нерухомого майна, у тому числі щодо земельних ділянок, вчинений з порушенням вимог цього Закону, інших законів України, вважається недійсним з моменту вчинення і не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю (ст. 11); г) у разі якщо остан-

нім місцем проживання спадкодавця є тимчасово окупована територія, місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні спадкового майна, або вимоги кредиторів. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, а нерухоме майно або основна його частина, у разі відсутності нерухомого майна – основна частина рухомого майна знаходиться на території, передбаченій частиною першою цієї статті, місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні спадкового майна, або вимоги кредиторів (ст. 11-1); д) водночас цим Законом обмежено свободу пересування та вільний вибір місця проживання на тимчасово окупованих територіях, чим встановлено певні обмеження в реалізації особистого немайнового права на свободу пересування (ст. 313 ЦК України), яке має здійснюватись з урахуванням порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї.

Водночас, з огляду на зазначені положення Закону, варто взяти до уваги, що встановлені вказаним Законом особливості реалізації (здійснення, охорони і захисту) цивільних прав в умовах тимчасової окупації залежать не лише від самого факту тимчасової окупації, який за змістом згаданого Закону варто розглядати лише як одну із ключових юридичних умов реалізації цивільних прав. Оскільки у реальній дійсності частіше існує комплекс фактів (складні юридичні факти), тобто такі фактичні обставини, які складаються з декількох юридично значущих обставин [6, с. 54], тому цивільні права та обов'язки, а точніше – передбачені Законом особливості їх здійснення, пов'язані з іншим юридичним фактом, який можна охарактеризувати як юридичний факт – стан, що пов'язаний із фактичним проживанням громадян України на тимчасово окупованій території, тобто із статусом мешканця тимчасово окупованої території. Такий висновок, також слідує, зокрема, із положень наказу Міністерства юстиції України «Про врегулювання відносин, пов'язаних з державною реєстрацією речових прав на нерухоме майно, що розташоване на тимчасово окупованій території України» від 28.03.2016 № 898/5.

Тимчасову окупацію варто також додатково розглядати як юридичний факт – подію в цивільному процесуальному праві [22], адже Законом було змінено цивільну процесуальну підсудність та віднесено розгляд цивільних справ, підсудних місцевим загальним судам, розташованим на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, – місцевими загальними судами міста Києва, що визначаються Апеляційним судом міста Києва. Крім того, Цивільний процесуаль-

ний кодекс України було доповнено статтею, якою встановлено процесуальний порядок провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України (ст. 257-1). Розгляд судами вказаних справ окремого провадження як раз напряду залежить від зазначеного юридичного факту – факту тимчасової окупації частини території України, на якій мав місце факт народження або смерті особи, що є необхідним для виникнення цивільних процесуальних правовідносин за ст. 257-1 ЦПК України.

Додатково варто звернути увагу, що тимчасова окупація виступає юридичним фактом й стосовно внутрішньо переміщених осіб, гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів яких встановлено Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII [23]; цей Закон визнає тимчасову окупацію загальновідомою обставиною, з якою пов'язується набуття особою статусу внутрішньо переміщеної (при цьому, що стосується цивільних правовідносин, то упродовж строку тимчасової окупації внутрішньо переміщена особа з тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим звільняється від обов'язку погашення основної суми іпотечного кредиту та нарахованих відсотків за ним, якщо об'єктом іпотеки є майно, розташоване (zareєстроване) на території, що після укладення такого іпотечного договору була тимчасово окупована), а це додатково підтверджує, що тимчасова окупація є особливим юридичним фактом.

Тимчасова окупація стала юридичним фактом й щодо забезпечення реалізації речових прав на нерухоме майно, що розташоване на тимчасово окупованій території України, юридичний механізм якого запроваджено Наказом Міністерства юстиції України від 28.03.2016 № 898/5 «Про врегулювання відносин, пов'язаних з державною реєстрацією речових прав на нерухоме майно, що розташоване на тимчасово окупованій території України» [24], яким встановлено, що державна реєстрація права власності та інших речових прав на нерухоме майно, що розташоване в межах території Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, а також тимчасово окупованої території Донецької та Луганської областей, проводиться незалежно від місцезнаходження такого майна.

Із юридичним фактом тимчасової окупації пов'язано також створення вільної економічної зони «Крим» на підставі відповідного закону [25], яким в сфері цивільних правовідносин зокрема встановлено, що протягом строку тимчасової окупації: а) передача права приватної власності на об'єкти, що розташовані (знаходяться) на тимчасово окупованій території України, підлягає реєстрації на іншій території України згідно з правилами, встановленими законодавством України;

б) приватизація об'єктів державної та комунальної власності здійснюється згідно із Законом України «Про приватизацію державного майна» та законодавством України про приватизацію комунального майна; в) будь-які правочини із землями, що розташовані (знаходяться) в межах тимчасово окупованої території України, здійснюються за правилами, встановленими Земельним кодексом України та іншим законодавством України щодо відчуження (продажу, оренди) землі на території України; г) не дозволяється здійснення будь-яких правочинів з об'єктами власності, якщо їх стороною є особа, яка знаходиться у власності або перебуває під контролем держави-окупанта.

Юридичний факт тимчасової окупації спричинив зміни й в нотаріальному процесі (зокрема щодо нотаріального провадження з оформлення спадщини, яка відкрилась на тимчасово окупованій території або вчинення правочинів щодо нерухомого майна, розташованого на тимчасово окупованій території), а сам факт тимчасової окупації розглядається науковцями як один з елементів, що який створює, змінює або припиняє відносини, за якими окремі науковці слушно пропонують у теорії нотаріального процесу виділяти в окрему групу нотаріальні провадження, обтяжені таким елементом [26, с. 307]. Таким чином, юридичний факт тимчасової окупації змінює передусім місце вчинення нотаріальних дій щодо спадкового або нерухомого майна, розташованого на тимчасово окупованій території, а також встановлює особливості нотаріального провадження з урахуванням суб'єктного складу учасників нотаріальних дій, які мешкають на тимчасово окупованій території, адже без звернення до нотаріуса здійснення цих цивільних прав в зазначених правовідносинах неможливе.

Таким чином, в цивільних правовідносинах за участі громадян України, які проживають на території України, що стала тимчасово окупованою, відбулася так би мовити диференціація цивільно-правового регулювання правовідносин за їхньою участю. І тут ми погоджуємось із думкою, що на сьогодні ефективність механізму правового регулювання багато в чому залежить від уміння законодавця відчувати, «тримати руку на пульсі» існування суспільних відносин, оскільки загальним джерелом юридичних фактів є соціальна дійсність [27, с. 60]. Саме завдяки ухваленню вищезгаданого Закону, громадяни України, які мешкають на тимчасово окупованих територіях України, отримали гарантії здійснення, охорони і захисту своїх цивільних прав в умовах тимчасової окупації.

Сама ж тимчасова окупація частини території України в цьому випадку виступила в механізмі цивільно-правового регулювання юридичним фактом – соціальною оборотною триваючою подією, явищем реальної та правової дійсності, зумов-

леним порушенням державою-агресором – Російською Федерацією норм міжнародного права на чітко визначеній території; триваючим фактом, який в силу Закону став юридичною умовою здійснення і захисту цивільних прав громадянами, які проживають на тимчасово окупованих територіях. Крім того, дія правового режиму тимчасової окупації території України зумовила виникнення в Україні юридичного явища під назвою «квазііноземний елемент», який потребує подальших наукових досліджень через призму охорони та захисту прав і свобод громадян України, які проживають на окупованій території, чи території, де проводиться антитерористична операція.

Література

1. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. Офіційний вісник України. 2014 р., № 36, стор. 35, ст. 957.
2. Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями: Постанова Верховної Ради України від 17 березня 2015 року № 254-VIII. Офіційний вісник України. 2015 р., № 24, стор. 18, ст. 655.
3. Отраднова О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2014. 328 с.
4. Толковый словарь Ожегова. Термин «Оккупация». URL: <http://www.endic.ru/ozhegov/Okkupacija-20063.html>.
5. Большая Советская энциклопедия. Термин «Оккупация». URL: http://www.endic.ru/enc_sovet/Okkupacija-43418.html.
6. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве. М.: Госюриздат, 1958. 182 с.
7. Рожкова М. А. Теории юридических фактов гражданского и процессуального права: понятия, классификации, основы взаимодействия: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03; 12.00.15. Москва, 2010. 418 с.
8. Боруленков Ю. П. Юридический факт как образ обстоятельства реальной действительности. Бизнес в законе. Международный экономико-юридический журнал. 2013. № 1. С. 122–127. URL: <https://www.iuaaj.net/node/2035>.
9. Теория государства и права: Учебник / Под ред. В. К. Бабаева. М.: Юрист, 2004. 592 с.
10. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2 т. М.: Юридическая литература, 1981. Т. 2. 1982. 468 с.
11. Загальна теорія держави і права / За ред. В. В. Копейчикова. К.: Юрінком Інтер, 1997. 320 с.
12. Исаков В. Б. Проблемы теории юридических фактов: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.01. Свердловск, 1985. 27 с.
13. Рабинович П. М. Основы общей теории права та держави: Навч. посібник. 5 вид. зі змін. К.: Атіка, 2001. 174 с.
14. Популярна юридична енциклопедія / [Гіжевський В. К., Головченко В. В., Ковальський В. С. (кер.) та ін.]; керівник авт. Колективу В. С. Ковальський. К.: Юрінком Інтер, 2002. 528 с.
15. Иоффе О. С. Правотношение по советскому гражданскому праву Л.: Изд-во ЛГУ, 1949. 141 с.
16. Харитонов О. І. Правовідносини інтелектуальної власності, що виникають внаслідок створення ре-

зультатів творчої діяльності (концептуальні засади): монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 346 с.

17. Рожкова М. А. Юридические факты гражданского и процессуального права: соглашения о защите прав и процессуальные соглашения. Исслед. центр частного права. М.: Статут, 2009. 332 с.

18. Коструба А. В. Поняття юридичних фактів та їх ознаки в цивільному праві України. Часопис Київського університету права. 2011 № 1. С. 168–172.

19. Кикоть Г. Проблема класифікації юридичних фактів у сучасній теорії права. Право України. 2003. № 7. С. 29–33.

20. Харитонов Є. О., Нагорняк В. А. Деякі проблемні питання визначення поняття та видів юридичних фактів у цивільному праві. Актуальні проблеми держави і права. 2007. Вип. 33. С. 7–18.

21. Харитонova О. І. Адміністративно-правові відносини (проблеми теорії): Монографія. О.: Юрид. літ., 2004. 328 с.

22. Братель О. Г. Юридичні факти-події як складова цивільних процесуальних юридичних фактів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2015. Вип. 4. Т. 1. С. 93–97.

23. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. Офіційний вісник України. 2014 р., № 94, стор. 7, ст. 2709.

24. Про врегулювання відносин, пов'язаних з державною реєстрацією речових прав на нерухоме майно, що розташоване на тимчасово окупованій території України: Наказ Міністерства юстиції України від 28.03.2016 № 898/5. Офіційний вісник України. 2016 р., № 25, стор. 137, ст. 1010.

25. Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України: Закон України від 12 серпня 2014 року № 1636-VII. Офіційний вісник України. 2014 р., № 78, стор. 7, ст. 2222.

26. Кармаза О. О. Забезпечення цивільних прав громадян в умовах дії правового режиму на тимчасово окупованій території України: загальнотеоретичні положення нотаріального процесу. Публічне право. 2015. № 3 (19). С. 305–312.

27. Фрктіп С. Поняття юридичного факту в доктрині цивільного права: історія і сучасність. Юридична Україна. 2014. № 11. С. 58–62.

Анотація

Луцька Г. В. Тимчасова окупація частини території України як юридичний факт у механізмі цивільно-правового регулювання. – Стаття.

Наводиться законодавче регулювання правового режиму тимчасово окупованих територій України. Визначаються цивільно-правові наслідки тимчасової оку-

пації. Розкривається етимологічне значення терміну «окупація». Наводиться розуміння юридичних фактів як загальноправової категорії. Виділяються ознаки тимчасової окупації як юридичного факту, здійснюється його кваліфікація в системі юридичних фактів цивільного права. З огляду на положення Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» дається характеристика тимчасової окупації частини території України та обґрунтовується, що тимчасова окупація виступила в механізмі цивільно-правового регулювання юридичним фактом – соціальною оборотною триваючою подією, явищем реальної та правової дійсності, зумовленим порушення Російською Федерацією норм міжнародного права на чітко визначеній території, триваючим фактом, який в силу закону став юридичною умовою здійснення і захисту цивільних прав громадянами, які проживають на тимчасово окупованих територіях.

Ключові слова: юридичний факт, цивільно-правове регулювання, цивільні правовідносини, тимчасова окупація, тимчасово окупована територія України, цивільні права, охорона, захист, здійснення прав.

Summary

Luts'ka H. V. Temporary occupation of part of the territory of Ukraine as a legal fact in the mechanism of civil law regulation. – Article.

Legislative regulation of the legal regime of the temporarily occupied territories of Ukraine is given. The civil consequences of the temporary occupation are determined. The etymological meaning of the term “occupation” is revealed. The understanding of legal facts as a common law category is given. There are signs of temporary occupation as a legal fact, its qualification in the system of legal facts of civil law. Given the provisions of the Law of Ukraine “On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine” gives a description of the temporary occupation of Ukraine and substantiates that the temporary occupation was a mechanism of civil law regulation – a social reversible event, a phenomenon of reality and legal reality caused by the Russian Federation’s violation of international law in a clearly defined territory, an ongoing fact that by law has become a legal condition for the exercise and protection of civil rights by citizens living in the temporarily occupied territories.

Key words: legal fact, civil law regulation, civil legal relations, temporary occupation, temporarily occupied territory of Ukraine, civil rights, protection, protection, realization of rights.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

А. Л. Медведенко

Історичні аспекти розвитку поняття втягнення неповнолітнього у протиправну діяльність..... 3

С. Г. Певко

До питання щодо класифікаційної характеристики оціночних понять 5

Ю. О. Подолян

Законодавство про банки і банківську діяльність в Україні:

історико-правовий аналіз (на прикладі XVIII – початку XX століття) 10

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

О. В. Мартовицька

Засади надання та реалізації правової допомоги 14

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

В. В. Мойсєєнко

Правові засади регулювання господарської діяльності 20

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Т. С. Горбань

Форми та методи стимулювання праці працівників Державної податкової служби 26

О. Ю. Кісіль

До питання грошового забезпечення поліцейських в Україні 31

І. О. Лях

Зарубіжний досвід запровадження інституту медіації та можливості

його використання у трудовому праві України..... 36

О. В. Соїч

До проблеми визначення поняття та структури механізму правового

регулювання захисту трудових прав громадян, які працюють дистанційно..... 40

К. В. Шкарупа

Становлення Державної міграційної служби України як домінуючої інституції

забезпечення зовнішньої трудової міграції в Україні 44

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

О. В. Ткаченко

Державна політика щодо охорони лісових ресурсів в Україні..... 48

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

С. І. Богаченко

Зарубіжний досвід кримінально-правової протидії корупції

в центральних органах влади 53

С. І. Гіряк

Особливості кримінально-правової протидії порушенню прав і інтересів жінок 57

К. І. Говорова

Роль експертного дослідження (експертизи) як способу встановлення документального обґрунтування проведення фінансово-кредитних операцій і відображення їх в обліку підприємства 61

Г. О. Гончарук

Запобігання та подолання протидії розслідуванню пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди 66

В. Г. Калита

Розвиток та становлення понять осудності та неосудності в Україні 72

О. О. Кирбят'єв

До питання про суб'єктивну сторону кримінальних правопорушень 76

С. С. Мірошниченко

Правові засади та практичні аспекти запобігання корупції 80

А. О. Потильчак

Щодо співвідношення термінів «кримінальна розвідка» та «кримінальний аналіз» 84

В. М. Руфанова

Конституційні та законодавчі засади протидії гендерно обумовленому насильству: деякі аспекти 89

В. В. Свірець

До питання про інституціональне реформування пенітенціарної системи 93

А. М. Талах

Злочинність у релігійному середовищі: окремі аспекти 100

А. Є. Фоменко

Правоохоронна діяльність та кримінологічна діяльність Національної поліції: точки дотику 104

Є. М. Франтовський

Історія становлення Державного бюро розслідувань 108

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА**А. А. Авагімов**

Теоретичний зміст та форми внутрішньої взаємодії підрозділів кримінальної поліції під час досудового розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами, поєднаному з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого 113

М. В. Беззубенко

Час, місце, обстановка та типові сліди ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування 118

І. М. Вигівський

Тактика допиту при розслідуванні кримінальних проваджень, пов'язаних з захопленням заручників 123

І. І. Гальона

Деякі криміналістичні ознаки торгівлі людьми 127

Р. Ю. Залозний

Характеристика способів вчинення розбійних нападів на водіїв автотранспортних засобів 134

В. Ю. Крупей

Криміналістична характеристика порушень правил безпеки дорожнього руху
або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами 139

Д. І. Нестеров

Зарубіжний досвід правових та організаційних засад кримінальної процесуальної
діяльності про злочини, пов'язані з терористичною діяльністю 145

В. В. Підпалый

Типові версії та планування розслідування крадіжок в умовах великого міста 151

О. М. Рудніченко

Спосіб вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини 156

Танривердієв Хазарі Муса-огли

Правова регламентація проведення слідчих (розшукових) дій
щодо народних депутатів України 162

В. В. Цибульник

Оперативно-розшукова характеристика незаконного позбавлення волі
або викрадення людини, вчиненого організованою групою 167

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

І. Д. Пастух

Міжнародний досвід врегулювання конфлікту інтересів
на прикладі країн Європейського Союзу 174

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Г. В. Луцька

Тимчасова окупація частини території України як юридичний факт
у механізмі цивільно-правового регулювання 178

НОТАТКИ

Науково-практичне юридичне видання

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 1(16)

Том 5

Частина 1

Виходить шість разів на рік

Українською, російською та англійською мовами

Коректор – І. Левіт

Комп'ютерна верстка – С. Калабухова

Підписано до друку 20.01.2017 р. Формат 60х84/8. Обл.-вид. арк. 21,47, ум.-друк. арк. 19,67.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 2001-17.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua